Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼

وياپک پرسنگ وچ گورو نانک دیوَ جی دی سکھیا

गुरू नानक जी की शिक्षाओं की सार्वभौमिक प्रासंगिकता

550th Birth Anniversary

Sri Guru Nanak Dev Ji

ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ
ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਕੈਨੇਡਾ
PUNJABI HERITAGE FOUNDATION OF CANADA

Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼

ویاپک پرسنگ وچ گورو نانک دیوَ جی دی سکھیا

गुरू नानक जी की शिक्षाओं की सार्वभौमिक प्रासंगिकता

An Anthology of Papers written by various scholars for

Fourth Canadian Punjabi Conference

(Celebrating 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji)

Held on 6th July 2019 at Ottawa, Canada.

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਕੈਨੇਡਾ
PUNJABI HERITAGE FOUNDATION OF CANADA

Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings
ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼
ویاپک پرسنگ وچ گورو نانک دیوَ جی دی سکھیا
गुरू नानक जी की शिक्षाओं की सार्वभौमिक प्रासंगिकता

An Anthology of Papers written by various scholars for

Fourth Canadian Punjabi Conference

held at Ottawa, Canada on 6 July 2019

Organized by

Punjabi Heritage Foundation of Canada

6715 Barsona Place, Orleans, ON.

Canada K1C 1J2

Email: phfc2019@gmail.com

Phone: 613-824-1532

ISBN No. 978-81-948872-6-3

© Punjabi Heritage Foundation of Canada

Price:

India Rs. 500/-

Canada $ 10.00

Photo Credits:

Manny Virdee Photography

Design n Printed by:

Printvizion, Ludhiana, 9465182626

All rights are reserved by the authors of articles and the publisher Punjabi Heritage Foundation of Canada. Any part of this publication can only be reprinted or published with the written permission of the author of the article and the publisher.

Compiled & Edited by: Board of Directors, Punjabi Heritage Foundation of Canada
Co-editor : Dr. Jagdish Kaur

Published by:

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਕੈਨੇਡਾ

PUNJABI HERITAGE FOUNDATION OF CANADA

Note of Thanks

The Board of Directors of Punjabi Heritage Foundation of Canada would like to convey thanks to:

1. Dr. Jagdish Kaur for providing constant advice and help for the conference.
2. Mrs. Nilambri Ghai for guide in planning of conference and selection of conference articles.
3. Dr. Sukhpal Singh, Mr. Gurinder Singh and Mr. Jasvir Singh Shameel for developing conference program and conducting the conference sessions.
4. Mr. Manjinder Singh Virdee (Manny Virdee Photography) for clicking memorable photographs and Mr. Santosh Shail for videography of the conference.
5. Mr. Kounver Singh Dhillon for posting video recordings of the conference on YouTube.
6. We sincerely thank all the academics and scholars who presented their unique papers at the conference and travelled from all over the world on their own expenses to attend the conference. We are also thankful to scholars who sent their papers for presentation, but could not come to attend the conference due to unavoidable circumstances.
7. Mr. Shamsher Singh Bhullar, Dr. Sutinder Singh Sandhar, Sanjit Kaur, Ajit Singh Ghai, Claridge Homes Inc, Phoenix Development Corporation, Amrinder Tiwana, Atul Aggarwal, Innes Road Animal Hospital, Yash Lamba, Sukhdev Singh Ghuman and many other benevolent persons for their financial contributions. Without their very generous support the conference would not have been possible.
8. We express our gratitude to all the volunteers and front line workers for helping during the conference.

contd...

ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ ਵਲੋਂ ਹਾਰਦਿਕ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

1. ਡਾ. ਜਗਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ।
2. ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਨੀਲਾਂਬਰੀ ਘਈ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੇ ਪਰਚੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ।
3. ਡਾ. ਸੁਖਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਮੀਲ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਸੰਚਾਲਨਾ ਲਈ।
4. ਸ਼੍ਰੀ ਮਨਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਫੋਟੋਗ੍ਰਾਫੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਸੰਤੋਸ਼ ਸ਼ੇਲ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਵੀਡੀਓਗ੍ਰਾਫੀ ਲਈ।
5. ਸ਼੍ਰੀ ਕੁੰਵਰ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਜੀ: ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਵੀਡੀਓਗ੍ਰਾਫੀ ਨੂੰ ਫੇਸਬੁੱਕ ‘ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ।
6. ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਜੋ ਦੂਰ ਦੁਰਾਡਿਓਂ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ‘ਤੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਪਰਚੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਪੇਪਰ ਭੇਜੇ ਪਰ ਕੁਝ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।
7. ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੜ, ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸੰਜੀਤ ਕੌਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਘਈ, ਕਲੈਰਿਜ ਮੋਮਜ਼ ਇੰਕ, ਫੀਨਿਕਸ ਡਿਵੈਲਪਮੈਂਟ ਕਾਰਪੋਰੇਸ਼ਨ, ਅਮਰਿੰਦਰ ਟਿਵਾਣਾ, ਅਤੁਲ ਅੱਗਰਵਾਲ, ਆਈਨਸ ਰੋਡ ਐਨੀਮਲ ਹਾਸਪਿਟਲ, ਸ਼੍ਰੀ ਯਸ਼ ਲਾਂਬਾ, ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਾਨੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ।
8. ਸਾਰੇ ਵਲੰਟੀਅਰਾਂ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ।

Contents	ਤਤਕਰਾ	ਪੰਨਾ
Dr. Harpal Singh Buttar	Preface	ix
Mitter Rasha	ਮੁੱਢਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਗੁਰੂ ਪੀਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ)	xi
Punjabi Papers	**ਪੰਜਾਬੀ ਪਰਚੇ**	
Amrit Pal Kaur	ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ	1
Arvinder Dhaliwal	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ	12
Baljinder Kaur (Prof.)	ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੈਂਡਰ (Gender) ਸਮਾਨਤਾ	18
Baljinder Singh Nasrali (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ: ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਵਜੋਂ	30
Balkar Singh (Dr.)	ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ-ਮਾਡਲ	35
Balwant Singh Dhillon (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ - ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਧੀ -	45
Daljeet Singh	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ	52
Daljit Singh Bhagta (Dr.)	ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ (Environment) ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ	60
Daljit Singh Rattan	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ	70
Col Dalvinder Singh Grewal (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ	76
Col Dalvinder Singh Grewal (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ	82
Gurshaib Singh	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਖਮਡਨ	93
Harinderpal Kaur (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	98
Harkinder Singh	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਦਵੈਤਵਾਦ	103
Harshinder Kaur (Dr.)	ਸੁਣਿਐ....	105

Iqbal Singh Hamjapur	ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼	110
Jagjit Kaur (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਜ਼ਰੀਆ	116
Jasvir Kaur (Dr.)	ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼	126
Karamjit Singh Noor	ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ	135
Kuljit Mann	ਨਾਨਕ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ	146
Malkiat Singh	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ: ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ	155
Mandeep Kaur (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫਾ ਵਿਚ ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ	162
Narinder Kaur	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ	170
Navedita Singh (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ: ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ	178
Paramvir Kaur	ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ	187
Parminder Kaur (Dr.)	ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੈਤਿਕ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਗਤੀ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ	195
Prabhjot Kaur	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿਤ 'ਪਟੀ' ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ	203
Rajinder Kaur Verma	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਲਖਣਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ	209
Ravinder Singh (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਰਬ-ਕਾਲੀ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਵਚਨ	218
Sandeep Kaur	ਸੰਗੀਤ: ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ	226
Sarabjit Singh (Dr.)	ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਲੱਖਣਤਾ	233
Shalu Kaur	ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਦਾ ਰੱਖਣਹਾਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ	240
S. Naz (Dr.)	ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼	246
Sukhwinder Kaur	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	258

Surinder Kailay	ਹਿੰਸਾ-ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀਵਨ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼	265
Tarshinder Kaur (Dr.)	ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ	275
Hindi Papers		
Amanjot Kaur	श्री गुरु नानक देव जीः मानवीय समानता का सन्दर्भ	284
English Papers		
Amrik Singh	Guru Nanak ideology: An intervention for the abolition of cursing women	288
Arvinder Singh Chawla and Sarbjinder Singh	The Role of Sikhism in Gender Equality	296
Charanjit Kaur (Dr.)	Sikhi Connotes the Temporal and Spiritual Path of Learning	314
Devinder Pal Singh (Dr.)	Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings	318
Devinder Pal Singh (Dr.)	Guru Nanak - A Prophet with a Scientific Attitude	331
Devinder Singh Chahal (Dr.)	Human Equality in Sikhi Founded by Guru Nanak	344
Faisal Arshad Butt	Nanak Ghat, Kartarpur Sahib - A study in search of its lost site	357
Gunwant Kaur Brar (Dr.)	Role of Guru Nanak Ji's baani in enhancing values among the youth	365
Harvinder Kaur (Dr.) and Ms. Gurmeet Kaur	Guru Nanak's Social Contemplation and Gender Equality	374
Harvinder Kaur (Dr.) and Ms. Navdeep Kaur	Equality in Income and Guru Nanak's Teachings	382
Kavita Rani (Dr.)	Guru Nanak's Vision and Religious Concepts	391
Meenu Kapoor	Human Rights: Reflections from Guru Nanak's Theology	401
Milkha Singh Aulakh (Dr.)	Environmental Polution and Solutions in Context of Guru Nanak	410
Nisha Jain (Dr.)	Gender Equality and Gender Justice	420

Parveen Kaur	The Voice of Guru Nanak - As it spoke to me	427
Pritam Singh (Dr.)	Eqalitarianism in Guru Nanak's Teachings	435
Pushpinder Syal (Dr.)	Guru Nanak's Concept of Truth and Its Contemporary Relevance: A consideration with reference to *ASA di Vaar*	441
Ramandeep Kaur (Dr.)	The Sikh View of Human Equality: With Special Reference to Guru Nanak Bani	452

PREFACE

The Punjabi Heritage Foundation of Canada proudly presents this tri-lingual publication to commemorate the 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji (1469-1539), the messenger of harmony and peace, advocate of social justice and moral values, and promotor of women's rights as well as preacher of Oneness of God and Oneness of Humankind. Set in the balance of transcendental melodious hymns of Gurbani and mystic music on the Rabab that had the profound power to touch the human soul, Guru Nanak travelled on foot across the subcontinent of India, and into Central Asia to spread his message of love and equality of humankind, mutual respect, and universality of God. During his four Odysseys, he was accompanied by his two devoted and trustworthy companions, Bhai Bala and Bhai Mardana. The papers in this collection have been written by university professors and academic scholars from across the world to address Guru Nanak's principles of human and gender equality, dignity of labor, love of the environment, non-violence, and the elimination of injustice, extremism, ritualism and intolerance.

Dr. Harvinder Kaur's paper entitled "Guru Nanak's Social Contemplation and Gender Equality," describes how Guru Nanak pioneered for equal status for women in society. At a time when "social plights like female infanticide, son preference, early marriage, abduction, insecurity, purdah system, Sati and dowry system" prevailed ubiquitously in India, Guru Nanak was one of the very few spiritual leaders and social reformers, who contemplated on providing equal status to women, and ending social discrimination on the basis of caste, creed, and religion. However, Dr. Kaur argues that women still struggle for social justice: "as the preference for a son still exists in our society." Although some of the social ills against women, such as female infanticide have been reduced by law, and the practice of Sati has fortunately disappeared" the preference for a son has increased in our society." Dr. Kaur further argues that the technological advancements (e.g. ultrasound) for gender revelation of the fetus has given birth to the new form of crime against women, viz, "female fetuses are still being aborted or killed by their parents before their birth". Furthermore, incidents of "dowry-related deaths, rapes, domestic violence, kidnapping, abduction and honor killings remain a blot on our modern society."

One is reminded of Professor Puran Singh's 1906 essay, "Heroism of Sikh Women" in which he points out that whereas readers are quite familiar with heroism and sacrifices of Sikh men, the names and sacrifice of women who unsheathed their swords to fight oppression are lost in obscurity. Unfortunately, we are still looking for a heart-felt response to Guru Nanak's simple, often quoted Gurbani verse: ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ "so

kyun manda aakhiye jit jameh raajan"

Colonel Dr. Davinder Singh, in "Interfaith Dialogue Developed by Guru Nanak during His Long Journeys – A Critical Analysis," explains how "Guru Nanak took the daring step of establishing interfaith dialogue" and "ventured to awaken the public against the established institutions." His message, simple and direct, explains "the underlying philosophy which ought to be followed for becoming God's own, rather than of a commune." When Guru Nanak says, "There is no Hindu no Musalman" (Janamsakhi Meharban, p.93), he means that "all human beings are equal to God and for Him there is no Hindu or Muslim." Guru Nanak's Shabads of Gurbani praise the Almighty Creator and do not impose any kind of restriction on the practice of religion and the way people worship the God. It was not God who created religion; rather, religious distinctions and divisions are made by man himself!!

The papers submitted by the authors were reviewed by a panel of experts and many authors were asked to revise their papers for clarity and missing references for inclusion in the conference proceedings. The revised publications were selected for the conference held in Ottawa, Ontario, Canada, on 6th July 2019. It is our earnest hope and endeavor that this initiative will make a small dent in bringing Guru Nanak's universal message closer to humanity and different interfaith Canadians during these divisive times when it continues to become even more relevant.

We are grateful to Ms. Cheena Vyas for the illustration on the cover of this book.

Members of the Executive and Board of Directors of the Punjabi Heritage Foundation of Canada:

1. Mitter Rasha (President) - Punjabi Poet and Author.
2. Santokh Singh Virdee (Secretary) - Punjabi Poet.
3. Harpal Singh Buttar, Ph.D. (Vice President and Treasurer) - Research Scientist and Adjunct Professor University of Ottawa.
4. Amarjit S. S. Tiwana (Vice President and Conference Coordinator) - Punjabi Poet and Author.
5. Swaran Singh Lall, MD (Vice President).
6. Ranjit Devgan (Vice President) - Punjabi/Hindi Poet and Author.
7. Sucha Singh Mann, P.Eng. (Vice President).
8. Pritpal Singh Khurana, CPA (Vice President).
9. Nilambri Ghai – Poet and Author (Conference Advisor)

Dr. Harpal Singh Buttar

ਗੁਰੂ ਪੀਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ ਕੈਨੇਡਾ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਜਿੱਥੇ ਅਸਾਂ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਅਸਾਂ ਅੰਤਰਾਸ਼ਟਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਵਲੋਂ ਚੌਥੀ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਕਰਨਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸੀ। ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਦੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।

ਕਾਨਫਰੰਸ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਪਰਬੰਧ ਲਈ ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਾਥੀ ਟਿਵਾਣਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਲਕ ਦੀ ਜਿਮੇਂਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਨਵਰੀ 2019 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ "ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼" ਬਾਰੇ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪਰਚੇ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭੇਜਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਬਖਾਨ ਕਰਦੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜੀ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਪਰਚੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪਰਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਅਤੇ ਘੋਖ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੈਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਟਿਵਾਣਾ, ਹਿੰਦੀ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵਗਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜੀ ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬੁੱਟਰ ਤੇ ਡਾ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਲਾਲ ਹੋਰਾਂ ਕੀਤੀ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪਰਚੇ ਖੋਜ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਬੜੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜਰੂਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਵਾਕ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਸਾਨੂੰ 52 ਪਰਚੇ ਭੇਜੇ ਗਏ। ਏਥੇ ਮੈਂ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧਨਵਾਦ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਆਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਮੇਹਰ ਕਰੇ!

ਅਸੀ ਬੜਾ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀ ਸਤਿ ਚਿਤ ਆਨੰਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋ ਧੁਰ ਦਰਗਾਹੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਆਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਫਰਕ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਮ, ਮਿੱਠੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੋ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਜਨਣੀ ਕਹਿਕੇ ਵਡਿਆਉਣ ਵਾਲੇ। ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਜਾਬਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਞ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ। ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਣ ਤੇ ਪਾਪ ਤੇ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਨਿਤਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਜੋਤ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ। ਰੱਬੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਰਥਾਤ 'ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ ਉਸ ਤੋਂ

ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ'। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਰਬਾਬੀਆਂ, ਭੱਟਾਂ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਗਾਈ, ਉਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਅਸੀਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਔਟਵਾ ਵਿਚ ਮਨਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਏਥੇ ਮੈਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹਾਂਗਾ। ਮਰਦਾਨਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਰਥਾਤ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਭ੍ਰਮਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚੱਲ ਪਏ। ਸ਼ੀਤਲ ਸੁਭਾ ਕਾਰਨ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੱਤਿਆ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜਿੱਠਦੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਰਾਵੀ ਕੰਢੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜਸ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਲੰਗਰ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪੀਰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੋਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਲਾਂਘਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਰਾਤ ਦਿਨ ਇਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰਨ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲਾਂਘਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਮਹਾਂਨਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵਧ ਜਾਏਗੀ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫਾਉਂਡੇਸ਼ਨ ਵਲੋਂ ਤਕਰੀਬਨ 500 ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ "**ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ**" ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਹਕੂਮਤਾਂ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਫਾਂਉਂਡੇਸ਼ਨ ਨੇ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮਾਣ ਹੈ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਾਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ।

ਮਿੱਤਰ ਰਾਸ਼ਾ

ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ – Dignity of Labour

ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਕੌਰ

ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਾਸੂਰ ਬਣ ਚੁੱਕੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਰਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਰਜੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਜੀਵਨ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦਸ ਨੁਕਾਤੀ ਪੌੜੀ ਵਿਧਾਨ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਜੋਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਭਰਪੂਰ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਠੀਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਵੇ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਸਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਨੁਕਤੇ ਮੈਂ ਹਥਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਏ ਹਨ:- ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਅਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ – ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਨਾ ਖੋਹਣਾ।[1]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖਤਾ (secularism) ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਕਰਤੇ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੂਜਾ ਆਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਸਰੱਈਏ ਕਾਮੇ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸਿਖਰ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਹੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਮਲੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ -- ਖਿਮਾ, ਸੰਤੋਖ, ਮਿਹਰ, ਹੱਕ ਹਲਾਲ, ਸੀਲ, ਕਰਣੀ ਅਤੇ ਸੱਚ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :- 'ਗਲੀ ਭਿਸਤਿ ਨਾ ਜਾਈਐ ਛੁਟੈ ਸਚ ਕਮਾਇ॥[2]

ਭਾਵ ਸੱਚ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆਂ ਹੀ ਨਿਜਾਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਸਹੀ ਸੰਕਲਪ ਬੰਦਗੀ, ਸੱਚਾਈ, ਨੇਕ ਕ੍ਰਿਤ, ਦਸਵੰਧ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਜੁਗਤ ਹੈ। ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਰਲ ਸਬਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਧੰਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੰਠ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਭਰਮਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ, ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਤੋਂ ਪਾਕ (ਸਾਫ) ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਸਦਾ ਤਤਪਰ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਕਿਰਤ (ਸੁਕ੍ਰਿਤ) ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੋਚ ਸੀ, ਦਲੇਰੀ ਭਰਿਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਣ ਜਨਕ ਅਮਲ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਤੰਭਾਂ ਬਾਰੇ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰ ਅੱਤ ਲਾਜਮੀ ਹੈ । ਉਹ ਤਿੰਨ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਹਨ : 1) ਧਰਮੀ ਅਤੇ ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਇੱਕ ਬਾ-ਇੱਜ਼ਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਵਸੇਬਾ ਕਰ ਸਕੇ 2) ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਤੇ 3) ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਗਰਜ਼ ਮੰਦ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਕੇ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕੇ।

ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ:-

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਰਮ, ਕੰਮ।

'ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਕਰਿ ਸੰਤਨ ਸੇਵੈ॥'[3]

ਕਿਰਤ ਕੇਵਲ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ, ਕਲਮ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਗਿਆਨ ਵੰਡਣਾ, ਪੜ੍ਹਨਾ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣਾ ਸਭ ਕਿਰਤ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਭੁੱਖਾ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਛੋਟਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਤਿੰਨ ਨਿਯਮਾਂ---'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ' ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਹੀਂ । ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ:--- ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ, ਨਾਨਕ ਸੋ ਪ੍ਰਭ ਸਿਮਰੀਐ ਤਿਸੁ ਦੇਹੀ ਕੋ ਪਾਲਿ ॥[4] ਇਸੇ ਨੁਕਤੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਪਾਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪੋਸ਼ਣਾ ਲਈ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਐਸੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਬਣ ਜਾਏ ।ਕਿਰਤ ਜੇ ਸੁਕਿਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਹਨ। ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦਾ ਰਾਹ ਉਹੀ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।ਪਵਿੱਤਰ ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ;

'ਘਾਲ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ਨਾਨਕੁ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ'॥[5]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀ ਘਾਲ ਕਰੋ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਲ ਰਹੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬਿਹਤਰੀ ਲਈ ਤਾਂਘ ਹੋਵੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਨੇਕ ਨੀਤੀ ਹੋਵੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ 'ਸਭਸੈ ਲਏ ਮਿਲਾਇ' ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਆਧਾਰ ਹੋਵੇ।[6]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਦਕਾ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਕੇ, ਚੰਗੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ,ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਲਈ ਕੱਢਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਇਆ, ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਇਤਨੀਆਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਹਦਾਇਤਾਂ , ਤਾਕੀਦਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਫਰੇਬ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ ਖਚਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।[7]

ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੋਝੀ ਬਖ਼ਸ਼ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀਤੀ ਹੋਏ ਨੇਕ ਕਮਾਈ

ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭਦੀ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਜਨਮ ਗਵਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੁੜ ਛੇਤੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਗੁਰ- ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

'ਸੁਕਿਤ ਕੀਤਾ ਰਹਸੀ ਮੇਰੇ ਜੀਅੜੇ ਬਹੁੜ ਨਾ ਆਵੈ ਵਾਰੀ॥[8]

ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਦੁਆਰਾ ਰਿਜਕ ਦੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਹਾਰ ਬਣਾਓ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਮਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

'ਹਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ ॥ ਗੁਰਪੀਰ ਹਾਮਾ ਤਾਂ ਭਰੇ ਜਾਂ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨਾ ਖਾਇ ॥'[9]

ਭਾਵ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਸੂਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਗਾਂ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਉੱਪਰ ਛਾਪ ਲਾਈ ਅਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਕਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਆਦੀ ਭੋਜਨ ਠੁਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੱਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੁੱਧ ਹੈ ਪਰ ਹਰਾਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਲਹੂ ਹੈ । ਇਹ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਕਬੂਲ ਸ਼ਾਇਰ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ' ਨੂਰ' ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ' ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਵ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

'ਦੁੱਧ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਕੋਧਰੇ 'ਚੋਂ, ਕਿਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ।
ਪੂੜੀ ਪਾਪ ਦੀ ਪਕੜ ਕੇ ਜਦੋਂ ਘੁੱਟੀ, ਲਹੂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਚੋਂਦਾ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ।'[11]

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ 'ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ' ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਅਕੀਦੇ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਜੱਸ ਖੱਟਦਾ ਹੈ।

'ਦਸ ਨਖ (ਦਸਾਂ ਨਹੁੰ) ਕਰ ਜੋ ਕਾਰ ਕਮਾਵੈ। ਤਾਂ ਕਰ ਜੋ ਧਨ ਘਰ ਮੈ ਆਵੈ। ਤਿਸ ਤੇ ਗੁਰ ਦਸੌਂਧ (ਦਸਵੰਧ) ਜੋ ਦੇਈ ਸਿੰਘ ਸੁਯਸ਼ ਬਹੁ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਈ'[12]

ਕਿਰਤ ਹੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ' ਜੀਤ' ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

'ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਜੋ ਕਰਦਾ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਭਗਵਾਨ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਕਰੇ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ'।[13]

ਜਗਤ ਸੁਧਾਰਕ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਮੁੱਲਾਂ ਪੀਰਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਅੰਦਰ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਜਨ ਤਾਂ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਸਮਝ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੈ। ਮੁੱਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਬਾਂਗ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

'ਗੁਰ ਪੀਰ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥ ਤਾਕੈ ਮੂਲ ਨਾ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥'[14]

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ:- ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਹਾਨ

ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਰਚਨਾ 'ਵਾਰਾਂ ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੁੰਜੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ।ਗੁਰਸਿਖ ਦੀ ਨਿੱਤ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਭਾਵ ਦੱਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਤੋਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਜੋ ਬਚ ਜਾਵੇ ਉਹ ਆਪ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਥਨ ਹੈ।[15]

'ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਲੈ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਣਿ ਵਰਤੰਦਾ।#[16]
'ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ ਖਟਿ ਖਵਾਲਣ ਕਰਿ ਕਰੇਹੀ'।[17]
'ਕਿਰਤਿ ਵਿਰਤਿ ਕਰ ਧਰਮ ਦੀ, ਹਥਹੁ ਦੇ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ'।[18]
'ਘਾਲ ਖਾਇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮਿਲ ਖਾਣਾ'।[19]

ਗੁਰਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ (ਵੰਡ ਕੇ) ਖਾਂਦਾ ਹੈ ।ਗੁਰਮੁਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸਵੰਧ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾਨ ਹੱਥੋਂ ਦੇ ਕੀ ਭਲਾ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਕੇ ਆਪ ਖਾਵੇ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ।

'ਘਾਲ ਖਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੈ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸੁ ਅਵੇਸੁ ਵਿਸੇਖੈ।'[20]

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਦੀ ਨਿੱਤ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਖਾਏ, ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰੇ ਤੇ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਾ ਜਣਾਇ ਭਾਵ ਹਉਮੈ ਨਾ ਕਰੇ ।

'ਘਾਲ ਖਾਇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇ ਨਾ ਆਪ ਗਣਾਇ।'[21]

ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ :- ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਨ ਘਾਲਣਾਵਾਂ ਘਾਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਮੱਤ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਊਆਂ ਮੱਝੀਆਂ ਵੀ ਚਾਰੀਆਂ, ਆਪ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਹਰ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਹੱਥੀਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕਵਾਨ ਕਿਰਤੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਕੱਟ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਜਣ ਜਿਹੇ ਠੱਗ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਦੱਸਿਆ। ਆਪ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ

ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ।[22] ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਪੜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਅੱਗੇ ਕੀ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਅਗਾਂਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹੀ ਕੁਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖੱਟਦਾ ਹੈ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਥੀਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:-- 'ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ।'[23]

ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਸੂਲ ਕਿਰਤ ਸੇਵਾ ਤੇ ਨਾਮ ਹੈ ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ:-- ਵੰਡ ਛਕਣ ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਹਿਰਦਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ।ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਨ ਤੋਂ ਵਿਤਕਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।ਇਉਂ ਵੰਡ ਕੇ ਛੱਕਣਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਚਿਤਰਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।[24]

ਭੰਗਰਨਾਥ ਜੋਗੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਜੋਗੀ! ਤੁਸੀਂ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣ ਕੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆ ਰਹੇ ਹਨ ਵਿਹਲੜ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਪਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:-

'ਹੋਇ ਅਤੀਤ ਗ੍ਰਿਹਿਸਤ ਤਜਿ ਫਿਰਿ ਉਨਹੁ ਕੇ ਘਰ ਮੰਗਣਿ ਜਾਈ।'[25]

ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿਰਤ ਕਰੋ , ਨਾਮ ਜਪੋ , ਵੰਡ ਛਕੋ । ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪੇਟ ਪਾਲਣ ਲਈ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਅਗਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੁਖੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮੱਚੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

'ਉਦਮੁ ਕਰੇਂਦਿਆਂ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆਂ ਸੁਖ ਭੁੰਚ॥
ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤ॥'[26]

ਉੱਦਮ ਭਾਵ ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਾਤਾਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਪੈਸੇ, ਧਨ, ਆਮਦਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸੱਭ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖਰਚ ਪੂਰੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਣਾ ਹੀ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਵਿਹਲੜਾਂ,ਨਿਕੰਮਿਆਂ, ਹੱਡ ਹਰਾਮੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਜੀਵਨ

ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।[27]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਹਨ: ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਹੀ ਸੁੱਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਜੇ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਰਹਿਮ ਰਿਆਇਤ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਕਿਰਤ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ।ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਖ ਕਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ। ਨਾਮ ਜਪਦਾ ਹੈ ।ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਨੇ ਹੀ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ।

'ਹਥਹੁ ਦੇਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਵੈ' ਸਾਡੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।[28] ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨੇਹ ਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਸਾਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਅ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਪਰ ਆਪਣੇ ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਵਾਰ 'ਵੇ ਲਾਲੋ' ਕਹਿ ਕੇ ਸਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਅਮਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰ- ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

'ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥'[29]

ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਤੋਖੀ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਅਬਿਨਾਸੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਦੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ,ਭਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਜੀਵਨ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:--

'ਓਨੀ ਮੰਦੇ ਪੈਰ ਨ ਰੱਖਿਓ
ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਧਰਮ ਕਮਾਇਆ॥'[30]

ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਹਿਣੇ ਤੋਂ 'ਅੰਗਦ' ਬਣੇ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਰਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਰਤ ਵਿਰਤ ਕਰਕੇ ਦਸਵੰਧ ਗੁਰੂ-ਅਰਪਣ ਕਰੋ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਨਾਂ ਜਗੀਰ ਲਾਉਣ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਠੁਕਰਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਲੰਗਰ ਕਿਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਸਵੰਧ ਨਾਲ ਹੀ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਜਗੀਰਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਕਿਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ 'ਨਿਖੱਟੂ' ਨਾ ਬਣਾ ਦੇਵੇ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਛਾਬੜੀ ਚੁੱਕੀ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚਣ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਧਰਮ ਵੀ ਕਮਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਝਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਿਸਾਲਾਂ ਲੱਭੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਭਾਈ ਬਹੋੜੇ ਨਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਕਿਰਤ ਕਰਾਂ ਜੋ ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

ਫ਼ਰਮਾਇਆ--* ਭਾਈ ਸਿੱਖਾ, ਕਿਰਤ ਕੋਈ ਵੀ ਕਰੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਹੋ ਸਕੇ। ਰਿਜ਼ਕ-- ਰੋਟੀ ਕਮਾਓ ਪਰ ਕਪਟ ਰਹਿਤ ਹੋ ਕੇ। ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹਿੱਤ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕੇਗਾ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਰਹੇਗਾ।* ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਅੰਕਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:--

'ਸੁਨ ਗੁਰ ਕਹਯੋ ਕਿਰਤ ਕਰ ਸੋਈ। ਧਰਮ ਸਮੇਤ ਨਿਬਾਹਹੁ ਸੋਈ।
ਕਪਟ ਬਿਹੀਨ ਜੀਵਕਾ ਕਰੈ। ਪਰ ਕੀ ਵਸਤ ਛੁਪਾਇ ਨਾ ਧਰੈ।

ਤਿਸ ਮਹਿ ਬਾਂਟ ਪ੍ਰਭ ਹਿਤ ਖਾਵੇ। ਤਿਸ ਕੋ ਉਹ ਨਿਰਮਲ ਹੋਇ ਜਾਵੇ '।[31] ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਦੋ ਗਰਾਹੀਆਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਿੱਖ ਯਥਾ ਸ਼ਕਤ 'ਅੰਨ ਰਸਦ' ਪਾਏ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਚੁੱਟਕੀ ਆਟਾ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦਾਣੇ ਹੀ ਹੋਣ।[32] ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ :-- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਸਿਊਣ, ਰੰਗਣ, ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਨ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੰਢਣ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਰੱਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣਾ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਮਾਨ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।[15] ਭਗਤ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਧੰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ , ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉੱਤਮ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਜੇਕਰ ਨੇਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਰਤ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਹੀਣ- ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕੰਮ ਵੱਡਾ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੰਮ ਠੀਕ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਪਿੰਜਰ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:--

'ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਕੁੱਟ ਬਾਂਢਲਾ ਢੋਰ ਢਵੰਤਾ ਨਿਤਹ ਬਾਨਾਰਸੀ ਆਸ ਪਾਸਾ '॥[33]

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਛੀਂਬਾ ਜਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੇ ਛੋਪੇ ਪਾਉਂਦੇ ਦੇਖ ਭਗਤ ਤਰਲੋਚਨ ਜੀ ਓਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਅੰਬਰੇ ਕਿਉਂ ਠੇਕ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ।

ਨਾਮਦੇਵ ਅੱਗੋਂ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-- ਹੇ ਤਿਲੋਚਨ! ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ। ਹੱਥ ਪੈਰ ਵਰਤ ਕੇ ਸਾਰਾ ਕੰਮਕਾਜ ਕਰ। ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਮਾਇਆ- ਰਹਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ।ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:-

'ਨਾਮਾ ਕਹੇ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮਾਲ॥
ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭਿ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲ॥'[34]

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਠੱਗੀ ਕਰਨੀ ਭਾਰੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰ – ਇਸਤਰੀ ਆਦਿਕ ਸਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮਨੁੱਖ ਠੱਗੀ ਠੋਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅੰਤ ਵੇਲੇ ਸਾਥ ਨਿਬਾਹੁਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ, ਬੁਢੇਪਾ ਆਇਆਂ ਹੀ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੁੱਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।[35]

ਸੋਰਠ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :--

**'ਬਹੁ ਪ੍ਰਪੰਚ ਕਰਿ ਪਰ ਧਨੁ ਲਿਆਵੈ ॥
ਸੁੱਤ ਦਾਰਾ ਪਹਿ ਆਨਿ ਲੁਟਾਵੈ॥
ਮਨ ਮੇਰੇ ਭੂਲੇ ਕਪਟ ਨ ਕੀਜੈ॥
ਅੰਤਿ ਨਿਬੇਰਾ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਪਹਿ ਲੀਜੈ'॥**[36]

ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ 'ਰਹਿਤਨਾਮਾ' ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਵੀ 'ਸੁਕ੍ਰਿਤ' ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ :--

**'ਖੇਤੀ ਵਣਜ ਵਾ ਸ਼ਿਲਪ ਬਣਾਵੇ।
ਔਰ ਟਹਿਲ ਜੋ ਮਨ ਮੈਂ ਭਾਵੇ।
ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇ ਸੋਈ ਕਾਰ ਕਮਾਵੇ।
ਚੋਰੀ ਡਾਕੇ ਕਬਹੁ ਨਾ ਜਾਵੇ।'**[37]

ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਪਜੀਵਕਾ ਹਿੱਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :-

'ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਮਨ੍ਹਾ ਨਹੀ ਹੈ। ਖੇਤੀ,ਵਪਾਰ ਦਸਤਕਾਰੀ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋ ਕੇ ਕਰੇ। ਪਰ ਚੋਰੀ ਡਾਕਾ ਕਤਈ ਨਾ ਕਰੇ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਕੇ ਅਣਖ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਕਦਾਂਚ ਨਾ ਲਏ ਜੇ ਸਿਪਾਹੀਗਿਰੀ ਕਰੇ ਤਾਂ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਪੈਣ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਿਖਾਵੇ।

ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸਨਮਾਨ :--

ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਅਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੰਮ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਔਜਾਰ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹਨ ਜੋ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।[38] 'ਸਵੇਟ ਮਾਰਡਨ' ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਉੱਠੋ ਮਹਾਨ ਬਣੋ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:* ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਰਮਯੋਗੀ ਹੈ ,ਜੋ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵੀਚਾਰ ਵਿੱਚ 'ਮਿਹਨਤ ਹੀ ਪੂਜਾ' ਹੈ।[39] ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਜਿਉਂਦੀ-- ਥੀਂਦੀ ਆਖਣ

ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਇਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਿਰਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ: 'ਕਿਰਤ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-- ਸਿਆਣਿਆਂ ਜੋ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕੰਮਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਟਕਸਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਪਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ (ਵਿਹਲੜਾਂ ਅਮੀਰਾਂ) ਨੂੰ ਉਹ ਸੁੱਖ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।[40]

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰਕੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਚਿੰਤਕ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਥਾ ਕਥਿਤ 'ਫਿਲਾਸਫਰ ਟਾਈਪ') ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਮਨ ਮੈਲ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਨੇ:' ਮਾਨਸਿਕ ਚਿੰਤਨ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਲ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ਼ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਆਪ- ਮੁਹਾਰੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਰਛਾਂ ਉੱਤੇ ਫਲ਼- ਫੁੱਲ ਆਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੱਬਤਾ ਵਿੱਚ ਜੀਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ।

ਸਾਰਾਂਸ਼:-

ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚਲੇਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦੇਣੀ ਸੋਭਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਮਯਾਬ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲਕਸ਼ ਹੈ।

ਉੱਦਮੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ:- ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਉੱਦਮੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗਾ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਇਨਸਾਨ ਬਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਮਾਜ, ਦੇਸ਼, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਧਰਮ ਲਈ ਯੋਗ ਅਤੇ ਲਾਹੇਵੰਦੀ ਸਾਰਥਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕੇ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਿਰਦਾ ਸ਼ੀਤਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

' ਉੱਦਮੁ ਕਰਤ ਆਨਦੁ ਭਇਆ ਸਿਮਰਤ ਸੁਖ ਸਾਰੁ।'[41]

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉੱਦਮ ਕਰਕੇ ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਸਭ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਉਹੀ ਕਮਾਈ ਸਫਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਕਮਾਈ ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੈ। ਸੁੱਚੀ ਕਮਾਈ।

ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਵ (brotherhood) ਪ੍ਰਪੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਯਾ, ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਅਤੇ ਮੱਤ ਉੱਚੀ' ਦਾ

ਮਾਲਕ ਸਿੱਖ ਗਰੀਬੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨਾਲੋਂ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਬਣ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਆਨੰਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਨੀ ਅਜੀਬ ਲੋਚਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਦੀ।

ਗੁਰ-ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨੇਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਲਗਨ ਮਨੁੱਖ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਫ਼ਲ ਸ਼ਹਿਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵੰਡ ਛਕਣ ਤੇ 'ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ।' ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਹੱਥ ਸੁੱਚੇ, ਮਨ ਨਿਰਮਲ, ਚਿੱਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਸਵੱਛ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਾਤਾਰੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਜਾਗਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਸਰਦਾਰ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਨੂਰ' ਦੀ ਕਲਮ ਅਜਿਹਾ ਭਾਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਦੀ ਹੈ :-

'ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਤੇ ਚਾਹੀਦੈ ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਦਾ ਕਰਨ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਇਆ।
ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਂ ਲਈ ਰੱਬ ਧਾਰ ਕੇ ਆਪ ਅਵਤਾਰ ਆਇਆ।'[42]

ਹਰ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਰਤੀ ਅਬਰਾਹਿਮ ਲਿੰਕਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੇ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਕੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵ੍ਹਾਈਟ ਹਾਊਸ ਜਾ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸੋਲਵਾਂ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣਿਆ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਇਹੋ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਮਾਸਿਕ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਨਵੰਬਰ 2009, ਪੰਨਾ 11
2. ਮਾਝ,ਮ.1ਸ.ਗ.ਗ. ਸ ਅੰਗ 141.
3. ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕ੍ਰਿਤ ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਪੰਨਾ 7--8.
4. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਪੰਨਾ 329.
5. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 1245,(ਸ.ਗ.ਗ.ਸ)
6. ਮਾਰਗ ਮੋਤੀ ਕ੍ਰਿਤ ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਸਫ਼ਾ 229.
7. ਪੁਸਤਕ ਉਹੀ ,ਸਫ਼ਾ 205.
8. ਅੰਗ 154, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ 1(ਗ.ਗ.ਸ.)
9. ਅੰਗ 141, ਮਾਝ ਵਾਰ/9(ਗ.ਗ.ਸ)
10. ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰ ਕ੍ਰਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਪੰਨਾ 14--15.
11. ਪ੍ਰਗਟੀ ਜੋਤ ਪਸਰਿਆ ਨੂਰ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਨੂਰ' ਪੰਨਾ 28.
12. ਸੌ ਸਵਾਲ ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ 117.
13. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀ ਪੰਨਾ 51.

14. ਅੰਗ 1245, ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ 1(ਸ.ਗ.ਗ.ਸ)
15. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਟੀਕ ਟੀਕਾਕਾਰ ਗਿਆਨੀ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ 4.
16. ਪੁਸਤਕ ਉਹੀ ਵਾਰ 40 ,ਪਉੜੀ 11,ਪੰਨਾ 675.
17. ਪੁਸਤਕ ਉਹੀ ਵਾਰ 1/3.
18. * *ਵਾਰ 6/12
19. ,, ,, ,,ਵਾਰ 32/1
20. ,, ,, ਵਾਰ 28,ਪਉੜੀ 6.
21. ,, ,,ਵਾਰ 28,ਪਉੜੀ 15.
22. ਸਿੱਖੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰ ਕ੍ਰਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਪੰਨਾ 15.
23. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 472,(ਗ.ਗ.ਸ)
24. ਪੁਸਤਕ ਉਹੀ ਪੰਨਾ 15.
25. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਟੀਕ ਸਫ਼ਾ 51ਵਾਰ 1ਪਉੜੀ40.
26. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 522 (ਗ.ਗ.ਸ.)
27. ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ ਕ੍ਰਿਤ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਾਲ ਪੰਨਾ 8.
28. ਸੌ ਸਵਾਲ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ 117.
29. ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 722(ਗ.ਗ.ਸ.)
30. ਆਸਾ ਮ:2 ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 467 (ਗ.ਗ.ਸ.).
31. ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ
32. ਸੌ ਸਵਾਲ ਕ੍ਰਿਤ ਸਤਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ 117.
33. ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੰਨਾ 15..ਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਡਾ ਗੁਰਸ਼ਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ.
34. ਅੰਗ 1375(ਗ.ਗ.ਸ.)
35. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪੋਥੀ ਨੌਂਵੀਂ, ਪੰਨਾ 842.. ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ .
36. ਅੰਗ 656(ਗ.ਗ.ਸ.)
37. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ)
38. ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਜੀ ਪੰਨਾ 138.
39. ਪੁਸਤਕ ਉਹੀ ਪੰਨਾ 57.
40. ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ ਕ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ .
41. ਮ :5,ਅੰਗ 814 (ਗ.ਗ.ਸ.).
42. ਪ੍ਰਗਟੀ ਜੋਤ ਪਸਰਿਆ ਨੂਰ ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਨੂਰ' ਪੰਨਾ 28.

ਅਮ੍ਰਿਤ ਪਾਲ ਕੌਰ

Email :-amritpal.divine@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ

ਅਰਵਿੰਦਰ ਧਾਲੀਵਾਲ

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ' ਦਾ ਅਕਸ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਾਗਦਿਆਂ/ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵੇਖੀ ਤਸਵੀਰ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਮੁਦਰਾ ਵਾਲੀ ਤਸਵੀਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਕੋ ਰੂਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਕ ਪੈਗੰਬਰ, ਫ਼ਕੀਰ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਰੂਹ, ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮੁਜਸਮੇ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨ ਅੰਦਰ ਆਕਾਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹਨ ਜੋ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੇ ਰਾਹ ਦਸੇਰੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਓਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ, ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ, ਆਦਰਸ਼, ਸਮਾਜ, ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿੱਜ ਤੱਕ ਦੇ ਪੈਂਡਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਤੁਰੀ ਆ ਰਹੀ ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੋਮਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਪਤਨਮੁਖੀ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸਹਿਜ ਤੇ ਧੀਰਜ ਆਦਿ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ 'ਕਹਿਣ' ਅਤੇ 'ਸੁਣਨ' ਦੀ ਸੰਵਾਦ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬਲੀ ਲੋਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ।

'ਕਹਿਣ' ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਸੁਣਨ' ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨਾ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸਹਿਜਤਾ ਤੇ ਸੰਜਮਤਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਹਿਜਤਾ ਤੇ ਸੰਜਮ 'ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ' ਹੈ। 'ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ' ਸ਼ਬਦ 'ਅਸਿਹਣਸ਼ੀਲਤਾ' ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। 'ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ' ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਅਜੇਤੂ ਭਰਮ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਜਾਂ ਉਚਿਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਹਿਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜੋ ਨਵੇਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਗ਼ੈਰ ਰਵਾਇਤੀ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਮਨਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'(1)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ। ਉਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀ ਸਨ, ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰੇ। ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨਾਲ ਗਹਿਰਾ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਮਾਜਕ

ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਮਾਜਕ ਨਾਬਰਾਬਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਉਪਜਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਹੋਈ ਹੈ :

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ

ਪੰਨਾ 141 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ।

'ਵਸੁਧੇਵ ਕੁਟੁੰਬਕਮ' ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਇਕ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਭਾਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਅਪਵਾਦ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਮਤਭੇਦ ਰਹੇ ਹੋਣ ਪਰ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਹਮਲਾਵਰ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦਾ ਹਾਮੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਚੰਗਾ ਹਿੰਦੂ, ਚੰਗਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਾਂ ਚੰਗਾ ਸਿੱਖ ਬਣਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੱਤਾ-ਵਿਹੂਣੇ ਵਰਗਾਂ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਮਨ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਿੰਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਰਗਾ ਹਵਾਲਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਰੋਧ ਦਰਜ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਰਬਾਣੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲੇ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ "‘‘ਏਣਟ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ‘‘ਏਣਟ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।" ਬਾਬਰ ਬਾਣੀ ਅਜਿਹੀ ‘‘ਏਣਟ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਗ਼ੀਆਨਾ ਸੁਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਤੇ ਲੋਧੀਆਂ ਅਸਫ਼ਲਤਾ ਤੇ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਏਮਨਾਬਾਦ ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਏਮਨਾਬਾਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖ਼ੂਬ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮੁਸਲਮਾਲਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ :

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ।
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲ ਚੜਾਇਆ।
ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਾਲਾਣੇ ਤੈਂਕੀ ਦਰਦੁ ਨਾ ਆਇਆ ॥੧॥
ਕਰਤਾ ਤੂ ਸਭਨਾ ਦਾ ਸੋਈ।

(ਆਸਾ ਮ: 1)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਤੇ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ, ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਂ ਦਵੰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੱਝੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਜ਼ਾਤ, ਫਿਰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੇ ਜਿਊਣ-ਢੰਗ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਹਰਲਿਆਂ ਲਈ ਰਾਹ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਵਰਣ ਵੰਡ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਘਟਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂਕੁਸ਼ ਪਰਬਤ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਲੇਸ਼ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਜਿਹੇ ਸੱਤਾ-ਵਿਹੂਣੇ, ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਲਤਾੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖਲੋਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਥਾਪਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਚੌਧਰ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਸ ਦਮਨਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦੀ ਅਤੇ ਰੋਹ-ਵਿਦਰੋਹ ਨੂੰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ
ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ।
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ
ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ ।
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ
ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ।

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, 145)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਜਿਸ ਧਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਧਿਰ ਦੀ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਉਪਰੰਤ ਸਥਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਉਸ ਧਿਰ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ।
ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ, ਗਲ ਵਿਚ ਆਵੈ ਧੂੜਿ।
ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆ ਹੁਣ ਬਹਣਿ ਨ ਮਿਲਨਿ ਹਦੂਰ ॥੨॥
ਆਦੇਸੁ ਬਾਬਾ ਆਦੇਸੁ।
ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਇਆ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖਹਿ ਵੇਸ ॥੨॥ ਰਹਾਉ।
ਜਦਹੁ ਸੀਆ ਵੀਆਹੀਆ ਲਾੜੇ ਸੋਹਨਿ ਪਾਸਿ।
ਹੀਡੋਲੀ ਚੜਿ ਆਈਆ ਦੰਦ ਖੰਡ ਕੀਤੇ ਰਾਸਿ।

ਉਪਰਹੁ ਪਾਣੀ ਵਾਰੀਐ ਝਲੇ ਝਿਮਕਨਿ ਪਾਸਿ ॥੨॥

(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: 1 ਅਸਟਪਦੀਆ)

ਅਗੋ ਦੇ ਜੇ ਚੇਤੀਐ ਤਾਂ ਕਾਇਤੁ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ।
ਸਾਹਾਂ ਸੁਮੰਤ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗ ਤਮਾਸੇ ਚਾਇ।
ਬਾਬਰ ਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥੫॥

(ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: 1 ਅਸਟਪਦੀਆ)

ਉਪਰੋਕਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਚਿੱਤਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਨ-ਪਾਨ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਅਤੇ ਐਸ਼ਪ੍ਰਸਤੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਵੀ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਯੁੱਗ ਵੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜ਼ਿਕਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਅਤੇ ਧਨਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਾਲ-ਦੌਲਤ ਰੂਪ-ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਬਹੁ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਅਮੀਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੋਰ ਦਮਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੱਤਾ ਵਿਹੂਣੇ ਵਰਗਾਂ ਤੇ ਸੁਧਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਮ ਲੁਕਾਈ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੋਈ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਦੀਆਂ ਕੱਟੜ ਮਜ਼ਹਬੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਮਨੂੰਵਾਦੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਵਰਗ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਪੁੱਗਦੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਇਸਦਾ ਖ਼ੂਬ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈਂ।
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ।
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨ ਕੂੜ ਕੁਸਤਿ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ।
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਦੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤ ਬਿਧਿ ਭਾਈ।
ਸੇਵਕੁ ਬੈਠਨ ਘਰਾਂ ਵਿਚਿ ਗੁਰ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ।
ਕਾਜੀ ਹੋਇ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ।
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਊ ਜਾਈ।
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜੁਗ ਮਾਹੀ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਰ-2 ਪਉੜੀ 30)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਵਾਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ -ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰ- ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ 469) ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਬਰਾਸਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਕਾਰਪੋਰੇਟ ਨਾਲੋਂ

ਬਹੁਤਾ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਲਗਭਗ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਸੰਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਮਾਨਤਾ (ਵਰਨ, ਵਰਗ, ਜਾਤੀ, ਧਰਮ, ਨਸਲ ਵੰਡਾਂ) ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਧੀਮੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੇਕਰ ਕਿਧਰੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਕਰੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਦਬਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਏਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫ਼ੈਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਛੂਤ ਦਾ ਰੋਗ ਫੈਲਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅੱਤਵਾਦ, ਹਿੰਸਾ, ਰੰਗਭੇਦ, ਨਫ਼ਰਤ ਵਰਗੀਆਂ ਕਈ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹਰਬੰਸ ਖਜੂਰੀਆ ਇਸਨੂੰ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਈਚਾਰਕ ਦਵੰਦ ਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਮਾਜਕ/ ਆਰਥਿਕ ਹੈਸੀਅਤ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਾਤੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਖਿੱਤੇ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ (Speaking tree.in) ਸਮਾਜਕ ਤੰਗਦਿਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰੰਪਰਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਣ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ, ਸ਼ਰਨਾਰਥ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਹੈ।

ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਥਾਪਤੀ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਥੇ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਜਿਹੋਵਾ ਵਿਟਨੈਸ ਫੇਥ' ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਬੰਧਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰੱਖਣ ਕਰਕੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰਮਾਣ ਦੇ ਸਕੂਲੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਦਾਦਰੀ ਵਿਚ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਿਲਕੇ ਇਸ ਲਈ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗਊ ਮਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਭਾਰਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕ ਨਯਨਤਾਰਾ ਸਹਿਗਲ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵਾਪਸ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਕਈ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਨਮਾਨ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ।

ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਉਸੇ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਹਾਮੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹਨਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੇ ਬਹੁਵਿਧ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਮਨਵਯ ਦਾ ਯੁੱਗ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। 'ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਸੂਫ਼ੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਇਸਲਾਮਿਕ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸੰਤ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰਸੇ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਜੋ ਦੌਰ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਉਸਨੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ।' (ਡਾ: ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦੇਣ, ਪੰਨਾ-357)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਖਿਮਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਪ੍ਰੇਮ, ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਸਵਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਦਕਾ ਹਿੰਦੂਆਂ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ-ਮੁਨੀਆਂ, ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਨੇ ਸਰਵੋਚ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ , ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣਾਕੇ ਚੱਲਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਤੁ ਪਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ।
ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥਿਆਰੁ।
ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪਤਾਉ।
ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ।
ਘੜੀਐ ਸਬਦ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ।

(ਪਾਉੜੀ 38, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ)

ਅਰਵਿੰਦਰ ਧਾਲੀਵਾਲ
E-mail : monadhaliwal12@qmail.com

ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਜੈਂਡਰ (Gender) ਸਮਾਨਤਾ

ਪ੍ਰੋ.ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਅੱਜ ਦੇ ਪਰਜਾਤੰਤਰੀ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਮਾਜਕ,ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਦਰਭ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨ੍ਹਾ ਕੁ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਰੋਜ਼ਮੱਰਾ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਜਾਂ ਨਿਆਇ ਪ੍ਰਨਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ; ਇਥੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਨੁੱਖੀ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ, ਨਸਲ, ਜਾਤੀ ਦਾ ਲਿੰਗੁ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਨੀਵਾਂ ਹੀ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਉੱਚੇ ਤੇ ਵੱਡੇ (ਮੂਲ ਸਰੋਤ) ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮਸਲਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਪਰਜਾਤੰਤਰੀ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸਿਆਸੀ ਅਤਿਆਚਾਰ, ਧਾਰਮਕ ਕੱਟੜਤਾ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਅਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਆਦਿ ਵਾਂਗ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੈਂਡਰ ਬਰਾਬਰਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਅਮਲ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀ। ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਜੈਂਡਰ ਮਸਲੇ ਲਈ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਮੁਹਾਵਰਾ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣਤਰ ਹੈ।

ਨਾਰੀ ਦੀ ਅਸਤਿਤਵੀ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਉਸਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ-ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਨੁਮਾਇਆ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਘਰ, ਸਮਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਜੂਝ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਵੈ/ਵਿਰੋਧੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਬਾਇਨਰੀ (binary) ਲੋੜ ਲਈ ਸਿਰਜਿਆ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਕ ਮਾਤਰ ਹੀ ਹੈ। ਪਿਤਰਕੀ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤੋਰ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਔਰਤ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜਤਵ (Subjectivity) ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।'ਇਹ 'ਨਿੱਜਤਵ (Subjectivity) ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਠੋਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੀ ਰੇਂਜ (range) ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਸਥਾਨ ਬਦਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।'[1] ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜੈਂਡਰ (Gender) ਇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ੀ ਲੈਣ ਦੇਣ (ਜਵਾਬੀ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਦੋਨੋਂ) ਦੀ ਸਪੇਸ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ (Individuals) ਆਪਣੇ ਡਿਸਕੋਰਸ ਅਮਲਾਂ ਦੇ ਨਿਭਾਅ (Enactment) ਵਿਚ Gendered Subjects ਵਜੋਂ ਪੋਜੀਸ਼ਨਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।'[2]

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਸਬਜੈਕਟ (Subject) ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਨਰ/ਨਾਰੀ ਦੇ ਜਿਸ 'ਔਬਜਕਟ' (Object) ਦਾ ਰੂਪਕ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਚਲਿੱਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਔਬਜਕਟ ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਅਨਾਤਮ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰੀ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਾਜੇ ਰੂਪਕ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਪਿੱਛੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ 'ਮਾਤ-ਸ਼ਕਤੀ' ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟਤਾ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਬੇਅੰਤ ਦੇਹ' ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁੱਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਨਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਦੇਹ ਨਾਲ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਨਵੀ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਪਛਾਣ ਕਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਸਦਾ ਅੱਗੇ ਪੈਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿਚੋ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਦਰ ਖੋਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਦੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ ਵਾਲਾ ਆਤਮ ਅਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਡਾ, ਗੁਰਭਗਤ ਫੂਕੋ (Foncanlt) ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਹਵਾਲੇ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ-ਰਿਸ਼ਤੇ ਕਿਵੇ ਦੇਹ ਵਿਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਰਾਜ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਕਿਵੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਹ ਵਿਚ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰੂਵਾਂ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਿਕ ਅੰਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਕਿ ਆਤਮ ਰਾਜ ਵਰਗ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣੀ ਬਣ ਸਕੇ।[3]

ਮਰਦ/ਔਰਤ ਦੀ ਬਾਇਨਰੀ ਦਰਅਸਲ 'ਅਹੰ' (ego) ਦੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। 'ਅਹੰ' ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀ, ਇਹ ਭਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਿਰਜੀ ਅਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਲਾਕਾਂ 'ਹਉ' (ego) ਦੀ ਕੇਂਦਰੀਅਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ-ਬਿੰਬਾਤਮਕ ਸੰਕਲਪਨਾ ਕਾਰਣ ਅਸੀ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਸਥਾਈ ਪਛਾਣ (identity) ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ।'[4] ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ 'ਅਹੰ' (ego) ਦੀ ਕੇਂਦਰੀਅਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀ ਛੱਡਦੀ:

ਹਉ ਮੈ ਕਰੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾਹੀ ਤੂ ਹੋਵਹਿ ਹਉ ਨਾਹਿ॥[5]
ਬੂਝਹੁ ਗਿਆਨੀ ਬੂਝਣਾ ਇਹ ਅਕਥ ਕਥਾ ਮਨ ਮਾਹਿ॥[6]
ਨਾਨਕ ਹਾਉਮੈ ਰੋਗ ਬੁਰੇ॥[7]
ਹਉਮੈ ਬਿਖ ਪਾਇ ਜਗਤ ਉਪਾਇਆ ਸਬਦੁ ਵਸੈ ਬਿਖੁ ਜਾਇ॥[8]
ਹਉ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਹਉ ਵਿਚ ਗਇਆ
ਹਉ ਵਿਚਿ ਜੰਮਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੁਆ
ਹਉ ਵਿਚਿ ਦਿਤਾ ਹਉ ਵਿਚਿ ਲਾਇਆ

....

ਹਉ ਵਿਚਿ ਮਾਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਛਾਇਆ

ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜੰਤ ਉਪਾਇਆ

ਹਉਮੈ ਬੁਝੈ ਤਾ ਦਰਿ ਸੁਝੈ॥ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਕਥਿ ਕਥਿ ਲੂਝੈ॥[9]

ਜਨਮ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣ ਲਿੰਗਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। 'ਅਹੰ' ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਮਰਦ/ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਹਸਤੀ ਯਾਨੀ ਵਸਤੂ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਕ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਧਾਨ ਵਜੋਂ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸੱਚ ਅੱਗੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ:

ਕਿਸ ਤੂੰ ਪੁਰਖੁ ਜੋਰੂ ਕਉਣ ਕਹਿਐ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰ ਰਵਿ ਰਹਿਆ॥[10]

ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ 'ਲਾਕਾਂ' ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਂਹੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਪਰਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।[11] ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕੀਤਪਰਕ ਸਥਿਤੀ (subject position) ਹੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਔਰਤ ਜਾਂ ਮਰਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਵੀ ਬਲਕਿ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੀ ਚੇਤਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ 'ਅਹੰ' ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਬਣਾਉਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਦਵੈਤ ਤੋਂ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇਗੀ।

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਧਰਾਤਲ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਧਰਾਤਲ ਉੱਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਪੂਰਣ ਅਨੁਭੂਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਚਿਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਜਿਸ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਂਹੀ ਸਿਰਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਂਹੀ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲੋੜਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਘਾਟ (lack) ਦਾ ਅਸਤਿਤਵੀ ਅਨੁਭਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਉਪਭੋਗੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਚਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਸ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਅਤੇ ਗਲਤ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤੂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਅਧੂਰੀ ਸਮਝ ਨਾਲ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਅਤੇ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਚ ਤਾਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮਨ ਉਤੋਂ ਪਦਾਰਥਕ ਮਾਇਆਵੀ ਪਰਦਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਇਆਵੀ ਤਰਜ਼ੇ-ਜਿੰਦਗੀ ਕੈਦ ਅਤੇ ਬੰਧਨ ਹੈ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਯਾਨੀ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਭਾਂਡੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ:-

ਸੱਚ ਤਾ ਪਰ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ॥
ਕੂੜ ਕੀ ਮਲ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ॥[12]

ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੀ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੋਣਾ; ਲੇਕਿਨ ਦਵੈਤ ਕਾਰਨ ਮਨ ਮਾਇਆਵੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਭਟਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਅੱਗੇ ਪੂਰਨ ਅਧੀਨਗੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਲਾਮੀ ਨਹੀਂ, ਅਸਤਿਤਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਪਤਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਵਜੋਂ ਕਾਮ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਭੌਤਿਕ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸੰਜਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਅਵੱਸ਼ਕਤਾ ਹੈ:

ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੈ ਸੋ ਮੁਕਤਾ॥
ਇੰਦ੍ਰੀ ਵਸਿ ਸਰਚ ਸੰਜਮ ਜੁਗਤਾ॥[13]

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ, 'ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ।।'[14] ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਆਪਣੇ ਤੱਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਰਚਨਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।ਸੁਰਤ ਦਾ ਘਰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਕਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਲ ਘਰ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਏਥੇ ਕਾਇਆ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੈ ਕਿ ਕਾਇਆ ਰੂਪੀ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਸੁਰਤ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਘਰ ਸ਼ਬਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਏਥੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।' ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀ ਘੜਿਆ ਸ਼ਬਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ (binary opposition) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸਬੰਧ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਅਤੇ ਮਸਨੂਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕੋਈ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ, ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਨਹੀਂ ਹੈ।'[15] ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ, ਅਸਥਿਰ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚਲਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਇਕ ਉਚੇਰੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਂ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਉਹ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਬਲਵਾਨ ਧਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਬੋਲ ਚਾਲ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਅਖੀ ਬਾਝਹੁ ਵੇਖਣਾ ਵਿਣੁ ਕੰਨਾ ਸੁਮਨਾ ॥
ਪੈਰਾ ਬਾਝਹੁ ਚਲਣਾ ਵਿਣੁ ਹਥਾ ਕਰਣਾ ॥
ਜੀਭੈ ਬਾਝਹੁ ਬੋਲਣਾਂ ਇਉ ਜੀਵਤ ਮਰਣਾ ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮ ਪਛਾਣਿ ਕੈ ਤਉ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ ॥[16]

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ, ਨਾਮ, ਹੁਕਮ, ਬਾਣੀ, ਅੱਖਰ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹਨ, ਤੇ ਇਹਨਾਂ

ਦਾ ਜੀਭ ਨਾਲ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤਾਅਲੁਕ ਨਹੀਂ। ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਦਸਮ ਦੁਆਰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।[17] ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਰਗੜ ਜਾਂ ਸਪਰਸ਼ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।[18] ਰਿਗਵੇਦ ਵਿਚ ਇਸ 'ਸ਼ਬਦ' ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।[19] ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਮਹਾਂ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਉਹ ਧਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਜਣਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਹਰ ਪਰਤ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਚਿੰਤਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਹੀ ਬਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਨਿਓਰੇ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ ਵਾਲੇ ਚਿਹਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਸਥਾਈ, ਪਰੰਪਰਕ, ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਉਹ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਚਾਰਕ ਗਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਬਨਿਓਰੇਇਕਰੂਪਤਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿਹਨਕ (Signifier) ਤੇ ਚਿਹਨਤ (Signified) ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜੀ ਗਠਨ ਆਪਣੇ ਕਾਵਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੋੜਦੀ ਹੈ। ਕਾਇਆ,ਪਿੰਡ, ਭਾਂਡਾ, ਮਾਸ ਆਦਿ ਚਿਹਨਕ ਏਥੇ ਅਰਥਾਂ ਯਾਨੀ ਚਿਹਨਤ ਨੂੰ ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ ਵੱਲ ਲਿਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਬਿੰਬ, ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਇਸਤੇਮਾਲ ਵੀ ਇੱਥੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮੂਲ ਅਰਥਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:-

ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮੀਆਂ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਵਾਸੁ ॥
ਜੀਉ ਪਾਇ ਮਾਸੁ ਮੁਹਿ ਮਿਲਿਆ ਹਡੁ ਚੰਮ ਤਨ ਮਾਸੁ ॥
ਮਾਸਹੁ ਬਾਹਰਿ ਕਢਿਆ ਮੰਮਾ ਮਾਸੁ ਗਿਰਾਸ ॥
ਮੂਹ ਮਾਸੈ ਕਾ ਜੀਭ ਮਾਸੈ ਕੀ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਸਾਸੁ ॥
ਵਡਾ ਹੋਆ ਵੀਆਹਿਆ ਘਰਿ ਲੈ ਆਇਆ ਮਾਸੁ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲਿਐ ਹੁਕਮੁ, ਬੁਝੀਐ ਤਾਂ ਕੋ ਆਵੈ ਰਾਸਿ ॥[20]

ਏਥੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮਿਆ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਿਤਾ (ਨਰ) ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਸਹੁ ਅੰਦਰਿ ਵਾਸੁ ਭਾਵ ਮਾਤਾ (ਨਾਰੀ) ਤੋਂ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਦੀ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਮਾਸ ਨਾਲ ਹੀ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ, ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਫਿਰ ਕੀ ਝਗੜਾ ਹੈ:-

ਮਾਸੁ ਮਾਸੁ ਕਹਿ ਮੂਰਖ ਝਗੜੇ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਨਹੀ ਜਾਣੈ॥[21]

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੀ ਬਾਰਾਬਰ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਦੋਵੇ ਹੀ ਆਪਣੀ ਲਿੰਗਕ ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਹੈ:-

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹ ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨਾ ਕੋਇ ॥[22]

ਨਾਨਕ ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ ਯਾਨੀ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਲਈ ਭਾਂਡਾ ਚਿਹਨਕ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਕਾਇਆ ਰੂਪੀ ਭਾਂਡੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਚੇਤਨਾ ਹਨ।

ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ (ਨਰ/ਨਾਰੀ) ਤਾ ਹੀ ਸੁਹਾਗਣ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਲਿੰਗਕ ਫ਼ਰਕ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ,ਇਸ ਲਈ ਮਰਦ ਔਰਤ ਦਾ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ ਆਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਆਹ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਨਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਲਿੰਗਕ ਸਵੈ-ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਕਾਇਆ ਤਾਂ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਤਰ ਹੈ, ਗੱਲ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਜਾਗਦੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

ਨੈਨਹੁ ਨੀਦ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਕਾਰ ॥ ਸ੍ਰਵਣ ਸੋਏ ਸੁਣਿ ਨਿੰਦ ਵੀਚਾਰ ॥
ਰਸਨਾ ਸੋਈ ਲੋਭਿ ਮੀਠੈ ਸਾਦਿ ॥ ਮਨ ਸੋਇਆ ਮਾਇਆ ਬਿਸਮਾਦਿ ॥
ਇਸ ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਕੋਈ ਜਾਗਤ ਰਹੈ ॥ ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ ਓਹੁ ਆਪਨੀ ਲਹੈ ॥
ਸਗਲ ਸਹੇਲੀ ਅਪਨੈ ਰਸ ਮਾਤੀ ॥ ਗ੍ਰਿਹ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ਖਬਰਿ ਨ ਜਾਤੀ ॥[23]

ਮਨੁੱਖੀ ਲਿੰਗਕ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਰਚਨਾ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਉਸ ਸਮੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਜਦੋਂ ਸਾਮੰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗਕ ਪੱਖਪਾਤੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜਲੌ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ, ਧੰਦਿਆਂ, ਕਨੂੰਨ, ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਦਰਜਾਬੰਦੀਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਘਿਆੜੀ,

ਸੱਪਣੀ, ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਆਦਿ ਬਿੰਬਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਤੋਂ ਹੀਣ ਤੇ ਦੁਜੈਲੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਮਾਜ ਦਾ ਭਾਸ਼ਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਖਪਾਤੀ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧੀ ਰਾਹੀ ਸਬਦ ਨੂੰ ਮਨ ਅੰਦਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਦਜੈਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦਮਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸਵਾਸ਼ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸਥਾਪਨ ਕਰਦੇ ਹੋਇਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤ,ਮਰਦ ਦੋਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਕ ਚੇਤਨਾ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ,ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਪਛਾਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚ, ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਕੋਸ਼ਗਤ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਬਜਾਇ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੇ ਅਮੂਰਤ ਅਰਥ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਨਾਨਕ ਨਾਰੀ ਬਿੰਬਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਰਸ਼-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਅਨਯ (other) ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਬਲਕਿ ਨਰ, ਨਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅਨਯ (other) ਹਨ। ਨਾਰੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਨਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚੋਂ ਮਨਫ਼ੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂਸਮਾਜਿਕ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੇਹ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੇ ਆਤਮ-ਬਿੰਬ ਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਤਿਤਵੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਾਰੀ ਦੀ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨਰ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਆਤਮਤਾ (Subjectivity) ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀ ਚਿਹਨ ਦੀ ਬਾਇਨਰੀ (binary) ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਰੱਖ ਕੇ ਵੇਖਦੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ (ਸੁਰਤ) ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ (ਸ਼ਬਦ) ਨਾਲ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬਾਇਨਰੀ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਿੰਗਕ ਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਕ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਵੱਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਕਾਵਿ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਂਹੀ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਦੈਵੀ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਚਾਰ ਤਾਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਚਿਹਨਾਤਮਕ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਨਕ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਕ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ-ਨਿਰਮਾਣ ਅਤੇ ਅਰਥ-ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਕੰਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇ:-

ਪਿਰ ਬਿਨੁ ਕਿਆ ਤਿਸੁ ਧਨ ਸੀਗਾਰਾ ॥[24]
ਬਾਧੇ ਮੁਕਤਿ ਨਾਹੀ ਨਰ ਨਿੰਦਕ ਡੂਬਹਿ ਨਿੰਦ ਪਰਾਈ ਹੇ ॥[25]
ਜਗੁ ਤ੍ਰਿਅ ਜਿਤੁ ਕਮਣਿ ਹਿਤਕਾਰੀ ॥ ਪੁਤ੍ਰ ਕਲਤ੍ਰ ਲਗਿ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਰੀ ॥[26]
ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ਤੂ ਪੂਰਾ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਹੇ ॥[27]
ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਮੇਰੀ ਸਖੀ ਸਖੈਨੀ ॥ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਦੇਖਹੁ ਪ੍ਰਭੁ ਨੈਨੀ ॥[28]
ਪਿਰ ਭਾਵੈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਖਾਈ ॥[29]
ਧਨ ਵਾਢੀ ਪਿਰ ਦੇਸ ਨਿਵਾਸੀ ॥[30]

ਏਥੇ ਜੋ ਬਾਇਨਰੀ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ,ਪਿਰ/ਧਨ (ਨਾਰ), ਨਾਮ/ ਕਾਮਣਿ (ਜੋ ਮਾਇਆ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ), ਪੁਰਖ/ਜੀਵ (ਨਰ, ਨਾਰੀ), ਪ੍ਰੀਤਮ (ਰਾਮ, ਸਤਿਗੁਰੂ)/ ਸਖੀ (ਨਰ , ਨਾਰੀ) ਆਦਿ।

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਿੱਚ ਕਾਇਆ ਹੀ ਅਗਰਭੂਮਿਤ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਵਿਚ ਮਨੋਬਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਮਾਨਵੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਹਕੀਕੀ ਗੌਰਵ ਪਛਾਨਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਮਾਨਵੀ ਸਰੀਰ (ਨਰ / ਨਾਰੀ) ਅਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸੂਖਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ-ਗ੍ਰਸਤ ਅਸਤਿਤਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਹੱਲ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੁਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਏਥੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਕਾਇਆ, ਘਰ, ਜੀਅ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਕਾਇਆ ਕਾਮਣਿ ਅਤਿ ਸੁਆਲਿਉ ਪਿਰ ਵਸੈ ਜਿਸ ਨਾਲੇ ॥[31]
ਪੰਚ ਤਤੁ ਮਿਲਿ ਕਾਇਆ ਕੀਨੀ ॥ ਤਿਸ ਮਹਿ ਰਾਮ ਰਤਨੁ ਲੈ ਚੀਨੀ ॥[32]
ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ ॥[33]
ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਖੰਡਿ ਜੋ ਜਾਣਹੁ ॥[34]
ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਵਸੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਪਾਤਾਲਾ ॥

ਕਾਇਆ ਅੰਦਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸਾ ॥ ਸਭ ਓਪਤਿ ਜਿਤੁ ਸੰਸਾਰਾ ॥[35]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵੀ ਕਾਇਆ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦਾਂ, ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਰਚਣ ਭੋਗਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਅੰਦਰ ਪੂਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਭੇਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੱਚ ਇੱਕ ਸਹੀ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਇਆ ਦਾ ਇਹੀ ਅਸਲ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਮਕਸਦ ਹੈ:-

ਜੀਆ ਅੰਦਰਿ ਜੁਗਤਿ ਸਮਾਈ ਰਹਿਓ ਨਿਰਾਲਮੁ ਰਾਇਆ॥ [36]

ਆਪ ਅੱਗੇ ਆਖਦੇ ਹਨ :- ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਲੀਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਧਰਤੀ ਤ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਜੜਤੀ ਪਲਘਿ ਲਾਲ ਜੜਾਉ ॥
ਮੋਹਣੀ ਮੁਖਿ ਮਣੀ ਸੋਹੈ ਕਰੇ ਰੰਗਿ ਪਸਾਉ ॥
ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੁਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨਾ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥[37]

ਵਿਅਕਤੀਗਤ 'ਮੈਂ' ਉਹ 'ਮੈਂ' ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜੀ 'ਮੈਂ' ਉਹ ਨਹੀ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ 'ਮੈਂ' ਚਿਹਨਕ ਅਤੇ ਚਿਹਨਤ ਦੀ ਧੁਰੀ ਉਪਰ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਡਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਮੈਂ' ਦੀ

ਹੈਸੀਅਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰਨ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਨਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਆਪ-ਹੁਦਰਾ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅਸਥਿਰ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਕ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਖਿਸਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਬਾਣੀਕਾਰ ਇਸੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕੋਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਇਸਦਾ ਵੱਖਰਾ ਜਲੌਅ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਬਾਖ਼ਤਿਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜਕ ਚਿਹਨਾਂ ਦੇ ਉਹ ਅਰਥ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰੇ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣ।[38] ਲੇਕਿਨ ਔਰਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮਾਜਕ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਕੋਣੀ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਹਿੱਤ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਉਪਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਤਹਿਸ-ਨਹਿਸ ਕਰਕੇ ਪਿਤਰਕੀ ਕੇਂਦਰੀਅਤਾ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਾਵਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਅਰਥ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਨਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਉਪਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ 'ਚਿਹਨਕ' ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਪੂਰਵ-ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਥਵਾ ਨਿਚਿਸ਼ਤ ਅਰਥ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਰਦਾਵੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀ ਤੋੜਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸ਼ਕਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਔਰਤ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਪਿਤਰਕੀ ਸੱਤਾ ਦੁਆਰਾ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰ ਹੋਂਦ (identity) ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਖੇਡ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮਰਦ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵੱਲ ਧੱਕਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਰ ਸੱਤਾ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀ-ਅਧਾਰਿਤ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਮਰਦ ਬਣਨਾ ਤੇ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮਰਦਾਵੀਂ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਰਕੇ ਵਿਤਕਰੇ,ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪਿਤਰਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਤੱਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਕਿਉਂਕਿ 'ਰੂਹ' ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਰੱਖੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੋਭਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਲਈ ਤਖ਼ੱਲਸ 'ਮਹਲਾ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 'ਮਹਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਗਯਾ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਾਰੀ, ਇਸਤਰੀ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਹਨ।[39] ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ 'ਮਹਲਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਾਇਆ' ਦੱਸਦੇ ਹਨ।[40] ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਪਿਤਰਕੀ ਸੋਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਮਹਲਾ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਇਸ

ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਸਵਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾ ਨੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਮਤ ਪਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਨੂੰ 'ਮਹਿਲਾ' (ਅਰਥਾਤ ਇਸਤ੍ਰੀ) ਦਾ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਂਤਾ ਭਗਤੀ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਤੀ/ਪ੍ਰੀਤਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਭਗਤੀ) ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਾਰੀ/ਇਸਤ੍ਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।[41] ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸਦੇ ਪਿਤਰਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਲਈ ਸਹਿਜ ਹੀ ਢੁੱਕਦੇ ਅਰਥ ਲਏ ਹਨ ਪਰ ਅਸੀਂ ਏਥੇਂ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗੀ ਅਰਥ 'ਕਾਇਆ' ਲਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਔਰਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਉਹਨਾਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਲਹਿਰ ਲਈ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਜੈਂਡਰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਜੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੇ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. Subjectivity, then, is Linguisticlly and discursively constructed and displaced across the range of discourses in which the concrete individual participates. It follows from Saussure's theory of language as a system of difference that the world is intelligible only in discourse: There is no immediate experience, no access to, the raw reality of self and others.

   Catherine Belsey,'CONSTRUCTING THE SUBJECT- deconstructing the text', Femnisims ed. Robin Worhol and diane price hernd, Rutgers Univ Press, New Jersey, 1997 P. 660

2. Gender is a process and verbal interaction (both speech and writing) is where it takes place. Individuals take up positions as gendered subjects in their enactments of discourse practices.

   Mary M. Tobbot, 'Feminism and Language', The Routeldege Companian to Feminism and Post Feminism Edit, Sarah Gamble Routledge, (London) 2001, P. 146.

3. ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ, ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਨਾ 17

4. ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਅਨੁ.) ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਉੱਤਰ-ਸੰਰਚਨਾਵਾਦ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ, 2002, ਪੰਨਾ 169

5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ,1927, ਪੰਨਾ 1092
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1093
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1153
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1009
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 466
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 350
11. ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 170
12. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 468
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 122
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 441
15. Ferdinand de Saussure, Course in General Linguistics , P.14-15
16. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 139
17. ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਜਪੁਜੀ ਸਟੀਕ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 17-18
18. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਨੰ..1, ਪਰਚੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ, ਖਾਲਸਾ ਟ੍ਰੈਕਟ ਸੁਸਾਇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1927, ਪੰਨਾ 51
19. Rigveda, vol..II 2nd ed. Benaras, 1896-97, P.458
20. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1289
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1289
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 473
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 182
24. ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ 1029
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1026
26. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 412

27. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1031

28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 416

29. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1273

30. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1273

31. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 754

32. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1030

33. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 695

34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1041

35. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 754

36. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1038

37. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 14

38. ਡਾਂ. ਗੁਰਭਗਤ, ਵਿਸ਼ਵ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੰਨਾ 23

39. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ 934

40. ਪ੍ਰੋ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਗਜ਼ਟ, ਨਵੰਬਰ, 1978

41. ਡਾਂ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ (ਸੰਪਾ.), ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ 786

ਪ੍ਰੋ.ਬਲਜਿੰਦਰ ਕੌਰ

E-mail : bal.khera9@qmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ : ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਧਰਮ ਵਜੋਂ

ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਸਰਾਲੀ

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮਿਲਾਪ (cultural synthesis) ਤੋਂ ਜੋ ਨਵਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਮਨੁੱਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਹੇ ਮਹਾਂ-ਮਾਨਵ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਵਡੇਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਵਚਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਵਚਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਮੈਡੀਕਲ ਸਾਇੰਸ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਡੀ.ਐਨ.ਏ. ਟੈਸਟਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰੇ ਪਲੈਨਿਟ ਉੱਪਰ ਵਸਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਸਲ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਹੋਮੋ-ਸੇਪੀਅਨ ਹੈ। ਇਹ ਨਸਲ ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਹੌਲ਼ੀ-ਹੌਲ਼ੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਵਧਣ ਦੇ ਦਬਾਅ ਕਾਰਨ ਸਮੁੱਚੇ ਪਲੈਨਿਟ ਤੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਪੰਜ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਨਸਲ ਨੇ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਰਥਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੰਚਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਗਾਂਹ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਮੱਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਮੋਸੇਪੀਅਨ ਨਸਲ ਇਸ ਪਲੈਨਿਟ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਹਿੰਸਕ ਨਸਲ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਸਮਝ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮੂਲ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਬੀਲੇ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹਿੰਸਕ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਜੀਅ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਖਿਲਰੀਤੇ ਹਿੰਸਕ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਤਾਰੇ[1] ਜੋੜਦੇ ਹਨ;

1. ਵਿਸ਼ਵੀ ਧਰਮ
2. ਵਪਾਰ
3. ਰਾਜ

ਸਮਕਾਲੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਰਾਜਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਧਰਤ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਫੈਲੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲੱਖਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੌ-ਦੋ-ਸੌ ਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਵਸੋਂ ਵਾਲੇ ਹਰ ਘੁਮੰਤਰੂ ਕਬੀਲੇ (forager) ਦਾ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਰੁੱਖ ਜਾਂ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਬਲੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ animist ਧਰਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਰੁੱਖ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ ਦੇਵਵਾਦੀ (polytheistic religions) ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਰੁੱਖ, ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਬਲੀ ਇਸਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਹਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੋੜਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜ

ਗਈ। ਘੱਟ ਚੇਤਨ ਮਨੁੱਖ ਜਿੱਥੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪਸ਼ੂਵਾਦੀ (animist) ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉੱਥੇ ਵਧੇਰੇ ਚੇਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੇਵਵਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ।

ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਗਿਆਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਬਲਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਤੀਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰਹੀਆਂ।

ਮਾਨਵੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੇਵਵਾਦੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਰੱਬਵਾਦੀ (monotheistic) ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬਵਾਦੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰੰਤੂ ਨਵੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੱਭਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਰੱਬਵਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 1350 ਬੀ.ਸੀ. ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਾਜਾ ਮੀਸ਼ਾ (mesha king of mobite) ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। 'ਮੀਸ਼ਾ ਅਪਣੇ ਮਹਾਨ ਰੱਬ ਚੇਮੋਸ਼ (chomosh) ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਲਡ ਟੈਸਟਾਮੈਂਟ ਵਿਚ ਯੇਵੇਹ (yahmeh) ਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆਹੈ'[2]

ਤਕਰੀਬਨ 2200 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਨੇ ਅਪਣੇ ਚੇਲਿਆ ਨਾਲ ਮਿਸਰ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਥੀ ਮਾਹੌਲ ਛੱਡਕੇ ਮਿਸਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਕੇ ਅਜੋਕੇ ਇਜਰਾਈਲ ਵਿਚ ਜੇਰੂਸਲਮ ਵਿਖੇ ਅਪਣੇ ਇਕ ਰੱਬਵਾਦੀ ਧਰਮ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ (ਜਇਮ) ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਰੱਬਵਾਦੀ ਯਹੂਦੀ, ਇਸਾਈ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵੇਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਇਕ ਰੱਬ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਸ਼ਨਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਦਕਾ ਇਸਾਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਅਰਬ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਏਸ਼ੀਆ, ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਤੇ ਯੂਰਪ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਏ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਰੱਬਹੀਣ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ, ਕੋਰੀਆ, ਵੀਅਤਨਾਮ, ਥਾਈਲੈਂਡ, ਬਰਮ੍ਹਾ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਬਿਨਾ ਸ਼ਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੋਹਿਆਪਰ ਯਹੂਦੀ ਤੇ ਜੈਨ ਧਰਮ ਸਥਾਨਕ ਧਰਮ ਬਣੇ ਰਹੇ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਦਰਜ਼ਾ ਹਾਸਿਲ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਕਬੀਲਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੱਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਲੱਖਾਂ ਕਬੀਲੇ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਡੋਰ ਰਾਹੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਹ ਪਿਆ ਕੀ ਇਕ ਰੱਬੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਦੂਸਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। 'ਬਹੁਦੇਵਵਾਦੀ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਵਾਲੇ ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ, ਰੀਤਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣਵਾਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਕ ਰੱਬੀ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਰੱਬ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ

ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਨਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਉਂਹੀ ਇਸਾਈ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਫੈਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੂਸੇਡ, ਜਹਾਦ, ਧਾਰਮਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫੀਆਂ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖਪਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ'[3] ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੋਏ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਤ ਲਇ ਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ਼ਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਮਰਕੰਦ ਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸੀਰੀਅਨ ਵਪਾਰੀ ਚੀਨੀ ਸਿਲਕ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਮਸਾਲੇ ਪਰਖ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਬਣ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮੱਕਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਅਫ਼ਗਾਨੀ, ਤੁਰਕਿਸ਼ ਤੇ ਮੈਸੋਪਟਾਮੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਣਨ ਲਈ ਉਸ ਵਿਚ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।' ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕੀ ਇਸ ਕੋਲ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਮਹਾਂਮਾਨਵੀਅ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਜਾ ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਤੱਕ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ'[4]

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਬਖ਼ਸ਼ੀ। ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ, ਧਰਮ, ਜਾਤ ਤੇ ਇਲਾਕਾਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਧਰਮ ਬਣਨ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿਚ ਆਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਫੈਲਾਉ ਰੁਕਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਹ ਸੁੰਗੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਅਜਿਹੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਫੈਲਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹੁੰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਇਸਦੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਏਨੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਅਪਣੀ ਹੋਂ ਦਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਵੀਂ ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਡਾ. ਭੀਮ ਰਾਉ ਅੰਬੇਦਕਰ ਜਦੋਂ ਅਪਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਨੁਯਾਈਆਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵੱਲ ਆਹੁਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਵਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਵਣ ਜਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸਿੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੂਰੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। 'ਮਾਨਵ ਦੀ ਤਾਤਵਿਕ ਹੋਂ ਦਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਤ ਜਾਣਨ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਲੋੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ (world outlook) ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੇਖਣ, ਪਰਖਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੋਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਅਪਣੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ

ਹੀ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਉਸ ਲਈ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।[5]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਵਚਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਨਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:
ਮੂਲੁ ਨ ਬੂਝਹਿ ਆਪਣਾ ਸੇ ਪਸੂਆ ਸੇ ਢੋਰ ਜੀਉ॥ (ਪੰਨਾ 151)

ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਇਕੋਇਕ ਜੀਵ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਨ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਪਛਾਨਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਨਾਰਵੇਜੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਲੇਖਕ ਜੋਸਟਿਨ ਗਾਰਡਰ ਜਗਿਆਸਾ ਆਖਦਾ ਹੈ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਉਪਲਭਧ ਹੈ, ਇਹ ਇਸੇ ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਚਿੰਤਕ ਰੈ ਨੇ ਦੇਕਾਰਤ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਜੀਵ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਥਾਨ ਘੇਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਜਿਉਣਾ ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਫਿਰਨਾ ਮਸ਼ੀਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੋਹਰਾ ਜੀਵ ਹੈ ਜੋ ਸੋਚਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸਥਾਨ ਵੀ ਘੇਰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਪਸ਼ੂ ਤੋਂ ਸਭਿਆਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਹਨ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ।

ਅਵਰਿ ਪੰਚ ਹਮ ਏਕ ਜਨਾ ਕਿਉ ਰਾਖਉ ਘਰ ਬਾਰੁ ਮਨਾ॥
ਮਾਰਹਿ ਲੂਟਹਿ ਨੀਤ ਨੀਤ ਕਿਸੁ ਆਗੈ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰ ਜਨਾ॥
(ਗਾਉੜੀ ਮ. ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ 155)

ਇਹ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ। "ਇਹ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਮਾਨਵ ਵਿਚਲੇ ਪਸ਼ੂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਾਧਿਆ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਨਵ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਇਸ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਦੀ ਉਕਾ ਹੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਜਿੱਥੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਮਾਨਵ ਲਈ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੋਰਿਆ ਮੋਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।"[6]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਵਿ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਜੀਵਨ ਯਥਾਰਥ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿਕਾਲ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਬੀਲਾਈ (forager) ਸੰਸਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹਿੰਸਕ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਉੱਥੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਉਲਝਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੀ ਇਸ ਅਧੋ ਗਤੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਸਮਰਕੰਦ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕਈ ਸਾਲ ਲੱਗ ਗਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਝੜਾਈ ਕਰਨੀ ਪਈ ਪਰ ਸੁਲਤਾਨ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਂ ਨੇ ਨਾਕ ਦੇ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸਮਰਕੰਦ ਦੀ ਜਿੱਤ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅੰਦੀ ਜਾਨਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਧਰ ਸਾਰੀ

ਫੌਜ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਅਤੇ ਲੱਗਭੱਗ ਸਾਰੇ ਮੁਗਲ ਆਖ਼ਸ਼ੀ ਅਤੇ ਅੰਦੀਜਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ[7] ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾ ਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹਿ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

(ਮਾਝ ਮ: ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ 145)

ਔਰਤ ਘਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਮਰਦ ਬਾਹਰੀ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਸਥਿਤੀ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀ ਆਹੁ।
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖਿਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨਿ।

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਡੇ ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਨੇ ਦੁਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਰਕ ਵਿਚ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਭਾਰਤ ਵਰਗੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਬੀਲੇ ਲੜਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਰਾਜੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਸੀ ਲੜਾਈਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ 200 ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਪਰ ਹਿੰਸਾ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. 'commerce, empires and universal religions eventually brought virtually every sapiens on every continent into the global world me live in today.' Yuval Noah Harari, sapiens-A Brife History Of Humankind, Vintage books, London, 2011, page no. 264.
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 191.
3. Yuval Noah Harari, 21 Lessons for the 21st century, Jonathan cape, London, 2018, page no. 191.
4. Yuval Noah Harari, Sapiens, page no. 234.
5. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਐਮ.ਏ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਦਾ ਸੰਕਲਪ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਨਵੰਬਰ 1969, ਪੰਨਾ 141.
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 143.
7. ਬਾਬਰ ਜਹੀਰੁਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ (ਅਨੁ. ਡਾ ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ), ਬਾਬਰਨਾਮਾ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 2019, ਪੰਨਾ 23.

ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਸਰਾਲੀ

Email: bnasralidu@gmail.com

ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬਾਦ-ਮਾਡਲ

(Nanak-model for conflict resolution in multicultural perspective)

ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ)

1.1 ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਮਲ ਅਤੇ ਅਮਲ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀਆਂ ਪੈੜਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਨੱਪੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋੜ ਵੰਦਾਂ ਤੱਕ ਚੱਲਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਏਸੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ ਕਿ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਕੇ ਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਕਰਮ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਏਜੰਡਾ, ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੂਜਕਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਆਂਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਧ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਜਕਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਡੇਰੇ ਦਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਥਾਂਥਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਆਸਥਾ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਟਿਕਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤਾਂ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪਰਵੇਸ਼ (1499 ਈ.) ਤੋਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮਸਲਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਜਗਿਆਸੂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇ ਬੰਦੀਆਂਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੋਸ ਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੰਬਾਦ-ਮਾਡਲ। ਧਰਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰਾਰਥ ਰਾਹੀਂ ਦਿਗਵਿਜੈ ਸਥਾਪਤ ਕਰਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਬਾਦ ਰਾਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦੇ ਮੋਢੀ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂ ਤਕ ਬਦਲ (alternative ideology) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਅੱਜ ਕਲ ਬਹੁਲਵਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਿਰ ਤਾਂ ਤਕ ਉਸਾਰ ਦਿਗਵਿਜੈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੜਵਾਂ "ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ..." (660) ਦੀ ਸੰਬਾਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿੱਖ-ਉਸਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

1.2 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੰਬਾਦੀ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਰਤਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ..) ਨੂੰ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਿਬੇਕੀ ਸਰੋਕਾਰ, ਮਾਨਵ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਿਲਕੁਲ ਤਾਂਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦੇ, ਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਾਰਣਾ ਕਰਕੇ ਮੱਧਮ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਂਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਹ ਸਚਾਈ ਸਥਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨ, ਮਾਇਆ ਦੇ ਲਪੇਟੇ ਵਿਚ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਬਿਬੇਕੀ ਸਰੋਕਾਰ ਵੀ ਮੱਧਮ ਤੋਂ ਮਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ:

ਮਾਧੋ ਮਾਇਆ ਹਿਤ ਕੀਨ॥ ਬਿਬੇਕ ਦੀਪ ਮਲੀਨ॥ਰਹਾਉ॥486

1.3 ਆਸਥਾ ਦੀ ਡੇਰੇਦਾਰੀ, ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਸਥਾ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵਿਵਹਾਰਕਤਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਵਹਾਰਕਤਾ, ਮਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਰੂਹ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਪਾਟੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰੂਹ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਣ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤਨਾਉ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੁੱਚਮ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗਲ ਪਏ ਢੋਲ ਵਾਂਗ ਵਜਾਉਣਾ ਤੇ ਹੰਢਾਉਣਾ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਜਿਊਣ ਵਾਸਤੇ ਜਿਊਣ ਵਰਗੀ ਨਿਹਫਲਤਾ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿਊਣਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸੋਚਿਆ ਸਮਝਿਆ ਧਰਮ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿਪ੍ਰਾ ਪਤ ਨਾਲ ਨਿਭਦਿਆਂ, ਲੋੜੀਂਦੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਨੈਤਿਕਤਾ, ਜਿਊਣ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸਥਾਨਕਤਾ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਆਮ ਬੰਦੇ ਦਾ ਧਰਮ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋ ਸਕਣਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਇਹੀ ਸੱਚ, ਲਗਾਤਾਰ ਸਮਝਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਣ ਦੇ ਮੁਹੱਬਤੀ ਏਜੰਡੇ ਨਾਲ ਗਲ ਵੱਢ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਦੇਉ ਲਾਰ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਏਹੋ ਜਿਹੇ ਭਰਪੂਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾਲ ਨਿਭਦਿਆਂ, ਵਿਰਾਸਤੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਵਿਚ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਖਸ਼ਾਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਹੋਣੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਅਤਜੇਟਕਰਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ ਧਰਮ ਵੀ ਸਿਆਸਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਪਛਾਣ, ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਤੁਲਨ ਸਥਾਪਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਕਿਰਤ ਕਰਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੀ ਪਰਸ ਪਰ ਇਕ ਸੁਰਤਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਸਹਿਜ-ਮਾਰਗ ਹੈ ਅਤੇ ਏਹੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਵੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ, ਵਿਹਾਰਕ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਧਰੋਹਰ ਵਜੋਂ ਸਮਝੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਇਰਦਗਿਰਦ ਬੁਣੀ ਹੋਈ ਸੁੱਚੀ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ, ਨਾਮ-ਵਿਧੀ, ਸਹਿਜ-ਸਥਾਪਨ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਧਰਮ-ਮੀਮਾਂਸਾ। ਏਸੇ ਦੀ ਜੀਵੰਤ ਸਕਰਮਕਤਾ ਨੂੰ ਰਜ਼ਾ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2.1 ਪੂਰਬ ਨਾਨਕ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਆਸਥਾ (faith) ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨਤੀਜਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀਆਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ, ਉਹ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਆਸਥਾ ਤੱਕ ਹੀ ਲੈਕੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠ ਸਮਝਦੇ ਦਬ ਜਾਣਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਸ਼ਰਧਾ, ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ

ਬਣਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇਗੀ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਵੀ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਅਤੇ ਸਰੀਰ, ਇਕ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਇਕ ਵਿਚ ਦੋ (two in one) ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਰਤਾ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਦੋਹਰੀ ਪਛਾਣ (named and nameless) ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਵੱਲੋਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ਬੌਧਿਕਤਾ (spiritual brain) ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਆਸਥਾ-ਨਿਸ਼ਠ ਮਾਨਸਿਕਤਾ (religious body) ਦਾ ਇਕ ਸੁਰਤਾ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਧਰਮ, ਸਰੀਰ ਵਾਂਗਅ ਚੁੱਕਨ ਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ, ਆਸਥਾ ਅਰਥਾਤ ਧਰਮ ਦੀ ਓਵੇਂ ਹੀ ਚੂਲ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰੂਹ, ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਚੂਲ ਹੈ। ਸੋ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਮੂਲ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਅਧਿਆਤਮ ਹੈ। ਏਸੇ ਰਾਹ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਮਨਮੁਖ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਸਿੱਖ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਵੀ ਜਗਿਆਸੂ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਸਿੱਖ ਹੋਸ ਕਣਦਾ ਰਾਹ, ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ "ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋ ਧਣ ਧਰਤ ਲੋਕਾਈ" ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ "ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ" ਵਜੋਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ, ਨਿਹਿਤ ਦਿੱਭਤਾ ਹੈ, ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਹੈ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਤੋਹਫਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੋ ਤਾਂ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਧਰਮ ਤੇ ਮੁਕਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਮਲ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਫੜਣਾ, ਹੰਢਾਉਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਬੇਸ਼ਕ ਸੌ ਖਾਨ ਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਵਿਵਹਾਰਕ ਚਲਾਕੀ ਦੁਆਰਾ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ੋਸ਼ਣੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਕਹਿਕੇ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਮ ਮੂਲਕ ਕਰਮ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਕਲਪਿਤ ਬੰਧਨ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਦੀ ਨਿਹਿਤ ਨਾ ਬਰੀ ਵੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਘਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਣ ਦੇ ਏਜੰਡੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।ਏਸੇ ਨੂੰ ਜਿਊਣ ਦੀ ਜਾਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਸੰਬਾਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰੀ ਹੈ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਕਹਿ ਕੇ ਭਵਿਖ ਦੇ ਲਾਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਆਸਥਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰ ਕੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਬਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਸਥਾ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬੰਦੇ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੈਵੀ- ਈਜਾਰੇਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਸਿੱਖ-ਸੰਬਾਦ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

2.2 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਰਿਸ਼ੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ 'ਸਿਧ ਸਭਾ' ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਾਉ ਰਾਹੀਂ ਨਾਨਕ-ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀ ਆਂਧਾਰਮਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਬਦਲ, ਸ਼ਬਦ ਹੈ:

ਕਿਆ ਭਵੀਐ ਸਚਿਸੂਚਾ ਹੋਇ॥ ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਇ ॥ਰਹਾਉ॥

ਗੁਆਚ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਅਚ ਰਹੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਚੂਲਕ ਨੁਕਤਾ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਜੜ੍ਹ, ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਕਿਤੇਰਾ ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਕੀ ਹੈ? ਸਵਾਲ ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉ ਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਪੇਸ ਖੋਹਣ ਦਾ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਦਾਹਵੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਖਦੇੜਣ ਦੀ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਨੇ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਉਠਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਨਾਨਕ-ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ, ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਤ (ਗੁਰੂ) ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਚਿੰਤਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਸਾਰਿਆਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ, ਰਿਸ਼ੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਸੰਤ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਨ ਅਤੇ ਭਗਤੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦਾ ਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਆਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭਗਤੀ-ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚੋਂ ਲੈਣ ਯੋਗ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਅਤੇ ਛੱਡਣ ਯੋਗ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਨਿਪਟਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਧ ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬਾਦ ਦੁਆਲੇ ਉਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜੋ ਹੁੰਗਾਰਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਵੰਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਨਾਨਕ-ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ 'ਤੁਹਿ ਦੁਧ ਵਿਚਿ ਕਿਉਂ ਕਾਂਜੀ ਪਾਈ' (ਗੁ, 40) ਕਹਿਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਹੁੰਚ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗੀ ਫੈਸਲਾਕੁਨ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੱਲ ਮੁਕਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸੰਬਾਦੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਅਤੇ ਗੁੱਸਾ, ਈਰਖਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਾਂਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ 1532 ਈ. ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਕਰਤਾਪੁਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ 38 ਤੋਂ 45 ਪੌੜੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।

2.3 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਧ ਜੋਗੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਤੀਰਾ "ਸੰਤ ਸਭਾ ਜੈ ਕਾਰੋ" ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਹੋ ਸਕਣ ਦੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ। ਉਹ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜੋਗੀਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸੰਤ ਸਭਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਸੰਕਲਪੀ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਸੰਬਾਦ ਰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਮਨਸ਼ਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੀਰਥਾਂ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਡਲ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਰਹੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਲੋੜੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪਹੁੰਚ ਜੋਗੀਆਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵੱਲੋਂ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ

ਸਮਝ ਵਿਚ ਉਤਾਰੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹਜਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਏਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ" ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਅਦਿੱਖਦਾ ਤਲਿੱਸਮ ਵਿਚਲਿਤ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਇਸ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਿ ਮਾਇਆ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਕਿਵੇਂ ਰਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹਲੀਮੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਮਰਜੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਉਕਾਈਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਬਾਣੀ) ਵਿਚ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਿਰਲੇ ਪਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ, ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ, ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥
ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ, ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ, ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ॥ 938

ਇਹ ਵੀ ਚਾਰਵਟਾਂਦਰਾ 'ਹਾਟੀਬਾਟੀ' ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਰੰਗ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਜੋਗੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਮਿਲਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾਲ ਚੱਲਦਿਆਂ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਨ ਦੀ ਨਾਨਕ-ਪਹੁੰਚ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿਛੇ ਭੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋਗੀ ਇਕ ਪੰਥ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਫਿਰਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ 'ਆਈ ਪੰਥ' ਹੈ। ਜੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜੁਗਤਿ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗਕਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਾਂਧੇ ਤੋਂ ਜਨੇਊ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, ਓਸੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬਾਬਾਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਦੱਸਦੇ ਵੀ ਹਨ ਕਿਮਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਸਾ ਲੈਣ ਨਾਲ ਉਹ ਨਤੀਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਛਾਣ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ ਨਾਲ ਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਣ ਦੀ ਕਸਵਟੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿਹ ਉਮੈ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰ ਨਾਲ ਨਿਭਣ ਦੀ ਜਾਚ ਧਰਮ ਦੇ ਜਗਿਆ ਸੂਨੂੰ ਆ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸ਼ਬਦ (ਬਾਣੀ) ਉਸ ਸੋਝੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਥਿੜਕਣ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਚੀ ਨਾਈ, ਪਰਖੈ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ਖਰੀ॥939

ਜਿਵੇਂ ਜਨੇਊ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੁਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ:

ਊਂਧਉ ਖਪਰੁ, ਪੰਚ ਭੂ ਟੋਪੀ॥ ਕਾਇਆ ਕੜਾਸਣੁ ਮਨੁਜਾ ਗੋਟੀ॥
ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੰਜਮੁ ਹੈ ਨਾਲਿ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ॥ 939

ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਵਰਤੀ ਗਈ ਇਸ ਖੁਲ੍ਹੀ ਪਹੁੰਚਨੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕੱਟੜਤਾ ਨਾਲ ਸਰਚਣ ਤੋਂ ਵਰਜ ਕੇ ਜੋ ਸਿਧਾਂਤਕਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਧਰਮ, ਮੰਜ਼ਲ ਨਹੀਂ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਰਚਾਏ ਗਏ ਸੰਬਾਦ ਵਿਚ ਸਰਗੁਣ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸ਼ਬਦ-ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਦੇ ਹੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਕੇ ਅਬਿਨਸਨਹਾਰ ਅਗਵਾਈ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕਤਾ ਨੂੰ ਅਬਿਨਸਨਹਾਰ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਪਰੰਪਰਕ ਪਹੁੰਚ, ਇਸ ਨਵੀਨਤਾ ਨਾਲ ਤੁਰਤ ਨਿਭਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨੈਣ ਮੁੰਦੀ ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਨੈਣ ਖੁਲ੍ਹੀ ਸਮਾਧੀ ਵਲ ਵਧਣ ਦੀ ਸੂਖਮਨ ਵੀਨ ਤਾਸੀ। ਇਹ ਭੂਤ ਦੇ ਭੈਅ ਅਤੇ ਭਵਿਖ ਦੇ ਲਾਰੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਕੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਤੁਰ ਦਿਆਂ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੱਲ ਸੇਧਤ ਸੀ ਤੇ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਕ ਨਿਵੇਕਲੇਪਨ (exclusiveness) ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ (inclusiveness) ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਨਵੀਨਤਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਆਧਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਬਿਨਸਨਹਾਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਮਨ ਅਤੇ ਤਨ ਦੀ ਬਿਨ ਸਨਹਾਰਤਾ ਨੂੰ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਅਬਿਨਸਨਹਾਰਤਾ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੋਝੀ ਵਾਸਤੇ ਚੋਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖੁਆਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰਣ ਵਾਲੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਦੀ ਇਕਾਂਤਕਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਣਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਜੋਗੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

3.1 ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਅਤੇ ਸੰਬਾਦ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਵੰਗਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਆਸਥਾ ਦੀ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਹੋਕੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਾਲਾ ਬਾਣਾ ਧਾਰਨ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਬਾਣਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਫਿਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਹੋਕੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ, ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ॥ ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ, ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ॥ ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ॥939

ਜਵਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਮੋਮ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਚੱਬਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਸਮਝ ਵੱਲ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਬ-ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਠਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਉਲਾਰ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਬਿਰਤਾਂਤ ਉਸਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਧਿਆਤਮ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਪਰਤਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਅਚੁੱਕ ਹਥਿਆਰ ਵਾਂਗ ਵਰਤਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੀਵ ਕਿਥੋਂ

ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਥੇ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਹੁਕਮੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦਿੱਭ ਨਿਯਮਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਮਝ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਹੁਕਮੈ ਆਵੈ, ਹੁਕਮੈ ਜਾਵੈ, ਹੁਕਮੈ ਰਹੈ ਸਮਾਈ॥
ਸਾਚੁ ਕਮਾਵੈ, ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਸਬਦੇ ਪਾਈ॥940

23ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੱਕ ਚੱਲੀ ਸੰਬਾਦੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚੂਲਕ ਧਰਾਤਲ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਉਸਾਰਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਆਧਾਰ ਧਰਮੀ ਹੋਕੇ ਧਰਮੀ ਅਖ ਵਾਉਣ ਦੀ ਸਕਰਮਕਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਥੋਂ ਸਿੱਖ ਸੁਰ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕਣ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਾਨਵ ਦਾ ਜਗਦੀਸ਼ੈ-ਅੰਸ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਨਿੱਤ ਦੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ:

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ, ਆਪੁ ਪਛਾਣੈ ਸਰਬ ਜੀਆ॥940

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਕੇਵਲ ਮਾਤਰ ਦੋ ਧਿਰਾਂ ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੰਬਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਨਵੀਨਤਾ ਅਰਥਾਤ ਛੱਡਣ ਯੋਗ ਅਤੇ ਧਾਰਨ ਯੋਗ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਡਲ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਆਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖ, ਬੰਦਿਆਂ ਵਰਗੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੱਖ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬੰਦਾ ਹੈ।

3.2 "ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ", ਪੂਰਬੀ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੂਲਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਉਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਬਾਦ ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰਾਰਥ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਸਥਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ "ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ" ਬਾਣੀ, ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰਾਰਥ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬਾਦ ਸੀ। ਏਸੇ ਨੂੰ ਅਵਤਾਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤੀ ਪਹੁੰਚ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦਰ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮਤੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਮ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਸਨਾਤਨੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੋਅ ਵੀ ਜੋਗੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਵਿਚ ਦੇਹੀ-ਦਿੱਭਤਾ ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਓਹਲਿਆਂ ਦੀ ਆੜ ਵਿਚ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪੂਜਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਪੈਦਾ

ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ (ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਪੂਜਕ) ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰ ਵਰਣ ਅਤੇ ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਬਨਾਉਣੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਰਧਾ-ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਮਰਯਾਦਾ-ਵਿਧੀਆਂ, ਧਰਮ ਦਾ ਬਦਲ ਬਣਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਅਵਤਾਰਵਾਦੀ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪੈਦਾ ਕਰਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਧਾਰਮਿਕ-ਚੇਤਨਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਵਤਾਰੀ-ਸਿੱਖਿਆ (ਸ਼ਬਦ) ਦੀ ਥਾਂ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਸਰੀਰ (ਮੂਰਤੀ) ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਝਦੇ ਕੋਮਲ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਉਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਆਸਥਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਹਿਤ ਸਰੋਕਾਰ ਸੌਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇਹੋ ਆਧਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਗੀਤਾ ਨਾਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਵੱਧ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਏਸ ਪੱਖ ਨੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਢਕਣ ਦੀ ਸੌਖ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਆਮ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚਰਾ ਜਾ ਅਰਥਾਤ ਸਿਆਸੀ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਰਥਾਤ ਧਾਰਮਿਕ ਮੁੱਖਧਾਰਾ ਵਜੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਆਸਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾਅ ਪਵਿੱਤਰ ਗਠਜੋੜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ੀ ਬੰਦੇ ਦੇ ਬਹੁ ਪਰਤੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚੋਂ ਆਮ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਜੋ ਮੁਹਿੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਕਾਲ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮੁਕਤੀ-ਮਾਰਗ ਹੋ ਸਕਣ ਵਜੋਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ "ਅਗਿਆਨ ਅੰਧੇਰ ਵਿਨਾਸ਼" ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆਸੀ। ਵਿਧੀ, ਹਰੇਕ ਵਾਸਤੇ "ਸਾਚੇ ਸਬਦਿ ਸਮਾਇ" ਸੀ ਤੇ ਹੈ। ਕਲਪਿਤ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਬਦਲ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਯਥਾਰਥਕਤਾ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ (ਆਵਾਗਉਣੁ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੀ..940)। ਇਹ ਮਾਰਗ, ਸ਼ਰਣ ਅਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸਿੱਖ-ਮਾਰਗ ਹੈ। ਰੰਗ ਰੱਤਿਆਂ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ "ਸਾ ਚਿਰ ਤੇ ਸੁਖੁ ਜਾਣਿ" ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਬਿਬੇਕੀ ਪਹੁੰਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣਾਪਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਉਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੁਦੁਆਰਾ ਅਮੋੜ ਮਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਣਾ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਸਿੱਖਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਕਾਰ, ਮਨਦੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭ ਸਕਣ ਦਾ ਰੋਲਮਾਡਲ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ (ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਵੇਖੋ 27-31 ਪੌੜੀਆਂ)। ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਇਸ ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਆਮ ਬੰਦਾ, ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸਾਧਨਾ ਅਰਥਾਤ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਪਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਉਤਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਜਗਿਆਸੂ ਇਸ ਬਿਬੇਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡਣਾ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੈਣਾ ਕੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਅਸ਼ਟ-ਸਿੱਧੀ* ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋ ਟਿਕਾਉ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਆਮ ਬੰਦੇ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਨਾਮ ਰਸ ਦੇ ਨਤੀ ਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਅਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ:

ਨਾਮੇ ਰਾਤੇ ਹਉਮੈ ਜਾਇ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ॥
ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬੀਚਾਰੁ॥ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥
ਨਾਮਿ ਰਤੇਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸੋਝੀ ਹੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖੁਹੋਇ॥941

4.1 ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਨ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਣ ਲਈ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧਰਮ, ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਾਸਤੇ ਮਾਧਿਅਮ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨੂੰ ਮੰਜ਼ਲ ਸਮਝ ਲੈਣ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ, ਸਮਾਨਾਂਤਰਤਾ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਏਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੰਬਾਦ। ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਦਾ ਹਵੇਦਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੂਜੇਪਨ ਦੇ ਗੁਆਚ ਜਾਣਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਸੋਝੀ-ਵਿਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ ਵਿਧੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਆਤਮ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਰੁਕ ਗਿਆਸੀ ਅਤੇ ਏਸੇ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਚੇਤਨਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੀ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਧਰਮ, ਇਹ ਕਰੋ ਤੇ ਇਹ ਨ ਕਰੋ ਅਤੇ ਇਹ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕਰੋ ਦੇ ਭਰਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਜਗਿਆਸਾ ਨੂੰ ਪੂਜਕਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ "ਭਵਜਲੁ ਸਬਦਿ ਲੰਘਾਵਣ ਹਾਰੁ"॥

4.2 ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਪੱਸਵੀ ਇਕਾਂਤਕਤਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਤਮਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨ ਦੀ ਪਹਿਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਨਹੀਂ ਅਪਨਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਮਾਜਿਕ ਏਜੰਡੇ ਵਾਂਗ ਧਰਮ ਵੀ ਆਮ ਬੰਦੇ ਦਾ ਏਜੰਡਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸੱਚ, ਆਮ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਸੁਰਤੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੁਜੱਗਤਾ ਨਾਲ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਭਰਮ ਮੂਲਕ ਕਰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਕਲਪਿਤ ਬੰਧਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖ ਸਕਣਾ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਹ, ਸਿੱਖ-ਸਕਰਮਕਤਾ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਰਮ ਆਪੇ ਦੇ ਮੇਲ ਵੱਲ ਸੇਧਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਆਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਹੈ। ਇਹੀ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੁਰਮੁਖਤਾਈ ਹੈ (ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਨਾ ਹੀ ਪਤਿ ਸਾਖੈ॥944)।ਇਹੀ "ਕੁਬੁਧਿ ਮਿਟੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਬੀਚਾਰਿ" ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰੋਕਾਰ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ "ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ" ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ- (ਸੁਸਬਦ ਕਾ ਕਹਾ ਵਾਸੁਕਥੀਅਲੇ ਜਿਤੁ ਤਰੀਐ ਭਵਜਲੁ ਸੰਸਾਰੋ॥944)। ਮਨ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਜ ਸਥਾਪਨ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ

ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਮੱਤ ਅਰਥਾਤ ਹਉਮੈ, ਮਾਨਵੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਬਿਨਸਣ ਹਾਰ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਅਬਿਨਸਣ ਹਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਏਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸਦਾ ਟਿਕਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਰਸ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਰਸੁ ਨ ਆਵੈ ਅਉਧੂਹਿ ਉਮੈ ਪਿਆਸ ਨ ਜਾਈ॥
ਸਬਦਿ ਰਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ਸਾਚੈ ਰਹੇ ਅਘਾਈ॥944

ਏਸੇ ਦੀ ਇਕ ਪਰਤ ਨਾਮ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਹੈ। ਨਾਮ, ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਗਿਆ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਲਈ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰੰਗ, ਨਾਮ ਦੇ ਹੀ ਅੰਗ ਹਨ।
ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ, ਖੇਡ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।
ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਹਨ।
ਨਾਮ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰੀਆਂ (ਸੰਵੇਦਨਾਵਾਂ),
ਵੇਗਵਾਨ ਤੇ ਤੀਖਣ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ, ਦੁਖਾਂ-ਪੀੜਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।
ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਪਰੇ ਹਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ,
ਤੇ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।*[2]

ਹਵਾਲਾ:

1. ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ, ਪੋਥੀ ਸੱਤਵੀਂ, ਪੰਨਾ 51- ਅੱਠ ਕਰਾਮਾਤੀ ਤਾਕਤਾਂ-ਅਣਮਾ (ਦੂਜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣਾ), ਮਹਿਮਾ (ਦੇਹ ਨੂੰ ਵਡਾ ਕਰ ਲੈਣਾ), ਲਘਿਮਾ (ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਲੈਣਾ), ਗਰਿਮਾ (ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣਾ), ਪ੍ਰਾਪਤੀ (ਮਨ-ਇੱਛਤ ਭੋਗ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ), ਪ੍ਰਾਕਾਮਯ (ਹੋਰਨਾ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਣ ਲੈਣ ਦੀ ਤਾਕਤ), ਈਸ਼ਿਤਾ (ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ), ਵਸ਼ਿਤਾ (ਸਭ ਨੂੰ ਵਸ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਣਾ), ਸੁਧੀ (ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਮੱਤ), ਅਪਸਰ (ਮੰਦਾ ਸਮਾਂ), ਸਰ (ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ), ਪਰਵਿਰਤੀ (ਗ੍ਰਹਿਣ), ਨਰਵਿਰਤੀ (ਤਿਆਗ)।
2. ਗੁਰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਸਿੱਖਣਾ, 2014, ਸੰਪਾਦਕ ਡਾ. ਅਬਿਨੀਸ਼ ਕੌਰ, ਪ੍ਰੋ. ਸ਼ਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਟਰੱਸਟ ਪਟਿਆਲਾ।

ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ
balkarsingh@mail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਧੀ

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਡਾ.)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕ੍ਰਮ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਪਰ ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸੁਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ਾ-ਰਟਨ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਸ਼ਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈਦਲ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਵੀ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ, ਭੁੱਖ-ਪਿਆਸ, ਸਰੀਰਕ ਥਕਾਵਟ ਤੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗੀ-ਤੁਰਸ਼ੀ, ਅਜਨਬੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਰੁਖੀ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵੀ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਮੋਹ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਕ ਵਿਰੱਕਤ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਕਤ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਲਈ ਮਹੱਤਾ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਉਸ ਯੁਗ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਕਥਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਏ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਅਕੀਦੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਆਸਾਨੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਮ ਸਹਿਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੱਧ-ਯੁਗ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ। ਦੇਸ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਗਿਣਤੀ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਦੋਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਤੇ ਈਰਖਾ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਤੇ ਘਿਰਣਾ ਦੇ ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਦੋਨੋਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਹਿਰੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਖਾਈ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਨੀ ਤੇ ਸ਼ੀਆ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਲਾਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਸਕੂਲ-ਹਨਫ਼ੀ, ਮਲਿਕੀ, ਸ਼ਾਅਫੀ ਤੇ ਹੰਬਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਨ। ਮੁਸਲਿਮ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੂਫ਼ੀ ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵਖਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਨਕਾਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਸੂਫ਼ੀ ਸ਼ੈਖ਼ਾਂ

ਦਾ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮ ਅਵਿਲੰਬੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸੀ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੂਫ਼ੀ ਪੀਰਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਕਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤੇ ਕੱਟੜ ਮੌਲਾਣਿਆਂ ਨੇ ਜੋ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੱਤਾਂ-ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਾਜਿਤ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਵਰਣ-ਆਸ਼ਰਮ-ਧਰਮ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਕਾਰਣ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਅਲੋਪ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਭਿਟ--ਵਹਿਮ, ਛੂਆ-ਛਾਤ, ਸਮਾਜਿਕ-ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ (ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ) ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ ਪਰ ਹਿੰਦੂ ਮੱਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੈਵ, ਵੈਸ਼ਨਵ ਤੇ ਸਾਕਤ ਮੱਤ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਥ-ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤਾਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀ-ਭਾਵ ਲਈ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਸਹਿਚਾਰ ਤੇ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਲੋਕ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੋਰੇ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਦਿੱਬਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਰਿਧ-ਸਿਧ ਉਪਰ ਅਬੂਰ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ।ਕੱਟੜ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਿਮ ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਜਾਂ ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਸਜ਼ਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਕਥਨ ਉਪਰ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਬੜੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਗਿਆਨਵਾਨ ਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਪੁਰਸ਼ ਸ਼ੁਭ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਮਲ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਤੇ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਧਾਰਮਿਕ ਮੱਤ-ਭੇਦ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਤ ਕਾਰਣ ਹਨ।

ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਣ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਹਨ। ਲੋਕ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬੇਸਮਝੀ ਕਾਰਣ ਸਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੁਲੱਮਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਲੇਸ਼ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਝੁੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ, ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਵਾਸ/ਆਵਾਸ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਫ਼ਾਸਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਬਣ ਵੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਉਪਰ ਅਮਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਮਝਦਾਰ ਅਨੁਵਾਦਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੋ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਸਾਇੰਸ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਤੇ ਹੁਨਰ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮਿਲਣਾ ਬੜਾ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਖੋਜਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਨਾਯਾਬ ਹਨ। ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਸਰਸ਼ਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਕਈ ਤਲਬਗਾਰ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਘਾਟ ਤੇ ਮੁਲਕ ਤਿਆਗ ਕੇ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਉਪਰ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਐਸੀ ਅਸਾਧਾਰਣ ਲਗਨ ਤੇ ਮਿਹਨਤੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਇਨਸਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਰਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਘੱਟ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਸਬੰਧੀ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਭਾਵ ਕੌਮ, ਦੇਸ, ਧਰਮ, ਖਿੱਤੇ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਬੁਲ ਫਜ਼ਲ ਤਿੰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਮਸਲਨ ਈਰਾਨੀ ਹਕੀਮ ਬਰਜ਼ਵਾਹ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਫ਼ਲਸਫੀ ਤੁਮਤੁਮ ਅਤੇ ਖ਼ੁਰਾਸਾਨੀ ਵਿਦਵਾਨ ਅਬੂ ਮਾਸ਼ਰ ਦੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁੱਖ-ਆਰਾਮ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਬੜਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ।

ਤੀਜਾ, ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਰੁਚੀ ਤੇ ਸੁਭਾਉ ਹੈ।ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਸੁੱਖ-ਆਰਾਮ ਤੇ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਅਲੌਕਿਕ/ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਇਨਸਾਨ ਪਰਮਾਰਥ ਤੇ ਤੱਤ-ਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਘੁਣਤਰੀ ਮਿਜ਼ਾਜ ਕਾਰਣ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਫ਼ਲਸਫ਼ੇ ਤੇ ਨੀਤੀ-ਸ਼ਾਸ਼ਤਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਰਵਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਦਸ਼ਾ ਐਸੀ ਵਿਗੜੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਭਾਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦੁਨੀਆਵੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਐਸਾ ਪਰਦਾ ਤਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

ਚੌਥਾ ਕਾਰਣ, ਆਲਸ ਤੇ ਸੁਸਤੀ ਹੈ। ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਪਰ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਜੋ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਗਿਆਨ ਲਈ ਗ਼ਹਿਰੀ ਘੋਖ-ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰੱਤੀ ਭਰ ਭੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਪੁਖ਼ਤਾ ਇਰਾਦਾ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਹੀ ਕਾਰਗਰ ਸੰਦ ਹਨ।

ਪੰਜਵਾਂ ਕਾਰਣ, ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਦੀ ਅੰਧੇਰੀ ਕਾਰਣ ਛਾਇਆ ਅੰਧਕਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦੀਪ ਦੀ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਆਦਿ-ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਰੂੜੀਵਾਦ ਤੇ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼, ਖੋਜ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੰਦੇਹ ਤੇ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਕੁਫ਼ਰ ਦਾ ਅਗਰਦੂਤ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਸਤਾਦ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਦੈਵੀ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਇਸ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਝਟਪਟ ਬੇਦੀਨਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਗਿਆਨਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਬੇਦੀਨੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਮਝਦਾਰ ਤੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਗੇਰੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਹਨ।ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਸਾਂਝੇ ਮੰਚ ਉੱਪਰ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਹੀ ਮੁੱਲ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਛੇਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਉੱਠੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਤਰਤਾਈ ਤੇ ਸਹਾਨਭੂਤੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮਿਲ ਬੈਠ ਕੇ ਵਿਖਰੇਵੇਂ ਤੇ ਮੱਤ-ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਤੰਦ ਲੱਭੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹਉਮੈ ਤੇ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਸਪਰ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਅਵਸਰ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਕੁੱਝ ਗਿਆਨਵਾਨ ਚੁੱਪੀ ਸਾਧ ਗਏ ਹਨ, ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਲਪੱਗਤਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਲਾ ਕੇ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਕੁਝ ਸਿਰਫ ਲਿਹਾਜ਼ ਰੱਖਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਹੀ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਹੁਕਮਰਾਨ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਇਨਸਾਨ ਠੰਢੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦਾਨਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਕਰਦੇ । ਹਾਕਿਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਬੇਰੁੱਖੀ ਕਾਰਣ ਹਰੇਕ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੱਤ-ਭੇਦਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਤਸੱਵਰ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮ-ਅਵਲੰਬੀਆ ਦੇ ਖ਼ਾਤਮੇ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਹੈ । ਖ਼ੂਨ-ਖਰਾਬਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਰੋਲਣਾ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖ਼ਾਸਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨ ਸ਼ੁਭ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਕ-ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦਖ਼ਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦੇ ਇਸ ਅਣ-ਸੁਖਾਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਅਸਲੀ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਭਟਕਣਾ ਤੇ ਦਲੀਲ/ਤਰਕ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਨਾ ਆਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗ਼ੈਰ-ਮੁਸਲਿਮ ਜੇਕਰ ਐਨੇ ਹੀ ਬੁਰੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਰੰਗਣੇ ਕਿਹੜੀ ਚੰਗੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ? ਗ਼ੈਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਦਯਾ ਦੇ ਸਲੂਕ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸੱਤਵੇਂ ਜਾਦੂ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਜਾਦੂਗਰਾਂ/ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੀਨ-ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਧੋਖੇ ਤੇ ਫ਼ਰੇਬ ਰਾਹੀਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਉੱਚੀਆਂ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੈ। ਐਸੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਬੜੇ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹਨ ਕਿਉਕਿ ਇਹ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਤੇ ਰੋਕਦੇ ਹਨ।

ਆਉ ਹੁਣ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਠਿਨਾਈਆਂ ਦਰਪੇਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ, ਉਸ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚ ਦੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਸਨ। ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰੁਚੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਹਠ-ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨ ਦੇ ਤਲਬਗਾਰ ਸਨ ਜੋ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਲਈ ਇਕੋ ਜਿਨਾ ਕਾਰਗਰ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸਦੀ ਬਾਅਦ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਭੰਨਤਾ ਕਾਰਣ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੋਦੀ ਦੀ ਨਿਭਾਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ੀ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਭਗਤਾਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਤੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਲਈ ਸਾਧੂਕੜੀ (ਸਾਧ ਭਾਖਾ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨ, ਮੁਸਲਿਮ ਆਦਿ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਉਪਰ ਗਏ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਕੀਦੇ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਇਸ ਉਪਰ ਅਮਲ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜਾਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤੀ ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਤੇ ਪੱਛਮੀ-ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਭਰਮਣ ਲਈ ਲੰਮੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਉਪਰ ਨਿਕਲਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਕਾਂਤਵਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਕਾਲਪਨਿਕ (utopian) ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬਲਕਿ ਸਭਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੁਦੱਈ ਸਨ। ਸੋ ਜੇਕਰ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਨੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਲਈ ਸੁਖਾਵਾਂ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਰਸਾਈ ਦਾ ਰਾਹ ਅਪਨਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਉਪਰ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪੂਰਵ ਜੋ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਉਹ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਇਕ ਕਿਸਮ ਨਾਲ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ :

ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ।

ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ

ਵੰਡਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਨਾਸਿਬ ਹੈ। ਉਕਤ ਪਹੁੰਚ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ ਉੱਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪਰਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਸਹਿਹੋਂਦ ਤੇ ਮੇਲ--ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਰਾਹ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਮੱਕੇ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੰਗੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਤਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ। ਤੱਤ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਧਰਮਾਵਲੰਬੀ ਦੀ ਵਿਡਿਆਈ ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਉਚ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਤ੍ਰਿਆ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਫ਼ਲ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮ ਰਹੀਆਂ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਿਜੁਗ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕਾਉਣ ਲਈ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆ ਭੇਟਾਵਾਂ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਪਰ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਹੀ ਮੁੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕ ਤੱਥ ਸਾਂਝਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੁਸ਼ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ੁਦ ਉਚੇਇਖ਼ਲਾਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਭਾਵ ਨੇਕ ਤੇ ਪਾਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਨਾਲ ਸੁਸਜਿਤ ਹੈ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਕਠੋਰ ਤੇ ਉਗਰ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਮੁਮਕਿਨ ਨਹੀਂ। ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਪਯੋਗੀ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਤੇ ਲਚਕੀਲਾ ਰੁਖ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਉਕਤ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਰੂਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਸਾਖੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਮੇਲਿਉਂ ਬਾਬਾ ਉਠਿਆ ਮੁਲਤਾਨੇ ਦੀ ਜਾਰਤਿ ਜਾਈ॥
ਅਗੋਂ ਪੀਰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਦੁਧਿ ਕਟੋਰਾ ਭਰਿ ਲੈ ਲਾਈ॥
ਬਾਬੇ ਕਢਿ ਕਰਿ ਬਗਲ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦੁਧਿ ਵਿਚਿ ਮਿਲਾਈ॥
ਜਿਉ ਸਾਗਰਿ ਵਿਚਿ ਗੰਗ ਸਮਾਈ ॥(1.44)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਾਦੂਗਰ/ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਮੱਕਰ-ਫਰੇਬ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੱਚ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਆ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾਂ-ਨਾਥਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਚਲ ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਤੋਂ ਇਹ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਿਧ-ਸਿਧ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਕਰਮਾਤਾਂ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਵਿਚ ਤਰਕ/ਦਲੀਲ ਇਕ ਐਸਾ ਨਿਯਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਕਦੇ ਵੀ

ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਫੋਕਟ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰਮ--ਕਾਂਡਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਨਿਆਇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਕ ਨੂੰ ਇਕ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਿਚ ਪਿਤਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਜਲ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਰਸਮ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾਉਣ ਲਈ ਤਰਕਸੰਗਤ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝੀ।

ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉਪਰ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਾਂ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਏ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ/ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅਨਧਰਮੀ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਸ਼ੈਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਗੋਸਟਿ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਸ਼ੈਖ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਦਭਾਵਨਾ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਵਿਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਵਾਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਉਧਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਅਜ਼ ਜਹਾਨ ਰਫਤ ਗ਼ੁਲ ਅਜ਼ ਬਾਗ਼ ਬੈਰੂਨ ਸ਼ੁਦ ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰ ਜਾਣਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਗ਼ੁਲਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।ਏਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਕਥਨ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਆਮ ਸੀ:

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ, ਹਿੰਦੂ ਕਾ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਾ ਪੀਰ॥

ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸਾਰੂ ਨਤੀਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਕਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਹੁੰਚ-ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜੋਕੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ (ਡਾ.)

E-mail : centresqqs@yahoo.com

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ

ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵਰਨਣਯੋਗ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੀਹ ਚਲਾਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤਾਂ, ਕਵੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰੀਤ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਰੂਪ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਬੋਲੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹਨ। "ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਯੁਗ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਦੇ ਸੁਆਮੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤਿਤਵ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਨ ਆਗੂ, ਨਿਪੁੰਨ ਕਲਾਕਾਰ, ਨਿਧੜਕ ਸੁਧਾਰਕ, ਸੁਹਿਰਦ ਉਪਦੇਸ਼ਕ, ਅਣਥੱਕ ਸੈਲਾਨੀ, ਸਫ਼ਲ ਕਵੀ ਅਤੇ ਮਧੁਰ ਕੰਠ ਵਾਲੇ ਗਾਇਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮਾਵੇਸ਼ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 19 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ (974 ਸ਼ਬਦ) ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀਆਂ ਜਪੁ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪਟੀ, ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ਥਿਤੀ, ਪਹਰੇ, (ਮਾਝ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਆਸਾ) ਤਿੰਨ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਲੋਕ, ਸ਼ਬਦ, ਸੋਹਿਲੇ, ਅਲਾਹਣੀਆਂ ਆਦਿ ਵਰਨਣਯੋਗ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਾਰ ਵਰਗ

ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆ	ਨਿੱਕੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਛੇ	ਵਾਰਾਂ ਤਿੰਨ	ਫੁਟਕਲ ਪੰਜ
1.**ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਧਾਰਿਤ** **ਜਪੁ** (ਰਾਗ ਰਹਿਤ) **ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ** (ਰਾਮਕਲੀ) 2.**ਵਰਣਮਾਲਾ ਆਧਾਰਿਤ** **ਓਅੰਕਾਰ** (ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ) **ਪਟੀ** (ਵਰਣਾ ਆਧਾਰਿਤ) 3. **ਕਾਲ-ਮਾਨ-ਆਧਾਰਿਤ** **ਬਾਰਹਮਾਹਾ** (ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ) **ਥਿਤੀ** (ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ)	1. **ਪਹਰੇ** (ਸਿਰੀ ਰਾਗ) 2. **ਸੋਦਰੁ** (ਆਸਾ ਰਾਗ) 3. **ਅਲਾਹਣੀਆ** (ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ) 4. **ਆਰਤੀ** (ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ) 5. **ਕੁਚਜੀ** (ਸੂਹੀ ਰਾਗ) 6. **ਸੁਚਜੀ** (ਸੂਹੀ ਰਾਗ)	1. **ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ**- ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ 2. **ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ**- ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ 3. **ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ**-ਰਾਣਾ ਕੈਲਾਸ਼ ਤਥਾ ਮਾਲੇ ਦੇ ਕੀ ਧੁਨੀ	1.**ਚਉਪਦੇ** (ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ) 2. **ਅਸ਼ਟਪਦੀਆ** (ਛੰਦ ਪ੍ਰਬੰਧ 3. ਛੰਤ (ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਵਡਹੰਸ, ਧਨਾਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਤੁਖਾਰੀ) 4. **ਸੋਲਹੇ** (ਮਾਰੂ ਰਾਗ) 5. **ਸ਼ਲੋਕ 260** (115 ਵਾਰਾਂ), 145 (107 ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਰੂਆਂ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਰਚਨਾ 'ਜਪੁ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਨੂੰ ਗੁਰੁ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਵਿ ਦੀ ਉੱਤਮ ਕਿਰਤ ਵਜੋਂ ਰਚਿਆ ਹੈ।"'ਜਪੁ' ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਗਾਗਰ ਵਿਚ ਸਾਗਰ ਭਰਨ ਦੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।" ਜਿਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਲੋਕ-ਛੰਦ ਪਉੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਗ ਤੋਂ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਆਰੰਭਕ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਆਏ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪੂਰੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। "ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ 14 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਿਚਾਇਕ ਇਕ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿੱਧਾਤਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੂਲਮੰਤਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਕੇਵਲ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਰਾਹ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਅਤੇ ਨਾਮੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਹਨ। ਨਾਮ ਨਾਮੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਇਕ ਅਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ।

੧ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨੋਤਰੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਜਗਿਆਸੂ ਵਾਂਗ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਉੱਤਰ ਵੀ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਸੱਚੇ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਲ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਸਚਿਆਰ ਨਾਲ, ਜੋ ਆਦਿ ਸੱਚ ਹੈ, ਜੁਗਾਦਿ ਸੱਚ ਹੈ, ਹੁਣ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗਾ, ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਚਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ, ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੇ ਪਾਲਿ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਗਲੀ ਹੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ, ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

"ਸਦਾਚਾਰ ਨੀਤੀ ਆਤਮਿਕ ਭਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ , ਜਿਗਿਆਸੂ ਆਤਮਿਕ ਸੱਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਕਰਮ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਮੇਲ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਹੈ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮੰਨਿਆਂ, ਪਰ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਵਲ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭ ਕੋ ਊਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

ਇਸੇ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦ੍ਰਿੜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ, ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਵਾਲਾ, ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਤਾ ਭਾਵ ਸਰਮ ਤਾ ਧਾਰਨੀ ਹੀ ਸੱਚ ਖੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਤੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਤੇ ਭੇਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ' ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਇਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਰਬੰ ਸਾਚਾ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥
ਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੋ ਕਰੇ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ॥
ਤੁਧੁ ਬਾਝੁ ਪਿਆਰੇ ਕੇਵ ਰਹਾ॥
ਸਾ ਵਡਿਆਈ ਦੇਹਿ ਜਿਤੁ ਨਾਮਿ ਤੇਰੇ ਲਾਗ ਰਹਾ॥

"ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪੰਜ ਖੰਡਾਂ ਜਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪੰਜੇ ਖੰਡ ਉਤਰੋਤਰ ਸੂਖਮ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ (ਸ਼ਰੀਅਤ, ਤਰੀਕਤ, ਮਾਰਫ਼ਤ ਅਤੇ ਹਕੀਕਤ) ਜਾਂ ਪੰਜ ਲੋਕਾਂ (ਨਾਸੂਤ, ਮਲਕੂਤ, ਜਬਰੂਤ, ਲਾਹੂਤ ਅਤੇ ਹਾਹੂਤ) ਤੋਂ ਇਹ ਖੰਡ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਅਵਸਥਾਵਾਂ (ਜਾਗ੍ਰਿਤ, ਸੁਪਨ, ਸੁਖਪਤੀ ਅਤੇ ਤਰੀਆਂ) ਨਾਲ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਚਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥

ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸੁੱਚਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਉਸਤਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ,
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ' ਤੇ ਪੂਰਣ ਰੂਪ ਮਿਲਾਪ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ "ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ"। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ

ਸੰਯੋਗ ਵੱਲ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ 11 ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਯੋਗ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਵਿਚ ਸੰਯੋਗ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ "ਤਾਂ ਮਿਲੀਐ ਪ੍ਰਭ ਮੇਲੇ ਦੂਜੇ ਭਾਇ ਖੁਈ" ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਨੂੰ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹਿਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਲਈ ਰਚਿਆ ਸੀ। ਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦਿਨਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਦਿਨਾਂ, ਵਾਰਾਂ, ਥਿਤੀਆਂ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਘੜੀਆਂ, ਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਕਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣੇ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਰੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰਿਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪਹਰੇ ਰਚਿਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਹਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚਾਰ ਪਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਗਰਭ, ਬਾਲ, ਯੁਵਾ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਹਰੇ ਬਾਲ, ਯੁਵਾ, ਪ੍ਰੌੜ੍ਹ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਚਾਰੇ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸੋਦਰੁ 'ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿਚ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਢ - ਸੋਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ- ਪਾਠ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸੰਗਯਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਈਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਦਾ ਨਾਉਂ ਈਸ਼ਵਾਸ੍ਯ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਨੇਸ਼ਿਤੰ ਪਦ ਕਰਕੇ ਕੇਨ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਸਦਾਉਂਦੀ ਹੈ।" ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਹਰ ਕੋਈ ਨਿਉਂ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਨ। ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਭ ਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਜਪੁ ਦੀ 27 ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਰਾਗਮਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸੋਗਮਈ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਿਧਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮ੍ਰਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਦੁਖਦਾਇਕ ਸੁਰ ਵਿਚ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। "ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਖੇਤਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਭਾਵ ਮੌਤ ਇਕ ਸੱਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਅਲਾਹਣੀਆਂ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਡਹੰਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਅੱਠਵਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਜਗ ਇਕ ਛਲਾਵਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਸਥਾਨ ਕੇਵਲ ਉਸ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਜਨਮ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਭਾਵ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਬਾਂਹ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਇੱਕ ਕਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁੰਞੇ ਘਰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਬਿਨ ਬੁਲਾਇਆ ਕਾਂ-ਕਾਂ ਕਰਦਾ ਉੱਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਹੈ ਉਠਿ ਚਲਣਾ, ਇਹ ਜਗੁ ਝੂਠ ਪਸਾਰੋਵਾ॥
ਸਚਾ ਘਰੁ ਸਚੜੈ ਸੇਵੀਐ, ਸਚੁ ਖਰਾ ਸਚਿਆਰੋਵਾ॥
ਕੂੜਿ ਲਬਿ ਜਾਂ ਥਾਇ ਨਾ ਪਾਸੀ, ਆਗੈ ਲਹੈ ਨ ਠਾਉ॥
ਅੰਤਰਿ ਆਉ ਨ ਬੈਸਹੁ ਕਹੀਐ, ਜਿਉ ਸੁੰਞੈ ਘਰ ਕਾਉ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਵੀ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਖੇਡ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਜੰਤ ਉਪਾਇਕੈ, ਸੰਮਾਲੇ ਸਭਨਾਹ॥
ਜਿਨਿ ਕਰਤੇ ਕਰਣਾ ਕੀਆ, ਚਿੰਤਾ ਭੀ ਕਰਨੀ ਤਾਹ॥

ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਭਾਵ ਕਣ-ਕਣ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਥਵਾ ਭੈ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਧਰਤੀ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਆਦਿ ਉਸ ਅਧੀਨ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਨ ਵਹੈ ਸਦ ਵਾਉ॥
ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥

ਆਰਤੀ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 1566 ਬਿ. ਵਿਚ ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦੇ ਨਿਮਿਤ ਉਚਾਰਿਆ ਸੀ।

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ॥
ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ॥

ਇਸ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਨਾਵਟੀ ਆਰਤੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਆਰਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਚਜੀ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਵਿਚ ਜੀਵਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਬੁਰੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਰਚਨਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੇਵਲ ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਤੁਖਾਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਬਾਰਹਮਾਹਾ, ਅਲਾਹਣੀਆ, ਵਾਰਾਂ (ਮਾਝ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਆਸਾ) ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕ ਧੁਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

ਕਿ "ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ ਪਰ ਗਾਵਨਾ ਜੀ" ਕਿਉਂਕਿ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ 'ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ' ਦੀ ਤਰਜ਼ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਥੇ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ– ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਥਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ (ਪਉੜੀ 1)

ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ– ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿ ਆਪੁ ਪਛਾਣਿਆ (ਪਉੜੀ 1)

ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ– ਤੁਧੁ ਆਪੇ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਕੈ ਤੁਧੁ ਆਪੇ ਧੰਧੇ ਲਾਇਆ,
ਮੋਹ ਠਗਵੁਲੀ ਪਾਇਕੈ ਤੁਧੁ ਆਪਹੁ ਜਗੁਤ ਖੁਆਇਆ (ਪਉੜੀ 2)

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਨਨੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਸਾਹਿਤਕਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਘਣ ਕਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ।

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿਮੀਐ, ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵਿਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਭਗ 280000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਚੀਨ, ਪਰਸ਼ੀਆ, ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਅਤੇ ਸੁਮੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਰਾਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕੀਮਤੀ ਰਤਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। "ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ" ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਭਾਵ ਖਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰ ਛੱਡਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਿਆ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤ ਵਡਿਆਉਦਿਆ ਕਿ ਅਖੌਤੀ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦਿਆ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੇ, ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ॥
ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ, ਮਿਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦਾ "ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਮਤ ਉੱਚੀ" ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਅਤੇ ਖੋਖਲਾ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਮਲ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਦਾ ਬਿੰਬ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਿੱਠਤ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਅਤਿ ਮੁਚੁ॥
ਓਇ ਜਿ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਨਿਰਾਸੈ ਕਿਤੁ॥
ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤ॥
ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤਤੁ॥

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ, ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ॥ ਇਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਰਦੂ ਜਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਲਈ ਮਾਨਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਮਨ ਅਤੇ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੂੰ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮੰਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਮੰਦੇ ਅਲਫਾਜ਼ ਸਿਰਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇਕਰ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਅੰਦਰ ਇਕੋ ਖਾਲਕ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੰਦਾ ਅਸੀ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਵਿਹਾਰ ਸਾਡੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲੀਐ, ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ॥
ਫਿਕੋ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ, ਫਿਕੇ ਫਿਕੀ ਸੋਇ॥
ਫਿਕਾ ਦਰਗਹ ਸਟੀਐ, ਮੁਹਿ ਥੁਕਾ ਫਿਕਾ ਪਾਇ॥
ਫਿਕਾ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ, ਪਾਣਾ ਲਹੈ ਸਜਾਇ॥

ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਥੋਥਾ ਵਿਹਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵਿਹਾਰ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਇਕ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨ ਕੇਵਲ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ।

ਗਲੀ ਅਸੀ ਚੰਗੀਆਂ ਆਚਾਰੀ ਬੁਰੀਆਹਿ॥

ਮੁਸਲਮਾਲ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਡਰ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹਿੰਦੂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਿਖ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਖ ਵਜੋਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਰਾਬਤਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਖੰਡ ਭਰੇ ਇਸ ਦੂਹਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ, ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ॥
ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ, ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜ਼ਾਹਿ ਤਰੰਦਾ॥

ਸਮੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੋ਼ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਚੈ ਮਾਰਿਗ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਤਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸੁਆਰਥਪੂਰਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਟਕਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।

ਆਓ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਦਲੀਏ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਿਆਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਇਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ।

ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ
sidhudaljeet55@gmail.com

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ (Environment) ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ

ਡਾ. ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਗਤਾ

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਵਿੱਚ,ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ।
ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜੁ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪੈ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੋਆ।

(ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ-ਪਉੜੀ 27)

ਭਾਵ, (ਜਦ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ (ਤਾਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ) ਧੁੰਧ (ਹਨੇਰਾ) ਮਿਟ ਕੇ ਜਗ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ।ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ, ਤਾਰੇ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[1*]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ,ਇਨਕਲਾਬੀ ਧਰਮ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ' ਦੇ ਮੋਢੀ ਵਜੋਂ,ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ,ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਧਰਮ,ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹਿਤ,ਆਪਣਾ ਸੁਖ-ਅਰਾਮ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤਾ ਪਾਉਣ,ਸੱਚ ਵੱਲ ਮੋੜਨ ਅਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ,ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਲੇਖੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ,ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰਤਾ, ਲਿੰਗ-ਸਮਾਨਤਾ,ਕਿਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼ਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਉੱਚ-ਰੁਤਬੇ,ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੇ ਖੰਡਨ, ਮਾਨਵੀ ਹੱਕਾਂ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਨਿੱਡਰਤਾ ਨਾ਼ਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਬੇਬਾਕੀ ਨਾ਼ਲ, ਨਿੱਘਰਦੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਖਾ ਕੇ, ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਕਤ ਅਨੇਕ ਪਾਸਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾ਼ਲ-ਨਾ਼ਲ,ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ (Human being and Environment) ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਅਨਮੋਲ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸਮੱਰਪਿਤ-ਭਾਵਨਾ ਨਾ਼ਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਨਮੋਲ ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਦਰੁਸਤ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਹਵਾ,ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ', ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਆਤਮਿਕ-ਵਿਕਾਸ ਲਈ

ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।ਇਹ 'ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ',ਮਾਨਵ-ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ।ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ 38 ਪਉੜੀਆਂ, 2 ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਪੁ ਜੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ/ਅੰਤਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ, ਇੰਞ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ॥

ਭਾਵ,ਪਵਣੁ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣ (ਸਰੀਰਾਂ ਲਈ ਇਉਂ ਹਨ,ਜਿਵੇਂ) ਗੁਰੂ (ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਲਈ) ਹੈ। ਪਾਣੀ (ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ) ਪਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ (ਸਭ ਦੀ) ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਹੈ।ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੋਵੇਂ ਖਿਡਾਵਾ ਅਤੇ ਖਿਡਾਵੀ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸਾਂਭ-ਸੰਭਾਲ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ,ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ,ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੀ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜੀਵਨ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਣ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਹੈ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ,ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਲੀਨਤਾ/ਅਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ/ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ (1440-1518) ਨੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇੰਞ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਤੂੰ ਜਲਨਿਧਿ ਹਉ ਹਲ ਕਾ ਮੀਨੁ॥
ਜਲ ਮਹਿ ਰਹਉ ਜਲਹਿ ਬਿਨੁ ਖੀਨੁ॥1॥

ਪਹਿਲਾਂ,ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ,ਪ੍ਰਭੁ ਜਲ ਦਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ (ਸਮੁੰਦਰ) ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਓਸ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ੇ ਮੱਛਾਂ ਦੇ ਤੁਲ ਹਨ।ਪਾਣੀ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਹੀ,ਮਨੁੱਖੀ-ਜੀਵਨ ਸੰਭਵ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ,ਪੂਰੀ ਜੀਵ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ,ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਲ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ/ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ, ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਨਿੱਗਰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਹਿਤ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਰਪੱਕਤਾ ਨਾਲ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਜਲੁ ਤਰੰਗ ਅਗਨੀ ਪਵਨੈ ਫੁਨਿ ਤ੍ਰੈ ਮਿਲਿ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ॥
ਐਸਾ ਬਲੁ ਛਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਦੀਆ ਹੁਕਮੀ ਠਾਕਿ ਰਹਾਇਆ॥6॥

(ਅੰਗ:1345)[2]

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ,ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਪਾਣੀ,ਅੱਗ,ਹਵਾ (ਆਦਿਕ) ਤੱਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੇ ਮਿਲ਼ ਕੇ ਹੀ ਜਗਤ/ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬਨਾਸਪਤੀ: ਗੁਰੂ ਜੀ, 'ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਭੀਤਰਿ ਅਗਨਿ ਬਨਾਸਪਤਿ ਮਉਲੀ ਸਾਗਰ ਪੰਡੈ ਪਾਇਆ॥
ਚੰਦ ਸੂਰਜੁ ਦੁਇ ਘਰ ਹੀ ਭੀਤਰਿ ਐਸਾ ਗਿਆਨ ਨ ਪਾਇਆ॥2॥

(ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ,ਮਹਲਾ 1,ਅੰਗ:1171)[3]

ਅਰਥਾਤ,ਬਨਾਸਪਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੱਗ,ਜਲ਼ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੱਤ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੰਦ ਅਤੇ ਸੂਰਜ (ਸੀਤਲਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰਮਾਇਸ) ਵੀ ਬਨਾਸਪਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ (1425-1498), ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡੇ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ॥

(ਧਨਾਸਰੀ,ਅੰਗ:695)[4]

ਅਰਥਾਤ, ਜਿਹੜੇ ਤੱਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਓਹੀ ਤੱਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਸਮਝ ਖੋਜੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲ਼ੇ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੱਥ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ, ਆਕਸੀਜ਼ਨ, ਕਾਰਬਨ, ਹਾਈਡ੍ਰੋਜ਼ਨ, ਨਾਈਟ੍ਰੋਜ਼ਨ ਕੈਲਸ਼ੀਅਮ ਤੱਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।ਇਹੀ ਤੱਤ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਇਹਨਾਂ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਖੰਡਿ ਸੋ ਜਾਣਹੁ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝਹੁ ਸਬਦਿ ਪਛਾਣਹੁ॥

{Microcosm is reflected in Macrocosm}

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ 1; ਅੰਗ:1040)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ, ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ਼, ਓਹੀ ਭਾਵ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਮਾਮ ਤੱਤ, ਜਿਹੜੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਉਹ ਤੱਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਤਮਾਮ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪਾਣੀ, ਬਨਾਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ (ਪਾਣੀ-ਪਹਿਲਾ ਤੱਤ): ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦਿਆਂ,ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ 1; ਅੰਗ 1472)

ਅਰਥਾਤ, ਪਾਣੀ ਆਪ ਭੀ ਜੀਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾ਼ਲ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਜ਼ਿੰਦ ਵਾ਼ਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

{First there is life in the water, by which everything else is made green}

ਇੱਸੇ ਤੱਥ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਰਪੱਕਤਾ ਬਖਸ਼ਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਓਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲ ਹੋਇ॥
ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤ ਸਮੋਇ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮਹਲਾ 1; ਅੰਗ:19)

ਅਰਥਾਤ, ਪਰਮ+ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਪਵਣੁ (ਸੂਖ਼ਮ ਤੱਤ) ਬਣਿਆਂ; ਪਵਨ ਤੋਂ ਜਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਜਲ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਰਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਪਰਮ+ਆਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

{First there is life in the water, by which everything else is made green}

ਗੁਰੂ ਜੀ ਏਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗ਼ਹਿਰਾਈ ਬਖਸ਼ਦਿਆਂ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਜੰਤ ਸਿਫਤਿ ਕਰਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤਿ॥
ਕੇਤੇ ਤੇਰੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇਤੇ ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ॥3॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮਹਲਾ 1; ਅੰਗ:17)

ਅਰਥਾਤ, ਬੇਅੰਤ ਜੀਵ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਹੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਹਨ,ਓਸ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਬੇਅੰਤ ਜੀਵ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਨਾ਼ਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ,ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ (1534-1581) ਨੇ,ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ,ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਏਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਦਿਆਂ, ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ:

ਵਿਚੇ ਧਰਤੀ ਵਿਚੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚੇ ਕਾਸਟ ਅਗਨਿ ਧਰੀਜੈ॥

(ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ 4; ਅੰਗ:735)

ਅਰਥਾਤ,ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਧਰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪਾਣੀ ਹੈ।ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਕੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੱਗ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਧਰਤ,ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੇਤ ਅੱਗ-ਰੂਪੀ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਹੋਂਦ ਦਾ, ਬਨਾਸਪਤੀ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹਕਾਰ ਬਾਣੀ ਜਪੁਜੀ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ॥

ਅਤੇ

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥
ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ॥

(ਅੰਗ:5)

ਭਾਵ, ਸਾਰੇ ਵੇਦ ਇੱਕ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ,ਪਾਤਾਲਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਹੋਰ ਲੱਖਾਂ ਪਾਤਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਲੱਖਾਂ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਬੇਅੰਤ ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ ਜਾਂ ਵਿਦਵਾਨ,ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਬੰਨਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ਼ ਕਰ ਕੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹਨ,ਪਰ ਲੱਭ ਨਹੀਂ ਸਕੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ,ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰ॥ ਅੰਤ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥
ਅੰਤ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ॥ ਤਾ ਕੇ ਅੰਤ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ॥

ਭਾਵ, ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅਖ਼ੀਰ,ਇਸ ਦਾ ਉਰਲਾ ਅਤੇ ਪਾਰਲਾ ਬੰਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਕਈ ਮਨੁੱਖ,ਇਸ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹੱਦ-ਬੰਨਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ (ਯਤਨਬੱਧ ਹਨ),ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਹੱਦ-ਬੰਨੇ ਨਹੀਂ ਲੱਭੇ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ,ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ,ਜਗਤ ਪਸਾਰੇ ਬਾਰੇ,ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਵਡਿਆਉਂਦੇ ਹਨ:

ਓਅੰਕਾਰੁ ਆਕਾਰੁ ਕਰਿ ਏਕ ਕਵਾਉ ਪਸਾਉ ਪਸਾਰਾ॥
ਪੰਜ ਤੱਤ ਪਰਵਾਣੁ ਕਰਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਅੰਦਰਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਰਾ॥
ਕਾਦੁਰ ਕਿਨੇ ਨ ਲਖਿਆ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ॥
ਇਕ ਦੂ ਕੁਦਰਤਿ ਲਖ ਕਰਿ ਲਖ ਬਿਅੰਤ ਅਸੰਖ ਅਪਾਰਾ॥

ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਵਿਚਿ ਰਖਿਓਨਿ ਕਰਿ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਿ ਕਰੋੜਿ ਸੁਮਾਰਾ॥
ਇਕਸਿ ਇਕਸਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡਿ ਵਿਚ ਦਸਿ ਦਸਿ ਕਰਿ ਅਵਤਾਰ ਉਤਾਰਾ॥
ਕੇਤੇ ਬੇਦਿ ਬਿਆਸ ਕਰਿ ਕਈ ਕਤੇਬ ਮਹੁੰਮਦ ਯਾਰਾ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਇਕੁ ਏਤਾ ਪਾਸਾਰਾ॥4॥

(ਵਾਰ 1 ;ਪਉੜੀ 4)

ਅਰਥਾਤ,ਇਹ ਜਗਤ ਪਾਸਾਰਾ,ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ; ਜਿਸ ਤੋਂ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਪਸਾਰਾ ਪਸਰ ਗਿਆ ਹੈ।[5*]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ-ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ 'ਕੁਦਰਤ' ਦਾ ਨਾਂਅ ਦੇ ਕੇ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣਿਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਅਕਾਸ਼ੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨਣੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਜਾਤੀ ਜਿਨਸੀ ਰੰਗੀ ਕੁਦਰਤਿ ਜੀਅ ਜਹਾਨੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਨੇਕੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਬਦੀਆ ਕੁਦਰਤਿ ਮਾਨੁ ਅਭਿਮਾਨੁ॥
ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ ਮੁਹਲਾ ਪਹਿਲਾ,ਅੰਗ 464)

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਚੌਦਾਂ ਤਬਕਾਂ (ਸੱਤ ਅੰਬਰ ਅਤੇ ਸੱਤ ਪਾਤਾਲ ਪੁਰੀਆਂ) ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਦਾਂ ਲੋਕਾਂ ਜਾਂ ਤਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ,ਇਓਂ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥

(ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ,॥22॥,ਅੰਗ 5){2}

ਖੰਡ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰੁ ਵਹਾਇਦਾ ॥2॥

(ਮਾਰੂ ਮੁਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਅੰਗ 1035)

ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੂ ਕਾਰਾ॥ਧਰਨਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ॥
ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਲਗਾਇਦਾ॥

{(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ, ਅੰਗ 1035)}{3}

ਪਸਰੀ ਕਿਰਣਿ ਜੋਤਿ ਉਜਿਆਲਾ॥
ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਆਪਿ ਦਇਆਲਾ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦਖਣੀ॥, ਅੰਗ-1033)

ਅਤੇ

ਧਰਤਿ ਉਪਾਇ ਧਰੀ ਧਰਮ ਸਾਲਾ॥ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਆਪਿ ਨਿਰਾਲਾ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਦਖਣੀ॥,ਅੰਗ-1033)

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ :

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ/ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ਬਾਰੇ ਇੰਝ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੋਕਿਲ ਹੋਵਾ ਅੰਬਿ ਬਸਾ ਸਹਜਿ ਸ਼ਬਦ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਇ ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਮਿਲੈ ਦਰਸੁਨਿ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰੁ॥

ਅਤੇ

ਹਰਣੀ ਹੋਵਾ ਬਨਿ ਬਸਾ ਕੰਦ ਮੂਲ ਚੁਣਿ ਖਾਉ॥
ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਮੇਰਾ ਸਹੁ ਮਿਲੇ ਵਾਰਿ ਹਉ ਜਾਉ ਜੀਉ॥

(ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮਹਲਾ 1;ਅੰਗ:157)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ, ਕੋਇਲ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਬਸੇਰਾ ਰੁੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰ ਕੇ, ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ਼ ਇਕਮਿਕਤਾ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਿਰਖੁ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਤੋਂ 300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤ,ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ (1173-1265) ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ:

ਫਰੀਦਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਦਿਲ ਦੀ ਲਾਹਿ ਭਰਾਂਦਿ॥
ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੋ ਲੋੜੀਐ ਰੁਖਾਂ ਦੀ ਜੀਰਾਂਦਿ॥

(ਸਲੋਕ 60;ਅੰਗ:1380)

ਅਰਥਾਤ, 'ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਗ ਹਰੇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਲੋੜਿਆ ਹੈ। ਰੁੱਖਾਂ ਸੰਗ ਬੈਠ ਕੇ, ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੁੱਖ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਸਦਾ ਭਲ਼ਾ ਹੀ ਮੰਗਦੇ ਹਨ; ਆਪਣੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕੋਈ ਲੋਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ,ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਫ਼ਲ਼, ਪੱਤੇ, ਫ਼ੁੱਲ਼, ਲੱਕੜੀ ਆਦਿ ਦਾ ਉਪਹਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।' ਨੂੰ ਵੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤਤਾ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਤਤਾ ਬਾਰੇ, ਆਪਣੀ ਢੁੱਕਵੀਂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ, ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਬਰ ਤੂੰ ਹਰੀਆਵਲਾ ਕਵਲਾ ਕੰਚਨ ਵੰਨਿ॥
ਕੈ ਦੋਖੜੈ ਸੜਿਓਹਿ ਕਾਲੀ ਹੋਈਆ ਦੇਹੁਰੀ ਨਾਨਕ ਮੈ ਤਨਿ ਭੰਗੁ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ, ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ; ਅੰਗ:1412)

ਅਰਥਾਤ,ਹੇ ਸਰੋਵਰ! ਤੂੰ (ਕਦੇ) ਚੁਫ਼ੇਰੇ ਹਰਾ ਹੀ ਹਰਾ ਸੈਂ, (ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ) ਸੋਨੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਾਲ਼ੇ (ਚਮਕਦੇ) ਕੌਲ-ਫ਼ੁੱਲ (ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ)।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ/ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕਲਰ ਕੇਰੀ ਛਪੜੀ ਆਇ ਉਲਥੇ ਹੰਝ॥
ਚਿੰਜੂ ਬੋੜਨਿ ਨਾ ਪੀਵਹਿ ਉਡਣ ਸੰਦੀ ਡੰਝ॥64॥

(ਅੰਗ:1381)

ਅਰਥਾਤ,ਕੱਲਰ ਦੀ ਛੱਪੜੀ ਵਿੱਚ ਹੰਸ ਆ ਉਤਰਦੇ ਹਨ।(ਹੰਸ ਛੱਪੜੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ) ਚੁੰਝ ਡੋਬਦੇ ਹਨ,(ਪਰ,ਉਹ ਮੈਲ਼ਾ ਪਾਣੀ) ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਉੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਂਘ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ॥64॥

ਸੂਰਜ ਪਰਿਵਾਰ/ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਗਤੀ ਬਾਰੇ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਰਥ-ਚੱਕਰ ਦੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ,ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਰਥੁ ਫਿਰੈ ਛਾਇਆ ਧਨ ਤਾਕੈ ਟੀਡੁ ਲਵੈ ਮੰਝ ਬਾਰੇ॥

(ਰਾਗ ਤੁਖਾਰੀ;ਮਹਲਾ 1; ਅੰਗ:1107)

ਅਰਥਾਤ,ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਆਪਣੀ ਚਰਮ-ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਤਪਦਾ ਹੈ,ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲ਼ੇ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਜਿੰਦ ਕਿਤੇ ਛਾਂਅ ਦੀ ਓਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਬੀਂਡਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜੂਹ ਵਿੱਚ,ਰੁੱਖ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਟੀਂ-ਟੀਂ ਪਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ,ਰੁੱਤਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ/ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀਆਂ ਗਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨੂੰ ਰਥ-ਫ਼ਿਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਲ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਰਥ-ਫ਼ਿਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਜੰਤਰੀਆਂ/ਕੈਲੰਡਰਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। {ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ,ਈ.ਸੰਮਤ ਦੇ 21 ਜੂਨ/ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਿਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ,ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਤ ਇਹ ਮਿਤੀ ਹਾੜ੍ਹ 7 ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ,ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ

ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਿਕ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਅਥਵਾ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ/ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲ਼ੇ ਰਹੱਸ ਹਨ।

ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ, ਸਾਡਾ ਗ੍ਰਹਿ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਇਸ ਦੀ ਸਤਹ ਅਤੇ ਸਤਹ ਹੇਠਲਾ ਲਾਵਾ, ਇਸਦੇ ਦਰਿਆ, ਪਹਾੜ, ਸਮੁੰਦਰ, ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਵਾਯੂਮੰਡਲ, ਬਨਸਪਤੀ, ਜਗਤ, ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਗ੍ਰਹਿ, ਚੰਨ, ਸੂਰਜ, ਤਾਰੇ, ਧੂਮਕੇਤੂ, ਆਕਾਸ਼-ਗੰਗਾਵਾਂ, ਨੋਵਾ, ਸੁਪਰਨੋਵਾ, ਬਲੈਕ-ਹੋਲਜ਼,ਵਾਈਟ ਡਵਾਰਫ਼ ਅਤੇ ਪਲਸਰਜ਼ ਆਦਿ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪੁਲਾੜ (ਸਮਾਂ, ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਈਥਰ ਸੰਗ), ਹਵਾ, ਅੱਗ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਹੋ ਤੱਤ ਮਿਲ਼ ਕੇ, ਸਜੀਵ-ਨਿਰਜੀਵ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ,ਉਪਰੋਕਤ ਤੁਲਾਨਤਮਿਕ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਵੈ-ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

* ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜ-ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ,ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਲੌਕਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬੇਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।
* ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਕਰਾਂਮਾਤਾਂ ਚਮਤਕਾਰਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਪਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇਧਣ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ/ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ,ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸੇਧਤ ਕੀਤੀ।
* ਗੁਰੂ ਜੀ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ, ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪਾਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ।
* ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ, ਬਰਾਬਰੀ, ਔਰਤ ਦੇ ਉੱਚ-ਰੁਤਬੇ ਬਾਰੇ ਸਿੱਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਅਭੂਤਪੂਰਵ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ,ਜਿਹੜਾ ਪੱਖ ਸਰਬ-ਅਧਿੱਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਤਮਾਮ-ਕਾਰਜ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੇਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਾਤਾਵਰਣ (Environment) ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ, ਚੇਤਨਾ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ-ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਅਹਿਮ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ,ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤਤਾ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ,ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦੇਣ ਹਿਤ, ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰਬਉੱਤਮ ਕਾਰਜ,ਅਜਿਹਾ ਸ਼ੁੱਧ/ਨਿਰਮਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਿਰਜਣ ਹਿਤ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ,ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਖਾਏ ਸੱਚ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸੀਂ, ਚੰਗੇ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਆਓ! ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਲੈ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਚਿਤਵੇ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲ਼ਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਈਏ!!

ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਗਤਾ (ਡਾ.)
bhagta2006diljeet@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ

ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

''ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ'' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਕਸਰ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮੈ ਰਾਜਾਨੁ', ਪਰ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਸਗੋਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਰਧ-ਸਰੀਰੀ ਭਾਵ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੋਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੋਂਦਾਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਦੋਵੇਂ ਅਧੂਰੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਉਸ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿਖਰ ਉਤੇ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਆਸਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਖਰ ਹੁਣ ਤਕ ਦੇ ਹੋਏ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਸਮਾਜ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਤਹਿ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ -

ਧਨ ਪਿਰੁ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ ॥
ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੁਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰੁ ਕਹੀਐ ਸੋਇ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 788)

ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੀਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਆਤਮਿਕ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਅੱਜ ਦੇ ਰਾਜਸੀ-ਸਮਾਜੀ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਖਾਸ ਤੌਰ ਉਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੇ ਜੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦੇਹ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤਕ ਸੁੰਗੇੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰੀਕਰਨ ਨੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਅੰਗਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਇਸ ਬਾਜ਼ਾਰੀਕਰਨ ਨੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਹਿਰ ਘੋਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਹੰਢਾਏ ਅਨੁਭਵੀ ਅਮਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਕਿ ਔਰਤ-

ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਇਕਾਈ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਚੱਲਦੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਮਿਲਣ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਾਂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜੀ ਤੌਰ ਉਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਔਰਤ ਅਤੇ ਇਕ ਮਰਦ ਦਾ ਸਥਾਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਾਸਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਭਾਈਵਾਲ ਹੋਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਰੀਰਕ ਨਾਲੋਂ ਆਤਮਿਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਰੀਰੀ ਵੀ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਭਰਨ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮਸਲਨ ਪਰ-ਨਾਰੀ ਦੀ ਸੇਜ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਜਾਣ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ਕਿ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰ-ਨਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸੇਜ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕਦੀ ਵੀ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਤਿਮਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਮਰਦ ਕਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਅਤੇ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ (ਭਾਵ ਰੂਹ ਦੀ) ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਵੀ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਾਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਭਟਕਣਾ ਅਜੋਕੇ ਪੱਛਮੀ ਮਾਇਆਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਨੁਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਵਿਚ ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ -

ਕਾਮਵੰਤ ਕਾਮੀ ਬਹੁ ਨਾਰੀ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹ ਜੋਹ ਨ ਚੂਕੈ ॥
ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਕਰੈ ਕਰੈ ਪਛੁਤਾਪੈ ਸੋਗ ਲੋਭ ਮਹਿ ਸੂਕੈ ॥

(ਪੰਨਾ 672)

ਭਾਵ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੇ ਮਰਦ ਕੋਲ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਹੋਣ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਪਰਾਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਭੋਗਣ ਦੀ ਭੁਖ ਕਦੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਕਾਮ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਰਹਿ ਕੇ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰਥਾ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਹੋਰ-ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਭੋਗਣ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਵਿਚ ਮਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਲਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਭੋਗ ਕਰਹਿ ਨਵ ਖੰਡ ਰਾਜ ਕਮਾਹਿ ॥
ਬਿਨੁ ਸਤਗੁਰ ਸੁਖ ਨ ਪਾਵਈ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਪਾਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ 26)

ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਲੱਖ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਭੋਗ ਕਰ ਲਵੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਤੇ ਰਾਜ ਕਮਾ ਲਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾਂ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਦਾ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਾਵ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੋਂਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਗੈਰ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਸੰਤੁਲਿਤ, ਸੰਜਮੀ, ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ।

ਅਜੋਕੇ ਸਾਰੇ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲ ਤੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਨੇਮ ਦੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਬਹੁਨਾਰੀ ਜਾਂ ਬਹੁਪੁਰਖ ਗਾਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਇਕ ਆਮ ਲਛਣ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਿਊਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਸਮਾਜੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਇਸ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਮੁਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਸਮੇਤ, ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਸਿਰਫ ਆਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਿਰੋਲ ਸਰੀਰਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਨਹੀਂ। ਨਿਰੋਲ ਸਰੀਰਕ ਪਧਰ ਉਤੇ ਬਣਾਏ ਕਾਮੁਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਿਰੀ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਅਜੋਕੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਹੀ ਭਟਕਣਾ ਹੰਢਾਅ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾ ਕੇ ਬਿਮਾਰ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ ਇਹ ਕਾਮੁਕ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਨਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਉਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੰਤੁਲਿਤ ਮਨੁਖੀ ਸਮਾਜ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਲਲ੍ਹਕ ਨੇ ਹੀ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਅਸ਼ਲੀਲ ਭੜਕਾਊ ਕਾਮੁਕਤ ਦੇ ਨੀਚ ਧੰਦੇ, ਵੇਸਵਾਗਿਰੀ ਅਤੇ ਸਮਲਿੰਗਕਤਾ ਦੀ ਮੰਡੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਹਿਸ਼ਤ ਦੀ ਹਦ ਤਕ ਜਾ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਅਜੋਕੇ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਨਿਆਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਭਰਮਜਾਲ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਉਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਪੈਸੇ ਉਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਮਨੁੱਖੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਕਾਰਨ ਬਣੀ ਮਨੁਖੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਇਸ ਸੋਚ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ-ਸਮਾਜੀ ਰਿਸ਼ਤੇ, ਇਸ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹਨ। ਪੈਸੇ ਦਾ ਗਲਬਾ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੋਚ, ਇਕੋ ਹੀ ਸਮਾਜੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੜੀਆਂ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜੇ ਬਗੈਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਿਆਸੇ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹੋਣ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡਾ ਕੁਦਰਤੀ ਸਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ -

ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ 473)

ਭਾਵ ਔਰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਕਿਆਸਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੱਚ ਕਰਤਾ ਹੀ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਕਿ ਔਰਤ ਜੀਵਨ ਦਾਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਔਰਤ ਦੀ ਕੁੱਖ ਹੈ। ਮਰਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ, ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਤੌਰ ਉਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਔਰਤ ਹੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਤੀ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਜੀ ਸੱਚ ਉਤੇ ਵੀ ਮੋਹਰ ਲਾਈ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜੀ-ਆਤਮਿਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਸਾਰਾ ਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੁਆਲੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ।

ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੱਜ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਔਰਤ ਹਰ ਥਾਂ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਗੱਡ ਕੇ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਧੀ ਜੰਮਣ 'ਤੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਤੋਂ-ਉਤੋਂ ਅਸੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੀਏ ਕਿ ਲੜਕੇ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਪਰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਫਰਕ ਜ਼ਰੂਰ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇਕ ਵਾਕਫਕਾਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਦਸ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਹ ਕਨੇਡਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੰਡੀਆ ਜਾ ਕੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲੋਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਦੋਂ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਮਰਜ਼ੀ ਪੈਸੇ ਲੱਗ ਜਾਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡੀ ਗੋਦੀ ਬੱਚਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਵੇ। ਖੈਰ, ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਬੱਚੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਪੈ ਗਏ ਕਿ ਬੱਚੀ ਕਿਉ ਹੋਈ ਹੈ? ਹੁਣ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰਤ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹੀਆ ਚੱਲੇਗਾ। ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪਹੀਆ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗਾ। ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ 'ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇ ਝੰਡੇ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਹੈ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ 'ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚਪੇੜ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਬਣ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਬਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਬਣ ਦਿਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਰਾਣੀ ਝਾਂਸੀ ਬਣ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿੱਸੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਭੂਮਿਕਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਔਰਤ, ਮਰਦ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਤੁਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਤਰੱਕੀਆਂ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਅੱਜ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਡਾ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਮਰਦ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਹਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੱਕ ਹਕੂਕ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਏ 71 ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਹ ਹਕੀਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਅਤੇ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਵੱਡਾ ਦੌਰ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ। ਅਜੇ ਵੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਜੇਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਜੇਕਰ ਖੁਦ ਹੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਨਾਉਣਗੇ ਤਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜੇਕਰ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਵਪਾਰੀਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਕਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵਸਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਾਰੀਆਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨਿੱਤ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਮ ਵਸਤਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਤਕ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ 'ਤੇ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿੰਨਾ ਮੰਦਾ ਬੋਲਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੈ ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਮੰਦਾ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਗੁਨਾਹ ਹੈ।

ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਬਾਨੀ ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ''ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁਤੀ, ਦਾਸੀ ਤੇ ਸਾਂਝੀ

ਹਵਸ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਸੋਚ-ਮਰਦ ਦੇ ਉਸ ਅੰਤਹੀਣ ਨਿਘਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਿਘਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਸੁਟਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸਿਧੇ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਸਲੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਗਲਤ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ-ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ। ... ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪੱਧਰ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਨਸਲੀ ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਮਨੁੱਖ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਆਪਣੀ ਅਨੁਭਵੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ।''

ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਦੀ ਉਕਤ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਨਸਲੀ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਨਸਲ ਚੱਲਦੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਸ ਵਰ੍ਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 550 ਸਾਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਦਿਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਔਰਤ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

E-mail : daljit444@yahoo.co.in,
daljit444111@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੇਵਾਲ (ਡਾ.)

ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਲੇਖਕ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਛੋਹ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ-ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਹਨ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 14 ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਸੀਂਦੀ ਹੈ। ਇਨਾਂ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿਖ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹਿੰਦੂ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨੀ, ਮੁਸਲਿਮ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਤਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਵਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਿਕਲੀਗਰ, ਵਣਜਾਰੇ, ਸਤਨਾਮੀਏਂ, ਜੌਹਰੀ, ਥਾਰੂ, ਸਿੰਧੀ, ਲਾਮੇ, ਯੋਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਗੋਰੇ ਤੇ ਅਫਰੀਕਣ ਸਿਖ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਜੁੜੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਸਿਖਿਆਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਜ੍ਹ ਫਿਰਕੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਵਿੱਵ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣੀਓ੍ਹ ਲਈ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਨਾਮ ਦੇ ਰਖੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਲੀ-ਹਿੰਦ, ਲਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੁ ਰਿੰਪੋਸ਼ਾਂ ਤੇ ਭਦਰਾ ਗੁਰੁ, ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਰਿੱਸ਼ੀ, ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਕਲੰਦਰ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਬਾਲਗਦਾਂ ਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫੂ ਸਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਿੰਡ ਗਰਾਂ ਵਸ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਨਾਨਕਸਰ (ਹੜਪਾ), ਯੂ ਪੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਮਤਾ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਲੋਧੀਆਂ ਢੋਲਕਾ, ਯੁਗੰਡਾਤ ਵਿਚ ਬਾਬ ਨਾਨਕਾ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ ਵਿਚ ਨਾਨਕਫੁੰਗੀ, ਚੀਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕਿਆਂਗ, ਭਾਰਤ-ਤਿਬਤ ਹਦ ਤੇ ਨਾਨਕੇਨ-ਥਾਗਲਾ-ਰਿਜ, ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ ਨਾਨਕੀ ਲਾ, ਕਰਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਾਨਕ-ਝਰਾ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਆਦਿ।

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਰਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਝੀਰਾ ਬਿਦਰ, ਲਾਚਿਨ ਦੇ ਗੋਫਾ ਵਿਚ, ਚੁੰਗਥਾਂਗ ਪਥਰ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ, ਹਜੋ ਆਸਾਮ ਵਿਚ, ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਜੂਨਾਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਉਪਰ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਵਿਚ ਕੋਟਦਵਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀਨਗਰ ਵਿਚ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਵਿਚ, ਕਠਮੰਡੂ ਨੇਪਾਲ ਵਿਚ, ਵਾਟ ਸਰਕਾਟ ਬੰਗਕੌਕ ਥਾਈਲੈਂਡ ਵਿਚ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਢਾਕਾ ਤੇ ਸੁਜਾਤਪੁਰ ਵਿਚ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਿਮੋ-ਲੇਹ ਲਦਾਖ ਤੇ ਮੰਚੂਖਾ ਅਰੁਣਾਂਚਲ਼ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਨ।

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਤਲਾ, ਦਰਖਤ ਤੇ ਥੜੇ ਵੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹਨ। ਰੀਠਾ ਸਾਹਿਬ ਉਤਰਾਖੰਡ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਵਿਚ, ਨਾਨਕ ਬਗੀਚੀ ਯੂ ਪੀ ਵਿਚ, ਖੂੰਡੀ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਚੁੰਗਥਾਂਗ ਸਾਹਿਬ, ਨਾਨਕ ਥੜਾ ਨੈਨੀਤਾਲ ਵਿਚ, ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ ਦਿਲੀ ਵਿਚ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਠ ਤੇ ਬਾਉਲੀ ਮਠ ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਚ, ਗੁਰੁ ਕਾ ਬਾਗ (ਮਾਲਦਾ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ) ਨਾਨਕ ਘਰ ਹਜੋ ਗੁਹਾਟੀ ਵਿਚ, ਮਾਲ-ਟੇਕਰੀ ਨਾਦੇੜ ਵਿਚ, ਗੁਰੁ ਘਾਟੀ ਅਜਮੇਰ ਵਿਚ, ਰਾਮ-ਟੇਕਰੀ ਪੁਣੇ ਵਿਚ ਹਨ।

ਲਦਾਖ, ਉਤਰਾਖੰਡ, ਸਿਕਿਮ, ਭੁਟਾਨ, ਨੇਪਾਲ, ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਤਿਬਤ ਦੇ ਕਰਮਾਪਾ ਬੋਧ ਮਠਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗਤੀ ਅਸਥਾਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਗਤ, ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ, ਮੁਰੀਦ ਨਾਨਕੀ ਆਦਿ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਹਨ।

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਨੌਂ ਗੁਰੁ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਾਸਫੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਚਾਰਿਆ ਪਰਸਾਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਵੀ ਰਚੀ ਤੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਹਲ ਹੀ ਜਣਾਇਆ ਤੇ ਅਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਲ ਦੂਜਾ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਮਹਲ ਤੀਜਾ ਗੁਰੁ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀਸ਼ੱਮਹਲ ਨੌਵਾਂ ਗੁਰੁ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਜੀ ਆਦਿ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋਤ ਅਗੇ ਫੇਲਦੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਜਗਤ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਕਟਦੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਰ ਸੰਤਾ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੋਰ ਜੋੜ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਲਖਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਲਾਈਆਂ ਇਹ ਸਦੀਵੀ ਜੋਤਾਂ ਗਿਆਨ ਬਣ ਬਣ ਬਣ ਦਲਾਂ-ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੀਆਂ-ਹਲੂਣਦੀਆਂ-ਟੁੰਭਦੀਆਂ ਤੇ ਸਚ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪ੍ਰਮੁਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤਬਧ ਕਰਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ; ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੀਰਤਨੀਏ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਰਸੋਂ ਮੈਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਗਿਆ ਜਿਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿ ਸ਼ੋਭਿਤ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਸੰਗਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਹੋਣ ਲਈ ਢਾਈ ਘੰਟੇ ਲਗ ਗਏ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਹੀ ਸਮਝ ਲਉ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਤਿਥ ਤਿਉਹਾਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਤਿਲ ਧਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਦਰਸ਼ਨ ਵਭਿਲਾਸ਼ੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾਕਿ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲਾ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ 'ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੀਦ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਕਤਾਰ ਹਰ ਥਾਂ ਹੂੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਥਾਪਨਾ ਦਿਵਸ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਫਿਲਾਸਫੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਚ ਦਾ ਚਾਨਣ, ਹਕ ਦਾ ਚਾਨਣ, ਇਨਸਾਫ ਦਾ ਚਾਨਣ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਫਿਰ ਸਦੀਵੀ ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿਹਬ ਰਾਹੀਂ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 957 ਸ਼ਬਦ ਮੁਖ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹਨ। ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ

ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਇਕ ਅਖਰ ਵਿਚ ਕਹੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਅਗੇ ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਫਿਲਾਸਫੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁਢਲੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

ਲਖਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਦਿਤੇ ਸੁਨੇਹੜਿਆ ਬਾਰੇ ਸਾਰੇ ਵਿੱਵ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਕਾਲਿਜ ਤੇ ਸੰਸਥਾਂਵਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਚੇਆਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੀ ਐਚ ਡੀ ਦੀਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰਨਗੇ ਵੀ। ਲਖਾਂ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਜਾ ਚੁਕੇ ਹਨ ਬੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਛਪ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਤੇ ਵਿਡੀਅ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਣ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ੱਤਾਬਦੀ ਸਮਾਰੋਹ ਧੂੰ ਧਾਮ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੁਣ 550 ਸਾਲਾ ਅਧ-ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਫਾਰਤ ਖਾਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਦੇਂ ਵਿਚ ਮਨਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵਪਾਰੀ ਵਰਗ ਨੇ ਵੀ ਕਈ ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੇ ਵਪਾਰਕ ਕੇਂਦਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਖੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਾਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਅਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਨਾਲ ਰਖੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ:

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਹੈ।

ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।

(ਪੰਨਾ 1)

ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ, ਸਭ ਨੂੰ ਰਚਣ, ਪਾਲਣ, ਵਿਸਥਾਰਨ ਤੇ ਸੰਘਾਰਣ ਵਾਲਾ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸਚਾ ਹੈ ਸਥਾਂਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਦਲਣਹਾਰ ਨਹੀਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਬਦਲਣਹਾਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਝੂਟੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਪੁਰਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਭ ਨੇ ਮੰਨਣਾ ਹੇ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮੋਂ ਬਗੈਰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹੈ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਇਹ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ, ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਜੋ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪਰਜਾ ਉਪਰ ਇਤਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾ ਸਭ ਨੇ ਮਿਟ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੇ ਨਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾ ਤੋਂ ਵਡਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ

ਉਸੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਹਨ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਸਦੀ ਜੁ ਨਜ਼ਰ ਪੁਠੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਖਾਨ ਸੁਲਤਾਨ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ ਜਾਂ ਮੰਗਣ ਤੇ ਆ ਜਾਣਗੇ।

ਸੋ ਪਾਤਸਾਹੁ, ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬ, ਨਾਨਕ ਰਹਿਣ ਰਜਾਈ। (ਜਪੁ ਪੰਨਾ 6)
ਨਾਵ ਜਿਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਹੋਂਦੇ ਡਿਠੇ ਖੇਹ। (ਸਿਰੀ 16)
ਨਦਰਿ ਉਪਠੀ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਘਾਉ ਕਰਾਇਦਾ। (ਆਸਾ 472)
ਭਾਣੈ ਤਖਤਿ ਵਡਾਈਆ, ਭਾਣੈ ਭੀਖ ਉਦਾਸਿ ਜੀਉ। (ਸੂਹੀ 762)

ਉਸ ਇਕੋ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਉਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਇਕ ਤੋਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ;

ਏਕੋ ਹੁਕਮੁ ਵਰਤੈ ਸਭ ਲੋਈ, ਏਕਸੁ ਤੇ ਸਭ ਅਪਤਿ ਹੋਈ। (ਗਉੜੀ, 223)
ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਇ, ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ। (ਮਾਰੂ, 1042)
ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ। (ਜਪੁ 1)
ਸਭ ਦੁਨੀਆਂ ਆਵਣ ਜਾਵਣੀ ਮੁਕਾਮੁ ਏ ਰਹੀਮੁ। (ਸਿਰੀ 64)
ਸੋ ਉਸਾਰੇ ਸੋ ਢਾਹਿਸੀ, ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ। (ਰਾਮਕਲੀ 934)
ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਕੇਤੜੇ, ਦਾਤਾ ਏਕੋ ਸੋਇ। (ਸਿਰੀ, ਪੰਨਾ 18)
ਜੀਆਂ ਮਾਰਿ ਜੀਵਾਲੇ ਸੋਈ, ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਈ ਰਖੇ। (ਮਾਝ ਪੰਨਾ 150)
ਜੋ ਕਰਤਾ ਕਾਦਰ ਕਰੀਮੁ, ਦੇ ਜੀਆ ਰਿਜਕ ਸੰਬਾਹਿ। (ਆਸਾ ਪੰਨਾ 475)
ਵਡਹੁ ਵਡਾ ਵਡ ਮੇਦਨੀ, ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਧੰਧੇ ਲਾਇਦਾ। (ਆਸਾ 472)

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਜੂਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ ਅਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ, ਮਹੇਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਭ ਉਸੇ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੁੱਕਰ ਵਿਚ ਹਨ:

ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ ਇਕ ਮੂਰਤਿ, ਆਪੇ ਕਰਤਾ ਕਾਰੀ।
(ਰਾਮਕਲੀ ਪੰਨਾ 908)

ਜੋ ਪਥਰ ਦੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁਤ ਪੂਜਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇ ਦੇਣਾ ਹੈ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾ ਕੋਲ ਹੈ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ; ਜਿਹੜੇ ਪਥਰ ਨਵਾ ਧੁਲਾ ਕੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਛਡੇ ਸਨ ਉਹ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁੱਬ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਕੀ ਪਾਰ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਮੰਨਣਾ, ਪੂਜਣਾ ਜਪਣਾ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਘਰ ਕਦੇ ਦਾਤਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ।
ਪਾਹਣੁ ਨੀਰਿ ਪਖਾਲੀਐ ਭਾਈ, ਜਲ ਮਹਿ ਬੂਡਹਿ ਤੇਹਿ॥
(ਸੋਰਠਿ ਪੰਨਾ 637)

ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਮਕਸਦ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਸਚੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਦਰ ਮਿਹਰ ਜ਼ਰੁਰੀ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਮੁਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਭਰਾਤਰੀਵਾਦ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਨਾਮ-ਦਾਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ, ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਪਰੈਕਟੀਕਲ ਹਨ। ਉਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਬਤੇ ਉਸ ਸਚੇ ਤੇ ਹੀ ਆਸ ਰਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ:

ਤੇਰਾ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਤਾਰੇ ਸੰਸਾਰੁ ॥ ਮੈ ਏਹਾ ਆਸ ਏਹੋ ਆਧਾਰੁ ॥1॥ ਰਹਾਉ ॥(ਪੰਨਾ 24)।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਸਿਆਣਪ ਹੈ:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ॥5॥ (ਪੰਨਾ 62)
ਮੀਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ ॥ (ਪੰਨਾ 470)
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥1॥ (ਪੰਨਾ 1245)
ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਨਾਨਕਾ ਓੜਕਿ ਸਚਿ ਰਹੀ ॥2॥ (ਪੰਨਾ 953)
ਧਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਪਿਆਰੇ ਸਾਚੁ ਲਿਖੈ ਉਰਿ ਧਾਰਿ ॥8॥3॥ (ਪੰਨਾ, 636)
ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ॥ ਮੂਰਖੈ ਨਾਲਿ ਨ ਲੁਝੀਐ ॥19॥
ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ ॥ ਨਾਨਕ ਬੁਝਣੁ ਪੂਰੈ ਭਾਗਿ ॥1॥ (ਪੰਨਾ। 464)
ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ 473)
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਈ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਨਾਹਿ ਸਚਾ ਨਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ 730)
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਕਿਆ ਟਿਕਾ ਕਿਆ ਤਗੁ ॥1॥ (ਪੰਨਾ, 467)
ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ। 356)

ਯਾਤਰਾਵਾਂ

ਹਕ, ਸਚ, ਇਨਸਾਫ, ਬਰਾਬਰੀ, ਭਾਈਵਾਲਤਾ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਰ ਵਰਗ ਰਾਜੇ, ਵਜੀਰ, ਮੁਕਦਮ, ਮੌਲਵੀ, ਮੁਲਾਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ। ਪੰਡਿਤ, ਹਰ ਧਰਮ ਤੇ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੀ ਸਤਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਚ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਤੇ ਕੂੜ ਕੁਸਤ ਤੋ ਮੋੜਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਗਾਹ ਕੇ ਅਜੋਕੇ ਹਰਿਆਣਾ, ਦਿਲੀ, ਉਤਰ ਪਰਦੇਸ਼, ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਸਮੇਤ ਅਜੋਕਾ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼, ਆਸਾਮ ਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰਬੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੀਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਮੁੜ ਬੰਗਾਲ ਰਾਹੀਂ ਬਿਹਾਰ,

ਉੜੀਸਾ, ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਪਛਮੀ ਯੂ ਪੀ, ਤੇ ਹਰਿਆਣਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਪੰਜਾਬ ਪਰਤੇ। ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਾਜਿਸਥਾਨ। ਪਛਮੀ ਮਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼, ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਆਂਧਰਾ, ਤਮਿਲਨਾਡ, ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ, ਪਹੁੰਚੇ ਜਿਥੋਂ ਕੇਰਲ, ਕਰਨਾਟਕ ਪਛਮੀ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ, ਗੁਜਰਾਤ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਿੰਧ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਇਆ। ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰੋਂ ਚੱਲ ਹਿਮਾਚਲ, ਉਤਰਾਂਚਲ, ਮਾਨਸਰੋਵਰ, ਨੇਪਾਲ, ਸਿਕਿਮ, ਭੁਟਾਨ, ਤਿਬਤ, ਅਰੁਣਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਚੀਨ, ਉਤਰੀ ਤਿਬਤ ਰਾਹੀਂ ਲਦਾਖ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਜੰਮੂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਚੌਥੀ ਉਦਾਸੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਸਿੰਧ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਯਮਨ, ਯੂਗੰਡਾ, ਮਿਸਰ, ਸਊਦੀ ਅਰਬ, ਇਜ਼ਰਾਈਲ, ਸਰੀਆ, ਤੁਰਕੀ, ਗਰੀਸ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਟਲੀ ਰੋਮ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਆਜ਼ਰਬਾਇਜਨ ਰਾਹੀਂ ਇਰਾਕ, ਇਰਾਨ ਤੇ ਮਧ ਪੂਰਬ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਖੀਰਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦਖਣੀ ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲੱਖਾ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਸਫਰ ਕੀਤਾ ਬਹੁਤ ਪੈਦਲ ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰ ਪਰਚਾਰ ਸੰਗਤਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਉਸ ਨਾਲ ਰਬਾਬ ਨਾਲ ਸੰਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ ਸਿਧੇ ਸ਼ਪਸਟ ਰੂਹਾਂ ਝੰਝੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੇਵਾਲ (ਡਾ.)

E-mail : dalvinder45@yahoo.co.in

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਧਰਮ ਸੰਵਾਦ

ਡਾ: ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੇਵਾਲ

ਪਿਛੋਕੜ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ (1469-1539) ਰਾਜਸੀ ਜ਼ੁਲਮ-ਜਬਰ, ਆਤੰਕ, ਭੈ, ਧਾਰਮਿਕ-ਅਸਹਿਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ-ਦਵੰਧ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਚਿੰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪਤਾ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ:

"ਵਡਾ ਹੋਆ ਤਾਂ ਲਗਾ ਬਾਲਕਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਪਰ ਬਾਲਕਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਅਉਰ ਆਵੇ, ਆਤਮੇ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕਾ ਕਰੇ। ਜਬ ਬਾਬਾ ਬਰਸਾਂ ਪੰਜਾਂ ਕਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਲਗਾ ਬਾਤਾਂ ਅਗਮ ਨਿਗਮ ਕੀਆ ਕਰਨ; ਜੋ ਕਿਛ ਬਾਤ ਕਰੇ ਸੋ ਸਮਝਿ ਕਰੇ ਤਿਸਤੇ ਸਭਸੁ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਹੋਇ ਆਵੈ। ਹਿੰਦੂ ਕਹਨਿ ਜੋ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਯਾ ਹੈ ਓੱਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕਹਨਿ ਜੋ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ ਕਾ ਸਾਇਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।(ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਸੰਪਾਦਿਤ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, 1926 ਪੰਦ੍ਰਵੀ ਛਾਪ 2006, ਪੰਨਾ 17)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਦੋ ਮੁਖ ਧਰਮ ਸਨ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਇਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੇਲੇ ਅਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸੰਵਾਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ।'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪਾਂਧੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਢਲੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ (ਪੰਨਾ 21) ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹੈ :

'ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹਿਆ। ਜਾਂ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹਿਆ ਤਾਂ ਪਾਂਧੇ ਪੁਛਿਆ: 'ਨਾਨਕ! ਤੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?' ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ, "ਪਾਂਧਾ ਤੂੰ ਕਿਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤਾਈਂ ਪੜਾਉਂਦਾ ਹੈਂ?' ਤਾਂ ਪਾਂਧੇ ਕਹਿਆ , "ਮੈਂ ਸਭੋ ਕਿਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿਛ ਹੈ, ਬੇਦ ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ, ਜਮਾਂ. ਖਰਚ, ਰੋਜ਼ ਨਾਵਾਂ, ਖਾਤਾ, ਲੇਖਾ, ਮੈਂ ਸਭ ਕਿਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਾਂ'। ਤਬ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ, 'ਪਾਂਧਾ! ਇਨ੍ਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਗਲ ਫਾਹੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹੈਨ, ਇਹ ਜੇ ਪੜ੍ਹਣਾ ਸਭ ਬਾਦ ਹੈ'।ਤਬ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਇਹ ਸਬਦ ਉਠਾਇਆ,

ਜਾਲਿ ਮੋਹੁ ਘਸਿ ਮਸੁ ਕਰਿ ਮਤਿ ਕਾਗਦੁ ਕਰਿ ਸਾਰੁ ॥
ਭਾਉ ਕਲਮ ਕਰਿ ਚਿਤੁ ਲੇਖਾਰੀ ਗੁਰ ਪੁਛਿ ਲਿਖੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥
ਲਿਖੁ ਨਾਮੁ ਸਾਲਾਹ ਲਿਖੁ ਲਿਖੁ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥1॥
ਬਾਬਾ ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੁ ॥
ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਹੋਇ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ॥1॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲੁ 1, ਪੰਨਾ 16)

ਤਬ ਗੁਰੁ ਕਹਿਆ: 'ਹੇ ਪੰਡਿਤ! ਹੋਰਿ ਜਿਤਨਾ ਪੜਿਨਾ ਸੁਣਿਨਾ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਪਰਮੇਸੁਰਿ ਕੇ ਨਾਮਿ ਸਭੁ ਬਾਦਿ ਹੈ॥'

'ਤਬਿ ਪਾਂਧੇ ਕਹਿਆ: 'ਨਾਨਕੁ ਹੋਰ ਪੜਿਣਾ ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਬਤਾਈ ਵਿਖਾ ਜਿਤੁ ਪੜਿਐ ਛੁਟੀਦਾ ਹੈ।' ਤਬ ਨਾਨਕ ਕਹਿਆ: 'ਸੁਣਿ ਹੇ ਸੁਆਮੀ! ਇਹ ਜੁ ਸੰਸਾਰਿ ਕਾ ਪੜਿਆ ਹੈ ਐਸਾ ਹੈ; ਜੋ ਮਸੁ ਦੀਵੇ ਕੀ ਅਰੁ ਕਾਗਦੁ ਸਣੀ ਕਾ ਅਰ ਕਲਮ ਕਾਨੇ ਕੀ ਅਰੁ ਮਨੁ ਲਿਖਣਹਾਰੁ ਅਰ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਕਿਆ ਲਿਖਿਆ? ਮਾਇਆ ਕਾ ਜੰਜਾਲ ਲਿਖਿਆ। ਜਿਤੁ ਲਿਖਿਐ ਸਭ ਵਿਕਾਰ ਹੋਵਨਿ। ਓਹੁ ਜਿ ਲਿਖਣੁ ਸਭੁ ਸਚੁ ਕਾ ਹੈ ਸੋ ਐਸਾ ਹੈ: ਜੋ ਮਾਇਆ ਕਾ ਮੋਹੁ ਜਾਲਿ ਕਰਿ ਮਸੁ ਕਰੀਐ ਅਰ ਤਪਸਿਆ ਕਾਗਦੁ ਕਰੀਐ। ਅਰੁ ਜੋ ਕਛੁ ਇਛਿਆ ਅੰਤੁ ਕਛੁ ਭਾਉ ਹੈ ਤਿਸਕੀ ਕਲਮ ਕਰੀਐ। ਅਰੁ ਚਿਤੁ ਲਿਖਣਹਾਰੁ ਕਰਹੁ ਅਰੁ ਲਿਖੀਐ; ਸੋ ਕਿਆ ਲਿਖੀਐ। (ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲਿਖੀਐ, ਸਲਾਹੁ ਲਿਖੀਐ, ਜਿਤੁ ਲਿਖੇ ਸਭ ਵਿਕਾਰ ਮਿਟਿ ਜਾਹਿ।ਬੇਅੰਤ ਸੋਭਾ ਲਿਖੇ, ਜੈਤ ਲਿਖੈ ਤਨ ਸੁਖੀ ਹੋਇ। ਤਿਸਕਾ ਅੰਤੁ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ਕਿਛੁ ਪਾਯਾ ਨਹੀ ਜਾਤਾ' ਤਬ ਉਨ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿਆ....'ਏਹੁ ਜੁ ਪਰਮੇਸਰ ਕਾ ਨਾਮ ਲੇਤੇ ਹੈਂ ਤਿਨ ਕਉ ਕਵਨ ਫਲ ਲਗਤੇ ਹੈਂ? ਥਬ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਕਹੀ: (ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਪੰਨਾ 21-22)

ਜਿਥੈ ਮਿਲਹਿ ਵਡਿਆਈਆ ਸਦ ਖੁਸੀਆ ਸਦ ਚਾਉ॥
ਤਿਨ ਮੁਖਿ ਟਿਕੇ ਨਿਕਲਹਿ ਜਿਨ ਮਨਿ ਸਚਾ ਨਾਉ॥
ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਗਲੀ ਵਾਉ ਦੁਆਉ ॥2॥

(ਪੰਨਾ 16)

ਫਿਰਿ ਉਨਿ ਪੰਡਿਤੁ ਕਹਿਆ: 'ਏ ਨਾਨਕ! ਏਹੁ ਜੋ ਪਰਮੇਸਰੁ ਕਾ ਨਾਮੁ ਲੇਤੇ ਹੈ ਤਿਨ ਕੋ ਕੋਈ ਨਹੀ ਜਾਣਤਾ, ਉਨ ਕਉ ਤਾਂ ਰੋਟੀਆਂ ਭੀ ਨਾਹੀ ਜੁੜਿ ਆਵਤੀਆਂ, ਅਰੁ ਇਕ ਜੋ ਪਾਤਸਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਸੋ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਭੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਅਰੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਭੀ ਨਾਹੀ ਸਿਮਰਦੇ; ਕਹੁ ਦੇਖਾ ਓਨਿ ਕਵਨ ਪਾਪ ਕੀਤੇ ਹੈਨਿ ਜੋ ਪਾਤਸਾਹੀ ਭੀ ਡਰਹਿ ਅਰੁ ਪਰਮੇਸਰ ਤੋ ਭੀ ਨਾ ਡਰਹਿ? ਤਬ ਫਿਰ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਕਹੀ:

ਇਕਿ ਆਵਹਿ ਇਕਿ ਜਾਹਿ ਉਠਿ ਰਖੀਅਹਿ ਨਾਵ ਸਲਾਰ॥
ਇਕਿ ਉਪਾਏ ਮੰਗਤੇ ਇਕਨਾ ਵਡੇ ਦਰਵਾਰ॥
ਅਗੈ ਗਇਆ ਜਾਣੀਐ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਵੇਕਾਰ॥3॥

(ਪੰਨਾ 16)

ਤਬ ਪੰਡਿਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਇਆ ਕਹਿਓਸੁ:'ਏਹੁ ਕੋਈ ਵਡਾ ਭਗਤ ਹੈ'। ਤਬ ਫਿਰਿ ਪੰਡਿਤ ਕਹਿਆ: 'ਨਾਨਕ! ਤੂ ਐਸੀ ਬਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਉ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਤਬ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਚੌਥੀ ਪਉੜੀ ਕਹੀ:

ਭੈ ਤੇਰੈ ਡਰੁ ਅਗਲਾ ਖਪਿ ਖਪਿ ਛਿਜੈ ਦੇਹ॥
ਨਾਵ ਜਿਨਾ ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਹੋਦੇ ਡਿਠੇ ਖੇਹ॥
ਨਾਨਕ ਉਠੀ ਚਲਿਆ ਸਭਿ ਕੂੜੇ ਤੁਟੇ ਨੇਹ ॥4॥6॥

(ਪੰਨਾ 16)

'ਸੁਣਿ ਹੇ ਪੰਡਿਤੁ! ਓਸੁ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਐਸਾ ਡਰੁ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਭੈਮਾਨ ਹੋਇ ਗਈ ਹੈ। ਜੋ ਈਹਾਂ ਖਾਨ ਸੁਲਤਾਨ ਕਹਾਇਦੇ ਥੇ ਸੋ ਭੀ ਮਰਿ ਖਾਕ ਹੋਇ ਗਏ। ਜਿਨਕਾ ਅਮਰ ਮਨੀਤਾ ਥਾ, ਜਿਨਕੈ ਡਰਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਭੈਮਾਨ ਹੋਤੀ ਥੀ ਸੋ ਭੀ ਮਰਿ ਖਾਕ ਹੋਇ ਗਏ।

ਸੁਣਹੋ ਪੰਡਿਤਾ! ਮੈਂ ਕੂੜਾ ਨੇਹੁ ਕਿਸ ਸੌ ਕਰਉਂ, ਹਮ ਭੀ ਉਠਿ ਜਾਹਿਗੇ, ਖਾਕ ਦਰ ਖਾਕ ਜੋਇ ਜਾਹਿਗੰਗੇ, ਹਮ ਤਿਸਕੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਹਿੰਗੇ ਜੋ ਜੀਅ ਲਏਗਾ ਫਿਰਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਸਉ ਕੂੜਾ ਨੇਹੁ ਕਰਹਿੰ?' ਤਬ ਪੰਡਿਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇ ਗਇਆ, ਨਮਸਕਾਰੁ ਕੀਤੋਸੁ, ਜੋ ਕੋਈ ਪੂਰਾ ਹੈ:

'ਜੋ ਤੇਰੇ ਆਤਮੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਸੋ ਕਰਿ'।

(ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਪੰਨਾ 21-25)

ਇਸ ਸੰਵਾਦ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ:

1. ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤਿਆਂ ਦਾ ਰੱਬ ਦੇ ਡਰ ਦਾ, ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।
2. ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਊਚ ਨੀਚ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।
3. ਰਾਜੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਪਰਜਾ ਵਿਚ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।
4. ਰਾਜੇ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੈ।
5. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਇਕ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਉਸੇ ਦੇ ਹੀ ਰਚੇ ਹਨ ਸੋ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੂਈ ਦਵੈਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।
6. ਸਭਨਾ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਇਕੋ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਹੈ।
7. ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਫਾਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇਗ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ

ਬਹਿਲੋਲ ਲੋਧੀ (1451-1489), ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਧੀ (1486-1517), ਇਬਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ (1517-1526) ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਸਨ ਤੇ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਸੂਬੇ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਸੀ।ਬਾਬਰ (1483-1530) ਨੇ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਤੇ ਲੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਅਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਸਨ।ਯੂਰੋਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾ ਵਪਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕੋਲੰਬਸ (ਜਿਸਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੂੰ 1442 ਈ: ਵਿਚ ਲੱਭਿਆ), ਪੁਰਤਗਾਲ ਦਾ ਵਾਸਕੋ-ਡੀ-ਗਾਮਾ (1460-1524 ਈ:) ਜਿਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ 1498 ਈ: ਵਿਚ ਯੂਰਪ ਲਈ ਭਾਲਿਆ, ਅਲਬੂਕਰਕ (1469-1515 ਈ:) ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਲੱਭਤ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈ ਕੇ ਭਾਰਤ ਤੇ ਪੁਰਤਗੇਜ਼ੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਦੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲੁੱਟ ਕੇ ਅਪਣੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਭਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।ਇਸ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਨਵੇਂ ਰਾਹ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਜਾਣ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।ਮੱਧ-ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਧਾੜਵੀ ਭਾਰਤ ਉਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਕਰਦੇ, ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਮਚਾਉਂਦੇ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਸ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਾੜਵੀਆਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਵਧਣ ਲੱਗੇ ਪਹਿਲਾ ਟਾਕਰਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ, ਮਾਰ ਧਾੜ ਤੇ ਲੁੱਟ-ਘਸੁੱਟ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ (1469-1538 ਈ:) ਨੇ ਬੀੜਾ ਚੁਕਿਆ।ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਗਿਆਨ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।'ਕਲਿਯੁਗ ਦੇ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿਚ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਬਣ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਝੂਠ ਦਾ ਅੰਧਕਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਲੱਭਣ ਤੇ ਵੀ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਭਦਾ। ਸਭ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਲਬਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਦੁਖਾਂ ਦੇ ਰੋਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਕੌਣ ਦਿਵਾਵੇ?' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਉ ਬਿਆਨਿਆ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ॥
ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ ॥1॥

(ਸਲੋਕੁ ਮ: 1, ਪੰਨਾ 145)

ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੁਰਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਜੰਤਾ ਉਪਰ ਸ਼ੇਰ ਬਣਕੇ ਝਪਟਦੇ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ-ਮੁਸੱਦੀ ਕੁਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਾੜ ਪਾੜ ਖਾਂਦੇ ਸਨ।

ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿੰਮਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਪੀਣ ਤੇ ਮਾਸ ਨੂੰ ਚੂੰਡਣ ਭਾਵ ਬਚਿਆ ਖੁਚਿਆ ਲੁਟਣ-ਖੋਹਣ ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ:

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥
ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥
ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥
ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥

(ਪੰਨਾ 1288)

ਇਸ ਕਾਲੇ ਯੁਗ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣਾ ਸੀ ਉਹ ਖੁਦ ਹੀ ਵਗਦੀ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਧੋਣ ਦੇ ਮਕਸਦ ਨਾਲ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਭੰਬਲ-ਭੁਸੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਲੁਟਣ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। 'ਲਾਲਚ ਤੇ ਪਾਪ ਦੋਮੋਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਨ ਤੇ ਝੂਠ ਟਕਸਾਲ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ।ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਛੋਟੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਲਾਹਕਾਰੀ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਇਕਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਬੁਰੇ ਦਾਉ ਪੇਚਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।ਹਨਰੇ ਵਿਚ ਪਰਜਾ ਸਿਆਣਪ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਦੀ ਲਾਲਚ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਵੱਢੀ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਵਾਨ ਅੱਗੇ ਨਚਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਭੇਸ ਧਾਰਕੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਭਾਵ ਖੁਸਰੇ ਬਣੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਕੇ ਗਿੱਧੇ ਪਾਉਂਦੇ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਭਟਾਂ ਵਾਂਗ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਮੇ ਬਣਾ ਕੇ ਉਚੀ ਉਚੀ ਵਾਰਾਂ ਗਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੇਵਕੂਫ ਪੰਡਿਤ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਕੇ ਚਾਲਾਕੀਆਂ ਤੇ ਢੁਚਰਾਂ ਨਾਲ ਧਨ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਧਰਮੀ ਅਪਣਾ ਧਰਮ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਪਣੀ ਨੇਕੀ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਅਪਣਾ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਬੈਠੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਨ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਜੁਗਤ ਕੀ ਹੈ।ਹਰ ਕੋਈ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀ ਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਵਾਧ ਦਸਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਠੀਕ ਰਾਹ ਤੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ:

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ॥
ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ॥
ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ॥
ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ॥
ਊਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ॥
ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ॥
ਧਰਮੀ ਧਰਮੁ ਕਰਹਿ ਗਾਵਾਵਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥
ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰ ਬਾਰੁ॥
ਸਭੁ ਕੋ ਪੂਰਾ ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਘਟਿ ਨ ਕੋਈ ਆਖੈ ॥
ਪਤਿ ਪਰਵਾਣਾ ਪਿਛੈ ਪਾਈਐ ਤਾ ਨਾਨਕ ਤੋਲਿਆ ਜਾਪੈ ॥2॥ ਮ:1॥

(ਮ: 1, ਪੰਨਾ 468-469)

ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਗੁਲਾਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਹੁ ਰੀਤਾਂ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ

ਕਲਿ ਮਹਿ ਬੇਦੁ ਅਥਰਬਣੁ ਹੂਆ ਨਾਉ ਖੁਦਾਈ ਅਲਹੁ ਭਇਆ॥
ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ ਤੁਰਕ ਪਠਾਣੀ ਅਮਲੁ ਕੀਆ॥

(ਪੰਨਾ 470)

ਆਦਮੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੀ ਜਨੇਊ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੀਂ ਛੁਰੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖ ਵਜਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਬੜੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਝੂਠੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਕਰਮ ਵੀ ਝੂਠੇ ਹਨ। ਝੂਠ ਕਮਾਕੇ ਭੋਜਨ ਛਕਣ ਦਾ ਗੁਨਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਲੱਜਿਆ ਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਝੂਠ ਦਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ।

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥
ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥
ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥
ਉਨਾ ਭਿਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥
ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ ॥
ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥
ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥

(ਸਲੋਕੁ ਮਃ 1, ਪੰਨਾ 471)

ਭਰਹਮਣ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਟਿਕਾ ਹੈ ਤੇ ਲੱਕ ਭਗਵੀਂ ਧੋਤੀ ਪਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚਾਕੂ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮਾਂ ਕੀ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਸਾਈ ਹੈ। ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਪਹਿਨ ਕੇ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਕਰਕੇ ਹਲਾਲ ਬਕਰੇ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਪਣੇ ਛੌਂਕੇ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਢਣ ਨਹੀਨ ਦਿੰਦਾ। ਭੋਇੰ ਨੂੰ ਲਿੱਪ ਕੇ ਉਸ ਉਦਾਲੇ ਲਕੀਰ ਖਿਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਥਾਂ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸਭ ਝੂਠੇ ਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਦੂਰ ਰਹਿ, ਕਿਤੇ ਭਿਟ ਨਾ ਦੇਈਂ, ਸਾਡਾ ਭੋਜਨ ਭਿਟਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਪਲੀਤ ਦੇਹ ਨਾਲ ਉਹ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਪਵਿਤਰ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਚੂਲੀਆਂ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ॥ ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ॥
ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ॥ ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ॥
ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ॥ ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ॥
ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ॥ ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ॥

ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ॥ ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ॥
ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ॥ ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ॥

(ਸਲੋਕੁ ਮਃ 1, ਪੰਨਾ 471)

ਗਊ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਉਪਰ ਟੈਕਸ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਹਮਣ ਦੀ ਸਮਝ ਛੋਟੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਗੋਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰਨ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ। ਉਹ ਪਾਉਂਦਾ ਧੋਤੀ ਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਟਿਕਾ ਸੀ ਪਰ ਮਲੇਛਾਂ (ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ) ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।ਪੂਜਾ ਘਰ ਅੰਦਰ ਬਹਿ ਕੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦਸ ਕੇ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜਮ ਰਖਣ ਦੀ ਦਲੀਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਗਊ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ॥
ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾਂ ਖਾਈ ॥
ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥

(ਸਲੋਕੁ ਮਃ 1, ਪੰਨਾ 471)

ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਤੇ-ਮੂਹਾਂ ਕਲਿਯੁਗ ਮੁਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਖਾਜੇ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪਰਜਾ ਦੀ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਵਾੜ ਹੀ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਵੇ।ਪਰਜਾ ਗਿਆਨ ਬਿਨਾ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਕੂੜ-ਕੁਸੱਤ ਹੀ ਮੁਖੋਂ ਕਢਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਵਜਾਏ ਸਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਚ ਨਚਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਚੇਲੇ ਨਚਾਈ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਘਰੀਂ ਬੈਠੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਇਨਸਾਫ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹੱਕੀ ਦਾ ਹੱਕ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਪੈਸੇ ਖਾਤਰ ਬਿਗਾਨੇ ਘਰੀਂ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਇਹ ਨਹੀਨ ਦੇਖਦਾ ਉਹ ਕਿਸ ਘਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਸ ਘਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਾਪ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ:

ਕਲਿ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ।
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ।
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ ਕੂੜੁ ਕੁਸਤਿ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ।
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਦੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਭਾਈ
ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾ ਵਿਚਿ ਗੁਰ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ।
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੈ ਹਕ ਗਵਾਈ।
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਊ ਜਾਈ।
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਂਹੀ ॥30॥

ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ:ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 30 ਪੰ. 8

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਿਰੀ ਜੁਗਗਰਦੀ ਸੀ ਪਾਪ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਵਰਨਾ-ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਖਹਿ ਬਾਜ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਸਾਂ ਦੇ ਖਹਿਣ ਤੇ ਲੱਗੀ ਅੱਗ ਵਾਂਗੂ ਇਸ ਖਹਿ ਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਦਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਅਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਨਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦਾਂ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਅਪਣਾ ਰੂਪ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਹੀ ਸੱਦੀਵੀ ਸੱਚ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਮਿਟਣਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ:

ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਜਬ ਹੋਵਹੇ ਉਲਟੇ ਜੁਗੁ ਕਿਆ ਹੋਇ ਵਰਤਾਰਾ।
ਉਠੇ ਗਿਲਾਨੀ ਜਗਤਿ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ।
ਵਰਨਾਵਰਨ ਨਾ ਭਾਵਨੀ ਖਹਿ ਖਹਿਜਲਨ ਬਾਂਸ ਅੰਗਿਆਰਾ।
ਨਿੰਦਆ ਚਲੇ ਵੇਦ ਕੀ ਸਮਝਨਿ ਨਹਿ ਅਗਿਆਨਿ ਗੁਬਾਰਾ।
ਬੇਦ ਗਿਰੰਥ ਗੁਰ ਹਟਿ ਹੈ ਜਿਸੁ ਲਗਿ ਭਵਜਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ।
ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝੁ ਨ ਬੁਝੀਐ ਜਿਚਰੁ ਧਰੇ ਨ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਤਾਰਾ।
ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਇਕੁ ਹੈ ਸਚਾ ਸਾਹੁ ਜਗਤੁ ਵਣਜਾਰਾ।
ਚੜ ਸੂਰ ਮਿਟ ਜਾਇ ਅੰਧਾਰਾ ॥17॥

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਦੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਬੋਧ ਫੈਲ ਜਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਵੀ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਪੂਜ ਹੈ ਕੋਈ ਕਬਰ ਪੂਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਮੜ੍ਹੀ-ਮਸਾਣ। ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤਰ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕਲਹਿ ਕਲੇਸ਼ ਤੇ ਝਗੜੇ ਵਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਸਾਰਿਆ ਨੂੰ ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਪਈ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਆਪੋ ਅਪਣੇ ਵੱਖਰੇ-ਨਿਆਰੇ ਧਰਮ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਚੰਦ ਪੂਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸੂਰਜ, ਧਰਤੀ ਜਾਂ ਆਕਾਸ਼। ਕੋਈ ਪੌਣ, ਕੋਈ ਪਾਣੀ, ਕੋਈ ਅੱਗ ਤੇ ਕੋਈ ਧਰਮਰਾਜ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਭੁੱਲੇ ਲੋਕੀ ਫੋਕਟ ਧਰਮਾਂ-ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਹਨ:

ਕਲਿਜੁਗਿ ਬੌਧੁ ਅਉਤਾਰੁ ਹੈ ਬੋਧ ਅਬੋਧੁ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਆਵੈ।
ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੈ ਵਰਜਈ ਸੋਈ ਕਰੇ ਜੋਈ ਮਨਿ ਭਾਵੈ।
ਕਿਸੇ ਪੁਜਾਈ ਸਿਲਾ ਸੁੰਨਿ ਕੋਈ ਗੋਰੀ ਮੜ੍ਹੀ ਪੁਜਾਵੈ।
ਤੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਖੰਡ ਕਰਿ ਕਲਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਹੁ ਵਾਦਿ ਵਧਾਵੈ।
ਆਪੋ ਧਾਪੀ ਹੋਇ ਕੈ ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਧਰਮ ਚਲਾਵੈ।
ਕੋਈ ਪੂਜੈ ਚੰਦੁ ਸੂਰੁ ਕੋਈ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਮਨਾਵੈ।
ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੋ ਧਰਮਰਾਜ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ।
ਫੋਕਟਿ ਧਰਮੀ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਵੈ ॥18॥

(ਪੰਨਾ 8)

ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚਾਰ ਵਰਨ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਫਰਤ ਵਧਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਦਸ ਤਰ੍ਹਾ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਪੰਥ ਚਲਾ ਲਏ ਹਨ। ਜੈਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੰਗਮ, ਸਰੇਵੜੇ ਤੇ ਦਿਗੰਬਰ ਮਤਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਹੈ। ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੇਦ, ਸ਼ਾਸ਼ਤ੍ਰ, ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਝਗੜੇ ਵਧੇ ਹਨ। ਛੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬੁਤ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ ਜਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਛੱਤੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵ ਬੜੇ ਹੀ ਪਾਖੰਡ ਰਲਾ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੰਤਰ, ਮੰਤ੍ਰ, ਰਸਾਇਣ, ਕਰਾਮਾਤ ਦੀ ਕਾਲਿਖ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਲਿਪਟਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਸ ਇਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਹੀ ਵਿਕ੍ਰਾਲ ਤੇ ਘਿਨੌਣੇ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਕਲਿਯੁਗ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਆਪਾ ਭੁਲ ਗਏ ਹਨ।

ਭਈ ਗਿਲਾਨੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਆਸ੍ਰਮ ਉਪਾਏ।
ਦਸ ਨਾਮਿ ਸੰਨਿਆਸੀਆ ਜੋਗੀ ਬਾਰਹ ਪੰਥਿ ਚਲਾਏ।
ਜੰਗਮ ਅਤੇ ਸਰੇਵੜੇ ਦਗੇ ਦਿਗੰਬਰਿ ਵਾਦਿ ਕਰਾਏ।
ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ਕਰਿ ਸਾਸਤ੍ਰਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣਿਲੜਾਏ।
ਖਟਿ ਦਰਸਨ ਬਹੁ ਵੈਰਿ ਕਰਿ ਨਾਲਿ ਛਤੀਸਿ ਪਖੰਡ ਰਲਾਏ।
ਤੰਤ ਮੰਤ ਰਾਸਾਇਣਾ ਕਰਾਮਾਤਿ ਕਾਲਖਿ ਲਪਟਾਏ
ਇਕਸਿ ਤੇ ਬਹੁ ਰੂਪਿ ਕਰਿ ਰੂਪ ਕਰੂਪੀ ਘਣੇ ਦਿਖਾਏ।
ਕਲਿਜੁਗਿ ਅੰਦਰਿ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਏ ॥19॥

ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 19 ਪੰ. 8

ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਬੜੇ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਸਤਿਆਂ ਤੇ ਜੱਗ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਪੈਗੰਬਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਚਲਾਇਆ। ਪਰ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵੀ ਬਹੱਤਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਰਕੇ ਬਣ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਆਪਸੀ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਫੈਲਦਾ ਗਿਆ। ਰੋਜ਼ੇ, ਈਦ ਤੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਈ ਪੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਔਲੀਏ, ਗੌਸ, ਕੁਤਬ ਨਵੇਂ ਭੇਸ ਬਣਾ ਕੇ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਬਣ ਬੈਠੇ।ਅਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਦੀ ਹੋੜ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ-ਠਾਕੁਰਦੁਆਰੇ ਢਾਹ ਕੇ ਮਸੀਤਾਂ ਉਸਾਰ ਦਿਤੀਆਂ।ਗਊ ਤੇ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮਾਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਾਪ ਤੇ ਆਤੰਕ ਫੈਲਾ ਦਿਤਾ। ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫਿਰ, ਮੁਲਹਦ, ਇਰਮਨੀ, ਰੂਮੀ, ਜੰਗੀ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦੇ ਭਾਵ ਦੁਰਕਾਰ ਕੇ, ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਤਕ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾ ਪਾਪ ਦਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ:

ਬਹੁ ਵਾਟੀ ਜਗਿ ਚਲੀਆ ਤਬ ਹੀ ਭਏ ਮੁਹੰਮਦਿ ਯਾਰਾ।
ਕਉਮਿ ਬਹਤਰਿ ਸੰਗਿ ਕਰਿ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਵੈਰੁ ਵਿਰੋਧੁ ਪਸਾਰਾ।
ਰੋਜੇ, ਈਦ, ਨਿਮਾਜਿ ਕਰਿ ਕਰਮੀ ਬੰਦਿ ਕੀਆ ਸੰਸਾਰਾ।
ਪੀਰ ਪੈਕੰਬਰ ਅਉਲੀਏ ਗਉਸ ਕੁਤਬ ਬਹੁ ਭੇਖ ਸਵਾਰਾ।

ਠਾਕੁਰ ਦੁਆਰੇ ਢਾਹਿਕੈ ਤਿਹ ਠਉੜੀ ਮਾਸੀਤ ਉਸਾਰਾ।
ਮਾਰਨਿ ਗਊ ਗਰੀਬ ਨੋ ਧਰਤੀ ਉਪਰਿ ਪਾਪੁ ਬਿਥਾਰਾ।
ਕਾਫਰ ਮੁਲਹਦ ਇਰਮਨੀ ਰੂਮੀ ਜੰਗੀ ਦੁਸਮਣਿ ਦਾਰਾ।
ਪਾਪੇ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਵਰਤਾਰਾ ॥20॥

ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 20 ਪੰ. 8

ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ, ਚਾਰ ਮਜ਼ਹਬਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੰਡੇ ਗਏ ।ਹਉਮੈਂ, ਝਗੜਾ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵਧਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗੰਗਾ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਕਾਬੇ ਤੱਕ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁੰਨਤ ਨਾਲ ਜੋੜਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਜੰਝੂ ਨਾਲ।ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਨਾਮ ਨੂੰ ਦੋ ਨਾਵਾਂ ਰਾਮ ਤੇ ਰਹੀਮ ਪੁਕਾਰਕੇ ਰੱਬ ਵੀ ਵੰਡ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਅਪਣਾ ਅਸਲੀ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਏ ਸਨ।ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਭੁਲਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਗੁਆਚ ਗਏ ਸਨ।ਸੱਚ ਨੂੰ ਛਿਕੇ ਟੰਗ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂਮ ਵਧੀਆ ਦੱਸ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੜ ਲੜ ਮਰਦੇ ਸਨ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਆਉਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਚਾਰਿ ਮਜਹਬਾ ਜਗ ਵਿਚ ਹਿਦੂ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।
ਖੁਦੀ ਬਖੀਲਿ ਤਕਬਰੀ ਖਿਚੋਤਾਣ ਕਰੇਨਿ ਧਿਙਾਣੇ।
ਗੰਗ ਬਨਾਰਸਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਮਕਾ ਕਾਬਾ ਮੁਸਲਮਾਣੇ।
ਸੁੰਨਤਿ ਮੁਸਲਮਾਣ ਦੀ ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਹਿਦੂ ਲੋਭਾਣੇ।
ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਕਹਾਇਦੇ ਇਕੁ ਨਾਮੁ ਦੁਇ ਰਾਹ ਭੁਲਾਣੇ।
ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਭੁਲਾਇਕੈ ਮੋਹੇ ਲਾਲਚ ਦੁਨੀ ਸੈਤਾਣੇ।
ਸਚੁ ਕਿਨਾਰੇ ਰਹਿ ਗਇਆ ਖਹਿ ਮਰਦੇ ਬਾਹਮਣ ਮਉਲਾਣੇ।
ਸਿਰੋ ਨ ਮਿਟੇ ਆਵਣ ਜਾਣੇ ॥21॥

ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ 1 ਪਉੜੀ 21 ਪੰ. 8

ਇਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਗ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਭ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਇਕ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਸੀ।

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ ਸੋਚਿਆ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਝਗੜਿਆਂ ਬਿਖੇੜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਗਾਂ ਵਿਚ ਸੜ ਰਹੀ ਹੈ।'ਹੈ, ਹੈ' ਕਰਦੀ ਇਸ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਧੁੰਦੂਕਾਰ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਧਰਾਸ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਰਸਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੈ।ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋ ਕੇ, ਅਪਣੇ ਸੁੱਖ ਚੈਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਨਿਕਲ ਪਏ:

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨ ਧਰਿ, ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ।
ਬਾਝਹੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ।
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ।
ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ ॥24॥

ਸ਼ਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਈਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਉਂ ਸੀ:

'ਨਾਨਕੁ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲਿ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਨਿਹਾਲ ਕੀਆ ਹੈ, ਅਰੁ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਲੇਵੈਗਾ ਸੋ ਸਭ ਮੈ ਨਿਹਾਲੁ ਕੀਤੇ ਹੈਨਿ। ਤੂ ਜਾਇ ਕਰਿ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਜਪਿ, ਅਰੁ ਲੋਕਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਜਪਾਇ। ਅਰੁ ਸੰਸਾਰ ਥੀਂ ਨਿਰਲੇਪੁ ਰਹੁ ਨਾਮ, ਦਾਨੁ, ਇਸਨਾਨੁ, ਦਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚਿ ਰਹੁ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮੁ ਦੀਆਂ ਹੈ। ਤੂ ਏਹ ਕਿਰਤਿ ਕਰਿ।(ਵਲਾਇਤ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ, ਜਨਮਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਸੰ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 9)

ਇਸ ਵਰਨਾਂ-ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਬਖੇੜੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬੇਂਈਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ-ਇਲਹਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੋਕਾ ਦਿਤਾ, 'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ', ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹਨ।

ਦਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰੇਵਾਲ (ਡਾ.)
Email: dalvinder45@yahoo.co.in

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਖੰਡਨ

ਗੁਰਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਮਨੁਖਤਾ ਦੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ ਮੱਹਤਵ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਕਿਸੇ ਗੁਫਾ ਜਾਂ ਇਕਾਂਤ ਸਥਾਨ ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਨਹੀ ਉਚਾਰੀ ਸਗੋ ਇਹ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹਾ ਉੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ ਸਮਾਜਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਉਭਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਜਿਸ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖਿਆ, ਹੰਢਾਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ।ਇਹ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੇ ਰਾਜਨਿਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਸੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਉੱਤੇ ਕਲਮ ਚਲਾਈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਨਹੀ ਬਚ ਸਕਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਭਾਵੇ ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਹਾਕਮ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਜਾਂ ਵਰਣ ਵੰਡ ਜਾਂ ਫਿਰ ਔਰਤ ਮਰਦਾ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਾਨ ਦਾ ਹੋਵੇ।ਇਸੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਉਹ ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ, ਪਰੂਬ, ਪੱਛਮ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾ ਵੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਗਾਇਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵੇਲੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆਂ ਜੋ ਕਿ ਮਰਾਸੀ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਮਰਾਸੀ ਕੁੱਲ ਵੀ ਅਖੌਤੀ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰੱਖਣਾ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਬਾਬ ਵਜਾ, ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ।ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਮਾਨਵਤਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਵਰਗ ਜਾਂ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਨਾਲ ਕਿਵੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕਿਉਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ ਵਰਗ, ਜਾਤ, ਜਨਮ ਆਧਾਰਿਤ ਵਿਤਕਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ।ਉਹ ਤਾਂ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਰਣ- ਵੰਡ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ।ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਕੀਤਾ।ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਹੀਣ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਤਬਕੇ ਦੇ ਹੱਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਵੀ ਦਿੱਤੀ:-

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚਿ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸੁ॥
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ੀਸ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-15)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਰਵਉੱਚ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦਸਦਿਆਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦਾ ਠੇਕੇਦਾਰ ਸਮਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਿਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਦੋਗਲੇ ਅਤੇ ਲੋਕ ਵਿਰੋਧੀ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਦਾ-

ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥
ਨਾਨਕ ਕੂੜ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ॥
ਮਥੈ ਟਿੱਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ॥
ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-471)

ਵਰਣ-ਵੰਡ ਰਾਹੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲੋਕ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਏ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਤੇ ਗੁਮਰਾਹਕੁਨ ਰਸਮਾਂ ਨੂੰ ਦਲੀਲਮਈ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਨਕਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਭੈਅ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਇਸ ਵਿਖਾਵੇ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਿੱਛੇ ਲੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੇ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੁ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਪਰ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਨੇ ਝੂਠ ਤੇ ਫੋਕੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਫੈਲਾਇਆਂ ਹੋਇਆ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਰਕਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ:-

ਅੰਦਰਹੁ ਝੂਠੇ ਪੈਜ ਬਾਹਰਿ ਦੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰਿ ਫੈਲੁ॥
ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਜੇ ਨਾਵਹਿ ਉਤਰੈ ਨਾਹੀ ਮੈਲੁ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-473)

ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਡੀ ਕੁਰੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।ਵਰਣ-ਵੰਡ ਕਾਰਨ ਛੁਤ-ਛਾਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ।ਨੀਵੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਹੀਣਤਾ ਸਹਿਣੀ ਪੈਦੀਂ ਸੀ।ਗਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਸ ਛੁਤ-ਛਾਤ ਵਰਗੀ ਕੁਰੀਤੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਤਰਕਪੂਰਨ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦਾਰਸ਼ਨੀਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਵਗਤ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਘੱਟਦੇ ਹੋਏ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ:-

ਚਉਕੇ ਉਪਰ ਕਿਸੈ ਨਾ ਜਾਣਾ॥
ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ॥
ਉਪਰ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ॥
ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ॥
ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ- ਪੰਨਾ-472)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨੈਤਿਕ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਧਰਮ ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ।ਜਗੀਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਲਈ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੌਲਵੀਆਂ ਤੇ ਕਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ।ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਨਿੱਡਰ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਆਗੂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜਾਲਮ ਤੇ ਨਿਰਦਈ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਚਿਹਰਾ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਛਿੱਪੇ ਹੋਏ ਕਸਾਈ, ਸੀਂਹ, ਬਘਿਆੜ, ਕੁੱਤੇ, ਮਾਣਸ-ਖਾਣੇ ਚਰਿਤਰ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਦਾ:-

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-145)

ਗੁਰੁ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੇਵਲ ਹਾਕਮ ਵਰਗ ਦੇ ਜਾਲਮਪੁਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀ ਨਿੰਦਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜੋ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਸਹਿ ਕੇ ਗੈਰਤਹੀਨ ਜੀਵਨ ਜਿਉ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਸਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਕਮ ਧਿਰ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੱਤੀ ਅੱਣਖ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਸੀ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਰਥਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਗੀਰਦਾਰੀ ਪ੍ਰੰਬਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਲੋਕ ਮਨਮਰਜੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਧਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁਟੱ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।ਇਸ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਲਈ ਗਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਾਕਮ ਧਿਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਾ ਪਾਈਆ ਹਨ। ਇਸ ਧਿਰ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਬੇਈਮਾਨੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਗੁਰੁ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਪੀਲ ਨੂੰ ਬੜੇ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਹੈ:-

ਹਕ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ॥
ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰ ਨ ਖਾਇ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ ਨੰ.141)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ 'ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ, ਵੰਡ ਛੱਕੋ' ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ।ਗਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ-1245)

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਥਾਪਿਤ ਸੋਚ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਗੋਰਵ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮੱਹਤਵ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚੱ ਅਜਿਹੇ ਤਰਕ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਔਰਤ ਪਤ੍ਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੂ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥
ਜਿਤੁ ਮੁਖਿ ਸਦਾ ਸਾਲਾਹੀਐ ਭਾਗਾ ਰਤੀ ਚਾਰ॥
ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਊਜਲੇ ਤਿਤੁ ਸਚੈ ਦਰਬਾਰਿ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਜਿੰਨਾ ਯਥਾਰਥਕ ਤੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜੰਗ ਯੁਧਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇਤੂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤਿਆਚਾਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਸਾਈਂ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਜੇਤੂ ਫੌਜ਼ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਕਰਦੀ। ਜਬਰ-ਜਨਾਹ ਕਰਨੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜਿਕਰ ਬੜੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੀ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆਂ ਮਾਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ॥
ਸੋ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ॥

(ਅਦਿਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 417)

ਪਰਿਵਾਰਕ ਜ਼ਬਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਔਰਤ ਦੁੱਖੀ ਸੀ।ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕ ਪਤਨ ਦਿਸਦਾ ਸੀ, ਮਰਦ ਪਾਸ ਆਰਥਿਕਤਾ ਸਰਦਾਰੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵਿਰਾਮ ਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕਾਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਸਲਾਮ ਮਤ, ਹਿੰਦੂ ਮਤ, ਨਾਥ ਮਤ, ਜੈਨ ਮਤ ਆਦਿ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਾ ਰਹੇ ਸਨ।ਕੁੱਝ ਲੋਕ ਜੋ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ।ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਧਰਮ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤਤਕਾਲੀਨ ਧਾਰਮਿਕ ਉੱਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੈਲਾਏ ਗਏ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪਾਖੰਡਾ ਦਾ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੱਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।ਇਹ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਭਾਵੇਂ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ ਭਾਵੇਂ ਰੰਗ-ਨਸਲ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰੀ-ਗਰੀਬੀ ਜਾਂ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।ਗਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੂਰ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਸਮੁੱਚਾ ਵਿਸ਼ਵ ਭਿੰਨ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਗ੍ਰਸਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਜਿਹੜੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ,ਉਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਧਰਮ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਵੀ ਭਲੀ-ਭਾਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇੱਕਰੂਪਤਾ ਵੱਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਹਾਰਕ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

E-mail : goldy.sidhusirsa@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

(ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ)

ਹਰਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਬਾਰਾਮਾਹ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵੰਨਗੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਯੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਤਨੀ-ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਦਲਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਵਿਯੋਗ ਵਿੱਚ ਤੜਪ ਰਹੀ ਨਾਰੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ "ਬਾਰਾਮਾਹ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਭੇਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਬਿਰਹਣ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋ-ਵੇਦਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਅੱਡੋ-ਅੱਡੀ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਬਾਰਾਮਾਹ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[1] ਪੋ: ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ ਅਨੁਸਾਰ "ਕਵਿਤਾ ਰਾਣੀ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਜੁਗਾ ਜੁਗਾ ਹੈ ਕਿਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ-ਚਿਤ੍ਰਣ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਪ੍ਰੀਤ-ਚ੍ਰਿਤਣ ਪਰੰਤੂ ਬਾਰਾਮਾਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੋਵੇਂ ਕਲਿੰਗੜੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਰੋਮਾਂਸ- ਭਰਿਆ ਕੋਰਸ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ-ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬਿਰਹਾ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਛੇੜਦਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਨਗਮਾ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।ਗੱਲ ਵਿਯੋਗ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਯੋਗ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲਿਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਰਦਾਰ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਉਂ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਰਾਮਾਹ ਦਾ ਤਾਣਾ ਪੇਟਾ ਤਾਂ ਬਿਰਹੁ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਕੱਪੜਾ ਸੰਯੋਗ ਦਾ ਬੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[(2)]

ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਤੜਪ ਤੇ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਮਨ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'ਬਾਰਾਮਾਹੱ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀ ਗੁਰੂ ਲਿਵ "ਪ੍ਰਿਅ ਬਾਝ ਦੁਹੇਲੀ ਕੋਇ ਨ ਬੇਲੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਵਾਂ (ਗੁਰ. ਗ੍ਰੰ ਪੰ. 1107) ਦਾ ਸੱਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਦੇ ਕੁੱਲ 17 ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ 6 ਪੰਗਤੀਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ 4 ਬੰਦ 'ਸਾਜਨੱ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਦਾ ਭਾਵਕ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।ਪੰਜਵੇਂ ਬੰਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੋਲਵੇਂ ਬੰਦ ਤੱਕ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਤੜਪ ਬਿਆਨਦੀ ਹੈ।17 ਵੇਂ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਉਸੇ ਲਈ ਇਹ ਰੁੱਤਾਂ, ਮਹੀਨੇ, ਦਿਨ ਭਾਗਾਂ ਭਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ: ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ ਅਨੁਸਾਰ: "ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਛੰਤ ਅਤੇ ਬਾਰਾਮਾਹ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਮਿਲਤ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਸਰੂਪ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਛੰਤ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਕਾਵਿ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਰਾਮਾਹ ਵਿਯੋਗ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਯੋਗ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਮਲਿਤ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।"[3]

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕੁਦਰਤ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਰਣਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਬਾਰਾਂਮਾਹ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ 12 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵਿਸਥਾਰਿਆ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਏਕੋ ਰੁਤਿ ਅਨੇਕ।
ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਤੇ ਕੇਤੇ ਵੇਸ।

(ਸੋਹਿਲਾ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ. 1,22 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰ. 425)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਦਰਤ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਉਪਮਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਣ/ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ।

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰ. 463)

ਬਾਰਾਮਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਮਹੀਨਾ ਚੇਤ ਹੈ।ਇਹ ਬਸੰਤ ਦੀ ਰੁੱਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਸੋਹਣੇ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਭੌਰੇ ਮਡਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਬਾਂ ਤੇ ਕੋਇਲ ਮਿੱਠਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸੋਹਣੀ ਰੁੱਤੇ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੁੱਖ ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਉਸ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਚੇਤ ਬਸੰਤ ਭਲਾ ਭਵਰ ਸੁਹਾਵੜੇ॥
ਬਨ ਫੂਲੇ ਮੰਝ ਬਾਰਿ ਮੈ ਪਿਰ ਘਰਿ ਬਾਹੁੜੈ॥
ਪਿਰ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਧਨ ਕਿਉ ਸੁਖ ਪਾਵੈ ਬਿਰਹਿ ਬਿਰੋਧ ਤਨ ਛੀਜੈ॥
ਕੋਇਲ ਅੰਬਿ ਸੁਹਾਵੀ ਬੋਲੈ ਕਿਉ ਦੁਖੁ ਅੰਕਿ ਸਹੀਜੈ॥
ਭਵਰੁ ਭਵੰਤਾ ਫੂਲੀ ਡਾਲੀ ਕਿਉ ਜੀਵਾ ਮਰ ਮਾਏ॥
ਨਾਨਕ ਚੇਤਿ ਸਹਜ ਸੁਖੁ ਪਾਵੈ ਜੇ ਹਰਿ ਵਰੁ ਘਰਿ ਧਨ ਪਾਏ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1107-08)

ਜੇਠ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਪਦਾ ਹੈ। ਤਨ ਨੂੰ ਤਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤਪਸ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਹਬਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਧਨ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸੁੱਖ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ:-

ਮਾਹੁ ਜੇਠੁ ਭਲਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ॥
ਥਲ ਤਾਪਹਿ ਸਰ ਭਾਰ ਸਾ ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੈ॥
ਧਨ ਬਿਨਉ ਕਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੇਦੀ ਗੁਣ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਭ ਭਾਵਾ॥
ਸਾਚੈ ਮਹਲਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਆਵਣ ਦੇਹਿਤ ਆਵਾ॥
ਨਿਮਾਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਪਾਵੈ ਸੁਖ ਮਹਲੀ॥
ਨਾਨਕ ਜੇਠਿ ਜਾਣੈਤਿਸੁ ਜੈਸੀ ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਹਲੀ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1108)

ਆਸਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਉਸ ਦੀ ਬਰਸਦੀ ਅੱਗ ਦਾ ਦੁੱਖ ਧਰਤੀ ਸਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲੀ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜੇ ਖੁੱਲਦੇ ਹਨ:

ਆਸਾੜੁ ਭਲਾ ਸੂਰਜ ਗਗਨਿ ਤਪੈ॥
ਧਰਤੀ ਦੂਖ ਸਹੈ ਸੋਖੈ ਅਗਨਿ ਭਖੈ॥
ਅਗਨਿ ਰਸੁ ਸੋਖੈ ਮਰੀਐ ਧੋਖੈ ਭੀ ਸੋ ਕਿਰਤ ਨ ਹਾਰੇ॥
ਰਥੁ ਫਿਰੈ ਛਾਇਆ ਧਨ ਤਾਕੈਟੀਡੁ ਲਵੈ ਮੰਝਿ ਬਾਰੇ॥
ਅਵਗਣ ਬਾਧਿ ਚਲੀ ਦੁਖੁ ਆਗੈ ਸੁਖ ਤਿਸੁ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੇ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੋ ਇਹ ਮਨੁ ਦੀਆ ਮਰਣੁ ਜੀਵਣੁ ਪ੍ਰਭ ਨਾਲੇ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1108)

ਆਸਾੜ ਦੇ ਤਪਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸਾਵਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲ ਬਰਸਦੇ ਹਨ। 'ਪਿਰੱ (ਪ੍ਰਭ ਪਰਮਾਤਮਾ) ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਚਰਮ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਨਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਧਨ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਮੌਤ ਵਾਂਗੂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਸਭ ਰੀਝਾਂ, ਖਵਾਹਿਸ਼ਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈਆ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ।ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:-

ਸਾਵਣਿ ਸਰਸ ਮਨਾ ਘਣ ਵਰਸਹਿ ਰੁਤਿ ਆਏ॥
ਮੈ ਮਨਿ ਤਨਿ ਸਹੁ ਭਾਵੈ ਪਰ ਪਰਦੇਸਿ ਸਿਧਾਏ॥
ਪਿਰੁ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਮਰੀਐ ਹਾਵੈ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਏ॥

ਸੇਜ ਇਕੇਲੀ ਖਰੀ ਦੁਹੇਲੀ ਮਰਣੁ ਭਇਆ ਦੁਖੁ ਮਾਏ॥
ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਨੀਦ ਭੂਖ ਕਹੁ ਕੈਸੀ ਕਾਪੜੁ ਤਨਿ ਨ ਸੁਖਾਵਏ॥
ਨਾਨਕ ਸਾ ਸੋਹਾਗਣਿ ਕੰਤੀ ਪਿਰ ਕੈ ਅੰਕਿ ਸਮਾਵਏ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1108)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਚਮਕਦੀਆਂ ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਚਿੱਤਰ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। 'ਪਿਰੁ' ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਸੋਹਣਾ ਮੌਸਮ ਮੌਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਆਖਰੀ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ 'ਸੋਹਾਗਣਿ' ਦਾ ਬਿੰਬ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ 'ਪਿਰੁ' ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਿੰਬ ਅਸਾੜੁ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ 'ਅਵਗੁਣ ਬਾਧਿ ਚਲੀ' ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਟ ਵਜੋਂ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੋਹਾਗਣਿ ਪ੍ਰੀਤ ਸਦਕਾ ਗੁਣਵੰਤੀ ਹੋ ਕੇ 'ਪਿਰੁ' ਦੇ 'ਅੰਕ' ਸਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਰਾਮਾਹ ਵਿਚ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸਿਖਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਸਲ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮੌਸਮ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਖਤ ਗਰਮੀ ਜਾਂ ਸਖ਼ਤ ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬੰਦ ਵਿਚ ਮੌਸਮ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੱਘਰ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਉਸ ਧਨ ਲਈ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੈ ਜੋ 'ਪਿਰੁ' ਦੇ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣਵੰਤੀ ਨਾਰ 'ਪਿਰੁ' ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ, ਰਾਹੀਂ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਖਲਾਸੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਮੱਘਰ ਮਾਹੁ ਭਲਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਅੰਕਿ ਸਮਾਵਏ॥
ਗੁਣਵੰਤੀ ਗੁਣ ਰਵੈ ਮੈ ਪਿਰੁ ਨਿਹਚਲੁ ਭਾਵਏ॥
ਨਿਹਚਲੁ ਚਤੁਰੁ ਸੁਜਾਣੁ ਬਿਧਾਤਾ ਚੰਚਲੁ ਜਗਤੁ ਸਬਾਇਆ॥
ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਗੁਣ ਅੰਕਿ ਸਮਾਣੇ ਪ੍ਰਭ ਭਾਣੇ ਤਾ ਭਾਇਆ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1109)

ਇਸ ਬੰਦ ਰਾਹੀਂ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਗੁਣ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਕੇ ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ, ਦੂਰ ਅੰਦੇਸੀ ਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਜਗਾਈ ਹੈ।

ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕਰਮਕਾਂਡ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਥਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਮਝਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ।

ਬਾਰਾਮਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਸੋਹਣੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੰਬੋਧਨ ਪਿਆਰ ਦੇ ਨਿੱਘੇ ਭਾਵ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ :-

ਨਾਨਕ ਪੰਥ ਨਿਹਾਲੇ ਸਾ ਧਨ ਤੂ ਸੁਣਿ ਆਤਮ ਰਾਮਾ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1107)

ਸਭ ਤੇਰੀ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਨਿਸਿ ਬਾਸਰੁ ਰੰਗਿ ਰਾਵੈ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1107)

ਪ੍ਰੀਤਮ ਗੁਣ ਅੰਕੇ ਸੁਣਿ ਪ੍ਰਭ ਬੰਕੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵਾ ਸਰਿ ਨਾਵਾ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰ. 1109)

ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ : "ਬੰਗਲਾ ਭਗਤੀ ਸਹਿਤ ਦੇ "ਬਾਰਾਮਾਸੀ" ਵਿਚ ਜੀਵ-ਨਾਇਕਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਖਿਝਦੀ-ਕ੍ਰਿਝਦੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਕਹਿੰਦੀ, ਚਿਤ੍ਰਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੁਲਸੀ ਜੀ ਦੇ ਰਿਤੂ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣੀਆਂ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਮੀਰਾ ਦੇ ਪਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸਬਰ ਵਾਲੀ ਉਡੀਕ ਨਾਲੋਂ ਧੁਖਦੀ ਤੜਪ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦਾ ਬਾਰਾਮਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਠਰੰਮਾ ਤਸਕੀਨ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਪਾਠਕ ਅਡੋਲ ਸਹਿਜ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਸੋਚਾਂ ਹਨ ਨਾ ਨਘੋਚਾਂ ਹਨ, ਬਲਕਿ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪਿਛੋਕੜਾਂ ਉਤੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਮਧੁਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।"[(4)] ਬਾਰਾਮਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਸੱਟ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਮਾਪਦੰਡ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਤੰਗ ਵਲਗਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਓਂਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. (ਪ੍ਰੋ.) ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ,ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਕਲਾ,(ਡਾ.) ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ,(ਸੰਪਾ.) ਪੰਨਾ 209
2. (ਪ੍ਰੋ:) ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਗਰ, 1993, ਪੰਨਾ 133
3. (ਪ੍ਰੋ.) ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੋਰ, ਸ਼ਬਦ ਸੰਚਾਰ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2003, ਪੰਨਾ 110-111
4. (ਪ੍ਰੋ.) ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਕਾਵਿ ਕਲਾ, ਪੰਨਾ 210

ਡਾ. ਹਰਿੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ

E-mail : harinder9982@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਦਵੈਤਵਾਦ

ਹਰਕਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗਣਿਤ ਦੇ ਅੰਕ ਇੱਕ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਇੱਕ' ਬੇਹੱਦ ਵਿਲੱਖਣ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਰੰਭ ਗਣਿਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਕ 'ਇੱਕ' ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਿਰਫ ਇਸ ਇੱਕ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ 'ਇੱਕ' ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਾਂਗੇ। ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਰੂਪ ਇਸੇ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਸਾਡੀ ਦਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਵੈਸ਼ ਰਹਿਤ, ਅਦਵੈਤ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਸ਼ਕ ਤੇ ਚੁੰਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀਚਾਰਾਂਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਦਵੈਤ ਸਿਧਾਂਤ ਇੱਕ ਐਸੇ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਬਹੁਰੰਗੀ ਤੇ ਬਹੁਰੂਪੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਖਿੰਡਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਤੇ ਅਭੌਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਆਦਮਈ ਰਹੱਸ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਦੇਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਝਾਤ ਮਾਰਾਂਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਵਿੱਦਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਏਕਤਾ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਉਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ ਨੀਸਾਣੁ ਵਿੱਚ ੧ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸਾਡੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿਸ ਅਦਵੈਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਉਪਰ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬੜੇ ਸੌਖੇ ਤੇ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਦਵੈਸ਼ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਅੰਗ ਹੈ ਕਿ ਅਦਵੈਤ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਅਛੋਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀ ਵਿਚਾਰਾਂਗੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜਿੱਥੋਂ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਹਰ ਰੂਪ ਤੇ ਭੇਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਇਕ ਰਸ ਏਕਤਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੀਜੁ ਬੀਜਿ ਦੇਖਿਓ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਾ॥ ਫਲ ਪਾਕੇ ਤੇ ਏਕੰਕਾਰਾ॥

ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚਲੀ ਏਕਤਾ ਇੱਕ ਰਸਮਈ ਰੱਹਸ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਰੀਪੂਰਨ ਤੇ ਅਸਚਰਜਮਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਦਵੈਸ਼ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਅਭਾਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ:

ਇਸ ਪਦ ਜੋ ਅਰਥਾਇ ਲਏ ਸੁ ਗੁਰੂ ਹਮਾਰਾ॥
ਨਾਨਕ ਚੀਨੈ ਆਪ ਕਓ ਸੁ ਅਪਾਰ ਅਪਾਰਾ॥

ਆਪਾ ਚੀਨਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕ ਅਦਵੈਤਵਾਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ. ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਫੋਕੀ ਸ਼ੂਨਯ ਤੇ ਸ਼ੁਸ਼ਕ ਗਿਆਨ ਚਰਚਾ ਵਾਲੀ ਅਦਵੈਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈਂ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹਉਮੈਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਦਵੈਸ਼ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਵੈਸ਼ ਨੂੰ ਹਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਦਵੈਸ਼ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹਉਮੈ ਦੀ ਧੁੰਦ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵੈ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਵੈਸ਼ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਭਰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਸ ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦਵੈਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦਵੰਦਾਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਖੋਹਲਣ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਹਰਕਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
harinder9982@gmail.com

ਸੁਣਿਐ....

ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)
ਐਮ.ਡੀ.

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਉੱਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ।
ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ।
ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ।
ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ।
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ੩
ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ।
ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ।
ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦ।
ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ।
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ੩
ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਗਿਆਨੁ।
ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ।
ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ।
ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ।
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ੩
ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ।
ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹੁ।
ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ।
ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੈ ਅਸਗਾਹੁ
ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ।
ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ੩"

(ਅੰਗ-3, 4)

ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਪੱਖ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਤੱਥਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

1. ਬੱਚੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੇ ਕੁੱਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਹੈ।

2. ਹਾਰਵਾਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਖੋਜ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਸੁਣਨ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਵੇ ਓਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3. ਮਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰ ਵੀ ਭਰੂਣ ਆਵਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਸੁਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4. ਜੇ ਬੱਚਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਬੋਲਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ।

5. ਜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਮਰੀ ਸੁਣਨ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਤੋਂ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸੁਣਨ ਦੇ ਸੈਂਟਰ (ਆਡੀਟਰੀ ਸੈਂਟਰ) ਤਕ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਸੈਕੰਡਰੀ ਸੈਂਟਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸੁਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਿਮਾਗ਼ ਵੱਲ ਨਿਚੋੜ ਭੇਜਣਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਜੋੜ ਤੋੜ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ "ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ" ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਭਰਪੂਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਰਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਲਾਹ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਉੱਚੇ ਆਤਮਕ ਮਰਾਤਬੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

6. ਜਦੋਂ ਕੁੱਝ ਚੰਗਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਤਰੰਗਾਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਖਦ ਇਹਸਾਸ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਰੰਗਾਂ ਸਾਡਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਹਿਲੋਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਉ ਹੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਜਾਵੇ, ਦਿਮਾਗ਼ ਦੇ ਓਕਸੀਪਿਟਲ (ਪਿਛਲੇ) ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਲਹੂ ਵੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ 'ਸਲੋ ਪਾਜ਼ਿਟਿਵ ਤਰੰਗ' ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਪੈਰਾਈਟਲ ਹਿੱਸੇ ਵੱਲ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਰੰਗਾਂ ਜੇ ਚਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੰਘਦੀਆਂ ਰਹਿਣ, ਤਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿਚ ਹੋਈ ਖੋਜ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੇ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਦੇ ਨਾਲ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਵਧੀਆ ਰਿਸ਼ਤੇ ਗੰਢਦੇ ਹਨ ਤੇ ਛੇਤੀ ਕੀਤਿਆਂ ਦੁਸ਼ਮਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਪਾਲਦੇ।

ਇਸ ਖੋਜ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਮਾੜੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

7. ਜੇ ਇਹੀ ਕੁੱਝ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਨਤੀਜੇ ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ

ਬਾਰੇ ਮਾੜਾ ਹੀ ਸੁਣਦਾ ਰਹੇ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਵਿਦਰੋਹ ਉੱਤੇ ਉਤਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਪਾਲ ਕੇ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਤਕ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਿਸੇ ਨਕਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕੀਤੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਮੈਪਿੰਗ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦਾ ਵਹਾਓ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਭਿਆ। ਯਾਨੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਹੀ ਉਸ ਅੰਦਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰਮੋਨ ਵਧਾ ਕੇ ਜੀਉਣ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

8. ਬਿਲਕੁਲ ਮੌਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਪੜੇ ਅਨੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੀ ਖੋਜ ਨੇ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਰਸ ਵੱਲੋਂ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੇਵਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਸਕੁਰਾ ਕੇ ਬੋਲਣ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਓਪੀਆਇਡ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜ ਘੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵੀ ਘੱਟ ਗਈ।

ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਸੀਰੀਅਸ ਮਰੀਜ਼ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਅੱਧੀ ਬੀਮਾਰੀ ਘਟੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਨੁਕਤੇ ਦੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਬਾਅਦ ਦਿਮਾਗ਼ ਦੀ ਮੈਪਿੰਗ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ।

ਕੈਂਸਰ, ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ ਤੇ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਦੇ ਰੋਗੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਰਟਿਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜੋ ਸਾਈਕੋਲੌਜੀਕਲ ਬੁਲੇਟਨ ਵਿਚ ਛਪੀ। ਡਾ. ਜੌਨ ਕਰਟਨ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਮਾਰਟਿਨ ਹੈਗਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਉਮੀਦ ਦੀ ਕਿਰਨ ਦਿਖਾਏ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਰੀਜ਼ ਛੇਤੀ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਘਰ ਪਰਤੇ, ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਵੀ ਘੱਟ ਪੀੜ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲਾਉਣੇ ਪਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਤਣਾਓ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਇਆ। ਦੋ ਸੌ ਸੱਤਰ ਅਜਿਹੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਉਮੀਦ ਨਾ ਦਰਸਾਈ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੋਈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵੱਲ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਜਿਹੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੀੜ ਵੀ ਵੱਧ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਪੀੜ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਵੱਧ ਲਾਉਣੇ ਪਏ।

9. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੌਨਿਕ ਪੀੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਨ ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਪੇਨ ਮੈਡੀਸਿਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਖੋਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਸੱਟਾਂ, ਟੁੱਟੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਾਲੇ, ਸੜੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ, ਤਿੱਖੀ ਸਿਰ ਪੀੜ, ਆਦਿ ਵਾਲੇ ਮਰੀਜ਼ ਸਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁੱਝ ਦਾ ਅਪਰੇਸ਼ਨ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਕੁੱਝ ਦੇ ਟੀਕੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਕੁੱਝ ਲਗਾਤਾਰ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਾਈਕੌਲੋਜਿਸਟ ਨਾਲ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਘੰਟੇ-ਘੰਟੇ ਦੀ ਬੈਠਕ ਕਰਵਾਈ ਗਈ।

ਨਤੀਜੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਸਨ। 'ਪੇਨ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ' ਨਾਂ ਹੇਠ ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵਿਦਿਆਥੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਚੰਗੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਤੇ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਨਾਲ

ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜੋ ਤਰੰਗਾਂ ਦਿਮਾਗ਼ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੇ ਵਰਤਾਰੇ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਛੱਡਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰੀ ਓਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪੀੜ ਘੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਸਹਿਜ ਹੋ ਕੇ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪੀੜ ਨਾਲ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰਲੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸਦਕਾ ਤੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਾਰਮੋਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬਦਲਾਓ ਸਦਕਾ ਉਸੇ ਪੀੜ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਤੇ ਊਰਜਾ ਵੀ ਉਪਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ 'ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਪਲੈਨ' ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਸੁਖਦ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਲਿਆਏ ਜਾਣ ਜੋ ਇਲਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਨੇ ਜਾਣ। ਇਹੀ ਸੁਖਦ ਸ਼ਬਦ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਧਿਆਨ ਪੀੜ ਵੱਲੋਂ ਘਟਾ ਕੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਜਾਂ ਮਧੁਰ ਸੰਗੀਤ ਵੀ।

10. ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਝ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾਸ਼ਕਤੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰ ਕੇ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਅਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲੈ ਆਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਅਸਰ ਵੀ ਵਧਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਭਿਆ, ਸੈੱਲਾਂ ਦਾ ਟੁੱਟਣਾ ਘੱਟ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਕੈਂਸਰ ਫੈਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਕੁੱਝ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ 'ਸਲੋ ਕੈਂਸਰ' ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਪ ਹੀ ਹੋ ਗਏ ਜਾਂ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ!

ਹੁਣ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ-'ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ। ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ। ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ।'

''ਸਿਫ਼ਤਿ ਸਾਲਾਹ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਦੁਖਾਂ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਵੀ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।''

ਜਿਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਓਟ ਆਸਰੇ ਦਾ ਟਿਕਾਅ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇੰਜ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸਿੱਧਾਂ, ਪੀਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਥਾਂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।

11. ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਕੰਨੀਂ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਖ਼ੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਟਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਸੂਈਸਾਈਡ ਪਰੀਵੈਨਸ਼ਨ ਹੈਲਪਲਾਈਨ' ਰਾਹੀਂ ਅਨੇਕ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹੁਣ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਪਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਡਿਗੂੰ-ਡਿਗੂੰ ਕਰਦੀ ਸੋਚ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੰਦਾ ਨਾਰਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕ ਜਾਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਟੈਲੀਫੂਨ ਉੱਤੇ ਲਈ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਬਚਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਸਦਕਾ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ-''ਸੁਣਿਐ, ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ। ਸੁਣਿਐ, ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ। ਸੁਣਿਐ, ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ।''

ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਓਨਾ ਹੀ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਡੋਲਤਾ ਵਿਚ ਚਿਤ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਟਿਕਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਨ ਵੀ। ਫੇਰ ਨਾ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਬਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਣ ਆਦਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਅਸਲ ਮਹਿਣਿਆਂ ਵਿਚ ਦਾਨੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਰਤਾ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਸੋਚ ਕੇ ਵੇਖੀਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਨੀਆਂ ਖੋਜਾਂ ਤੇ ਏਨੇ ਟੈਸਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਈਜਾਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਿਚੋੜ ਤੇ ਆਪਣੀ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਬੁੱਧੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਏਨੀ ਡੂੰਘੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵਿਗਿਆਨ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਰਤਾ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ? ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦੇ। ਜੇ ਮੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਬਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸਟਾਂ ਵਿਚ ਮਗਨ ਆਪਣੇ ਫ਼ੋਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸੁਣੇਹੇ ਭੇਜਦੇ ਝਟਪਟ ਭੱਜਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਕੰਨ ਅੰਦਰ ਵੜ ਨਾ ਜਾਏ।

ਨਤੀਜਾ ਹੈ ਤਣਾਓ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਕਾਹਲ ਸਦਕਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟਾਂ ਤੇ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ, ਤਣਾਓ ਦੇ ਵਾਧੇ ਸਦਕਾ ਹੁੰਦੇ ਸ਼ੱਕਰ ਰੋਗ, ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ, ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਦਰਦ, ਐਲਰਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਕੜਨਾ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਾਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਜੇ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਣਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਈਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਤਾਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ਹੀ ਪਰ ਨਿੱਘੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ ਵੀ ਗੰਢ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਵੀ ਭੋਗ ਸਕਾਂਗੇ! ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਲਓ ਜੀ।

ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ

Email: drharshpatiala@yahoo.com

ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹਮਜਾਪੁਰ

ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੱਜ ਹਰਿਆਣਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਨੂੰ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਕਪਿਲਮੁਨੀ, ਚਵਨ, ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਤੇ ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਤ-ਮਹਾਤਮਾ ਤਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ।

ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਸਭਿਆਚਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਜਾਤ-ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਭੇਦ ਅੱਜ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਤੰਬਾਕੂ ਸੇਵਨ ਨੂੰ ਅਹਾਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੰਬਾਕੂ ਸੇਵਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ, ਔਰਤ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ, ਪਿਤਰ ਪੂਜਾ, ਪਿੱਤਰ ਭੋਜ ਤੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹੋਰ ਅਲਾਮਤਾਂ ਹਨ।

ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰਨ ਹਿਤ ਇਥੇ ਛੱਪੜ, ਸਰੋਵਰ, ਖੂਹ ਤੇ ਬਾਉਲੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਵਛਤਾ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮਲੀਨ ਕਰਨਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਅਲਾਮਤ ਹੈ। ਅਲਾਮਤਾਂ ਵਿੰਨੇ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇਕ ਵੱਡੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਥੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਧੂ-ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਥੇ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬੜੇ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੈਲੰਜ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਸਮੇਂ ਜੁੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁਚਾਉਂਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਛੁਪੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਆਏ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹਰਿਆਣਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਜਨਮ ਵਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਓ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੇ ਮੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਏ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਯਾਤਰਾਵਾਂ) ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਰੋਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਹੀ ਕਰਨ ਹਿਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਸੋਢੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਰਚਿਤ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਸਾਖੀਕਾਰ ਇਕ ਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਰ ਸਾਖੀਕਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਥਾਂਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਬ ਤੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਇੱਕੋ ਉਦਾਸੀ ਹੈ ਪਰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀਪਤ ਪਧਾਰੇ ਹਨ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ। ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਰ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਸਮੇਂ ਬਾਂਗਰ ਵਿੱਚ ਕਰਾ, ਪੇਹਵਾ, ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ, ਕਰਨਾਲ ਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਆਉਣ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਫਿਰ ਮਥੁਰਾ ਤੋਂ ਬਾਂਗਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਸਰੋਵਰਾਂ, ਬਾਗ-ਬਗੀਚਿਆਂ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀਆਂ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਜਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭ੍ਰਮਣ ਕਰਕੇ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਸਰਧਾ ਨੂੰ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰਥਾਂ ਉਪਰ ਜੁੜਨ ਵਾਲੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੀ ਲੁਟ-ਖਸੁਟ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 1561 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ਭਾਵ 1504 ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਥੂਦਕ ਤੀਰਥ ਪੇਹਵਾ ਵਿਖੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਥੂਦਕ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਕੇ 'ਪੇਹਵਾ' ਸ਼ਬਦ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਥੂ ਰਾਜੇ ਵੇਨ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ ਤੇ 'ਉਦਕ' ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਥੂ ਕੋੜ੍ਹ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਸੀ। ਪ੍ਰਥੂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵੈਦਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੋੜ੍ਹ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਅਚਾਨਕ ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰਥੂ ਨੇ ਸਰਸਵਤੀ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋੜ੍ਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਥੂ ਲਗਾਤਾਰ ਸਰਸਵਤੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋੜ੍ਹ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਵੇਨ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਅੰਤਿਮ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਿਪਟਾ ਕੇ ਪ੍ਰਥੂ ਸਰਸਵਤੀ ਕੰਢੇ ਆਣ ਬੈਠਾ। ਪ੍ਰਥੂ ਨੇ ਰਾਜੇ ਵੇਨ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਪ੍ਰਥੂ ਲਗਾਤਾਰ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਜਲ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਸਵਤੀ ਦਾ ਜਲ ਛਕਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜੇ ਵੇਨ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜਿਸ ਥਾਂ ਪ੍ਰਥੂ ਨੇ ਛਬੀਲ ਲਗਾਈ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਪ੍ਰਥੂ ਦਾ ਕੋੜ੍ਹ ਠੀਕ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਤ ਜੁੜਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਹ ਥਾਂ ਤੀਰਥ ਬਣ ਗਈ। ਪੇਹਵਾ ਵਿਖੇ

ਸਰਸਵਤੀ ਕੰਢੇ ਸ਼ਰਧਾ ਜੁੜਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਸਰਸਵਤੀ ਵਿੱਚ ਟੁੱਭੀ ਲਗਾ ਕੇ ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ।

1561 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਚੇਤਰ ਦੀ ਚੌਦਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਸਰਧਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਇਸ ਘਾਟ ਉੱਪਰ ਆਣ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਰਸਵਤੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਨੂੰ ਮਲੀਨ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਘਾਟ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੁਝ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਡੇਰਾ ਜਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧੂ ਦਾਨ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਧੂ ਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਨਾ ਲਾ ਕੇ ਸਗੋਂ ਲੁੱਟੇ ਧਨ ਨਾਲ ਮੀਟ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਪੀਂਦੇ ਸਨ।

ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧੂਆਂ ਨੇ ਇਕ ਕੰਨ ਦੀ ਵਾਲ਼ੀ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਜਿੱਡੀ ਬਣਾ ਕੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰਸਵਤੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਧੂ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਜਿੱਡੀ ਵਾਲ਼ੀ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਖਦੇ:

'ਇਹ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਦੇ ਕੰਨ ਦੀ ਵਾਲ਼ੀ ਹੈ। ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੰਨੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਸਰਸਵਤੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਜਿੱਡੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਲ਼ੀ ਵਾਂਗ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਧਨ ਵੀ ਵਧਦਾ ਹੈ।'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਧੂਆਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਫਰਮਾਇਆ-'ਜੋ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਤੀਰਥ ਉਪਰ ਪਾਪ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਪ ਵੀ ਬੁੱਢੀ ਮਾਈ ਦੇ ਵਾਲ਼ੇ ਵਾਂਗ ਵਧੇਗਾ।' ਤੇ ਸਾਧੂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਏਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣ ਆਣ ਫੜ੍ਹੇ ਤੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ।

ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਤੋਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1584 ਨੂੰ ਯਮੁਨਾਨਗਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ' ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਤਰਲੋਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਜੀਵਨ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ' ਵਿਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕ ਮਿੱਥ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜਦੋਂ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਕ ਰਾਖਸ਼ ਦਾ ਸਿਰ, ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਕੇ ਮਦੋਦਰ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਧੜ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਦੋਦਰ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਸਿਰ, ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਕੰਢੇ ਅਪਣਾਏ। ਪਰ ਸਿਰ, ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਮਦੋਦਰ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਤੀਰਥ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ, ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਮਿੱਥ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ 'ਕਪਾਲਮੋਚਨ' ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਕਪਾਲ' ਸਿਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ 'ਮੋਚਨ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ-ਵੱਖ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਤੀਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨਾਂ 'ਔਸ਼ਨਮ ਤੀਰਥ' ਸੀ। ਸਿਰ, ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਤੇ 'ਔਸ਼ਨਮ ਤੀਰਥ' ਨੂੰ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ-ਹਤਿਆ ਦੇ ਪਾਪ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਚਾਰਾਂ ਧਾਮਾਂ ਤੇ

ਚੌਰਾਸੀ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਉਤਰਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਘੁੰਮਦੇ-ਘੁਮਾਉਂਦੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਵਿਖੇ ਪੁੱਜੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਤੀਰਥ ਵਿਖੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਬ੍ਰਹਮ-ਪਾਪ ਉੱਤਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਭਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਬਲਰਾਮ ਨਾਲ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਇਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ਰਧਾ, ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਵਿਖੇ ਹਰ ਵਰ੍ਹੇ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੂਜ ਦੇ ਚੰਦ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਸਰੋਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਡਭਾਗੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰੋਵਰਾਂ ਕੰਢੇ ਡੇਰਾ ਜਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਮਿੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਛਿਪੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕੁਰੀਤ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਹਨ।

ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਮੇਲੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੜਾਅ ਵੇਲੇ ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਉਕਤ ਸੱਜਣ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛੱਕਣ ਲਈ ਜੁੜੇ ਸਾਰੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਸੂਤਕ ਕਹਿ ਕੇ ਭੋਜਨ ਖਾਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਪਾਲਮੋਚਨ ਵਿਖੇ ਉਸ ਵਕਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਲੋਕ ਉਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਸੀ।

ਜੇ ਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ॥
ਗੋਹੇ ਅਤੈ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ ॥
ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1558 (ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ) ਨੂੰ ਵਿਸਾਖ ਦੀ ਅਮਾਵਸ ਤੇ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਪਧਾਰੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੋਵਰ ਨੇੜੇ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਹਿਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਪਕਾਉਣਾ। ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਮੇਂ ਭੋਜਨ ਪਕਾਉਣ ਤੇ ਪਾਪ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਗ ਬਾਲ਼ੀ ਤੇ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਹਿਮ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਮਾਤ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਪ-ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿਰਸਾ ਵਿਖੇ ਸਿੱਧਾਂ, ਕਰਨਾਲ ਵਿਖੇ ਅਬੂ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਖੇ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ਼ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭੁੱਲੀ ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

14 ਹਾੜ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਸੰਮਤ 1567 ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਧਾ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਕੇ

ਸਿਰਸਾ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਥੇ ਆਣ ਕੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਮੁਹਬਤ, ਨੇਕੀ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਰੱਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹਾਂ।'

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰਧਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਝੁਕਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਝੁਕਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿੱਧ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਬਾਬਾ ਅਬਦੁਲ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਪੀਰ ਬਹਾਵਲ ਨਾਲ ਗੁਫ਼ਾ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਤਪ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਲ੍ਹੀ ਜੌਆਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਤੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਘੁਟ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰਾ /ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਤ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੌਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਦਾਣਾ ਨਾ ਖਾ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਘੁਟ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੀ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਪੱਸਿਆ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮਨਵਾਇਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਧਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਨਮੁਖ ਸਿਰ ਝੁਕ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਤਪੀ ਹੋਣ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ 'ਚਿੱਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਸਰਾਫਾ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨਾਲ 1515 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ਾਮਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਠਠੇਰਿਆਂ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਵਿੱਚ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਝੁਕਾਅ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਕੇ ਬਗੀਚੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੁਬਾਰਕ ਅਲੀ ਸ਼ਾਹ ਨਰਾਜ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਅਬੂ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਬੂ ਅਲੀ ਕਲੰਦਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਫ਼ਕੀਰ ਸੀ। ਕਲੰਦਰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਕ੍ਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿਮਰਨ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੀ ਇਕ ਨਾ ਚੱਲੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣੀਂ ਆਣ ਲੱਗਾ।

ਪਾਣੀਪਤ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪੜਾਅ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਮੁਰੀਦ ਸ਼ੇਖ ਟਟੀਹਰ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਟਟੀਹਰ ਨੇ 'ਸਲਾਮਾ ਲੇਕ ਦਰਵੇਸ਼' ਆਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਪਾਇਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਅਲੇਖ ਕਉ ਸਲਾਮੁ ਹੈ, ਪੀਰ ਕੇ ਦਸਤ ਪੇਸ਼।'

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਸੇਖ ਟਟੀਹਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਤਕ ਉਸਦੀ ਸਲਾਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ

ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ਼ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਆਪ ਚੱਲ ਕੇ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਖ ਸ਼ਰਫ਼ ਏਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣ ਚੁੰਮ ਲਏ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਬਾਂਗਰੂਆਂ ਤੇ ਬਾਗੜੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਚਿੰਤਕ, ਵੱਡੇ ਤਪੀ, ਵੱਡੇ ਸੰਤੋਖੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਬਾਂਗਰ ਤੇ ਬਾਗੜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਰੀਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹਮਜਾਪੁਰ
Email: Iqbalhamjapur@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਜ਼ਰੀਆ

ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼, ਕੌਮ ਦਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਕਾਸ ਉਥੋਂ ਦੇ ਪੌਣ-ਪਾਣੀ, ਰੁਤਾਂ, ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੇ ਤਾਪਮਾਨ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਡ, ਬਨਸਪਤੀ ਆਦਿ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਦਿ ਮਨੁਖ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਚੇਤਨ-ਜੀਵਨ ਸਦਾ ਹੀ ਭੌਤਿਕ ਤਤਾਂ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਪਰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਵਰਣਨ ਵਿਚਲੀਆਂ ਉਪਮਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਚੰਦ-ਚਕੋਰ, ਪਾਣੀ-ਮਛੀ, ਕੁਰੰਗ ਨਾਦ, ਸੁਆਂਤੀ-ਚਾਤ੍ਰਿਕ, ਕੰਵਲ-ਭੌਰਾ ਆਦਿ ਉਪਮਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਜ਼ਰੀਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਧਾਨ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਵਾਕ ਹੈ:

ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ।[1]

ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚੋਂ ਕਾਦਰ ਦਾ ਜਲਵਾ, ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਸਚਰਜਤਾ, ਵੰਨ ਸੁਵੰਨਤਾ ਸਚਮੁਚ ਹੀ ਅਚੰਭੇ ਭਰਿਆ ਤਥ ਹੈ। ਇਸੀ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚੋਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਿਨਾਖਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਸਚ ਦਾਤਾਰੁ ਸਿਨਾਖਤੁ ਕੁਦਰਤੀ।[2]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਰੇ ਜ਼ਰੇ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਕਾਦਰ ਸਭ ਨਾਲ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਾਂਝਾ ਵਤੀਰਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਕੀਏ ਬੈਸਣ ਕਉ ਥਾਉ।[3]

ਕੁਦਰਤੀ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਆਕਾਸ਼ ਤਕ ਖਿੜਾਉ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਖਿੜਾਉ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਦਰ ਆਪ ਖਿੜਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਖਿੜਾਉ ਤੋਂ ਹੀ ਬਸੰਤ ਖਿੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ:

ਪਹਿਲ ਬਸੰਤੈ ਆਗਮਨਿ ਪਹਿਲਾ ਮਉਲਿਓ ਸੋਇ ।
ਜਿਤੁ ਮਉਲਿਐ ਸਭ ਮਉਲੀਐ ਤਿਸਹਿ ਨ ਮਉਲਿਹੁ ਕੋਇ।[4]

ਖਿੜਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਹੋਂਦ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ-ਸਿਧਾਂਤ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ/ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਚਾ ਹੈਮ਼ ਇਸ ਦੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਹਨ, ਆਕਾਰ ਸਚੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਅਨੇਕ ਭਾਂਤੀ ਰਚਨਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਉਹ ਸਰਬ ਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪ੍ਰਤੀ ਤਿੰਨ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਸੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ:

i.	ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ	:-	ਹੁਕਮਿ ਹੁਕਮੁ ਚਾਲਾਏ ਰਾਹੁ
ii.	ਓਅੰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ	:-	ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ।
iii.	ਹਉਮੈ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ਵ ਰਚਨਾ	:-	ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ

ਜਿਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਹੁਕਮ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ। ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ।[5]

ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਿਚ ਅਣਗਿਣਤ ਪਦਾਰਥ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

i. ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸ ਆਗਾਸ   ii . ਖੰਡ ਪਾਤਾਲਾ ਅਸੰਖ ਮੈ ਗਣਤ ਨ ਹੋਇ

ਤਕ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਪਾਸਾਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਮ਼ ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਕਦੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਰਤਾ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ:

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ।[6]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਨਹਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ 'ਸਚ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰਾਹੀਂ ਹਵਾ, ਜਲ, ਸਗਲ ਬਨਸਪਤੀ, ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੇਮ਼ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹਸਤੀ ਦੀ ਅੁਰ ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੂਕਾਰਾ।[7]

ਫਿਰ ਮਹਾਂ-ਸੁੰਨ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਮਈ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ।

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ।[8]

ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ:

ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ: ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਜਾਂ ਚੌਗਿਰਦਾਮ੍ਹ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਜੈਵਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਮਨੁਖੀ ਕ੍ਰਿਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮੁਖ ਪਾਸਾਰ (Dimensions) ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਅੰਬਰ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਤਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੇਰਾ ਜਲ ਮੰਡਲ, ਥਲ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੀ ਅਥਾਹ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਹਿਸਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ, ਜਲਵਾਯੂ, ਨਮੀ, ਵਰਖਾ, ਬਨਸਪਤੀ, ਕੁਲ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਸੰਮਿਲਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਲਿ ਥਲਿ ਜੀਆ ਪੁਰੀਆ ਲੋਆ ਆਕਾਰਾ ਆਕਾਰ[9]
ਪੁੜੁ ਧਰਤੀ ਪੁੜੁ ਪਾਣੀ ਆਸਣੁ ਚਾਰਿ ਕੁੰਟ ਚਉਬਾਰਾ[10]

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਉਪਰੰਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਸੰਕਲਪਗਤ ਅਰਥਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਹਰ ਵਸਤੂ ਉਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤੇਜਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਤਥ ਕਾਫੀ ਉਲੇਖ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਰੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ, ਰੁਚੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਟੁੰਭਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤੇਜਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਰੀ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਉਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਹ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਖਰਗੋਸ਼ ਦਾ ਖੁਰਾਕੀ ਤਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ।

ਇਸੇ ਲਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਢਾਲਦਾ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਵਸਰ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਵਸਤੂ ਕਿਸ ਲਈ ਕਿਸ ਹਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸਿਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾਵਾਂ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵੀ ਜੀਵਾਂ ਜਾਂ ਨਿਰਜੀਵ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ, ਸਾਰਥਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੂਜੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਸਿਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਬਦਲਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਸੀ। ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਕਾਦਰ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ-ਪੌਣਾਂ, ਜਲਵਾਯੂ, ਰੁਤਾਂ, ਦਰਿਆਵਾਂ, ਰੁਖਾਂ, ਤਟਾਂ, ਮੇਘਾਂ, ਖੇਤਾਂ ਆਦਿ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸੰਸਾਰ ਰਾਹੀਂ ਖੁਦ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤਕ ਮਾਣਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ।

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ।
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ।[11]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ, ਅਸੀਮਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਬਧਤਾ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਰਬੀ ਗਾਇਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਨਹੀਂ। ਕਾਦਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਚੀ ਹੈ ਕੁਦਰਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਾਦਰ ਨੇ ਆਪ ਸਾਜਿਆ ਹੈ। ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਆਕਾਰ (ਕੁਦਰਤ ਆਕਾਸੀ ਪਾਤਾਲੀ) ਉਸ ਦੀ ਵਡਆਕਾਰੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ।
ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ।[12]

ਕੁਦਰਤ ਉਤਨੀ ਹੀ ਵਡੀ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕਾਦਰ। ਅਨੰਤ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵਖੋ-ਵਖਰੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਦਰ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੋਦਰ ਦੀ ਪਉੜੀ, ਅਸੰਖ ਅਮੁਲ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ, ਕੇਤੇ ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਦੀਆਂ ਪੰਗਤੀਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਆਰਤੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਬੜੀ ਸੌਂਦਰਯਮਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲ ਰਵਿ ਚੰਦ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਚੰਭਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਾਦਰ ਦੀ ਸੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਪਸਾਰਾ, ਉਸ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸੁੰਨ ਕਲਾ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੀ।
ਆਪੇ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਸੁੰਨਹੁ ਸੁੰਨੁ ਉਪਾਇਦਾ।[13]

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਭੌਤਿਕ, ਜੈਵਿਕ, ਸਮਾਜਕ (ਤਿੰਨ ਪਾਸਾਰ) ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ:

ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਤਾਂ, ਗੁਣਾਂ, ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਰੋਰਤ ਤਿੰਨ ਪਾਸਾਰ-ਭੌਤਿਕ, ਜੈਵਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਕਰ ਲੈਣੀ ਕੁਝ ਸੁਖੈਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।

ਭੌਤਿਕ ਪਾਸਾਰ:

ਧਰਤੀ ਦਾ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸਿèਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੌਣਪਾਣੀ, ਤਾਪਮਾਨ, ਮਿੱਟੀ, ਧਰਾਤਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ (ਪਰਬਤ, ਮੈਦਾਨ ਤੇ ਪਠਾਰ) ਵਰਖਾ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭੌਤਿਕ ਪਾਸਾਰ ਅਗੋਂ ਤਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

(I) ਵਾਯੂਮੰਡਲ
(ii) ਜਲਮੰਡਲ
(iii) ਥਲਮੰਡਲ

ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਉਹ ਗਿਲਾਫ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਕਸੀਜਨ ਅਤੇ ਕਾਰਬਨਡਾਈਆਕਸਾਈਡ ਜਿਹੀਆ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਗੈਸਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਮਨੁਖ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਲੋੜੀਂਦੀ ਊਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹਿਤ ਆਕਸੀਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਨਸਪਤੀ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਰਬਨਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਲਮੰਡਲ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਅੰਗ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਬੜਾ ਮਹਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਜਲਮੰਡਲ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਤਹ ਉਪਰ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰ ਜਲ ਸਰੋਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਜਲਵਾਯੂ ਹੋਵੇਗਾ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵੀ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਉਪਜਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵਾਕ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ।[14]

ਥਲਮੰਡਲ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਖੇਤਰ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਥਲਮੰਡਲ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਅੰਨ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ।
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ।[15]

ਜੈਵਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪਾਸਾਰ:

ਜੈਵਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਜੀਵਤ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੌਦੇ (ਸਵੈ-ਆਹਾਰੀ) ਖਪਤਕਾਰੀ (ਪਰ-ਆਹਾਰੀ) ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਿਖੇੜਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੂਖਮ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵਡਾ ਹਿੱਸਾ (ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਅਤੇ ਉਲੀ) ਹਨ।

ਸਮਾਜਕ ਵਾਤਾਵਰਣ:

ਸਮਾਜਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਉਦੋ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਮਨੁਖ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕਿਤਿਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਸਥਾਈ ਵਸਤੂਆਂ ਵਿਚ ਖੇਤੀ ਕਰਨੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। ਖੇਤੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, ਪਸ਼ੂ ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਦੀ ਜਾਚ-ਸਿਖੀਮ੍ਹ ਆਪਣੇ ਸਥਾਈ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਨੁਖ ਨੇ ਧਰਮ, ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤ, ਸਦਾਚਾਰ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਾਰਨ ਮਨੁਖ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਮੂਲ ਧੰਦੇ ਅਤੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਉਸੇ ਮੁਤਾਬਕ ਢਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈਮ਼ ਅਰਥਾਤ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਜਲਵਾਯੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲੀ, ਗੁਲੀ, ਜੁਲੀ ਵੀ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਵਖੋਂ ਵਖਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਵਖਰੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਲਛਣਾਂ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨਮ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁਖੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਦੂਜੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਿਕਦਾਰ ਵੀ ਗਰਦਾਨਿਆ ਹੈ।

ਲਖ ਚਉਰਾਸੀਹ ਜੋਨਿ ਸਬਾਈ। ਮਾਣਸ ਕਉ ਪ੍ਰਭਿ ਦੀਈ ਵਡਿਆਈ।[16]

ਇਕਾਲੋਜੀ: ਆਪਸੀ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ:

ਇਕਾਲੋਜੀ ਮਨੁਖ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗਿਆਨ-ਖੇਤਰ ਹੈ। ਜਰਮਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪ੍ਰਾਣ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਰਨਸਟ ਹੀਗਲ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਓਕੋਲੋਜੀ (Oekologei) ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਜੀਵੀ-ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅਜੀਵੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਜਾਂ ਸੰਬੰਧ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਉਂਜ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮੁਢ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਓਇਕਸ (Oikos) ਤੋਂ ਵਿਉਤਪਤ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉਪਰ ਵਸਦਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੰਡਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਕਾਲੋਜੀ ਸ਼ਬਦ ਇੰਜ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗਿਆਨ-ਖੇਤਰ ਬਣਿਆ।

ਈਕੋ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭੋਜਨ-ਕੜੀ:

ਜੀਵੀ-ਮੰਡਲ ਦਾ ਵਖੋ-ਵਖਰੇ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਅਟੁਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਵੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਭੋਜਨ ਕੜੀ ਸਮੁਚੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਨਿਯਮਬਧ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਂਝੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਈਕੋ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੂਮੀ ਉਪਰਲੇ ਕੁਦਰਤੀ ਖੰਡ-ਧਰੁਵੀ ਸ਼ੀਤ ਪ੍ਰਦੇਸ, ਪਤਝੜੀ ਜੰਗਲ, ਮਾਰੂਥਲ, ਵਰਖੀਲੇ ਜੰਗਲ ਆਦਿ, ਕੁਦਰਤੀ ਖਿਤੇ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਆਪਣੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲਣ ਕਰਕੇ ਆਪਸੀ ਸਹਿਹੋਂਦ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਈਕੋ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਭੋਜਨ ਕੜੀ ਅਨੁਸਾਰ - ਜਿਵੇਂ ਕੁਦਰਤੀ ਉਗੀ ਹੋਈ ਘਾਹ ਉਪਰ ਖਰਗੋਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਖਰਗੋਸ਼ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਆਹਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭੋਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉਪਰ ਕੁਦਰਤੀ ਊਰਜਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਰੋਤ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਬਨਸਪਤੀ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੰਸਲੇਸ਼ਣ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜੀ ਊਰਜਾ ਦਾ ਰਸਾਇਣਕ ਊਰਜਾ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਊਰਜਾ ਹਰੇ ਚਾਰੇ ਜਾਂ ਘਾਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਘਾਹ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਊਰਜਾ

ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਤ ਕਿਰਿਆ (ਪੇਟ ਦੀ ਭੁਖ) ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਾਕੀ ਊਰਜਾ ਘਾਹ ਖਾਣੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਮਾਸ ਅਤੇ ਚਰਬੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਮਾਸ-ਖੋਰੇ ਜਾਨਵਰ ਪਲਦੇ ਹਨ੍ਹ ਸੂਖਮ ਜੀਵ (ਬੈਕਟੀਰੀਆ ਅਤੇ ਉਲੀ) ਮਰੇ ਹੋਏ ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਆਹਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮੁੜ ਧਰਤੀ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮਿਟੀ ਵਿਚੋਂ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੌਦਾ (ਬਨਸਪਤੀ) ਉਗ ਕੇ ਉਸੇ ਭੋਜਨ - ਕੜੀ ਦਾ ਹਿਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਇਹ ਆਹਾਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭੋਜਨ-ਸੰਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਅਲਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਵਜੋਗ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂਵਾਕ ਹੈ: **ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ ਦੁਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵੈ।**

ਮਨੁਖ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ:

ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਸਿਰਜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਵੇਕੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਦੂਜੀਆਂ ਜੀਵ-ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਦੀ ਦੂਜੀਆਂ ਜੀਵ-ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਲਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੋਧਿਕ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰਥਾ ਸਦਕਾ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਅਣਸੁਲਝੇ ਗੁਝੇ ਭੇਦਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਰਹਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਅਤੇ ਬੁਝਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਮਨੁਖ ਕੀ ਹੈ? ਮਨੁਖ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਜ ਮਾਨਵ, ਮਾਨਸ, ਵਿਅਕਤੀ, ਇਨਸਾਨ, ਬੰਦਾ, ਹਿਉਮੈਨ (human) ਆਦਿ ਲਿੰਗ-ਨਿਰਪਖ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਮਨੁਖ ਸ਼ਬਦ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਿੰਗਕ ਵਰਗਾਂ (ਨਰ, ਮਾਦਾ, ਨਿਪੁੰਸਕ-ਲਿੰਗ) ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁਖ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ 'ਮਨੁਸਯ' ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਨਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਮਨ (ਮਨਿਦ) ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਅਥਵਾ ਮਨਧਾਰੀ ਜੀਵ। ਮਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ - ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸ਼ਕਤੀ।

ਵਿਗਿਆਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਹੋਮੋਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ-ਸ਼ਬਦੀ ਨਾਮ ਕਾਰਲ ਲਿਨੀਅਸ (Carl Linnaeus) ਨੇ ਅਠਾਰਵੀ ਸਦੀਂ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੋਮੋ ਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਿਆਣਾ ਜਾਂ ਬੁਧੀਮਾਨ ਮਾਨਵ। ਪੁਰਾਣੀ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੀਮੋ (hemo) ਤੋਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਇਆ ਹੋਮੋ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਧਰਤੀ ਦਾ ਜੀਵ, ਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਾਈਜ਼ (wise) ਅਰਥਾਤ ਬੁਧੀਮਾਨ, ਸੂਝਵਾਨ ਜਾਂ ਬਿਬੇਕੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁਖ ਸ਼ਬਦ ਧਰਤੀ ਦੇ ਬੁਧੀਮਾਨ ਜੀਵ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜੀਵ-ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਪੂਰਵਜ਼ੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਲੰਮੇਰੀ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਮੋਸੇਪੀਅਨਜ਼ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਰੂਪ ਬੜ੍ਹਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਦਿਸਦੀ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਹੋ ਕੇ ਪਾਤਾਲ, ਆਕਾਸ਼ ਤਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਧਰਤੀ, ਬੈਸੰਤਰ ਹੈ, ਜੈਵਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ, ਜਿਨਸੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੈ। ਨੈਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੇਕੀਆਂ, ਬਦੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਮਨੁਖ ਆਪ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਣਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਮਨੁਖ ਜਾਤੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਤਰਕ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਰਹਸ ਵੀ। ਇਸ ਦਾ ਦੈਵੀ ਪਿਆਰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਾਦਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਪਹਿਚਾਣਿਆ ਹੈ:

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ।
ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ।[17]

ਇਕ ਕਵਾਉ ਨਾਲ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਅਗੇ ਤੋਂ ਅਗੇ ਵਿਗਸਤ ਹੋਈਆਂ, ਮਨੁਖ ਇਸੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸਿਖਰ ਹੈ।

ਮਨੁਖਾ ਜਨਮ ਇਕ 'ਅਉਸਰ' ਹੈ:

ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਜੂਨ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਇਸ ਜਨਮ ਨੂੰ ਇਕ 'ਅਉਸਰ' ਸਮਝ ਕੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਨਿਯਮਬਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁਖ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ 'ਵਖਤ ਵੀਚਾਰਨਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ। 'ਵਖਤ ਵਿਚਾਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਹੀ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ:

ਵਖਤੁ ਵੀਚਾਰੇ ਸੁ ਬੰਦਾ ਹੋਇ।[18]

ਪਰ ਮਨੁਖ ਕੁਦਰਤ ਉਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹੈ। 'ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ' ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਲੀਂ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਨੁਖ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਵੰਡ ਕੇ ਖਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣੇ ਹਨ।

ਕਾਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਜ ਖੰਡ ਮਹਤਵਪੂਰਨ ਹਨ। ਇਹ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਜਾਂ ਪੜਾਅ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਹਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁਖ ਅੰਦਰ ਸਚ ਪ੍ਰਤੀ ਜਗਿਆਸਾ ਜਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਤੋਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਬਾਹਰਲਾ ਜਗਤ ਦਰਅਸਲ ਦੁਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅੰਦਰਲਾ ਸਫਰ ਇਕਲਿਆਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਬਾਹਰੀ ਭੌਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਜਗਿਆਸਾ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਵਿਸਮਾਦਕ ਹੋ ਕੇ ਸਚ (ਪਰਮ ਹਸਤੀ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਦੀ ਹੈ, ਨਿਹਾਰਦੀ

ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਆਲਸ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਗਿਆਸਾ ਆਰੰਭਕ ਅਸਚਰਜਤਾ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਵਿਸਮਾਦ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ।

ਵਿਸਮਾਦ, ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਕਾਦਰ ਵਲ ਨੂੰ ਪਰਤਣਾ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਤੋਂ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਲ ਨੂੰ ਪਰਤਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਉਦਾਤ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ, ਕਿਸੇ ਵਡੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਲਿਸ਼ਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਵਡਿਤਣ, ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਵਿਡਾਣ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ:

ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ। (ਵਡਿਤਣ)[19]
ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਆਪੇ ਆਪ।(ਵਡਿਆਈ)[20]
ਭੀ ਤੇਰੀ ਕੀਮਤ ਨਾ ਪਵੈ। (ਵਿਡਾਣ)[21]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਰਣਾਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਦਰ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰੀ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਪਿਆਰ ਉਛਾਲੇ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੁਹਜਮਈ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਬੜੇ ਬਹਿਬਲਤਾ ਭਰੇ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰਿ ਬਿਨ ਨੀਦ ਭੂਖ ਕਹੁ ਕੈਸੀ...।

ਵਲਵਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪਧਰ ਦੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਲਈ ਵਰਤ ਕੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਇਕਾ (ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ) ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਬਤਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਕੁਦਰਤੀ ਚਿਤਰਣ ਅਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਵਰਣਨ ਵਿਚੋਂ ਭੌਰਿਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ, ਕੋਕਿਲਾਂ ਦੇ ਬੋਲ, ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਖਿੜਾਉ ਸਭ ਕੁਝ ਰਵਾਇਤੀ ਵਰਤ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਰਾਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਦੀ ਇਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਹਿਜਰ' ਅਤੇ 'ਵਸਲ' ਨੂੰ ਇਕੋ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਧੁਖਦੀ ਵਿਥਿਆ ਅਤੇ ਤੜਫਦੀ ਵੇਦਨਾ ਨੂੰ (ਨਾਰ-ਭਤਾਰ ਵਾਲੇ ਦੰਪਤੀ ਕਾਵਿ ਰਾਹੀਂ) ਅੰਤ ਮਹਾਂ-ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਰੰਗ ਮਾਨਣ ਵਾਲੀ ਦਰਸਾ ਕੇ ਸੁਹਜਰਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਠਰ੍ਹੰਮਾ ਅਤੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ-ਸਿਰਜਨਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਕਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਭੌਤਿਕ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਤੋਂ ਆਤਮਕ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉਤੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਜ਼ੋਰ ਇਸ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ 'ਕਾਦਰ' ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਦਰਤ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਹੀ ਮਨੋਰਥ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਉਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਮਨ 'ਰੁੰਨੜੀ' ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਛੋੜਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿਪਣੀਆਂ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 464
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 141
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 839
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 791
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 02
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 04
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1035
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 19
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 466
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 596
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 469
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 07
13. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1037
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 472
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 08
16. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1075
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 464
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 84
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 05
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 463
21. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 14

ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ

Email: sehajmn@gmail.com

ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼

ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਥਿਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲੁਕਾਈ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤ-ਮਹਾਤਮਾ, ਪੀਰ-ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ''ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਕੱਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਜੁਗ ਪਲਟਾਉ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅੱਧੋਗਤੀ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਮੌਕੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।''

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ॥

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਘੇਰੇ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੀਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਸੀਹਾ, ਅਵਤਾਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਗੁਰੂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਹਜ਼ਰਤ ਮਹੁੰਮਦ, ਈਸਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਸ ਪਦ-ਪਦਵੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚੋਂ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਖੰਭ ਲਾ ਕੇ ਉੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਇਆਕਲਪ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਕੀ ਮੁਸਲਿਮ, ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਰੀਅਤ ਨੂੰ ਹੀ ਸੱਚਾ ਧਰਮ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੱਚਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥
ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਅਲੋਪ ਰਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਜਦੋ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਿਹਾ "ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ"। ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿਣ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਉਤੇ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਡਰ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹਿੰਦੂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਿਖ ਤੋਂ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਸਨ ਪਰ ਬਾਹਰਲੀ ਦਿੱਖ ਵਜੋਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਰਾਵਤਾ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਖੰਡ ਭਰੇ ਇਸ ਦੂਹਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ, ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ॥
ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ, ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਭਗ 28,000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਚੀਨ, ਪਰਸ਼ੀਆ, ਸ਼੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਅਤੇ ਸੁਮੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਰਾਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਕੀਮਤੀ ਰਤਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ:

"ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ, ਨਾਮ ਜਪੋ"

ਅਤੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ। ਅੱਜ ਦੇ ਪਖੰਡੀ ਸਾਧ ਸੰਤ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਭੁੱਖਾ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ,

ਭੂਖੈ ਭਗਤਿ ਨ ਕੀਜੈ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਪੇਟ ਨਾ ਪਈਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਤਾਂ ਸਭੇ ਗੱਲਾਂ ਖੋਟੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਖਤਮ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਇਸ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੀ ਕਰ ਛੱਡਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਦਿਆਂ ਔਖਤੀ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦਿਆ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੇ, ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ॥
ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ, ਮਿਠ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ, ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਧਕ ਦਾ "ਮਨ ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਮਤ ਉੱਚੀ" ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਹੰਕਾਰ ਭਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਅਤੇ ਖੋਖਲਾ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੰਮਲ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖ ਦਾ ਬਿੰਬ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਿਠਾਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰਾਇਰਾ ਅਤਿ ਦੀਰਘ ਅਤਿ ਮੁਚੁ॥
ਓਇ ਜਿ ਆਵਹਿ ਆਸ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਨਿਰਾਸੇ ਕਿਤੁ॥
ਫਲ ਫਿਕੇ ਫੁਲ ਬਕਬਕੇ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਹਿ ਪਤ॥
ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਅਗੰਮੀ ਜੋਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਜੋਤਿ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਅੰਤਰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥ ਤਿਸ ਕੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਿਕ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਕ ਜੋਤਿ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋਤ ਦੇ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜਗ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ। ਰਚਣਹਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ। ਸਰਵ-ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ-ਮਿਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ, ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣਿ॥
ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਭੰਡਾਰੀ ,ਇਕ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ॥
ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ, ਜਿਵ ਹੋਵੇ ਫੁਰਮਾਣ॥

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਅਵਲਿ ਅਲਾਹੁ ਨੂਰ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭਿ ਬੰਦੇ॥
ਏਕੁ ਨੂਰ ਤੇ ਸਭ ਜਗ ਉਪਜਿਆ ਕਉਣ ਭਲੇ ਕਉਣ ਮੰਦੇ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਮੂਲਮੰਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖ ਕੇ ਮੂਲਮੰਤਰ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫੋਕਾ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ,

ਅੰਤਰ ਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ॥

ਜਦ ਕਿ ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਭੰਡਦੇ ਵੀ ਹਨ:

ਨਾਵਣ ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨਿ ਖੋਟੈ ਤਨਿ ਚੋਰ॥
ਇਕੁ ਭਾਉ ਲੱਥੀ ਨਾਤਿਆਂ ਦੁਇ ਭਾ ਚੜੀਅਸੁ ਹੋਰੁ॥
ਬਾਹਰਿ ਧੋਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰ॥
ਸਾਧ ਭਲੇ ਅਣਨਾਤਿਆ ਚੋਰ ਸਿ ਚੋਰਾ ਚੋਰ॥

ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਹਿ ਦੇਹੀ ਦੁਖ ਦੀਜੈ॥
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨਹੀ ਥੀਜੈ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਸਮਾਨ ਹੋਣ। ਪਰਸਪਰ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰਵਾਦਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ' ਹੋਵੇ ਤੇ ਜਿਥੇ ਹਰ ਕੰਮ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਚਾਰ ਵਰਣ ਆਖੇ ਸਭ ਕੋਈ, ਬ੍ਰਹਮਬਿੰਦ ਤੇ ਸਭ ਉਪਤਿ ਹੋਈ॥

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨਸਾਨੀ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਤਾ ਉਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਲਾਲਸਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਦੀ। ਮਨ ਕਦੇ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਅੰਦਰ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬੈਠਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿਆਣਪਾਂ ਵੀ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਦੀਆਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥
ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ॥
ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥
ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ॥
ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥
ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ ਮਨ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪੰਡਤ ਨੇ ਹੱਥ ਵਧਾਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ

ਉਸ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤਾ:

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖ ਸੂਤ ਜਤੁ ਗੰਢ ਸਤੁ ਵਟੁ॥
ਏਹ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥
ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨ ਇਹ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ॥
ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ॥

ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਫੋਕੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਹੀ ਰਾਹ ਫੜਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਮੇਂ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕੇਵਲ ਚਾਰ ਪਹਿਰ ਕੱਟਣ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਪਹਿਲੈ ਪਹਰੈ ਰੈਣਿ ਕੇ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਹੁਕਮਿ ਪਇਆ ਗਰਭਾਸਿ॥

ਇਕ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਦੀਆਂ ਦਸ ਅਵਸਥਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਪਹਿਲੈ ਪਿਆਰਿ ਲਗਾ ਥਣ ਦੁਧਿ॥
ਦੂਜੈ ਮਾਇ ਬਾਪ ਕੀ ਸੁਧਿ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਚੰਗੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਕਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਔਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਗੁਣਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ਵਾਸਲਾ ਕਢ ਵਾਸ ਲਈਜੈ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਨਸਾਨੀ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਦੁਖਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੱਟਣੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੀ ਮਿੱਤਰਤਾ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੜਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਰਾਮ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਅਵਰਿ ਪੰਚ ਹਮ ਏਕ ਜਨਾ ਕਿਉ ਰਾਖਉ ਘਰ ਬਾਰੁ ਮਨਾ॥
ਮਾਰਿਹ ਲੂਟਹਿ ਨੀਤ ਨੀਤ ਕਿਸੁ ਆਗੈ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰ ਜਨਾ॥
ਕਾਮਣਿ ਲੁੜੈ ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਮਿਤ੍ਰ ਲੁੜੇਨਿ ਸੁ ਖਾਧਾਤਾ॥
ਨਾਨਕ ਪਾਪ ਕਰੇ ਤਿਲ ਕਾਰਣਿ ਜਾਸੀ ਜਮਪੁਰਿ ਬਾਧਾਤਾ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨਮੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਰਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਸਚਿਆਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਜੋਗਾ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਨਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਐਸਾ ਪਿਆਰ ਕਰੋ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਨਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭਿੱਜਦਾ ਉਹ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਝੱਲਦਾ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨਸਾਰ,"ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਪੂਰਾ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖ ਅਥਵਾ ਸਨਮੁਖ ਸੰਗਯਾ ਹੈ"। ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਪਿ ਪਛਾਣੀਐ ਅਵਰ ਕਿ ਕਰੇ ਕਰਾਇ ॥
ਮਿਲਿਆ ਕਾ ਕਿਆ ਮੇਲੀਐ ਸ਼ਬਦਿ ਮਿਲੇ ਪਤੀਆਇ॥
ਮਨਮੁਖਿ ਸੋਝੀ ਨਹ ਪਵੈ ਵੀਛੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਦਰੁ ਘਰੁ ਏਕੁ ਹੈ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜੀ ਜਾਇ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਦੋ ਕੱਪੜੇ ਭਾਵ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਲਿਖਾ ਕੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿਚ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਦੁੱਖ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਦੁਖੁ ਸੁਖੁ ਤੇਰੈ ਭਾਣੈ ਹੋਵੈ ਕਿਸ ਥਾਂ ਜਾਇ ਰੁਆਈਐ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਖਿਆਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਛਲੀ ਦੀ ਨਿਆਈਂ ਸਮਝਦੇ ਨੇ ਤੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਤੂ ਦਰੀਆਉ ਦਾਨਾ ਬੀਨਾ ਮੈ ਮਛਲੀ ਕੈਸੇ ਅੰਤ ਲਹਾ॥
ਜਹ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਤਹ ਤੂ ਹੈ ਤੁਝ ਤੇ ਨਿਕਸੀ ਫੂਟਿ ਮਰਾ॥

ਤੇ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਆਪੇ ਨੇੜੈ ਦੂਰਿ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪੇ ਮੰਝ ਮਿਆਨੋ॥
ਆਪੇ ਵੇਖੈ ਸੁਣੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕੁਦਰਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨੋ॥
ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਹੁਕਮੁ ਸੋਈ ਪਰਵਾਨੋ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਗਾ ਕੇ ਤਿਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵਡਿਆਈ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਜੋ ਤਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਆਖਾ ਤਿਲੁ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ॥

ਅਜਿਹੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਸੁਰਮਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸੁਰਮਾ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰੂ ਵਿਟਹੁ ਵਾਰਿਆ, ਜਿਤੁ ਮਿਲਿਐ ਖਸਮੁ ਸਮਾਲਿਆ॥
ਜਿਨਿ ਕਰਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਗਿਆਨ ਅੰਜਲੁ ਦੀਆਂ, ਇਨੀ ਨੇਤ੍ਰੀ ਜਗਤ ਨਿਹਾਲਿਆ॥

ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੂਰਵਕਾਲੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਘੋਰ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਵਰਗੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ:

"ਨਾਰੀ ਕੀ ਛਾਈ ਪਰਤ ਅੰਧਾ ਹੋਤ ਭੁਜੰਗ॥ ਕਬੀਰਾ ਤਿਨ ਕੀ ਕੌਣ ਗਤੀ ਨਿਤ ਨਾਰੀ ਕੇ ਸੰਗ॥"

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣੀ ਰਹੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਦੁਰਗਤੀ ਵੇਖਕੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਨਣੀ ਆਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਪੂਰਬਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਣ ਵਿਦਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਾਘਣ ਕਿਹਾ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੋਚ ਅਧੀਨ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿਮੀਐ, ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵਿਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥

"ਸਦਾਚਾਰ ਨੀਤੀ ਆਤਮਿਕ ਭਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹਨ। ਜਦ ਤਕ ਕਿ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ, ਜਿਗਿਆਸੂ ਆਤਮਿਕ ਸੱਤਾ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ। ਕਰਮ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਮੇਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।" ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮੰਨਿਆਂ, ਪਰ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਵਲ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਸਚਹੁ ਉਰੈ ਸਭ ਕੋ ਊਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

ਇਸੇ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ, ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਢਾਲਣ ਵਾਲਾ, ਸੁੱਚੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਮਾਨਸਿਕ ਉੱਚਤਾ ਅਤੇ ਸੁੱਚਤਾ ਭਾਵ ਸਰਮ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੀ ਸੱਚ-ਖੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪ ਜਿਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾ, ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਰਸਮ-ਰਿਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਤੇ ਭੇਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ' ਤੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਗੁਣ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰੇ। ਇਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਸਰਬੰ ਸਾਚਾ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਜਾ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥
ਤਾ ਕੀ ਸੇਵਾ ਸੋ ਕਰੇ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇਇ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪਿੱਤਰ ਪੂਜਾ (ਸਰਾਧਾਂ) ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਪਿੱਤਰ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਭ ਅਡੰਬਰ ਕੂੜ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾਇਆ ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਦਿੱਤੀ ਭੇਟ ਕਦੇ ਪਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਹੀ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਜੀਵਤ ਪਿਤਰ ਨਾ ਮਾਨੈ ਕੋਊ ਮੂਏ ਸਿਰਾਧ ਕਰਾਹੀ॥
ਪਿਤਰ ਭੀ ਬਪੁਰੇ ਕਹੁ ਕਿਆ ਪਾਵਹਿ ਮਊਆਂ ਕੂਕਰ ਖਾਹੀ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਰਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅੱਜ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਆਰਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਅਤੇ ਛਲਾਵਿਆਂ ਰੂਪ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਭ ਜੀਵਨ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਖੀਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਜੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਮੁਲਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਹੰਕਾਰੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਭੇਖੀ ਪਾਖੰਡੀ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਰੂਪੀ ਠੱਗਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਭੰਡ ਕੇ ਖਰੀਆਂ-ਖਰੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭੈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਫੁਰਮਾਇਆ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਵੈ ਅੰਧੁ॥
ਤੀਨੇ ਉਜਾੜੈ ਕਾ ਬੰਧੁ॥

ਸਮੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਤੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਸਚੈ ਮਾਰਿਗ ਚਲਦਿਆਂ ਉਸਤਤਿ ਕਰੇ ਜਹਾਨ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਲੋਕ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸੀ, ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹ ਫਕੀਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ, ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਨੁੱਖਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਜੀਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਸੁਆਰਥਪੂਰਨ ਦੌਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਟਕਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿੱਦਿਆ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ, ਮੱਝਾਂ ਵੀ ਚਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੁਲੀ-ਭਟਕੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੱਚ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਿਹਸਤ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਮਝੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿਚ ਕਈ ਡੇਰਾਵਾਦੀ ਸਾਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ, ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ ਭਾਵ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਨਹੀਂ।

ਆਓ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਬਣੇਗੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਦਲੀਏ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਿਆਂ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਹੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਇਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੂਜਕ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਥੇ ਪਵਣ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿ ਸਕੇ।

ਜਸਵੀਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)
Email: jasvirbenipal123@gmail.com

ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ

ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ਲਿੰਗ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ, ਭਾਵ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਮਾਨਤਾ ਭਾਵ ਸਮ ਮਾਨਤਾ (ਸਮਾਨਤਾ) ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਨੇ , ਨਾ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਇਸਤਰੀ ਬਿਨਾ ਸਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪੁਰਸ਼ ਬਿਨਾ। ਨਾ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਨਾ ਪੁਰਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਬਗੈਰ। ਨਾ ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਹੀ ਮਰਦ ਬਿਨਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।ਮਰਦਾਨਗੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਰੇ ਕੰਮ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਕੁਝ ਕੰਮ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਮਰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਉਤਪਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ,ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਗਰਭ ਨੂੰ ਪਾਲ ਕੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਯਮ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਕੇਵਲ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਪਸਾਰਾ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਲਾਈਨਾਂ :-

ਮਰਦ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਦਾਅਵੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਕਰਦੈ, ਕਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੇ ਕੰਮ ਸਕਦਾ।
ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ 'ਨੂਰ' ਸਭ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਮਰਦ ਨਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਜੰਮ ਸਕਦਾ।'[1]

ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵੱਡਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਪੱਖੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਔਰਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜ਼ੁਲਮ ਜਾਂ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਰਦ ਉਤੇ। ਪਰ ਬੜੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਏ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬੜੀ ਬਦਤਰ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ। ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਤੇ ਪਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ। ਵਰਨ- ਵੰਡ, ਛੂਤ- ਛਾਤ ਅਤੇ ਜਾਤ- ਪਾਤ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਾਕਿਸ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਾ ਪੱਖ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਸਾਰੇ ਹੀ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਅਸੂਲ ਮਰਦ ਪੱਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਨਜਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ, ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਛੁਟਿਆਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਈਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧੀ

ਰੂਹ ਹੈ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰੂਹ ਹੀਣ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਗੁੱਤ ਪਿੱਛੇ ਮੱਤ ਜਾਂ ਖੁਰੀ ਪਿਛੇ ਮੱਤ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਅਕਲ ਦਾ ਮਖੌਲ ਉਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸਨ: ਪਹਿਲਾ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਸੂਰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਮੜ੍ਹਦਾ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਨੇ ਕੇਵਲ ਐਸ਼ੋ ਇਸ਼ਰਤ ਅਤੇ ਕਾਮਨਾ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਰੱਖਿਆ , ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਰੀਝ ,ਸੱਧਰ, ਪੀੜਾਂ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੀ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ।

ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਕਈ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਦਾਸੀ ਅਤੇ ਅਤੇ ਮਰੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੇ ਜਬਰੀ ਸਾੜ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮੌਤ ਪਤੀ ਦੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੜਫਦੀ ਵਿਰਲਾਪਦੀ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣੀ, ਸਗੋਂ ਬਲਦੀ ਚਿਖਾ ਦੇ ਭਾਂਬੜਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਜਿਉਂਦੀ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇੰਜ ਉਹ ਸਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣ, ਸੰਜਮ, ਸੇਵਾ, ਪਿਆਰ, ਤਿਆਗ ਪਰੋਪਕਾਰੀ, ਮਿਹਨਤੀ, ਰੱਬੀ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਆਦਿ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣਾਂ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤਾੜਨ ਦੀ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣੀ । ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਘਰ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਰਹਿ ਕੇ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ।[2] ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਣਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਤੇ ਉਪਕਾਰ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਾ ਹੋਵੇ , ਸਾਹਿਬ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦਾ ਤਾਣ , ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਕਲਯੁੱਗ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ ।

ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਤਮ ਜ਼ਰੀਫ਼ੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਤੇ ਸਰਬ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਨਵੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਨਵੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ । ਜਗਤ ਜਨਨੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਰ ਵਿਵਹਾਰ ਰੱਬੀ ਰੂਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਲੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ।

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ ॥[3]

ਇਸਤਰੀ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਸਮਝਣਾ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਹੈ? ਰਿਸ਼ੀ-ਮੁਨੀ, ਸੰਤ

ਮਹਾਤਮਾ,ਇਨਕਲਾਬੀ ਯੋਧੇ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ, ਗੁਰ-ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਪਾਲ-ਪੋਸ ਕੇ ਵੱਡਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੱਲ ਪੱਲ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਮਮਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਅਤੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਇਸਤਰੀ' ਭਲਾ ਮਾੜੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ...?

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੇਖੌਫ ਅਤੇ ਬੇਬਾਕ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਪਛਾੜੀ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ਼ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਬਾਂਹ ਕਰਕੇ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਚੋਟ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹੋਕਾ ਦਿੱਤਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਸਮਕਾਲੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜ ਪੰਥੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਕਾਜੀਆਂ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਨਨੀ, ਜਗਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਕੇਂਦਰ, ਮਰਦ ਲਈ ਸੰਜਮ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ।ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲਿਤਾੜੀ ਗਈ ਜਗਤ ਜਨਨੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਕੱਟੜ ਧਰਮ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਚਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਪੈਗ਼ੰਬਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਭੁਗਤਦਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ । ਜਰਮਨ ਦੇ ਚਿੰਤਕ 'ਆਇਨਗੇ' ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਵਜ਼ੂਦ ਵਿੱਚ ਰੂਹ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੀ ਨਾ ਦਿਸੀ। 'ਚੈਸਟਰਫੀਲਡ' ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹਾਦਸਾ ਆਖਿਆ। 'ਸ਼ੰਕਰਾਚਾਰੀਆ' ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਇੱਕ ਬੰਧਨ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। 'ਨੇਪੋਲੀਅਨ' ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧੋਖਾ ਦੱਸਿਆ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਕ 'ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ' ਨੇ ਬਦਲੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਨਾਂ ਇਸਤਰੀ. ਰੱਖਿਆ।' ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ' ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। 'ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਆਖਿਆ: ਮਰਦ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੁਕਮ ਮੰਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ, ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੀਲ-ਹੁੱਜਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਜਾਣਾ। ਜੋਗੀ 'ਗੋਰਖਨਾਥ'ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਬਘਿਆੜ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਢੋਲ-ਗਵਾਰ (ਪਸ਼ੂਆਂ) ਨਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਆਖਿਆ::-

ਢੋਲ ਗੰਵਾਰ ਸ਼ੂਦਰ ਪਸ਼ੂ ਨਾਰੀ, ਯੇ ਸਭ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ।[4]

ਜੈਨੀਆਂ ਦੇ ਦਿਗੰਬਰ ਨੇ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਮਾਤ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਉੱਮਰ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਕਰੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਆਖੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ, ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਖਲੋ ਕੇ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਨਾ ਪਵੇ। ਮੰਨੂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ,ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਅਤੇ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ।

ਇਸਤਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ਹਿਰ ਉਗਲਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਓਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੀ ਸਨ ਜਿਹਨਾ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਮਮਾਨ ਦਿੱਤਾ ਵਰਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੱਗਪੱਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ, ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ, ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਉੱਮਰ ਵਾਲੇ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਵਰਨਾ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ, ਵਿਕਾਸ, ਸੱਜ ਧੱਜ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਤਿਆਗ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬੇਮਿਸਾਲ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਥਾਨ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਨੇ ਹੋਰ ਮਜਬੂਤ ਕੀਤਾ ।ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮੁਖੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮਾਨ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਸੇ ਫਲਸਫੇ, ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਦੂਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਨਕ ਨੂਰ ਦੇ ਤੀਜੇ ਵਾਰਿਸ ਸਾਹਿਬ ਸੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਉਹ ਕੁਰੀਤੀ ਸੀ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ।

ਜਿਸ ਔਰਤ ਦਾ ਪਤੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੜ ਕੇ ਮਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਤਾ ਨਾਲ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਪਤੀ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਰ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ।ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕੇਵਲ ਆਵਾਜ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਠਾਈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਇਸ ਭੈੜੀ ਰਸਮ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਖ਼ਤਮ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਪਤਨੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਤੀ ਉਹ ਨਹੀਂ; ਜਿਹੜੀ ਚਿਤਾ ਉੱਤੇ ਜਲ ਕੇ ਸੜ੍ਹ ਮਰੇ, ਬਲਕਿ ਸਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਬਿਰਹੋਂ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਸਤ

ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸਤੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ: ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥

ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨ ਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ॥[5]

ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਪੁੱਟਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਫਰਮਾਇਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪਤਨੀ ਮਰ ਜਾਣ ਤੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਵੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ।ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 22 ਮੰਜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 2 ਮੰਜੀਆਂ 55 ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਸਿਖ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈਮਾਣ ਤੇ ਸਵੈ ਭਰੋਸਗੀ ਵਧੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਵਿਵਾਹ ਖਾਲੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਨਹੀ ਬਲਕਿ ਆਤਮਿਕ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਾਰ ਦੇਕੇ ਉਚਾ ਤੇ ਸੁਚਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਕਰਕੇ ਆਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅਜਾਦੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਵਕਤ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਯਾ ਟੋਇਆ ਪੁੱਟ ਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੱਬ ਦਿੰਦੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਦਰ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਸੀ, ਬੜੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਧਵਾ-ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਨਰੋਆ ਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਉਸਾਰਨ ਵਿਚ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ । ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਪਰਪਾਟੀ ਚਲਾ ਕੇ ਸ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੁੱਚਾ ਕਰਮ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਦੋਨੋਂ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਬਣ ਗਏ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਥੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਰੱਚ ਕੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰਿਤ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਬੜਾ ਵਡਿੱਤਣ ਭਰਿਆ ਸਥਾਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾਏ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਇਸਤਰੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਮਿਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪਤੀ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਅਸਲੀ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਰੀਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇੱਕੋ ਆਤਮਾ ਹੋਵੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਜਿਹੇ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਗ੍ਰਿਸਤੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।[6]

ਧਨ ਪਿਰ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਬਹਨਿ ਇਕਠੇ ਹੋਇ
ਏਕ ਜੋਤਿ ਦੋਇ ਮੂਰਤੀ ਧਨ ਪਿਰ ਕਹੀਐ ਸੋਇ। [7]

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਮਹਿਲਾ ਵਰਗ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੈ, ਸੋਭਾ ਹੈ, ਵਡਿਆਈ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸੋਹਣੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ।ਸਿੱਖ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਜੇ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ, ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਨਜਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਡਟਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲੀ । ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰ ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ, ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਡਾਹ ਕੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਜਾਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾ ਸਵਾ ਮਣ ਦੇ ਪੀਸਣ ਪੀਸੇ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਪਵਾਏ, ਖੰਨੀ ਖੰਨੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਿਆ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਨੇ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਰਪੱਕ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਬੀਰ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਗੌਰਵਮਈ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਵਾਚਣ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਈ ਭਾਗੋ' ਮਾਈ ਸਦਾ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰ ਵਰਗੇ ਸੂਰਬੀਰ ਚਿਤਰਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਕੇ ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਣ ਖੱਟਿਆ ।ਸੋ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੈ ।ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸਗੋਂ ਇਸਤਰੀ ਤਾਂ ਬਲਵਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ । ਅਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਖੇਤਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੋਵੇ ।[8] ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਕਈ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਪੂਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅੱਜ ਵੀ ਔਰਤਾਂ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਅਤੇ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਬਲਾਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਸੂਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਸੋਚ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ ।

ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਹ ਅਗੇ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯੋਗਦਾਨ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ, ਖੇਡਾ, ਡਾਕਟਰੀ ,ਸਮਾਜ ਸੇਵਾ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਦਿ ਕੋਈ ਵੀ ਖੇਤਰ ਹੋਵੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੋਹਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜਕਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਆਪਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸਿਰਜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ

ਇਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧੀਆ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕਲਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰਦ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਏਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ। ਔਰਤਾਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸਹੁਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਪੇਕਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮਰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ ਜਿੰਨੀ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।[9]

ਪੜਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰਤਾ

ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੜਕੀਆਂ ਬਾਜੀ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਕੜੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਹਨ ਸਗੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸਫਲ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਲੜਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।

ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ

ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।ਇਹ ਅਕਸਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਤਕਲੀਫ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗੈਰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਲੋੜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਘੱਟ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਪੱਖੋਂ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਔਰਤਾਂ ਤਾਂ ਦੋਹਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਕੇ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਵੀ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਕੰਮਕਾਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਲਾਈਨਾਂ ਹਨ :–

***ਨਾਰੀ ਅੱਜ ਦੀ ਨਵੇਂ ਇਸ ਦੌਰ ਅੰਦਰ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਡਬਲ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਏ ।**
ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੈ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ, ਨਾਲੇ ਘਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਚਲਾ ਰਹੀ ਏ।
ਏਸ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ, ਯੋਗਦਾਨ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਪਾ ਰਹੀ ਏ ।
ਬੱਸਾਂ, ਕਾਰਾਂ, ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡੋ, ਕਈ ਥਾਈਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਚਲਾ ਰਹੀ ਏ।[10]

ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਅੱਜ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ।

ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਅਜੋਕੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਰਥਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੈ । ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲਗਭਗ 50 ਫੀ ਸਦੀ ਲੜਕੀਆਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰਿਣ ਚੁਕਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮਰਨ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੈਨ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦਾਜ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਥੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ । ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਬੱਚੀ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਉਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹੀ ਸਲਾਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਅੱਜ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਰਗ ਦੇ ਸਰਦੇ ਪੁੱਜਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲੜਕਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਲੜਕੀ ਦੀ ਨਹੀਂ । ਲੜਕੀ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੈ ਕਿ ਧੀ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁੱਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ ।[11]

ਇਹ ਵੀ ਆਮ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਪੰਜ ਲੜਕੇ ਹੀ ਹੋਣ ਅਤੇ ਲੜਕੀ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਹ ਘਰ ਅਕਸਰ ਗੁੰਡਾ ਘਰ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੜਕੀ ਦੀ ਗੈਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ, ਧੱਕੜ ਪੁਣਾ, ਰੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਕੋਝੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲੜਕੀ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਘਰ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਘਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ, ਸਲੀਕੇ ਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਲੜਕੀ ਘਰ ਦਾ ਸੁਹਜ ਹੈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ।

ਜਦੋਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਦੇ ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਇਸ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ ਦੇਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਸੱਚ ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚ ਸੁਣਨਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਵਧੇਰੇ ਔਖਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਹੰਢਾਇਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਰਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਣੀਆਂ ਚੁਣੀਆਂ ਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਚੁੱਪ ਚੁਪੀਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿ ਕੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੇਟੀ ਬਚਾਓ ਬੇਟੀ ਪੜ੍ਹਾਓ

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬੇਟੀ ਬਚਾਓ ਬੇਟੀ ਪੜ੍ਹਾਓ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕਈ ਤਰਾਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਨਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਲਗ ਅਤੇ ਨਾਬਾਲਗ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਬਲਾਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਘਟਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਗੋਂ ਵੱਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।ਨਿੱਤ ਦਿਹਾੜੇ ਕਈ ਨਿਰਭਇਆ ਅਤੇ ਆਸਿਫਾ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹਵਸ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕਈ ਕਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਮੀਡੀਆ, ਸੋਸ਼ਲ ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੀਡੀਆ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਬ ਰੋਜ਼ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵੇਖਣ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਕੜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਫ਼ੀਸਦੀ ਲੜਕੀਆਂ ਹੀ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਲੜਕਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਬੜੇ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋਣਾ ਲੜਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਪੜ੍ਹ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਮਝੋ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਗਿਆ।[12] ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਅੱਜ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਖ ਨਾਰੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਹਨ ਉੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਯੂ ਐਨ ਓ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਤੇ ਉਚੇਚੇ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਲਈ 1970 ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਰ੍ਹਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। 1991 ਨੂੰ ਬਾਲੜੀ ਵਰਸ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਅੱਠ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦਿਵਸ ਵਜੋਂ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।[13]

ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਰਾਖਵੀਆਂ ਸੀਟਾਂ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਹਿਲਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਤੀਹ ਫੀ ਸਦੀ ਸੀਟਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਜਦੋ ਜਹਿਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੀਹ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਔਰਤਾਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਸਾਖ਼ ਤੇ ਮਾਣ ਮਰਿਆਦਾ ਵਧੀ ਹੈ।[14]

ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੀ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮਾਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਥਮ ਜਿਕਰ "ਮਾਂ" ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। "ਮਾਂ ਬਾਪ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਮਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ, ਮਾਂ ਜਾਇਆ ਆਦਿ।" ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਸਕੂਲ ਦਾਖਲੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ, ਹਰ ਥਾਵੇਂ, ਹਿੱਕ ਦੇ ਜ਼ੋਰ, ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਬੱਚੇ ਦੇ ਵਾਰਿਸ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਤਾਕਤ ਭਾਵੇਂ ਮਰਦ ਕੋਲ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਔਰਤ ਕੋਲ, ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਇਹ ਤਾਕਤ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਉਮੈ ਵਸ ਤਾਕਤ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਥਾਈਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਕਦੇ ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਆਈ ਹੈ ਉਥੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਧੱਕਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਕਈ ਕੇਸ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੇਸ ਕਰਕੇ ਤਲਾਕ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਮਾਪੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਸੋਚੀ ਸਮਝੀ ਸਕੀਮ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਅਨਿਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਕਈ ਦੂਸਰੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਔਰਤਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਆੜ ਹੇਠ ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤ ਫਸਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰਦ ਬਦਨਾਮੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਰਫ਼ਾ ਦਫ਼ਾ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਖਰਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਅੰਤਿਕਾ

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਾਡਾ ਸਮਾਜ ਮਹਿਲਾ ਵਰਗ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਬਾਲੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁ ਮੁੱਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਨਾਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ, ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਜਗ ਜਨਣੀ ਨੂੰ ਬਣਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਦੀ ਨਕਲ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਔਰਤ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਦਰ ਮਾਣ ਕਰਨ।

ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਣਾਏ ਗਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ । ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਉਸਦੇ

ਹੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ,ਉੱਥੇ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਨਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਨਰੋਏ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਇਨਸਾਨੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਯਤਨ ਕਰੇ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਹੋਏ ਮਹਾਨ ਅਸੂਲਾਂ, ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ, ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੀ ਤਰਕ ਜਾਂ ਸੋਧ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲ ਇਲਾਹੀ ਬੋਲ ਹਨ। ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਉਦੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਸਨ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ ਤੇ ਸਦੀਵ ਕਾਲ ਲਈ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਰਹਿਣਗੇ । ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲਾ ਪਾਵਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸਾਏ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਕਵੀ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ-- ਔਰਤ
2. ਡਾਕਟਰ ਰਛਪਾਲ ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੰਨਾ -33
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਗ 473
4. ਸਵਾਮੀ ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਰਾਮਚਰਿਤ ਮਾਨਸ
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਗ
6. ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ- ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 39
7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅੰਗ 788
8. ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ- ਮਾਰਗ ਮੋਤੀ, ਪੰਨਾ 245
9. ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਰੋਹਿਤ ਪਲਤਾ -- ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਗੁਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ
10. ਕਵੀ ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ - ਰੁਤਬਾ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਪੰਨਾ 16
11. ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ- ਮਾਰਗ ਮੋਤੀ, ਪੰਨਾ 243
12. ਡਾ ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੀ ਪੁਸਤਕ - ਚੁੱਪ ਦੀ ਚੀਖ਼, ਪੰਨਾ -6
13. ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ- ਮਾਰਗ ਮੋਤੀ, ਪੰਨਾ 243
14. ਡਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ ਦੀ ਪੁਸਤਕ- ਮਾਰਗ ਮੋਤੀ, ਪੰਨਾ 247

ਕਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂਰ

ksnoor50@gmail.com

ਨਾਨਕ-ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ

ਕੁਲਜੀਤ ਮਾਨ

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਇੱਕ ਐਸਾ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਲਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਦੋ ਹੀ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਧਰਮ ਸਨ, ਉਸ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿਤੇ ਵਿਚ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਜੋ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਜਗਾ ਤੇ ਢੁਕਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ,ਸਿਖਇਜ਼ਮ ਦਾ ਜਨਮਦਾਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਦੀ ਕਬਜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅੱਜ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ ਇਹ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀ ਚਾਹਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਅਵਤਾਰ, ਸਾਹਿਤਕ ਲਿਖਾਰੀ, ਕਵੀ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿ ਲਵੋ,ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਪੈੜ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ।

ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ,ਸਮੁੱਚੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੈਨੇਡਾ ਇੱਕ ਮਲਟੀਕਲਚਰ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ, ਇੱਥੇ ਵਸਦੇ ਹਨ।

ਬਰਾਬਰਤਾ ਕੈਨੇਡਾ ਦੀ ਰੂਹ ਹੈ। ਹਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਆਂਉਦੀਆਂ ਹਨ ਚਾਹੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਣ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਿਸਟਮ ਹਰ ਸਮਸਿਆ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੈ।

ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਸਾਡਾ ਇਹ ਫ਼ਰਜ ਬਣਦਾ ਹੈ ਇਸ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਸਵਛ ਰਖੀਏ। ਇਸ ਸਵਛਤਾ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਸਮਸਿਆ ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਜਾਤੀ ਅਕੀਦਿਆਂ ਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਲਈ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਸਾਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਮੋਈ ਬੈਠੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਵਛ ਰਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਹਤਰ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵਕਤ ਕਿਸ ਮਨੋ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋ। ਇੱਕ ਦਮ ਕੁਝ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਸਮਾਜਿਕ ਮਸਲੇ ਦਾ ਹੱਲ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਸਮਸਿਆ ਦੂਜੀ ਸਮਸਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਧਾਰ, ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਅੰਦੋਲਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਹੌਲੀ ਹੋਲੀ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਗਾਇਡ ਲਾਇਨ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੁਣਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਦੂਰਰਸ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਣਾਈ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਲਗਾ ਇੱਕ ਗ੍ਰਹਿਣ,ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਦੂਜੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੁਰਾਈਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸੰਘਣਾ ਹੋਵੇ। ਸੰਘਰਸ਼ ਸਿਰਫ ਬਦਲਾਵ ਲਈ ਧਰਾਤਲ ਹੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਐਸੇ ਹੀ ਧਰਾਤਲ ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ।

ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਬਦਲਣ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਉਹ ਚੇਤਨਾ,ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਲੜੀ ਅਮੁਕ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹਿਆ ਨਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਵਾਣ, ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਪਰੋਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੁਝ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਨ ਔਰਤ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰੁਤਬਾ, ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ,ਜਾਤਪਾਤ, ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਦੀ ਲੁਟ,ਲੁਟਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੁਟ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਨਿਘਰ ਜਾਣਾ, ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜੀ ਕਲੰਕ ਵਾਲੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ।

ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ, ਸਮਾਜ ਦੀ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਸੀ।

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ ॥1॥ ਰਹਾਉ ॥

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਭੈ ਇੱਕੋ ਪਹਿਚਾਬੋ

ਧਾਰਮਿਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਲਾਭ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ,ਜਿਸਦਾ ਕੰਮ ਲੋਕ-ਕਲਿਆਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਸ ਵਰਣ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਉਤਸਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਐਸਾ ਹੀ ਕੁਝ ਚਾਨਣ ਹੋਇਆ ਜਿਸਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚਿਣਗ ਜਗਾਈ ਜਿਸਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੰਵਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੋਸ਼ਟ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੋਸ਼ਟ ਜਿੱਥੇ ਸੂਫੀਆਂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਸੀ ਉੱਥੇ ਸੱਜਣ ਠੱਗਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨਾਲ ਵੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਵਕਤ ਦੀ ਧੂਲ ਪੈ ਗਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂਸਤਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਗਲਿਆਰੇ ਜੋ ਬਿਸਵੇਦਾਰੀ ਤੱਕ,ਇੱਕ ਘਣੇ ਦਰਖ਼ਤ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਤਰਕ ਨਾਲ ਵੰਗਾਰਕੇ ਇੱਕ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ, ਇਹ ਰੋਸ਼ਨ ਕਿਰਨ, ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੀ ਹੈ।

ਲਲਕਾਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਸਮਸ਼ੀਰ, ਧਾਤ ਦੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਤਰਕ ਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਮੁੱਦਾ ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਉਸ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਸੀ ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਸੁਝਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੀ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੈ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਹੈ,ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੋਸ਼ਲ ਢਾਂਚਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਅਦਾਰੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦ ਮਲ੍ਹਮ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਥੀਸਸ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਵਕਤ ਨਾਲ ਧੂੜ ਪੈ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,ਇਸਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਸ਼ਟ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ,ਐਂਟੀ ਥੀਸਸ ਵੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਲਾ ਤੇ ਵਖਰੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਜਾਗ ਨਾਲ ਵੀ ਦੁਧ ਨੂੰ ਦਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਯਕੀਨਨ ਆਪਣੇ ਅਚੇਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਆਪਣੇ ਅਚੇਤ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਰਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵੀਆਂ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ

ਸੱਚ ਅਧਾਰਿਤ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੱਚ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੇ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ,ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਕੁਝ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਕਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੁਹਾਰ ਹੀ ਬਦਲ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਮੰਨ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਗਵਾਹ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਵਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਵਾਹੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਇਤਿਹਾਸ ਤਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਤਾਸੀਰ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣਾ, ਸਮਾਜ ਦਾ ਫਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਕੁਤਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ, ਨਹੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਾਰਣ ਨਹੀ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਨਿਘਾਰ ਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜਗਿਆਸੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਉਹ ਲੜ ਫੜਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਵੇ ਜੋ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ,ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਦਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੰਵਾਦ ਦੀ ਪਕੜ ਢਿਲੀ ਪਈ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਂਹ ਹੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਹਤਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੋਜੈਸਿਵ ਪਹੁੰਚ ਅਪਣਾ ਲਈ। ਇਸ ਨਾਲ, ਉਸ ਚਾਨਣ ਦਾ ਰੂਪ ਨਹੀ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਜੋ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਹੈ।

ਐਸੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ,ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰਖੀ ਸੀ। ਔਰਤ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਰੁਤਬੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਿਹਾ, ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ,ਜਿਸ ਜੰਮੇ ਰਾਜਾਨ। ਇਸ ਬੁਨਿਆਦ ਤੇ ਹੀ ਅੱਜ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਅਗਰਸਰ ਹੈ।

ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵੰਡ ਰਾਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਕੇ ਬਿਸਵੇਦਾਰੀ ਤੇ ਫੇਰ ਉਸਤੋਂ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਜਾ ਕੇ ਕਾਮੇ ਨੂੰ ਨਿੱਹਥਾ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਸਗੋਂ ਨਪੀੜ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ

ਤਾਕਤਵਰ ਲੋਕ,ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਲੁਟ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਰਜਾ ਦੇਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਸਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇ ਪ੍ਰਭੁਸਤਾ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਨਾ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਤੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਨ ਕਹਿਕੇ, ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹਲੂਣਾ ਦੇਣਾ ਇਹ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਅੱਗੋਂ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਇਸ ਧਾਂਧਲੀ ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਲੋਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜ ਦੀ ਖਾਤਰ,ਸੱਚ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਰਬੀ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਸੀਬ ਹੈ।

ਸੱਚ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਲੋਕ-ਹੋਕਾ ਉਸ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਸਰੋਤ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੁਸਤਾ ਦੇ ਐਸੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜੋ ਖੋਹੇ ਨਾ ਸਕਦੇ ਹੋਣ,ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਲਲਕਾਰਨਾ,ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕੋ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹਾਰੋ।

ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਤੇ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਨਤੀਜਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ ਹੈ।

ਜੇ ਅਸੀਂ ਯਾਦ ਕਰੀਏ, ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਖਰਾ ਉਤਰਨਾ, ਗੁਆਂਢੀ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿਜੀ ਹਿੱਤ ਵਾਰ ਦੇਣੇ,ਅਸੀਂ ਸੁਣੇ ਹੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਵੇਖੇ ਹਨ।

ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਟਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਬਤ ਵਰਗਾ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਤੂਤ ਦੀ ਛਾਂ,ਰਾਹੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਥਕਾਵਟ ਲਾਹ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਚੰਗੇਰ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਫੁਲਕੇ,ਪ੍ਰਾਹੁਣੇ ਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਰਘੀ ਵੇਲੇ ਚਾਟੀ ਵਿਚਲੀ ਲੱਸੀ ਵੀ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕੋਈ ਵੀ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਬੇਬੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨੂਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਵਕਤ ਖਲੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦਾ ਸਾਡਾ ਖਲੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋਕ ਨਾਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਚੁੱਪ ਹਨ। ਇੱਕ ਚੁੱਪ ਤੇ ਸੌ ਸੁਖ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਰਾ,ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰਸਾਤਲ ਵੱਲ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਮਾਜ ਰਸਾਤਲ ਵਲ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਕਾਰਣ ਉਹ ਭੁਲੀ ਹੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ।ਸਮੇ ਸਮੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਪਰ ਆਈ ਖੜੋਤ ਵਿਚ ਵਡਾ ਹੱਥ ਹਾਕਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਖੜੋਤ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਲਈ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਮੁਨਾਰਾ ਉਸਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਡੰਗ-ਟਪਾਊ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ। ਉਡਦੀ ਹੋਈ ਗਰਦ ਨੂੰ ਭਾਣਾ ਮੰਨਕੇ, ਸਿਰਫ ਬਚਾਵ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਜੀਅ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਚਿੰਤਾ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਹੋ?

ਸਾਨੂੰ ਭੁਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਠੀਕ ਨਹੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੇ ਅਸੱਚ ਦਾ ਫਰਕ ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਵਿਚ ਹੀ ਦਰਜ਼ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚਲਾ ਸੱਚ,ਅਸੱਚ ਨੇ ਢਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਦੋ ਧਿਰੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਹਾਂ ਅੱਸਚ ਯਕੀਨਨ ਦੋ ਧਿਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੱਚ ਵਿਚਲੀ ਤਾਸੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਚਾਣਕੇ ਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਅੱਜ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ।

ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ,ਉਸ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਰਹੇਗੀ।

ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ।

ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸੱਚ ਅਧਾਰਿਤ ਜਾਚ ਦੀ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਹੈ।

ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਜੀਣ ਥੀਣ ਦੀ ਇਹੋ ਤਹਜ਼ੀਬ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਕਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ,ਆਪਣੀ ਅਮੀਰ ਤਹਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਸੇਹਤਮੰਦ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਏ। ਨਹੀ ਤਾਂ ਨਵੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਉਲ੍ਹਾਮਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਰਾਸਤ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਾਂ-ਪੱਖ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਵੀ ਰਖ ਸਕੇ ਤੇ ਮਾਣ ਵੀ ਕਰ ਸਕੇ?

ਅੱਜ ਸਾਡੀ ਪੀੜੀ ਪੜੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਫ ਨਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਠੀਕ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪ-ਦੰਡ ਹੋਰ ਵੀ ਨੈਤਿਕ-ਅਧਾਰੇ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ? ਜ਼ਰੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੱਲ ਸੰਵਾਦ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਪੀੜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਸਮਝਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਣ ਤੇ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਿਆਂ ਅਸੀਂ ਕੈਨੇਡੀਅਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨਰੋਆ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋਵਾਂਗੇ।

ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਨਵੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਨੇ ਸਾਡੇ ਰਸਦੇ ਵਸਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾ ਲਏ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਬਦਲ ਲੋਕ-ਚੇਤਨਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਸਤੇ ਹੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਮੰਡੀ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ। ਆਰਥਿਕਤਾ ਨੇ ਪਹਿਲ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਹਰ ਕਾਰਜ ਹੀ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੰਝ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੋਬੋਟ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਕੁਝ ਵੀ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਹੈ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਤੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ ਕਲ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਇਹੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦਾ ਸਵਰੂਪ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਣਾ ਥੀਣਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜੀ ਕਿਵੇਂ ਦਾ ਜੀਵੇਗੀ,ਕੀ ਉਹ ਉਲਾਂਭਾ ਤੇ ਨਹੀ ਦੇਵੇਗੀ? ਇਸ ਭਵਿਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੇ ਉਲਾਂਭੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।

ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹੀ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰਣਤੱਤੇ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਲਈ ਯਕੀਨਨ ਸਾਡੀ ਸਰਬ-ਸੋਚ ਵੀ ਨਿੱਗਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਅਚੇਤ ਵਿਚ ਵਸੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਆਗਾਮੀ ਸੋਚ, ਅਚੇਤ ਸੋਚ ਨਾਲ ਜਰਬਾਂ ਦੇਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਨੁਕਤਾ ਸੋਚਦੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਈਗੋ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਹੀ ਨਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੱਚੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਾਂ? ਜੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਗੋਸਟ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠੇ ਹਾਂ?

ਸਾਨੂੰ ਅਕਸਰ ਹਰ ਦਿਨ ਨਵੇਂ ਮੌਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਨਵਾਂ ਸਿਖਣ ਲਈ। ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਵਿਚਰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਪਰਾਈ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੱਟੀ ਉਤਾਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਖਦਸ਼ਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਇਤਨੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰੇਗਾ? ਗੰਧਾਰੀ, ਸਾਡੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਵਸੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਧਸੇ ਹੋਏ ਤੇ ਖੋਪੜੀ ਵਿਚ ਉਣੇ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਸੋਚ-ਤਕਨੀਕ ਨੂੰ ਦਿਲ ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਖਲਬਲੀ ਬਹੁਤੀ ਬਲਵਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਐਸਾ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਲਬਲੀ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਕੇ ਅਗਲੀ ਪੀੜੀ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਮਾਦਰੂ ਹੀ ਕਈ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਨਹੀ ਸੀ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਕਤ ਰਹਿੰਦਿਆਂ,ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਹੀ ਨਹੀ ਸਕੇ। ਚੇਤੰਨ ਹੋਕੇ ਜੁੜਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਚੇਤ ਹੀ ਕਿਤਨਾ ਕੂੜ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ।

ਸਾਡੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਵਿਆਹ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਬਦਲ ਗਏ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਵੀ ਨਹੀ ਹਾਂ।

ਆਮ ਹੁੰਦੀ ਭਰੂਣ ਹਤਿਆ ਵੇਖ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਭਾਵਕ ਨਹੀ ਕਰਦੀ। ਕਾਰਣ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦੇ ਨਹੀ, ਸਿਰਫ ਪਾਖੰਡ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਐਸਾ ਨਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋ ਨਹੀ ਸਕਦਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਡਲ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਡਲ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਦੁਨਿਆਂਦਾਰੀ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਐਸਾ ਵੀ ਨਹੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਈਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ, ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰਣੀ ਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਹਾਣੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਅਧਾਰ ਦੀ ਬੌਟਮ ਲਾਈਨ ਉਲੰਘਣੀ ਨਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਜੋ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਕਤ ਦੀ ਧੂੜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਹੀ ਅਵੇਸਲੇ ਹਾਂ।

ਸੋਚ-ਹਲੂਣਾ ਇਹ ਗੱਲ ਤਸਲੀਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀ ਸਮਝਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਜੰਮੀ ਧੂੜ ਨੇ ਸਾਡਾ ਫੱਕਾ ਨਹੀ ਛਡਣਾ।

ਇਹ ਆਸ ਰਖਣੀ ਹੀ ਨਹੀ ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਐਨ ਮਨੋਰਥ ਤੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ।

ਸਾਂਝੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਭਰਮ ਨਾਲ ਨਹੀ ਜੋੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਸਮੇ ਸਮੇ ਸਮੂਹਿਕ ਹੁੰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ।

ਇਸ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਾ ਧੁਰਾ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡਾ ਵਿਰਸਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਪੇਤਲੀ ਪੈਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸੋਚ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀ ਕਰਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਥਿੜਕੇ ਹੋਏ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਕੋਈ ਆਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਭੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਛਾਨਣੀਆਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਧੁਆਂਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਛਾਨਣੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਢੇਰ ਯਕਮੁੱਕਤ ਮਨਫੀ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਤੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਛਾਨਣੀ ਦੀ ਪੁਣਛਾਣ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਹ ਲੋੜ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਸੌਖਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਵੇ। ਗੁਆਂਢੀ ਤੇ ਲਾਈਆਂ ਪਾਬੰਧੀਆਂ,ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿਘਾਰ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਨਿਘਾਰ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਗੁਆਂਢੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਲੋੜ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੀ ਲੋੜ ਤੇ ਨਹੀ?

ਗੁਆਂਢੀ ਦਾ ਕੇਲੇ ਦਾ ਛਿਲਕਾ, ਸੜਕ ਤੇ ਸੁਟਿਆ ਸਾਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇੰਝ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਉਹ ਰਿਸ਼ਤਗੀ ਜਿਸਨੇ ਸਾਡੇ ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਤੇ ਪਾਬੰਧੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਆਂਢੀ ਦੀ ਇਹ ਮਰਜੀ ਨਹੀ ਹੈ। ਗੁਆਂਢ ਦਾ ਗੁਆਂਢ ਹੀ ਸਾਡਾ ਕੈਨੇਡਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਿਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਸਿਖੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸਤੀਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਅਜੇ ਖਤਮ ਨਹੀ ਹੋਈ।

ਇਸ ਬੁਨਿਆਦ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਮੰਨਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਅੱਜ ਤੋਂ ਵਧ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀ ਸੀ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਫਾਇਦਿਆਂ ਦੀ ਖਾਤਰ,ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਦੋਸਤੋ ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਨਿੱਜਵਾਦ ਆਲਸੀ ਤੇ ਅਰਾਮ ਪ੍ਰਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਿੱਜਵਾਦ ਚੌਰਾਹੇ ਵਿਚ ਆਕੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰੇਗਾ।

ਹੁਣ ਇਹ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜੀ ਦਾ ਕਰਮ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰਿੜ ਕਥਨ ਕਹਿੰਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਹੋ? ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀ ਸੋਚਦੇ। ਵਜ਼ੂਦ ਸੋਚਦਾ ਹੈ,ਜੋ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੱਚ ਬਚਨ, ਜੋ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੱਤ ਬਚਨ। ਜੋ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਉਸਦਾ ਮਜਾ ਲਵੋ। ਜੋ ਦੁਖ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਵੋ। ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਕਮਜੋਰ ਪੈ ਗਈ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਘੜ ਲਿਆ ਹੈ…ਯਥਾਰਥ।

ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਤਸਲੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਉੱਲਦ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੀ ਇੰਝ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਜਰਬਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ?

ਖੋਜ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜ ਤੋਂ ਉਲਝਾ ਹੀ ਉਲਝਾ ਹੈ। ਸਿਧੇ ਪਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ ਵਲ ਲੈਕੇ ਨਹੀ ਜਾਣਗੇ। ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਸਾਡੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀ ਤੇ ਕਿਉਂ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ,ਸਾਡੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਨਹੀ ਹਨ ਪਰ ਨੁਕਸਾਨ ਸਭਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਸਾਡਾ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਮੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋ,ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਂ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਵਲ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ?

ਅੱਜ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਵਸਤੂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਫਾਇਦੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਸਤੂ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਟਿੱਲ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀ। ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਹ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਲੰਗਰ ਚਲਾਇਆ ਸੀ।

ਇਸਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡਾ ਗੁਆਂਢੀ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਜਨਬੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਆਉ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛਾਨਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਉਤਾਰੀਏ। ਆਪਸੀ ਸਮਝ ਪੈਦਾ ਕਰੀਏ,ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੇ ਲਿਆਈਏ। ਕਰਿੰਗੜੀਆਂ ਪਾਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਚਾਈਏ।

ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਮੰਜੇ ਇੱਕਠੇ ਕਰੀਏ।

ਸਾਡੀਆਂ ਪਗਡੰਡੀਆਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਨਹੀ ਹਨ,ਸਿਰਫ ਧੂੜ ਨਾਲ ਅੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ,ਅਲੋਪ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਇਸਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,ਸਿਰਫ ਸਾਨੂੰ ਤੇਜ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਵਿਖਾਈ ਨਹੀ ਦੇ ਰਿਹਾ।

ਇਹ ਆਲੋਪ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਤੀਜਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀ ਹੈ, ਮੈ ਵੀ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਹੋ ਤੇ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਹਨ।

ਸੱਚ ਸਰਗੁਣ ਹੈ ਪਰ ਸਚਾਈ ਉਪਰ ਕਾਇਮ ਹੋਈ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ, ਸਭਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ।ਇਹ ਮਾਰਗ ਹੀ ਅਸਲ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਤੇ ਇਹੋ ਗੂੰਜ਼ ਹੈ। ਆਉ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ 550ਵੇਂ ਗਗੁਰਪੁਰਬ ਨੂੰ ਸਿਜਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵੀ ਸਿਖੀਏ ਜੋ ਨਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ਼ ਹੈ।

ਕੁਲਜੀਤ ਮਾਨ

kuljitmann@hotmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ : ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ

ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ

ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਿੱਤ ਨਵੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਅਤੇ ਭੌਤਿਕ ਸੁੱਖਾਂ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਉਥੇ ਅਜੋਕਾ ਮਨੁੱਖ ਤੇਜ ਰਫਤਾਰ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਈ ਮਾਨਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫੇ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਨਸਾਨ ਘਿਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਵਸਤ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਫ ਮੁਨਾਫਾ ਹੀ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਕ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਧਾਰਮਿਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਈ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਉ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ ਸੁਣ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੋਚ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਕੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਹ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਨੀਵੇਂ ਤੇ ਲਿਤਾੜੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸੰਪੂਰਨ ਜੀਵਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸੁਚੱਜੀ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਣ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਆਗੂ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵਿਅੱਕਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਨਿੱਡਰ ਹੋ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਥੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਉਥੇ ਉਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ, ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਕਵੀ, ਆਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਾਹਾਕਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਕੂੜ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ (1469-1539) ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਰ ਧਰਮ, ਫਿਰਕੇ, ਜਾਤੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਮੌਲਿਕ, ਨਿਗੱਰ, ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਤੇ ਉਪਜੋਗੀ ਮਾਰਗ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਲੋਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ 'ੴ' ਆਖਣਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੂੰਗੇ ਤੋਂ ਡੂੰਗੇ, ਗੰਭੀਰ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਸੂਖਮ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧੀਅਮ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ।ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਅੰਧਕਾਰ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜਨੀਨਿਕ ਸ਼ਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਵਾਦ ਰਾਹੀਂ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਵਿਦਵਾਨ ਖੋਜੀ ਡਾ.ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਸ਼ਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਉਠਾਈ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਨਿਧੱੜਕ ਹੋ ਕੇ ਲੋਧੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਤੇ ਕਰੜੀ ਚੋਟ ਕੀਤੀ।[1]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਇਕ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚੇਤਾ, ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ, ਸਮਾਜਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਜੋਰਾਂ ਤੇ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨੇਕ ਅਮਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਫਲ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿਸਬਤ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਨਾਮ ਜਪਣ, ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਕੀਤਾ।

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮ ਹਦੂਰਿ
ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ
ਜਿੰਨੀ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ
ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲ

ਨੇਕ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪਾਸਾਰ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਹੈ ਭਾਵ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਜ਼ੱਤ ਵੱਧਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਪਣੱਤ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਵੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸੋਭਾ ਵੀ ਘੱਟਦੀ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲੀਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ
ਫਿਕੋ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ ਫਿਕੇ ਫਿਕੀ ਸੋਇ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸਿੰਮੁਲ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਿਰਜ ਕੇ ਮਿਠਤ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਓਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਨਾਲ ਹਾਉਮੈਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਮਰਤਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਤੱਤ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

ਮਿੱਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੂੜ ਹੀ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਤੇ ਕਾਜੀ ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਪਾਪ, ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸਤਾ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਮਗਨ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਾ ਭੁੱਲੀ ਵਿਸਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪ

ਹੀ ਰੱਬ ਬਣੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਅੰਧਕਾਰ ਹੀ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਦਾ ਪਾਜ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਘਾੜਿਆ। ਇਹ ਪਾਖੰਡ ਭਾਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆ ਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹਨ ਕਿ:

ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਦੰਭ ਅਤੇ ਕਪਟ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਦਰਾਂ ਦੇ ਵਿਘਟਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ।[2]

ਧਾਰਮਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਸਦਕਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਜਬਰੀ ਜੁਲਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਜੋ ਕਿ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੁਨਿਆਦ ਸੀ ਦਾ ਖੰਡਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਾਕ ਦੇਵ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਧਾਰਕ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਰਗ ਜਾਤ ਵੰਡ ਦੇ ਪਿਛਾਹਖਿੱਚੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਬਗਾਵਤ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਬ੍ਰਹਾਮਣ, ਖੱਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵਰਨ ਅੱਗੋ ਕਈ ਜਾਤੀਆਂ ਤੇ ਉਪਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੀ ਕੱਟੜਤਾ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆ ਚਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਉਚੇ ਨੀਵੇ ਦਰਜੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਪਵਿੱਤਰ ਵੇਦਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਦਿਆ ਪੜਨਾ ਤੇ ਪੜਾਉਣਾ ਸੀ। ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਜ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।[3]

ਜਾਤੀ ਭੇਦ ਸਮਾਜ ਲਈ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਸੀ। ਇਸ ਕਲੰਕ ਬਾਰੇ ਕੇ. ਐਮ. ਆਸਰਫ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ

ਇਹ ਅੰਤਰ ਸਮਾਜ ਲਈ ਵੱਡਾ ਕਲੰਕ ਸੀ। ਜਿਸਨੇ ਸਾਰਾ ਹੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆ ਵਿਚ ਵਰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਨ। ਸਫਾਈ ਆਦਿ ਹੀਣ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਿਰਣਤ ਜੀਵ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰੋ ਬਾਹਰਲੀ ਹੱਦ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।[4]

ਬ੍ਰਹਾਮਣ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਰਾਜਵੰਸ਼ੀ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਚ-ਨੀਚ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਲੋਕ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ, ਸੁਚੱਜਾ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ

ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੋਹਿਤ ਸ਼ੇਣੀ ਵੱਲੋਂ ਖੜੀ ਕੀਤੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਕੰਧ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨਿਬੇੜਾ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮੱਤ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹੈ ਜੋ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਵਹਿਮ ਛੱਡ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰੋ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਗਤ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਹਾਰਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਤਿ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸੋਸ਼ਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਕਿ:

ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਹ ਪੂਛੀਐ,ਸਚ ਘਰ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ
ਸਾ ਜਾਤਿਮਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇ ਹੈ ਕਰਮ ਕਮਾਇ
ਨੀਚਾ ਅੰਦਰ ਨੀਚ ਜਾਤਿ, ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚ
ਨਾਨਕ ਤਿਨਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ, ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ

ਇਨੀ ਵੱਡੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਕਿ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਬਣਾ ਦੇਣਾ, ਨੀਚ ਊਚ, ਛੂਤ ਛਾਤ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਨੂੰ ਧੂੰਏ ਵਾਂਗ ਉਡਾ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਸਭ ਪ੍ਰਾਂਣੀਆਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੰਗਤ ਕਾਇਮ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣਾ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕਰਾਮਾਤ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ:

ਰੱਬ ਦੀ ਜੋਤ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਹੈ।ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਊਚ-ਨੀਚ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤੱਵ ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ।[5]

ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਲੋਕ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿੰ.ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਆਲੋਚਨਾ ਚੰਗੇਰੇ ਨੈਤਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਉਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਘੇਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਤਰਕ ਰਹਿਤ ਵਹਿਮਾਂ ਅਤੇ ਗਲਤ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ, ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।[6]

ਸੂਤਕ ਅਤੇ ਜਨੇਊ ਦਾ ਵਹਿਮ ਤਾਂ ਆਮ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ।ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਸੂਤਕ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੰਮਣਾ ਮਰਨਾ ਸਭ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਮਨਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਕ ਦੀ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦੀ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਜਨਣੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੋਹਾ ਫੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਗੋਹੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਜਨਣ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਸਤਾਂ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਆਡੰਬਰਾਂ ਨਾਲ ਸੂਤਕ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਰਗ ਰਾਹੀਂ ਇਸਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਗਿਆਨ ਹੀ ਮਨ ਰੂਪੀ ਸੂਤਕ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

ਜੇਕਰਿ ਸੂਤਕ ਮੰਨੀਐ ਸਭਤੈ ਸੂਤਕ ਹੋਇ
ਗੋਹੇ ਅਤੇ ਲੱਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ
ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅਨ ਕੇ ਜੀਅ ਬਾਝ ਨ ਕੋਇ
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭ ਕੋਇ
ਸੂਤਕੁ ਕਿਉ ਕਰਿ ਰਖੀਐ ਸੂਤਕੁ ਪਵੈ ਰਸੋਇ
ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵਿ ਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨੁ ਉਤਾਰੈ ਧੋਇ

ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜਨੇਊ ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਸਾਰੀਆ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਨ ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪੰਡਿਤ ਇਹ ਜਨੇਊ ਦਾ ਧਾਗਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ, ਗਿਆਰਵੇਂ ਜਾਂ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਨੇਊ ਦਾ ਮੂਲ ਨਾਮ ਹੀ ਨਾਮ 'ਯਗੋ ਪਵੀਤ' ਹੈ। ਇਸਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿ ਯੱਗ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਸਰੀਰ ਉੱਪਰ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਵਸਤਰ। ਇਸਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਯੱਗ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂੜੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਅਸਲੀ ਵਾਸਤਵਿਕਤ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦਇਆ, ਕਪਾਹ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਰੂਪੀ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ।ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਨੇਊ ਸਥਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

ਦਇਆ ਕਪਾਹੁ ਸੰਤੋਖ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਡੀ ਸਤੁ ਵਟੁ
ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤਾਂ ਪਾਂਡੇ ਘਤੁ
ਨ ਏਹੁ ਤੁਟੇ ਨ ਮਲ ਲਗੈ ਨ ਇਹੁ ਜਲੇ ਨ ਜਾਇ

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੱਬੀ ਕੁਚਲੀ ਤੇ ਅਬਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਚ ਹੀ ਭੁਗਤਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਘਟੀਆ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਲੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ।ਉਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭੋਗ ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਬਣਾ ਕੇ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ

ਇਸਤਰੀ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੀ ਪਾਤਰ ਸੀ। ਮੰਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ ਤੇ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਨਾਥ ਜੋਗੀਆ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ।ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਬਘਿਆੜਨ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ। ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਈ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਦ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਲਈ ਉਚੇਚੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਜਾ ਕੇ ਨਾਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੰਦਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਰੁਚੀ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਜਾਗਰਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਨਿੰਦਕਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆ ਦੀ ਜਨਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਬਿੰਬ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵਿਆਹੁ
ਭੰਡਿ ਹੋਵੇ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੇ ਰਾਹੁ
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਏ ਬੰਧਾਨ
ਸੋ ਕਿਓ ਮੰਦਾ ਆਖਿਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਏ ਭੁਲੇਖਿਆ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਲਿਕ ਭਾਗੋ ਜਿਹੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਨਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੇ ਘਰ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਇਥੇ ਹੀ ਹੋਣਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕਰਮ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਛਤਾਉਣਾ ਨਾ ਪਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾੜੇ-ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਇਐ

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ਰੀਏ ਜਿਸ ਢੰਗ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੇਲੇ ਹੋਏ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਰਥ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਉਹ ਜੁਗਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦੇ ਸਨ।ਸੰਵਾਦ ਰਚਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦਾ ਰੁੱਖ ਮਿੱਠੇ ਸੁਰ ਵਾਲਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਕ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ,

ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ, ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ, ਉਚ ਕੋਟੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੌਰਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਿਆ ਸਰਬਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧੀਨ ਇਕ ਸੁਚੱਜੇ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲੋਚੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਧਰਮ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਨਾ ਪਾਵੇ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਜਿਸਦੇ ਤਹਿਤ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸੁਲਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ:

ਜਬ ਲਗ ਦੁਨੀਆਂ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ,ਕਿਛ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛ ਕਹੀਐ

ਹਵਾਲੇ

1. ਡਾ.ਗੰਢਾ ਸਿੰਘ, 'Guru Nanak in History' , ਪੰਨਾ, 147.
2. ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ 'ਬਾਣੀ ਸੰਸਾਰ' , ਪੰਨਾ. 93.
3. ਸੁਜਾਨ ਰਾਇ ਭੰਡਾਰੀ 'ਖੁਲਾਸਤੁਤ ਤਵਾਰੀਖ' , ਪੰਨਾ. 27.
4. K. Asharf, 'Life and Condition of the people of Hindustan' , ਪੰਨਾ, 195.
5. ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਸਿੱਖ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ ਮੋਢੀ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' , ਪੰਨਾ, 43.
6. ਪ੍ਰਿੰ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦੇਣ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨ, ਯੁੱਗ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼' , ਪੰਨਾ 271.

ਮਲਕੀਅਤ ਸਿੰਘ

E-mail : mmsohnie9@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ

ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਰਹਿਬਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਸਨ। ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਰਤੱਵ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਉਤਮ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪਾਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਇਦੇ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹੇਠਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਹ ਵਰਗ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਭੁੱਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵੀ ਬਦਤਰ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਤਸਲੀਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਮਰਦ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਸਭ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਢੋਲ ਗਵਾਰ ਸ਼ੂਦਰ ਪਸ਼ੂ ਨਾਰੀ।
ਯਿਹ ਸਭ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਵਿਆਹ, ਪਰਦਾ ਪ੍ਰਥਾ, ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਆਦਿ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਬੇਟੀ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨੀਚ ਜਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬੱਚਾ ਚੰਡਾਲ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਰਣ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੁਜਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੰਭ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ। ਔਰਤ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਮਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਨੂੰ ਔਰਤ ਉਪਰ ਅਧਿਕਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਾਮੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਪੁਖ਼ਤਾ ਸਬੂਤ ਬੁਰਕਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਅੱਧੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋਗ ਮਤ, ਜੈਨ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ ਆਦਿ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਜੈਲਾ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਰਾਹੀਂ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦੇ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਰਕ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦਾ ਰਾਹ

ਦਿਖਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਜੈਲੇ ਜੈਂਡਰ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਭ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ।

ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਜੈਂਡਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਫਰੈਂਚ ਦੇ Gender ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ Genus ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੈਂਡਰ ਇੱਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਤੇ ਜੈਂਡਰ ਦੋ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਲਿੰਗ ਕੁਦਰਤੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਤੌਰ ਤੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਹਨ ਪਰ ਜੈਂਡਰ ਇਸ ਭੌਤਿਕ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਸਾਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਸੀਮੋਨ ਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

"One is not born, but rather become a woman"[1]

ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਐਨ ਓਕਲੇ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, "ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੀਵ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਅੰਗ ਜੋੜਾਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ। ਜੈਂਡਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਭਿੰਨਤਾ ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਿੰਗ ਨਰ ਤੇ ਨਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜੈਂਡਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੁਰਸ਼ਤਵ ਤੇ ਇਸਤਰੀਤਵ।" ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਇਹ ਪਛਾਣ ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਪਹਿਚਾਣ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਰਦ ਦੀ ਦਾਬੇਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਜਾਪਣ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਮਨਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬੁਣਿਆ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੇ ਜੈਂਡਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦੁਜੈਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਅਸਾਵੇਂ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰਹਿਨੁਮਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੈਂਡਰ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਾਨਕ ਪਹਿਲਾ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਭ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ।

ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੈਂਡਰ ਦੁਆਰਾ ਹਾਸ਼ੀਆਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤੀ ਔਰਤ-ਦੇਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਭ ਪਿਤਰੀ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਦੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਤੇ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ 'ਸੂਤਕ' ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਸੂਤਕ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ

ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ ਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਕਿ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਾਪਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ 'ਸੂਤਕ' ਪ੍ਰਤੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੂਤਕ ਸਬੰਧੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕੇਵਲ ਭਰਮ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਸੂਤਕ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸਭ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਹੀ ਸੂਤਕ-ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਜੇ ਕਰਿ ਸੂਤਕ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੇ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ॥
ਗੋਹੇ ਅਤੇ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ॥[3]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੂਤਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤਪੁਣੇ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਵਧਾ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਬਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਅਸਲ ਸੂਤਕ ਲੋਭ, ਕੂੜ, ਪਰ ਇਸਤਰੀ-ਗਮਨ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਸਭੋ ਸੂਤਕ ਭਰਮੁ ਹੈ ਦੂਜੇ ਲਗੈ ਜਾਇ॥
ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ॥
ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਦਿਤੋਨੁ ਰਿਜਕ ਸੰਬਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਨੀ ਗੁਰਮਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ॥[4]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇਹ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਨਮਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਔਰਤ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਬੰਧ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੁਰਸ਼ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੱਤਾ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਔਰਤ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਮਰਦ ਤੋਂ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ' ਦਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਜ ਕੇ ਔਰਤ ਅੰਦਰ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੁਮਕਣ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਔਰਤ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ।

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡਿ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਨੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥[5]

ਔਰਤ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਹੋਰ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਔਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਦਾਰਥਕ ਮੋਹ, ਹਉਮੈਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਔਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਸੱਵਰ ਕਰਨਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਔਰਤ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਲਈ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਹੈ।

ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ, ਤੜਪ, ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦਿਆਂ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਕੰਤ/ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਬਿਹਬਲ ਹੈ। ਮੌਸਮ, ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਆਦਿ ਸਭ ਵਸਤਾਂ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਇਸ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਦਵੈਤ ਮਿਟਣ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਔਰਤ 'ਸੁਹਾਗਣ' ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਜਗਿਆਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਹੈ। ਆਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਆਨੰਦ 'ਦੈਵੀ' ਹੈ। "ਬਾਰਾਂਮਾਂਹ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰਕ ਖਾਹਿਸ਼ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜਸ਼ਨਾਵੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਔਰਤ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ, ਉਮੰਗਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜਾਹੋ-ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।"[6]

ਬਾਰਹਮਾਹ ਤੁਖਾਰੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਚੇਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਚੇਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਨਹੀਂ, ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਿਰਹਾ ਝੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਰ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਧਨ ਕਿਉ ਸੁਖ ਆਵੈ,
ਬਿਰਹਿ ਬਿਰੋਧ ਤਨੁ ਛੀਜੈ॥[7]

ਵੈਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਵਿੰਨ੍ਹੀ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜੇਠ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਅਕੀਦਤ ਹੈ। ਨਿਮਾਣੀ ਤੇ ਨਿਤਾਣੀ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਤਰਲੇ ਕਰਦੀ ਤੇ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤੜਫ਼ਦੀ ਹੈ। ਨਿਰੰਤਰ ਯਾਦ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪਤੀ-ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਹੈ।

ਨਿਮਾਣੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਕਿਉ ਪਾਵੈ ਸੁਖ ਮਹਲੀ॥
ਨਾਨਕ ਜੇਠਿ ਜਾਣੈ ਤਿਸੁ ਜੈਸੀ ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਗੁਣ ਗਹਿਲੀ॥[8]

ਹਾੜ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤਪਸ਼ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਤਪਸ਼ ਹੈ ਉੱਥੇ ਮਨ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਅੱਗੇ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾਲ ਹੈ।

ਅਵਗਣ ਬਾਧਿ ਚਲੀ ਦੁਖੀ ਆਗੈ ਸੁਖੁ ਤਿਸੁ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੇ॥[9]

ਸਾਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਦਰਦ ਹੈ। ਮੌਸਮ ਦੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੜਕਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਮੌਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਦੁਹਾਗਣ ਤੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹੀ ਇਸਤਰੀ ਸੁਹਾਗਣ ਹੈ ਜੋ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਣਦੀ ਹੈ।

ਪਿਰ ਘਰਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਮਰੀਐ ਹਾਵੈ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਵੈ॥

....

ਨਾਨਕ ਸਾ ਸੋਹਾਗਣਿ ਕੰਤੀ ਪਿਰ ਕੈ ਅੰਕਿ ਸਮਾਵੈ।[10]

ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਸਭ ਮੋਹ, ਭਰਮ, ਪਾਖੰਡਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਈ ਇਹ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਝੁਰ-ਝੁਰ ਕੇ ਮਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਆਸੁਨਿ ਆਉ ਪਿਰਾ ਸਾ ਧਨ ਝੂਰਿ ਮੁਈ॥[11]

ਅੱਗੇ ਬੁਢੇਪੇ ਵਿਚ ਠੰਡ ਚੇਤੇ ਆਉਣ ਕਾਰਨ ਮਨ ਡੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਜੁਆਨੀ ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅੱਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਠੰਡ ਤੇ ਗਰਮੀ ਦਾ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਜੁਆਨੀ ਤੇ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੁਢੇਪੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਡਰ ਵਧਦਾ ਹੈ।

ਆਗੈ ਘਾਮ ਪਿਛੈ ਰੁਤਿ ਜਾਤਾ ਦੇਖਿ ਚਲਤ ਮਨੁ ਡੋਲੈ॥[12]

ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਤੀ ਚਾਹਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਹੀਨਾ ਸਫ਼ਲ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ।

ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਸਹਿਜ ਦਾ ਦੀਪ ਬਾਲਿਆ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਹਿਜ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਅੰਧਕਾਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਲਈ ਤਾਂਘ ਵਧਦੀ ਹੈ।

ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਸਮਾਉਣ ਨਾਲ ਗੁਣਵੰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਰਸ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਣਵੰਤੀ ਗੁਣ ਰਵੈ ਮੈ ਪਿਰੁ ਨਿਹਚਲੁ ਭਾਵਏ॥[13]

ਉਹੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।

ਨਾਨਕ ਸਾ ਧਨ ਨਾਹ ਪਿਆਰੀ ਅਭ ਭਗਤੀ ਪਿਰ ਆਗੈ॥[14]

ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਠੰਢ ਨਾਲ ਬਨਸਪਤੀ ਸੁੱਕਦੀ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਅਤਿ ਦੀ ਠੰਢ, ਆਲਸ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸਭ ਆਲਸ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨੂੰ ਵਸਾ ਕੇ ਰੰਗ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੁ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਇਹ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿ ਹਰ ਥਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਅਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਬੀਤਦਾ ਹੈ।

ਮਾਘ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਪੁੰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਮਿੱਟਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਪੀ ਲਿਆ, ਉਸ ਲਈ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਫੱਗਣ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਫ਼ਲ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਹੈ। ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਉਜਾਗਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਅਨੰਦਦਾਇਕ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਫਲਗੁਨਿ ਮਨਿ ਰਹਸੀ ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਭਾਇਆ ॥[15]

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨਾਲ ਜੀਵ ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ।

ਨਾਨਕ ਮੇਲਿ ਲਈ ਗੁਰਿ ਆਪਣੈ ਘਰਿ ਵਰੁ ਪਾਇਆ ਨਾਰੀ॥[16]

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਵਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਔਰਤ 'ਸੁਹਾਗਣ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ 'ਦੈਵੀ' ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਮਾਣਦੀ ਹੈ। ਜੀਵ-ਰੂਪੀ ਇਸਤਰੀ ਸਭ ਬੰਦਸ਼ਾਂ, ਦਮਿਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਇਸ ਅਨੋਖੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਅਭੇਦਤਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਵਖਰੇਵਾ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਔਰਤ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਸਰੂਪ ਤੇ ਦੈਵੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚਲੀ ਵਿੱਥ ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਰਹਮਾਹ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਤਾਂਘ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਕੇ ਸਹਿਜ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੇ ਜਾ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜੈਂਡਰ ਭੇਦ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਰਹਮਾਹ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਥਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।"ਬਾਰਾਂਮਾਂਹ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦੀ ਅਭੇਦਤਾ ਉਪਰੰਤ ਅਨੰਦ-ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਟੋਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਬਿਹਬਲ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਨਦਰਿ, ਮਿਹਰ ਜਾਂ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਅਜਿਹੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਧਿੰਗੋਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋ ਆਨੰਦ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ।"[17]

ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸੋਚ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਸਮਝ ਕੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ, ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੱਥ-ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਪਈ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋ ਕੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਪਾਖੰਡ ਹੈ।

ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਸੰਨਿਆਸ ਨਾਲ ਕਾਮ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਹਾਥ ਕਮੰਡਲੁ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ॥
ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਜਿ ਕਰਿ ਕਾਮਿ ਵਿਆਪਿਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ॥[18]

ਸੰਨਿਆਸੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਦਿਆਂ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦੇਣਾ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਔਰਤ ਵਿਰੋਧੀ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਜਗਤ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਔਰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੁਰਸ਼ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸਤਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਪੱਖੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਤੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿੱਚ ਜੈਂਡਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਹਿਲੇ ਨਾਰੀਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ

1. Simone de Beauvoir, The Second Sex, Vintage books, New York, 1997, 8-13 ਅੱਗੋਂ ਉਧਰਿਤ, ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, "ਜੈਂਡਰ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰੀ", ਡਾ. ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਜਣਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ
2. ਬਿੰਬ ਦੀ ਘਾੜਤ, ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2018, ਪੰਨਾ-50
3. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ- 472
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 472-473

5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 473
6 ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਨੀਝ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2010, ਪੰਨਾ-13
7 ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨ-1108
8 ਉਹੀ
9 ਉਹੀ
10 ਉਹੀ
11 ਉਹੀ
12 ਉਹੀ
13 ਉਹੀ, ਪੰਨਾ- 1109
14 ਉਹੀ
15 ਉਹੀ
16 ਉਹੀ
17 ਡਾ. ਚਰਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀ ਨੀਝ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 2010, ਪੰਨਾ- 14
18 ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ -1013

ਮਨਦੀਪ ਕੌਰ (ਡਾ.)
E-mail : mandeepphd@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਥਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ

ਡਾ. ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਕਈ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਣੇ ਅਣਜਾਣੇ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਮਿੱਥ ਲੋਕ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭੂਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਚਿੱਤਰ ਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਥ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨਾਲ ਗੂੜਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਕਿਉਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਅਵਚੇਤਨ, ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ.ਟੀ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਕੋਈ ਗਤੀ ਰਹਿਤ ਵਰਤਾਰਾ, ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਆਸਥਾ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋ ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਦਾਰਸ.ਨਿਕ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਸੰਕਲਪ, ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹੈ ਕਿਉਕਿ ਅਤੀਤ ਮਰ ਨਹੀ ਜਾਂਦਾ ਸਗੋ ਕਈ ਨਵੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ।

ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਵਿਚ ਮਿੱਥ ਦੇ ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ :-

ਮਿੱਥ, ਕੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸਤਿ ਵਿਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।[1]

ਕੈਜ਼ਇਰਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਿੱਥ' ਦੀ ਸਚਾਈ ਸਮਾਜਿਕ ਗਤੀ ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ।[2]

ਲੈਵੀ ਸਤ੍ਰਾਸ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ:ਮਿੱਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਮਾਨਵੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜੀਵਿਤ ਹੈ,ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਮਿੱਥ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਪਵੇਗਾ।[3]

ਮਰਸੀਆ ਐਲੀਏਡ ਅਨੁਸਾਰ, 'ਮਿੱਥ ਇਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।[4]

ਡਾ. ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਥਿੰਦ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਿੱਥ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਪੁਰਾਣ ਕਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਤਰਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ-ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਲੰਮੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਮਿੱਥ ਜੋ ਸਮੂਹਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਸਾਲ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।[5]

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਿਥਿਹਾਸ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ ਮਨ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨ ਅਣਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸ ਮਿਥਿਹਾਸ ਮਨੁੱਖੀ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿੱਚ ਟਿਕੇ ਵਿਚਾਰਵਾਦੀ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਅੱਗੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਿਰਜਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਚਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਸਾਵੀ ਵੰਡ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਪੜਾਉ, ਹਰਪਰਤ, ਹਰ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਿਥਿਹਾਸ ਰਾਹੀ ਉਹ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੰਜੀਦਗੀ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਥ ਜਿਸਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਿਵੇ ਕਰਦੀ ਹੈ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਕਾਸਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ, ਪਾਤਰਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਲੋੜਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਿੱਥ ਵਿਅਕਤੀ ਗਤਨਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋ ਇਹ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਤੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਮਨ ਉਸ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਕਲਪਨਾਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਬਣ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਆਧਾਰ ਭੂਮੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਯੁੱਗ ਤੋ ਦੂਜੇ ਯੁੱਗ ਤੱਕ ਇਹ ਨਿਰੰਤਰ ਸਫਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵੰਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਰਾਹੀ ਸੰਚਾਰ ਬੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮਿੱਥ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਆਸਥਾ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਮਨ ਸੱਚ ਵਾਂਗ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ।

ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਕਰਤੱਵ ਨਿਭਾਉਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਥਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅੱਗੇ ਤੋ ਅੱਗੇ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਿੱਥ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ, ਰੁਚੀਆਂ ਤੇ ਬਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਣ ਆਪਣੇ ਨਵੇ-ਨਵੇ ਅਰਥ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਿਥ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੂਤਰ ਹੈ। ਮਿਥ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਸਮੇ ਦੇ ਬੀਤਣ ਨਾਲ ਮਿਥ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਿਰਜਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਿਥ ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ, ਬਹੁ ਦਿਸ਼ਾਵੀ ਅਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਮਾਨਵ ਤੋ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਲੌਕਿਕ ਜਗਤ ਦੀ ਥਾਂ ਲੌਕਿਕ ਜਗਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਯਥਾਰਥ ਵਲ ਜਾ

ਰਹੀ ਹੈ। ਮਿਥ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਨਵੇ ਜੀਵਨ ਸੰਦਰਭ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਥ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਦਾ ਸਾਥ ਕਦੀ ਨਹੀ ਛੱਡਦੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋ ਸਭ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਮੌਤ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੋ ਹੋਣੀ ਹੈ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਕਈ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋ ਬਾਅਦ ਲੋਕ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਮੌਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਮਿਥ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਵੀ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਫਿਲਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਚੀਜ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਪਨ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਨਾਲ ਮੇਲ ਕਰਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਤਕਨੀਕਾਂ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਾਕਾਰ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਇਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਇਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਰਾਜ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸਗੋ ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਜਨ ਦੇ ਨਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਥ ਦਾ ਨਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਲੋਕ ਮਨ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਿਥਕ ਕਥਾਵਾਂ੍ਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਮਾਨਸ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਮਨੁੱਖ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ, ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰਹੱਸਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਣ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਭਦਾ ਹੈ।

ਰੀਵਰ ਅਤੇ ਬੋਸਵੈਲ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਥਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਹਿਮੀਅਤ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਿਥਕ ਧਰਮ ਤੋ ਬਿਨਾਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀ ਆ ਸਕਦਾ।[6]

ਮਿਥ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਧਰਮ ਦੇ ਜਟਿਲ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਿਕ ਰੂਪਾਂ ਚੋ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਿਥ ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੰਗਲੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਰਾਹੀ ਅਚੇਤ ਡਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਰਕੇ ਉਤਪੰਨ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈ। ਮਿਥ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਲਪੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

ਮਿਥਕ ਕਥਾ ਧਰਮ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਏਨੇ ਨੇੜੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਥਕ ਕਥਾ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਪਦ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।[7]

ਮੈਲਨੀਵਸਕੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਥਕ ਕਥਾਵਾਂ ਲੋਕ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੰਦੋਲਿਤ ਕਰਕੇ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਅਮਿੱਟ ਛਾਪ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਉਪਰ ਉਲੀਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਣਾਉਣ, ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਲਾਗੂ ਕਰਨ, ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ

ਕਰਵਾਉਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਠੋਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਰਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।[8]

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਰਾਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਥਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਇਕ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜਾ ਤੇ ਸੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਰਾਇ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੁੰਨਾਂ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦਾ ਵਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੋ ਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੂਨਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮਰਾਇ ਸਦਾ ਇਨਸਾਫ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰ ਨਹੀ, ਸਗੋ ਮਾਲਕ-ਏ-ਕੁਲ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ ਹੈ।[9]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਰਾਜ ਇੱਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਵਹੀਖਾਤਾ ਮਨ ਦੇ ਸੁਚੇਤ ਤੇ ਅਚੇਤ ਭਾਗ ਹਨ ਤੇ ਸੁਭਾਅ ਹਨ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ *ਧਰਮਰਾਜ* ਮਿੱਥ ਇਕ ਰੱਬੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਜ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਨਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੇ ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ।
ਓਥੈ ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ ਚੁਣਿ ਵਖਿ ਕਢੇ ਜਜਮਾਲਿਆ।
ਥਾਉ ਨ ਪਾਇਨਿ ਕੂੜਿਆਰ ਮੁਹ ਕਾਲੇ ਦੋਜਕਿ ਚਾਲਿਆ।
ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੇ ਸੇ ਜਿਣਿ ਗਏ ਹਾਰਿ ਗਏ ਸਿ ਠਗਣ ਚਾਲਿਆ।
ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ।[10]

ਮੌਤ ਤੋ ਬਾਅਦ ਧਰਮਰਾਇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਪਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਸਵਰਗ ਨਰਕ ਦੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਧਰਮਰਾਇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀ। ਇਹ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਤਾ ਵੀ ਹੈ।

ਆਤਮ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਾਮੁ ਮਹਿ ਆਤਮੁ ਚੀਨਸਿ ਗੁਰ ਬੀਚਾਰਾ।[11]

ਮਿਥਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਆਉਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿਸਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਤੇ ਅੰਤ (ਮੌਤ ਦੇ ਦਿਨ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਤੋ ਬਾਅਦ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਨਰਕ-ਸੁਰਗ ਦੀ ਸਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਨਰਕ ਸੁਰਗ ਸਭ ਪੁਰਾਣਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮਰਾਜ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਿਰਫ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ *ਧਰਮਰਾਜ* ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਨਹੀ ਮੰਨਦਾ।

ਧਰਮਰਾਜ ਤੋ ਚਿਤਰਗੁਪਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਦੇ ਹਨ।
ਗਾਵਹਿ ਤੁਧਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ।[12]

ਹਿੰਦੂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤਰਗੁਪਤ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਜਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਸਕੰਦ ਪੁਰਾਣ ਮੁਤਾਬਿਕ ਚਿਤ੍ਰ ਨਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚਤੁਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਧਰਮਰਾਜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਗਰੁੜ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿਤਰਗੁਪਤ ਦੀ ਪੁਰੀ ਧਰਮਰਾਜ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਚਿਤ੍ਰ ਤੇ ਗੁਪਤ ਨੂੰ ਦੋ ਕਰਮਚਾਰੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।[13]

ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੰਜ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਤੇ ਚੰਗੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਚਿਤ੍ਰਗੁਪਤ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖੇ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ।
ਲਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ।[14]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਮੁਖ ਲਈ ਚਿਤ੍ਰਗੁਪਤ ਦੀ ਕੋਈ ਧਾਰਣਾ ਨਹੀ, ਸਗੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੀਤੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਹੀ ਚਿਤਰਗੁਪਤ ਹਨ।

ਮਿਥਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਆਤਮਾ ਜੀਵ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿਛੋ ਪੰਜ ਭੌਤਿਕ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋ ਨਿਕਲਕੇ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਇਕ ਸਰੀਰ ਤੋ ਦੂਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਆਵਾਗਵਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਗਵਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੁਰਾਤਨ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵੇਦਾਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ, ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਅਤੇ ਗੀਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਵਾਗਵਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਜਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਿੱਥ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਮ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਮੌਤ ਤੋ ਬਾਅਦ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਗਵਨ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਦ ਆਵਾਗਮਨ ਵਿਚੋ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਭਲੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੱਛੇ ਘਰ ਜਨਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਬੁਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਰੀਬੀ, ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਜਿਲਤ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੌਰਾਸੀ ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਭੋਗਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਜੂਨਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ

ਸੂਕਰ ਸੁਆਨ ਗਰਧਭ ਮੰਜਾਰਾ।
ਪਸੂ ਮਲੇਛ ਨੀਚ ਚੰਡਾਲਾ।
ਗੁਰ ਤੇ ਮੁਹੁ ਫੇਰੇ ਤਿਨ ਜੋਨਿ ਭਵਾਈਐ।
ਬੰਧਨਿ ਬਾਧਿਆ ਆਈਐ ਜਾਈਐ।
ਜਿਉ ਆਰਣਿ ਲੋਹਾ ਪਾਇ ਭੰਨਿ ਘੜਾਈਐ।
ਤਿਉ ਸਾਕਤੁ ਜੋਨੀ ਪਾਇ ਭਵੈ ਭਵਾਈਐ।[15]

ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਮੰਨੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸੋਚ ਤੋ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਪਰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮੰਨੂ ਦੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੋਚ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੇ ਔਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀ ਕੀਤੀ, ਸਗੋ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦਾ ਰਵੱਈਆ ਨਾਂਹ ਪੱਖੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਲਈ ਉਸਨੇ ਬੰਧਨਾਂ, ਨਿਯਮਾਂ ਤੇ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦੂਜੀ ਸਿਰਜਣਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰੰਤੂ ਮੰਨੂ ਦੀ ਇਸ ਸੋਚ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਨੇ ਖੰਡਨ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਸਗੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ ਨਾਂਹ ਮੁਖੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ।

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ।[16]

ਔਰਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਸਮੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗਲਤ ਮਨੌਤਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਮਿੱਥਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਔਰਤ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਤੋ ਅਸਮੱਰਥ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਆਦਿ ਮਾਨਵ ਲਈ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅੰਗ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਕਈ ਪਰਾਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਨਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਰਭਧਾਨ ਸੰਸਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਦਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਪਵਿਤਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਕਿ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਨਵੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ।

ਬਿੰਦੁ ਰਕਤੁ ਮਿਲਿ ਪਿੰਡ ਸਰੀਆ।
ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਮਿਲਿ ਜੀਆ।[17]

ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੰਜੋਗਿ ਉਪਾਏ ਰਕਤੁ ਬਿੰਦ ਮਿਲਿ ਪਿੰਡ ਕਰੇ।
ਅੰਤਰਿ ਗਰਭ ਉਰਧਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਰੇ ਦਾਤਿ ਕਰੇ।[18]

ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਗਰਭ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਗਰਭਾਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫਲ ਲਗਣਾ ਜਦੋ ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਈ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾਵਾਂ, ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਪੰਛੀ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਕੱਚੇ ਫਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰਭ ਵਿੱਚ ਪਲ ਰਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾਵਾਂ ਤੋ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਅੱਗੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਸਹਾਈ ਹੋ ਕੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇਦਾ ਹੈ।

ਗਰਭ ਕੁੰਡਲ ਮਹਿ ਉਰਧ ਧਿਆਨੀ।
ਆਪੈ ਜਾਣੈ ਅੰਤਰਜਾਮੀ**
ਸਾਸਿ ਸਾਸਿ ਸਚੁ ਨਾਮ ਸਮਾਲੇ ਅੰਤਰਿ ਉਦਰ ਮਝਾਰਾ ਹੇ।[19]

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਰਭ ਦਾ ਅਗਨਿ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਹੈ। ਪੇਟ ਅਗਨੀ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਬਣਦੀ ਤੇ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੇਟ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਨਰਕ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਇਸ ਅਗਨਿ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੀਵ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਪੜਾਅ ਵੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪੇਟ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਗਨਿ ਬਿੰਬ ਜਲ ਭੀਤਰਿ ਨਿਪਜੇ ਕਾਹੇ ਕੰਮਿ ਉਪਾਏ।[20]

ਭਾਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਬੀਜ ਦਾ ਪੁੰਗਰਨਾ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋ ਬਾਅਦ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੋਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਕਿ ਹਰ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਜਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਜਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ ਉਹ ਕਦੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੰਨੂ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੱਰਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਜਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇ ਉਹ ਪਾਪ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸੋਚ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਿਉ ਜੋਰੂ ਸਿਰਨਾਵਣੀ ਆਵੇ ਵਾਰੋ ਵਾਰ।
ਜੂਠੇ ਜੂਠਾ ਮੁਖਿ ਵਸੈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ॥
ਸੂਚੇ ਏਹੀ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਬਹਨਿ ਜਿ ਪਿੰਡਾ ਧੋਇ॥
ਸੂਚੇ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ॥[21]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਦਾ

ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਧਰਮ, ਕਾਵਿ ਤੇ ਮਿੱਥ, ਲੋਕਤੱਤਾਂ, ਲੋਕਪ੍ਰਵਾਹ ਤੇ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾ ਦਾ ਇਕ ਖੂਬਸੂਰਤ ਤੇ ਅਨੂਠਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਿਥਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਕਾਵਿਕ ਮੁੱਲ-ਨਿਰਣਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

1) An Encyclopaedia of Religion; P-519
2) Mythology (ed, P. Marranda) P-127
3) Vladimir Propp. Mythology, P-141
4) Mircea Eliade, Myth and Reality P-5
5) ਲੋਕਯਾਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ; ਪੰਨਾ-53
6) Fundamentals of Folk Literature, P-90
7) Dictionary of world Literacy Terms, (Ed.J.Shipley) P-90
8) B.Malinowaski, Myth in Prinntine Psychology P-13
9) ਡਾ. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ; ਪੰਨਾ-212
10) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਆਸਾ ਮ।; ਪੰਨਾ-463
11) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ; ਪੰਨਾ-1153
12) ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ; ਪੰਨਾ-6
13) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਕੇਤ ਕੋਸ਼ ; ਪੰਨਾ-165
14) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਪੁ ; ਪੰਨਾ-6
15) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-752
16) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ; ਪੰਨਾ-473
17) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-1026
18) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-1013
19) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-1026-27
20) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-156
21) ਉਹੀ ; ਪੰਨਾ-472

ਨਰਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)

E-mail : drnarinderkaur1993@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ: ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸ਼ਾਇਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ

ਡਾ. ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਸਿੰਘ

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧
ਸਾਸੁ ਮਾਸੁ ਸਭੁ ਜੀਉ ਤੁਮਾਰਾ ਤੂ ਮੈ ਖਰਾ ਪਿਆਰਾ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਇਰੁ ਏਵ ਕਹਤੁ ਹੈ ਸਚੇ ਪਰਵਦਗਾਰਾ ॥੨॥
ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ ॥
ਭਾਲਿ ਰਹੇ ਹਮ ਰਹਣੁ ਨ ਪਾਇਆ ਜੀਵਤਿਆ ਮਰਿ ਰਹੀਐ ॥੫॥੧॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੬੬੦)

ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਇੱਕ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਦ੍ਰਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਜਿਕ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ ਜਦੋਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਜਾਤਾਂ ਤੇ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਸਿਤ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ, ਸਾਹਿਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪੱਖੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦੇ।

ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨਾਲ ਗਹਿਰੀ ਮੁਹੱਬਤ ਸੀ। ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਾਸ਼ੀਆਗਤ ਤਬਕੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਦੇ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚੋ ਅਜਿਹੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਅਤੇ ਵਿਵਿਧ ਅਰਥ ਪੂਰਨ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੇਧ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਹਕੂਮਤ ਹੱਥੋਂ ਆਮ ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਨੂੰ ਵੇਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿਲ ਪਸੀਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧
ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ॥
ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ॥
ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੈ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ॥੧॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਕਿਰਤ ਕਰੋ, ਵੰਡ ਛਕੋ ਤੇ ਨਾਮ ਜਪੋ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਸੁਮੇਲ ਵਜੋਂ

ਲੋਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਬਲਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਹੱਥੀ ਕਿਰਤ ਕਰ ਕੇ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆ।

ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਚਾਰ ਵਿਧੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਯੋਗ:

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ। ਅਨੰਤ ਤੇ ਅਪਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਸਲਾਹ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਸਧਾਰਣ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਖਸਮ ਕਾ ਢਾਡੀ' ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ' ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵਾਰ ਮਾਝ, ਪਉੜੀ

ਹਉ ਢਾਡੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ॥
ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥
ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ॥
ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥
ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੭੨੨-੨੩)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ *ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਵਿ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆ ਇਸ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਰਲਤਾ, ਛੰਦਬੰਦੀ ਦੀ ਰਸਿਕਤਾ, ਕਲਾ ਦੀ ਉਪਯੋਗਿਤਾ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ।*

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਲ ਲੋਕਮੁਖੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ, ਅਲੌਕਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਸਾਥ ਆਪ ਦੇ ਸੰਗੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨੇ ਨਿਭਾਇਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ –

ਇਕ ਬਾਬਾ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਦੂਜਾ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ॥

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੩੫)

ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਇਲਹਾਮ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ –

'ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਬਾਬ ਛੇੜ ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ'

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਰਾਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੁਰਾਵਲੀਆਂ ਦਾ ਵਾਦਨ ਕਰਦੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤਮਈ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਾਹਿਤਕ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੰਗੀਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ –

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ, ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ
ਚਲਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ॥

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੪)

ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਦਾ ਮਜਲਿਸ ਮੀਰਾਸੀ

(ਵਾਰ ੧੧, ਪਉੜੀ ੧੩)

ਇਹ ਮੀਰਾਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੰਗੀ ਵੀ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਰ ਪੈੜ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਧਰਿਆ ਤੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਾਖ਼ਿਆਤ ਗਵਾਹ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਕੁੱਲ ਉਮਰ ਦੇ 75 ਵਰ੍ਹਿਆ ਵਿੱਚੋਂ 47 ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਸੰਗ ਬਿਤਾਏ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਵੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸਵਾਸ ਤਿਆਗੇ।

ਵਿਸ਼ਾਲ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਨੁਭਵ:

ਆਪਣੇ ਸੰਗੀ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਗਏ ਹੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੱਬਤ ਤੱਕ, ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਲੰਕਾ ਤੱਕ, ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ, ਬਗਦਾਦ ਤੇ ਮੱਕੇ ਤੱਕ ਗਏ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਯਾਤਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੇ ਸੰਵਾਦਮਈ ਵਰਤਾਰਾ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਕਾਂ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਆਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕ ਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅੰਤਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ ਅਨਾਦਿ ਨਾਲ ਖੰਡਾਂ ਤੱਕ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ। ਵੇਦ, ਪੁਰਾਣ, ਸਿਮਰਤੀਆਂ, ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ, ਭਾਰਤੀ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ, ਬੋਧ, ਜੈਨ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਹ ਸਾਮੀ ਤੇ ਈਰਾਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਧੁਰ ਡੂੰਘਾਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਤਰ ਗਏ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਅਨੇਕ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦਾਂ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਮੰਥਨ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਲਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਦੀਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੀ ਕਰ ਆਏ ਤੇ ਸੱਚੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਵੀ ਆਸਨ ਕੀਤਾ। ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ, ਮੰਦਿਰ, ਮਸਜਿਦ ਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸੰਵਾਦ-ਭਰਪੂਰ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਸਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਹੋਇਆ।

ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੁਰੀ ਪਹੁੰਚੇ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਜਗਨਨਾਥ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਮੰਦਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਇੱਕਠੇ ਹੋ ਗਏ। ਸਥਾਨਕ ਮੁਖੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਸੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਆਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਾਮਲ ਤਾਂ ਹੋਏ ਪਰ ਕੀਮਤੀ ਥਾਲੀ ਨੂੰ ਘੁਮਾ ਕੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਆਰਤੀ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਨਾ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ –

ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੧
ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ ਰਵਿ ਚੰਦੁ ਦੀਪਕ ਬਨੇ ਤਾਰਿਕਾ ਮੰਡਲ ਜਨਕ ਮੋਤੀ॥
ਧੂਪੁ ਮਲਆਨਲੋ ਪਵਣੁ ਚਵਰੋ ਕਰੇ ਸਗਲ ਬਨਰਾਇ ਫੂਲੰਤ ਜੋਤੀ॥੧॥
ਕੈਸੀ ਆਰਤੀ ਹੋਇ ਭਵ ਖੰਡਨਾ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ॥
ਅਨਹਤਾ ਸਬਦ ਵਾਜੰਤ ਭੇਰੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੩)

ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹਾਜੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਮੱਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਹਾਜੀਆਂ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਹੋਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ –

ਪੁਛਨਿ ਗਲ ਈਮਾਨ ਦੀ, ਕਾਜ਼ੀ ਮੁਲਾਂ ਇਕਠੇ ਹੋਈ।
ਵਡਾ ਸਾਂਗ ਵਰਤਾਇਆ, ਲਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੁਦਰਤਿ ਕੋਈ।
ਪੁਛਨਿ ਫੋਲਿ ਕਿਤਾਬ ਨੋ, ਹਿੰਦੂ ਵਡਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨੋਈ।
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ, ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ।

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੩੩)

ਉਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ੁਭ ਅਮਲ ਭਾਵ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਝੋਂ ਦੋਵੇਂ ਗ਼ਮਗੀਨ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਐਥੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੱਚੇ ਤੇ ਬੇਐਬ ਪਰਵਦਗਾਰ ਅੱਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਫ਼ਾਨੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਸਚਾਈ ਹੈ।

ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧

ਯਕ ਅਰਜ ਗੁਫਤਮ ਪੇਸਿ ਤੋ ਦਰ ਗੋਸ ਕੁਨ ਕਰਤਾਰ॥

ਹਕਾ ਕਬੀਰ ਕਰੀਮ ਤੂ ਬੇਐਬ ਪਰਵਰਦਾਰ॥

ਦੁਨੀਆ ਮੁਕਾਮੇ ਫਾਨੀ ਤਹਕੀਕ ਦਿਲ ਦਾਨੀ॥

ਮਮ ਸਰ ਮੂਇ ਅਜਰਾਈਲ ਗਿਰਫਤਹ ਦਿਲ ਹੇਚਿ ਨ ਦਾਨੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੭੨੧)

ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਦੇਸੀ ਤੇ ਸਨਾਤਨੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਪੁ, ਪੱਟੀ (ਰਾਗ ਆਸਾ), ਓਅੰਕਾਰ (ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ), ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ (ਰਾਮਕਲੀ), ਵਾਰ (ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਮਲਾਰ), ਸੋ ਦਰੁ (ਆਸਾ) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਘੋਖਵਾਂ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਵਾਰ, ਛੰਤ, ਬਾਰਹਮਾਹ, ਸੋਹਿਲਾ, ਪਉੜੀ, ਅਲਾਹੁਣੀ, ਅੰਜੁਲੀ ਜਹੇ ਗਾਇਨ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਬਲਕਿ ਚਉਪਦੇ, ਅਸਟਪਦੀ ਜਹੇ ਸਨਾਤਨੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀਆਂ ਕੁਝ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਧੁਨਾਂ ਉੱਪਰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸਨਾਤਨੀ ਤੇ ਦੇਸੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਉੱਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ:

ਵਾਰ ਮਾਝ ਕੀ ਤਥਾ ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤਥਾ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ ਕੀ ਧੁਨੀ ਗਾਵਣੀ

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੩੭)

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ਵਾਰ ਸਲੋਕਾ ਨਾਲਿ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੈ ਕੀ ਧੁਨੀ

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੪੬੨)

ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ ਮਹਲਾ ਨੂੰ ਰਾਣੇ ਕੈਲਾਸ ਤਥਾ ਮਾਲਦੇ ਕੀ ਧੁਨਿ

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੨੭੮)

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੁਝ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਰਾਗ-ਧਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਂਦਾ। ਆਪ ਵੱਲੋਂ ਰਚੀਆਂ ਗਈਆਂ:

1. ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ 2. ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ 3. ਵਡਹੰਸ ਕੀ ਵਾਰ 4. ਵਾਰ ਸੂਹੀ 5. ਮਾਰੂ ਵਾਰ 6. ਵਾਰ ਮਲਾਰ ਕੀ 7. ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ 8. ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ

ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਰਾਗ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪਾਕਾਰ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਕੇ ਰਾਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਬਖਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਧਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਰਾਗਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਇਕ ਜਾਂ ਨਾਇਕਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ, ਉਪਰੋਕਤ ਰਾਗ ਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਲਖਣੇ, ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਤੇ

ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਨ ਕਰ, ਰਾਗ ਦੇ ਗਾਇਨ ਦੇ ਨੈਸਰਗਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ:

ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੧
ਨ ਭੀਜੈ ਨਾਦੀ ਬੇਦ॥
ਨ ਭੀਜੈ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿ॥
ਨ ਭੀਜੈ ਸੋਗੀ ਕੀਤੈ ਰੋਜਿ॥
ਨ ਭੀਜੈ ਰੂਪੀ ਮਾਲੀ ਰੰਗਿ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੨੩੭)

ਵਾਰ ਮਾਝ ਸਲੋਕ ਮ: ੧
ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ॥
ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਉ ਨਿਰਮਲੁ ਚੀਤੁ॥
ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਖੁਦਾਇ ਕਾ ਦਿਲਿ ਹਛੈ ਮੁਖਿ ਲੇਹੁ॥
ਅਵਰਿ ਦਿਵਾਜੇ ਦੁਨੀ ਕੇ ਝੂਠੇ ਅਮਲ ਕ.ਰੇਹੁ॥

(ਗੁ. ਗ੍ਰੰ. ਪੰਨਾ ੧੪੦)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 19 ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ 17 ਉਪ-ਰਾਗਾਂ ਜਾਂ ਰਾਗ-ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕੁੱਲ 976 ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਉਪ-ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਸਿਰੀ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਵਡਹੰਸੁ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ।

ਉਪਰਾਗ:

ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ, ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ, ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ, ਗਉੜੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਦੀਪਕੀ, ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ, ਗਉੜੀ ਦਖਣੀ, ਆਸਾ ਕਾਫੀ, ਵਡਹੰਸ ਦਖਣੀ, ਸੂਹੀ ਕਾਫੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦਖਣੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ, ਮਾਰੂ ਕਾਫੀ, ਮਾਰੂ ਦਖਣੀ, ਬਸੰਤ ਹਿੰਡੋਲ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਬਿਭਾਸ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਲੋਂ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨਾਤਨੀ ਅਤੇ ਦੇਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਸਿਰੀ, ਗੂਜਰੀ, ਬਿਲਾਵਲ, ਰਾਮਕਲੀ, ਭੈਰਉ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਸਨਾਤਨੀ ਰਾਗ ਰੂਪ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਮਾਝ, ਆਸਾ, ਵਡਹੰਸੁ, ਸੋਰਠਿ, ਤਿਲੰਗ ਜਹੇ ਦੇਸੀ ਰਾਗ ਰੂਪ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀ ਪੱਧਤੀ ਨੂੰ ਤਿਆਗਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰਾਗ ਹੀ ਕਿਹਾ, ਰਾਗਣੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਤਾਰਕਿਕ ਸੋਚ ਅਤੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਪਰੀਚੈ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਦੋ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਉਹ ਉਤਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ ਉਹ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗਤੀ ਪੱਧਤੀ ਕਹਿਲਾਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਦੱਖਣ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਛੇ ਦਖਣੀ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ ਗਉੜੀ ਦਖਣੀ, ਵਡਹੰਸ ਦਖਣੀ, ਬਿਲਾਵਲ ਦਖਣੀ, ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ, ਮਾਰੂ ਦਖਣੀ, ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਦਖਣੀ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਅਤਿ ਢੁਕਵੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿਹਰਾ ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਮਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ਬਦ-ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ:

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਹੁਣ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ) ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖ਼ਾਸ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਹੱਥੀਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਦੀ ਅਨੁਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਉੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਸਿਫ਼ਤ ਸਾਲਾਹ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕੇਂਦਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਚੱਲਦਾ, ਸੰਵਾਦ ਹੁੰਦਾ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੋਦਰ ਤੇ ਆਰਤੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਤੇ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ

ਸੋਦਰ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ॥

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੩੫)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕਈ ਲੰਮੇਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ। ਮਰਦਾਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹਿਜਾਦਾ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਜਾਪ ਕਿਸੇ ਉਨਮਾਦੀ ਖ਼ੁਮਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਹਿਜ ਤੇ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤ ਸੀ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਉਭਰੀ ਜਿਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਹੋਰ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਇੱਕਠਾਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਜਨਤਾ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕ੍ਰਾਂਤਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਅਨੁਸਾਰ

ਘਰਿ ਘਰਿ ਅੰਦਰਿ ਧਰਮਸਾਲ, ਹੋਵੈ ਕੀਰਤਨੁ ਸਦਾ ਵਿਸੋਆ

(ਵਾਰ ੧, ਪਉੜੀ ੨੭)

ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦੇ ਉੱਥਾਨ ਲਈ ਇਹ ਜਤਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਹੋਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਆਪਣੇ ਆਸ਼ਰੈਦਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਕੇ ਗਹਿਰਾਈ, ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਪਾਵਨ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਾਂਝ ਗੁਰੂ ਨੇ ਪਵਾਈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਹੱਤਵ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁੰਜਾਰ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ, ਸਹਿਜ ਤੇ ਤਰਕ ਭਰਪੂਰ ਅਧਿਆਤਮ, ਪਰਸਪਰ ਸੰਵਾਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸੁਮੇਲਿਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਵਜੋ ਰੱਖ ਕੇ, ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਬੱਧ ਕਰ ਕੇ, ਖ਼ੁਦ ਢਾਡੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗਾਇਨ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਇੱਕ ਉਸਾਰੂ ਸੰਗੀਤ-ਰੁਝਾਨ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ।'

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਜੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਅਗਲੇਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ-

'ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਨੌਆਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰਣ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸ ਪੱਧਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਮੰਤਵ, ਰੁਚੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸੰਗਤ-ਸਥਾਨ, ਸਮਾਂ-ਸਿਧਾਂਤ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮੂਹ-ਗਾਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੱਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਗੁਰੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ।'

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਜਿਸ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਤੇ ਸੰਵਾਦ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ 'ਜ਼ਾਹਰ ਪੀਰ' ਭਾਵ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਜੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਸਦੀਵੀ ਹੋਵੇ, ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਦਿੰਦੇ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਗੰਗ ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂਆ, ਮੁਸਲਮਾਣਾ ਮੱਕਾ ਕਾਬਾ॥
ਘਰਿ ਘਰਿ ਬਾਬਾ ਗਾਵੀਐ, ਵਜਨਿ ਤਾਲ ਮ੍ਰਿਦੰਗੁ ਰਬਾਬਾ॥
ਜਾਹਰ ਪੀਰੁ ਜਗਤੁ ਗੁਰ ਬਾਬਾ॥

(ਵਾਰ ੨੪, ਪਉੜੀ ੪)

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

- ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਰੂਲਾ, 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ' ਸਮਾਜਕ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਤਰ, ਅੰਕ 59, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2010, ਪੰਨਾ 1.
- ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਐਂਡ ਓਰੀਜਨਜ਼ ਆਫ਼ ਦਾ ਸਿੱਖ ਫੇਥ, ਏਸ਼ੀਆ ਪਬਲਿਸ਼ਿੰਗ ਹਾਊਸ, ਬੰਬਈ, 1969, ਪੰਨਾ 192.
- ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਰਾਗ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਡਾ. ਅਲੰਕਾਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ), 'ਆਦਿਕਾ' ਵਿੱਚੋਂ, ਗਰੇਸ਼ੀਅਸ ਬੁਕਸ, ਪਟਿਆਲਾ, 2018.
- ਓਹੀ, 'ਆਦਿਕਾ'' ਵਿੱਚੋਂ
- ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 180.
- ਡਾ. ਡੀ ਐੱਸ. ਨਰੂਲਾ, 'ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ-ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਭਾਈ ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾਦਕ), ਜਵੱਦੀ ਟਕਸਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2003, ਪੰਨਾ 19.
- ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਵਾਦਨ ਕਲਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1972, ਪੰਨਾ 272.

ਨਿਵੇਦਿਤਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)
drniveditavocalist@gmail.com

ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਪਰਮਵੀਰ ਕੌਰ

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 145)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਯੁੱਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਜੇਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦੌਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸਭਿਅਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਖਿਆਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਲਾਲਚ, ਫਰੇਬ, ਹਉਮੈ ਵਰਗੀਆਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੂੜੀਆਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ 'ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਸੇ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਵਿਆਪਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਅਧਾਰਾਂ ਤੇ ਪਈ ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਡ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਮੁੜ ਮਨੁੱਖਤਾ ਗੁਰੂ ਆਸ਼ੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਈ ਦੁੱਖ ਭੋਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਾਜ਼ੀਆਂ, ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਡੇਰੇਵਾਦੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ 'ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ' ਹੋਈ ਭਟਕ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਦਲਿਤ ਵਰਗ' ਅੱਜ ਵੀ ਅਪਮਾਨੇ ਅਤੇ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਭੋਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ-

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥
ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 15)

ਭਾਵ ਜੋ ਨੀਵੀਂ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤਿ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਤਿ ਨੀਵੇਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾਨਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲੋਚਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਿੱਖ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਜਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਹੈ-

ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥
ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥

ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥
ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1288)

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਧੁਨਿਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਹਨ, ਪਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਲੋਧੀ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਜੋ ਬੜੇ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਸ਼ਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਆਪਣੇ ਧਰਮ (ਇਸਲਾਮ) ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਹੀ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਅਜੋਕੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਇਕਾਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਇਕੱਠ, ਜੋ ਸਾਂਝੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੰਤਕ 'ਹੋਮੀ ਭਾਬਾ' ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਨੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਨਰੇਸ਼ਨ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

"The nation's 'coming into being' as a system of cultural signification, as the representation of social life rather than the discipline of social polity, emphasizes this instability of knowledge."[1]

ਭਾਵ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕੋਈ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਿਆਸਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਅਸਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰਾਹੀਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ 'Equivocal' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮਾਨ ਧੁਨੀਆਂ/ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਇਕੱਠ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ/ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਥੋਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਆਲੋਚਕਾਂ, ਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਰਾਸੀ ਦਾ ਕਤਲੇਆਮ, ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਦੰਗੇ ਅਤੇ ਨਿੱਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖੀ ਘਾਣ ਪਿੱਛੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੁਸੱਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਜੁਟੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੀਰੀਆ, ਇਰਾਕ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਮਲੇ ਇਸੇ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ-

ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ॥ਰਹਾਉ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 360)

ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਦੂਜੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਤਾਂ (ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ) ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ-ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ (ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਰਾਰੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ)। ਹਰ ਪਾਸੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਗੌਰਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਰਵੱਈਆ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਅਤੇ ਲੁਪਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ 'ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਆਮਤਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀਕਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ-

ਪਉਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤ ਜਾਤਾ॥
ਉਦਰ ਸੰਜੋਗੀ ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ॥

(ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1021)

ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੇਠ ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਕਿਆਸ ਲਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਪੰਜਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਆਖੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ 'ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕੰਟਰੋਲ ਵਿਭਾਗ' ਦੇ ਇਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ-

"As Ravi's major part is not in Punjab, we mainly have three rivers-Beas, Sutlej and Ghaggar, Beas is by and large OK, except last week's incident. In Sutlej we get B-grade water at Nangal. When it crosses Kiratpur Sahib, water becomes C-grade. When it cross Ludhiana, it becomes E-grade and that's the last grade. So is the case with Ghaggar. We get D-grade water from Haryana and by the time it passes Patiala, particularly Khanauri it becomes E-grade. So the water in our water bodies is polluted. As there is no grade below E-grade all the rivers are in a bad shape. We have to accept that and work out methods to clean them."[2]

ਹਰੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਭਰਮ ਅਧੀਨ ਵਧੇਰੇ ਮੁਨਾਫਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ, ਖਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸਪਰੇਆਂ ਦੀ ਧੜਾਧੜ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਸਦਕਾ ਅਨਾਜ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਨੂੰ ਅਪਾਹਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ। ਸਿਆਸੀ ਪੱਧਰ ਤੇ

ਪਾਖੰਡਵਾਦ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਚਿੰਤਕ ਵਰਗ ਸਿੱਧ, ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ
ਕਉਣੁ ਜਗਤ੍ਰਿ ਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਲਯੁਗ ਦੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦੀ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਹੈ-

ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

ਉਰਦੂ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰ 'ਇਕਬਾਲ' ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇੰਝ ਬਿਆਨਦਾ ਹੈ

ਫਿਰ ਉਠੀ ਆਖ਼ਿਰ ਸਦਾ ਤੌਹੀਦ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸੇ,
ਹਿੰਦ ਕੋ ਇੱਕ ਮਰਦੇ ਕਾਮਿਲ ਨੇ ਜਗਾਯਾ ਖ਼ਾਬ ਸੇ॥[3]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਰਮ, ਗ੍ਰਹਿਸਥੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 'ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ ਪੈਨੰਦਿਆ ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚੇ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ' ਦਾ ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਮਾਡਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੀ, ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਦਿਆਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪੰਥ ਅੰਦਰ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਸੱਜਣ, ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਕਤਲਗਾਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਅਪਣੱਤ ਭਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਸਦਕਾ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ-

ਨਾਉ ਧਰੀਕ ਸਿੱਖ ਹੋਆ।
ਪਹਿਲੀ ਧਰਮਸਾਲ ਓਥੇ ਬੱਧੀ।[4]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਥਾਂ, ਸਿੱਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਅਤੇ ਭਟਕੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ, ਜੋ ਤਰਕ 'ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ,

ਆਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਰੂੜੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਗੋਸ਼ਟ ਨੂੰ ਘੋਖਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਓਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਗੋਸ਼ਟ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵਿਚਾਰ-ਜਗਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਬਾਰੇ ਵੀ ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਗੋਸ਼ਟ ਬੜੇ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਈਰਖਾ, ਵਿਅੰਗ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਵਾਲੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸਮੁੱਚਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਠਰੰਮੇ, ਧੀਰਜ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਦੂਸ਼ਣਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਕਿੱਧਰੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਬਾਕੀ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸੰਕਟ ਦੇ ਜੁਗ ਵਿਚ ਜਾਤਿ ਪਾਤ, ਊਚ ਨੀਚ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਰੰਕ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਤਾ ਹੈ ਹੀ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੱਧੇ ਭਾਗ 'ਇਸਤਰੀ' ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਦਾ ਵੀ ਫੈਸ਼ਨ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਖੌਤੀ ਜੋਗੀ ਸੰਨਿਆਸੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਮਿੱਥਦੇ ਸਨ।"[5]

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੰਦਕਾਂ ਦੇ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ 'ਬੱਤੀ ਸੁਲੱਖਣੀ' ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਸਿਰਜਦਿਆਂ 'ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨਿ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ (ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬਰਾਬਰਤਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਸਿਰਜਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ-

"ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ ਰਖਣ ਵਾਲੇ 'ਲੋਕਤੰਤਰਵਾਦ' ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਤੀ, ਵਰਣ, ਵਰਗ ਆਦਿ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ।"[6]

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪੰਕਤੀਆਂ 'ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ' ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਗਲੇਰੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੀ ਬਦਲਿਆ, ਜੋਤ ਅਤੇ ਜੁਗਤ ਓਹੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼, ਅੱਗੇ ਵੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਢਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ (ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਜਦੋਂ 'ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ', ਜੋ ਇੱਕ ਜੰਗ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਾ ਫੱਟ ਖਾ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਪਰ ਡਿੱਗਿਆ ਅੰਤਿਮ ਸਾਹ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੋਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, "ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ! ਮੇਰੇ ਅਜ਼ੀਜ਼, ਆਖਰੀ ਵਕਤ ਹੈ, ਕਲਮਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲੈ। ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਧੁੱਪ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਢਾਲ

ਦੀ ਛਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ।" ਤਾਂ ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦਿਆਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, "ਦਾਤਿਆ! ਮੈ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਮਸ਼ੀਰਬਾਜ ਹੋਇਆ। ਫੇਰ ਵੀ ਏਨਾ ਕਰਮ! ਏਨੀ ਰਹਿਮਤ। ਤੌਬਾ ਕਰਦਾਂ ਦਾਤਿਆ। ਗੁਨਾਹ ਮੁਆਫ ਕਰੀਂ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ, "ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਸੱਜਣਾ! ਤਲਵਾਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਚਲਾਈ ਤੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜਿਆ ਹੈਂ। ਸੰਸਾਰ ਫਾਨੀ ਹੈ। ਸਭ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਦਾਂ ਵਾਲੀ ਮੌਤ ਵੀ ਕਾਬਿਲ-ਏ-ਫ਼ਖਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।" ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨੂੰ ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲ ਦੁਆਰਾ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦਿਖਾਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਔਰੰਗਜੇਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਰਾਜਗੱਦੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਸਬਕ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਵੱਸ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਦਕਾ ਹੀ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਆਉਂਦਿਆਂ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਰਵੱਈਆ ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਮੁਹੰਮਦ' ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ 'ਜੰਗਨਾਮੇ' ਦੇ ਆਪਣੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ-

"In no case would they slay a coward or put any
obstacle in the way of fugitive.
They do not plunder the wealth and ornaments of a woman,
be she a well-to-do lady or a maid-servant.
There is no adultery amongst these dogs, nor are these
mischievous people given to thieving.
Whether a woman is young or old, they call her a budhiya an old lady,
and ask her to get out of the way.
The word budhiya in the Indian language mean "an old lady."
There is no thief at all amongst these dogs, nor is there any house-
breaker born amongst these miscreants.
Because they do not make friends with adulters and house-breakers."[7]

ਉਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਵੱਲ ਮੈਲੀ ਨਿਗ੍ਹਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ 'ਬੁੱਢੀ' ਆਖ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਦੇਖ ਪਰਾਈਆ ਚੰਗੀਆ ਮਾਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਧੀਆਂ ਜਾਣੈ' ਵਾਲਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ।

"Do not call the dogs (the Sikhs) 'dogs', because they are lions, and are courageous like lions in the field of battle. How can a hero, who roars like a lion in the field of battle, be called a dog..........Singh is a title [a form of address for them]. It is not justice to call them dogs. If you do not know the

Hindustani language [I tell you that], the word Singh means a Lion. Truly they are like lions in battle, and at the time of peace they surpass Hatim."[8]

ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਲਈ 'ਕੁੱਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ 'ਸ਼ੇਰਾਂ' ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।

ਅਖੀਰ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁੱਖਤ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਸੀਬ ਹੋਇਆ। ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਨੀਤੀ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਇਹ ਰਾਜ ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰਿਆ। ਜਿਸ ਦਾ ਬਦਲ ਅੱਜ ਕਿੱਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਮੁੜ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਭੇਦਭਾਵ ਦੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਨਿਰਪੱਖ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-

"ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਸੈਨਿਕ ਅਹੁਦੇ, ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ, ਈਸਾਈਆਂ ਅਰਥਾਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਲਈ ਗੁਣ, ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਵਫਾਦਾਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਜਰ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।"[9]

ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਗੁਨਾਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੋਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿੱਧਰੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ 'ਭਓਰੋਨ੍ਹ ਗਇਲ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-

"He has never wantonly imbrued his hands in blood. Never perhaps was so large an empire founded by one man with so little criminality… This alone has prevented the necessity of putting to death those numerous independent Mohammedan, Hindu and Sikh princes, whom he has dethroned, and in most cases beggared, and who might have attempted to regain possession of their territories."[10]

ਅੰਗਰੇਜ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ ਪੰਜਾਬ 'ਸਰ ਹੈਨਰੀ ਫੇਨ', ਜੋ ਸੰਨ 1837 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ 'ਰੋਜ਼ਨਾਮਚੇ' ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ-

"Runjeet, among his subjects, has the character generally of a kind and generous master, and one of the best princes that has ever reigned in India. As evidence of his being a really good and amiable man, may be cited his kindness to children (two or three of whom he has crawling about the durbar), and the fact of his never having, since he conquered the country, put

a man to death for even the most heinous crimes. His exceeding kindness and good nature throughout our entire visit, to all in any way attached to us, makes us believe that such is his real character. At all events it is certain, that, without the punishment of death, this chief yet manages to keep his wild people in perfect subjection…"[11]

ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਉੱਪਰ ਸਥਾਪਿਤ, ਧਰਮ ਨਿਰਪੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਘਾਰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁੜ ਫਿਰਕੂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕਤਾ ਦੀ ਅਲਾਮਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਪੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਮਨੁੱਖ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੰਡਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮੁੜ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ 'ਤੇ ਧੱਕ, ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਧੂਆਂ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖੀ ਘਾਣ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਉੱਪਰ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਕਾਰਨ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨੁੱਖ, ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਘਾਣ ਨੂੰ ਠੱਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਿਆਰ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ?

ਹਵਾਲੇ:-

1. Bhabha, Homi K., Nation and Narration, pp.1-2
2. Vinayak, Ramesh., Pollution of Punjab waters:Can't just go with the flow anymore, https://www.hindustantimes.com/punjab/pollution-of-punjab-waters-can-t-just-go-with-the-flow-anymore/story-Hvli4S4bNoVFQQModULihN.html.
3. Poetry in Punjabi Dr Allama Muhammad Iqbal, https://www.punjabi-kavita.com/PoetryDrMuhammadIqbal.php#Iqbal066
4. ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ 53
5. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਬਾਣੀ ਸੰਸਾਰ, ਪੰਨਾ 94
6. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਵਿ-ਅਧਿਐਨ, ਪੰਨਾ 145-146
7. Ganda Singh, The Jang Namah, p. 6
8. Ganda Singh, The Jang Namah, p. 55
9. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ 144
10. Hugel, Baron Charles, Travels in Kashmir and The Panjab, p. 382
11. Fane, Henry Edward, Five Years in India, Vol I, p. 182

ਪਰਮਵੀਰ ਕੌਰ

theparamvirkaur@gmail.com

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨੈਤਿਕ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਗਤੀ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ

ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਲੱਗਭਗ ਪਿੱਛਲੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਜੰਗੀ ਜੱਦੋ ਜਹਿਦ, ਅਨੈਤਿਕਤਾ, ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਲੰਮਾ ਦੌਰ ਚਲਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਅਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਚੌਰਾਹੇ ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖਲਾਅ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇਪਨ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਤਕਲੀਫ਼ਦੇਹ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਔਖੀ ਘੜੀ ਵਿਚ ਝੂਠੇ ਆਪੇ ਦੀ, ਝੂਠੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਖੋਖਲੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨਕ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਦੁੱਖਾਂ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਛੁੱਕ ਹੈ। ਸੁੱਖ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਉਹ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਆਪੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਆਪੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਸ਼ਾਤੀ, ਅਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ।

ਆਪੁ ਨ ਚੀਨਸਿ ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਰੋਵੈ।।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਤਕਲੀਫ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ 'ਸਚ' ਨਾਲ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਉੱਚਤਮ ਪੜਾਅ ਹੈ। ਨੈਤਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾ ਅੰਗ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਬਿਨਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਮਾਤਰ ਇਕ ਦਿਖਾਵਾ ਹੈ।

ਮਨਹਠ ਬੁਧੀ ਕੇਤੀਆ ਕੇਤੇ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰ।।
ਕੇਤੇ ਬੰਧਨ ਜੀਅ ਕੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰ।।
ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ।।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਦੇਸ਼ 'ਸਚ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪਰਾਭੌਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਸਦੀਵੀਂ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ 'ਦਰੁਸਤਗੀ' ਜਾਂ ਚੰਗਿਆਈ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੂੜ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਹਰੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਨ ਦਾ ਵਿਨ੍ਹੇ ਜਾਣਾ, ਪ੍ਰਭ ਰਾਤਿਓ ਹੋਣਾ, ਖਸਮ ਦੀ ਰਜਾਇ ਤੇ ਟਿਕਣਾ, ਉਸ ਵਿਚ ਲਿਵ ਲਾਉਣੀ ਅਤੇ ਇਹੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਚ ਜਦੋਂ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨੈਤਿਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਸਚ ਅਚਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ, ਜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਚਤਮ ਲਕਸ਼ ਹੈ ਤਾਂ ਸਚਿਆਰ ਪਦ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਚ

ਅਚਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚਲੇ ਸਚ ਸਰੂਪ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੱਖ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਆਦਿ।।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਚ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਵਿਚ ਭੇਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨੈਤਿਕ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਪਰੋਕਤ ਦਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਕਿਸੇ ਨੈਤਿਕ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਿਆਰ, ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੂਪੀ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਸੰਤ ਦੇ ਛੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

1. ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।
2. ਉਹ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੈ।
3. ਉਹ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀਆਂ ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪ੍ਰਾਣਨਾਸ਼ਕ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ) ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
4. ਉਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਮਾਇਆ ਅੰਦਰ ਨਿਰਲੇਖ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।
5. ਗੁਰੂ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਸਿੱਖਮਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੁਰਾਗ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।
6. ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀ ਸੁਣਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ ਹੰਗਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਸਾਰਿਆ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਇਹ ਛੇ ਗੁਣ ਹਨ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿੱਤਰ ਸੰਤ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ।

ਮੰਤ੍ਰੰ ਰਾਮ ਰਾਮ ਨਾਮੰ ਧ੍ਯਾਨੰ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪੂਰਨਹ।।

....

ਖਟ ਲਖ੍ਯਣ ਪੂਰਨੰ ਪੁਰਖਹ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਸਾਧ ਸ੍ਵਜਨਹ।।

ਇਹ ਉਹੀ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਹੈ।ਇਹ ਪੂਰਨ ਪੁਰਸ਼ ਅਦੈਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਤਮ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ:

ਜਿਨੀ ਆਤਮੁ ਚੀਨਿਆ ਪਰਮਾਤਮੁ ਸੋਈ ।।

ਸ਼ੁੱਧ ਸਰੂਪ ਆਤਮ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਪਰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਜੀਵ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ (ਦਵੈਤ) ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਚਤਮ ਅਦ੍ਵੈਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਕਾਮ,

ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਵਰਗੇ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਨੈਤਿਕ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹਉਮੈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬੁਰਿਆਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਹਕਾਰ ਜੋ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਾਰੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ ਅਤੇ ਮੋਹ ਇਸੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚਾਲੇ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਹਟਾ ਕੇ ਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜਗਿਆਸੂ ਸੰਸਾਰਕ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਪਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਚਿਆਰ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਸਚ+ਅਕਾਰ' ਭਾਵ ਸਚ ਸਰੂਪ ਹੋਣਾ ਹੈ।

ਡਾ.ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਜਾਂ ਵਤੀਰਾ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਚੁ ਦਾ ਹੈ। ਸਚੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਸਚਿਆਰ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

1. ਸਚਿਆਰ ਸਦਾ '੧' ਦਾ ਉਪਾਸਕ ਹੈ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।
2. ਉਹ ਨਾਮਣਾ ਜਾਂ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਤਿ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਭਾ ਦੇਣਾ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੈ।
3. ਸਚਿਆਰ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਵਾਂਗ ਕਰਤਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਉਸਾਰੂ, ਉਸ ਦਾ ਬੋਲ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਮ ਉਸਾਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
4. ਉਹ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
5. 'ਸਚ' ਸਦਾ ਅਸੀਮ, ਅਗਮ ਤੇ ਅਗੋਚਰ ਹੈ ਜਿਵੇਂ '੧' ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਤੇ ਅਜੂਨੀ ਹੈ। ਪਰ 'ਸਚ' 'ਸੈਭੰ' ਵੀ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਜਾਂ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ ਸਿਧ ਹੈ।
6. ਉਸ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ' (ਗਿਆਨ ਤੇ 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਮਿਠਾਸ, ਦਇਆ ਨਿਮਰਤਾ, ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ) ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਪਰਚੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਾਧ ਦੇ ਦੱਸੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਣੀ ਰਵਾਇਤੀ ਭਾਰਤੀ ਢੰਗਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੋਚ, ਮੋਨ, ਬ੍ਰਤ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲਦੀ। ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਾਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਆਪ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਜੀਵ ਵਿਚਲੀ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵ ਸਚ ਅਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚਲੇ ਗੁਣ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕੀ? ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਹੁਕਮ

ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਸਤਕ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਅਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਪੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮ ਨੂੰ 'ਰਜ਼ਾਈ' ਵਿਚ ਮੰਨਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਰਜਾਈ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤੋਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਗਤ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਨਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਕਮ ਸਦਾ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ 'ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਹੁਕਮ' ਦੀ ਜੋਤਿ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੁਕਮ ਉਸ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ 'ਰੁਕ ਜਾਓ' ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਹਵਾਲਾ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਖੋਲਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਜਗਿਆਸੂ ਚੰਗੇ ਦਾਉ ਢਾਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸਾਧਦਾ ਹੈ।

ਹੁਕਮੈ ਬੂਝੈ ਚਉਪੜਿ ਖੇਲੈ ਮਨੁ ਜਿਣਿ ਢਾਲੇ ਪਾਸਾ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਸਾਧਕ ਉਸ ਦੇ ਭਉ ਵਿਚ ਅਵਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ੁੱਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹ ਕਰਕੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੈ ਨਾਨਕਾ ਭਉ ਚੰਦਨੁ ਲਾਵੈ।।
ਗੁਣ ਕਾਮਣ ਕਾਮਣਿ ਕਰੈ ਤਉ ਪਿਆਰੇ ਕਉ ਪਾਵੈ।।

ਇਹ ਕੰਮ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਦੀਵਾ ਅਮਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਲਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ:

ਬਿਨੁ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉ ਜਲੈ॥ ਰਹਾਉ।।
ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ॥
ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ॥
ਸਚੁ ਬੂਝਣੁ ਆਣਿ ਜਲਾਈਐ॥
ਇਹੁ ਤੇਲੁ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ॥
ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ॥ ਰਹਾਉ।।

ਇੱਥੇ ਤੇਲ ਤੋਂ ਭਾਵ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਗਈ ਘਾਲ ਹੈ। ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਸੰਜਮ 'ਨਾਮ' ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਘਾਲ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਜੇ ਭਉ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਚ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਅਗਨੀ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਦੀਵਾ ਬਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਹਰਮੁੱਖੀ (ਮਨਮੁਖ) ਜੀਵ ਨੂੰ ਅੰਤਰਮੁੱਖੀ (ਗੁਰਮੁਖ) ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਮੁਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੈਵੀ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ।।
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ।।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਭਾਵ ਸਚਿਆਰ ਬਣਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਰਸਤਾ 'ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ' ਹੈ। ਸਹਿਜ ਮਾਰਗ ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਸਿਮਰਨ ਸਹਿਜ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ 'ਨਾਮ' ਹੈ। ਇਸੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸਿ ਤਰਤੰ ਖੋਲਦੇ ਹਨ।

ਏਹਾ ਸੇਵਾ ਚਾਕਰੀ ਨਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨਿ ਆਇ॥

ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ, ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਮਨਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਜਗਿਆਸੂ ਦਾ ਮਨ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਚੱਲਤ ਹੈ।

ਨਾਮ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਚ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਗਿਆਸੂ ਵਿਚ ਸਚ, ਸੁਚ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗੁਣ ਸਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈ ਅਤੇ ਭਉ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਦਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਢਲੇ ਸਦਗੁਣ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਕੀ ਨੈਤਿਕ ਸਦਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ 'ਦਾਤਾ ਸਰੂਪ' ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਰਮਾਣਤਾ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਦਰਿ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਨਦਰਿ ਦੀ ਤਵਕੋਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸੇਵਾ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਮਨ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਢੱਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦਾਸ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚੋਂ 'ਹਉਮੈਂ' ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਨਾਲ ਐਦ੍ਵਤ ਭਾਵ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਸਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨਮਈ ਸਬੰਧ ਪਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਚ (ਨਾਮ) ਸੁਚ (ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਦਗੁਣਾਂ) ਦੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਖਿਆਨ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕ ਤੁਕ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ।।
ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ।।

ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਜੋ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਜ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੀ 34 ਤੋਂ 37 ਪਾਉੜੀ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ:-

ਅਧਿਆਤਮਕ ਉਨਤੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਵਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਦਾ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅੰਦਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਪਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਕਾਲ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹੋਣਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਯਾਦਾਪੂਰਕ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਧਰਤੀ ਰੂਪੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਅਨੰਤ ਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਠਹਿਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀਆ ਨਿਰਜੀਵ ਅਤੇ ਜੀਵਤ ਵਸਤਾ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਾਰਨ ਨਿਯਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ ਜੋ ਕਰਮ-ਫਲ ਅਤੇ ਕਰਮ-ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਇਹ ਨਿਯਮ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਅਸੀਮ ਨਿਯਮ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨੈਤਿਕ ਚੇਤਨਾ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਰਤੱਵ ਪਾਲਣ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਪੂਰਨ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਵੈਇਛਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ'ਤੇ ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੇਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਅਨੈਤਿਕ, ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁੱਧ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਤ ਆਚਰਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਰਥੀ ਦੇ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਬੇਸ਼ਕ ਰਸਮੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਲਈ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ:-

ਫਲ ਕਾਰਨ ਫੂਲੀ ਬਨਰਾਇ।। ਫਲੁ ਲਾਗਾ ਤਬ ਫੂਲੁ ਬਿਲਾਇ।।
ਗਿਆਨੈ ਕਾਰਨ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸੁ।। ਗਿਆਨੁ ਭਇਆ ਤਹ ਕਰਮਹ ਨਾਸੁ।।

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਮਾਰਥੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਖੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਸਾਰੇ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਅਤੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਸੰਕੀਰਨਤਾ, ਤੰਗ ਖਿਆਲੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਸਵੈਹੰਗਤਾ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹਰ ਸ਼ੈ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬੁੱਧ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਘੜਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ।।
ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ।।
ਕੇਤੀਆ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ।।
ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ।।
ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ।।
ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ।।
ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ।।
ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਕੇਤੇ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ।।35।।

ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਸਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪ੍ਰਫੁਲਿੱਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਸ ਸੁਰਤਿ, ਮਤ, ਮਨ ਬੁੱਧ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਘਾੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ।। ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ।।
ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ।। ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ।।
ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ।।ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ।।36।।

ਇਹ ਸੁਰਤਿ ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਮਨਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵਿਵੇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਸੁਧਿ ਭਾਵ ਪੂਰਨ ਸੂਝ ਬਣਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਮ ਖੰਡ ਦਾ ਸਾਧਕ ਦਇਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ। ਦਇਆ ਦਾ ਇਹ ਵਿਹਾਰ ਉਸ ਲਈ ਸੇਵਾ ਹੈ।

ਸੁਰਤਿ, ਮਤ, ਬੁਧ ਅਤੇ ਸੁਧਿ ਦੀ ਘਾੜਤ ਨਾਲ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋਏ ਪਰਮਾਰਥੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਕਰਮ ਖੰਡ ਹੈ।

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ।। ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ।।
ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ।। ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ।।
ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ।। ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ।।

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ।। ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ।।
ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ।। ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ।।

ਇਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਦਰਿ ਦੁਆਰਾ ਸਾਧਕਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਗਿਆਨ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਿਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਭਵ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਰਾਮ ਰਮਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇੱਛਾ, ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਕਾਂ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਿਛਾਹ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਪਰਮਾਰਥੀ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰਕ ਜਾਂ ਪਰਮਾਰਥਕ ਲਾਭ ਲਈ ਨੈਤਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਦਰਿ ਸਦਕਾ ਨੈਤਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰਮਾਰਥੀ ਦਾ ਸਹਜ ਗੁਣ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ 'ਹੁਕਮ' ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਕਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਕਮ ਅਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਬਲ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਾਧਨ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪੜਾਅ ਸਚ ਖੰਡ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਧਕ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਪੜਾਅ ਹੈ । ਇਸ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਰਮਾਰਥੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ ਸਚ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ।। ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ।।
ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ।। ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ।।
ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ।। ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ।।
ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ।। ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ।।

ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਲੇਪ ਅਤੇ ਅਲਿਪਤ ਹੋ ਕੇ ਆਤਮ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਚ ਸਰੂਪ ਸਚਿਆਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਗਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੈਤਿਕ-ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਸਚਿਆਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਫਲਸਫ਼ੇ ਵਿਚ ਨਿੱਜੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਨੈਤਿਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਝ ਸਮੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਸਾਰਥਿਕ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਸੰਜੀਵ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਿਆਪਕ ਵਿਸ਼ਵ ਅੰਦਰ ਠੰਢੀ ਪੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ
dr.parminder.kaur.aulakh@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਰਚਿਤ 'ਪਟੀ' ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ

ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਰਬਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਉਹ ਵੇਗ ਹੈ ਜੋ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਉਪਰ ਚੱਲਣ ਦਾ ਬਲ ਬਖ਼ਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਵੱਲ ਜੇਕਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਬਚਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੋਲ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਰੂਹਾਨੀ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਝਮੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਤ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਬਾਣੀ ਦਾ ਓਟਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਆਈ॥
ਤਿਨਿ ਸਗਲੀ ਚਿੰਤ ਮਿਟਾਈ॥[1]

ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ 'ਬਾਣੀ' ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀਂ ਸਾਡਾ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸਿਧਾਂਤ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣ ਕੇ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਇਆ ਵਿਅਕਤੀ ਜੇਕਰ ਸਕੂਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਤਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਭੁੱਖਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਲਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫੈਲਾਉਣਾ ਤੇ ਇੱਕ ਸਚੁੱਜੇ ਤੇ ਨਰੋਏ ਸਮਾਜ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਨੂੰ ਇਕੋ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਣ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਵਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾਤ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸ ਅਵਾਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ॥
ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੈ॥[2]

'ਪਟੀ' ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਪੀ ਦੇ 35 ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਵਿ ਟੋਟੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਟੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿੱਚ ਪੰਨਾ 432 ਤੋਂ 434 ਵਿੱਚ 'ਰਾਗ ਆਸਾ' ਮਹਲਾ 1 ਪਟੀ'

ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ 35 ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਵਿਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 16, 14 ਭਾਵ 30 ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਹਨ। 'ਪਟੀ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਲੱਕੜ ਦੀ ਉਸ 'ਫੱਟੀ' ਜਾਂ ਤਖ਼ਤੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪਰ ਸਿਖਿਆਰਥੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖਣ ਕਲਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਕੇ ਹਨ। ਪਟੀ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਅੱਖਰ ਪੈਂਤੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਵਾਲੇ ਹੀ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਦੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਇਸ (ਪੱਟੀ) ਦੀ ਆਰੰਭਤਾ 'ਸ' ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ 'ੳ' ਸਵਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਸਸੈ ਸੋਇ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਜਿਨਿ ਸਾਜੀ ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ॥[3]

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਅੱਖਰ ਙ, ਞ, ਣ ਪਟੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਵਿਉਂਤ ਵਿਧੀ ਰਾਂਹੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ:

ਙੰਙੈ ਙਿਆਨੁ ਬੂਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਸੋਈ॥
ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਈ॥[4]

ਞੰਞੈ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਜਾ ਦੇਖਾ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ਨਾਹੀ॥[5]

ਣਾਣੈ ਰਵਤੁ ਰਹੈ ਘਟ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਸੋਈ॥
ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਥਾਈ....॥[6]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਹਰ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਹੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤਲਖ਼ੀ ਹਕੀਕਤਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣਾ ਕੇ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਟੀ ਵਿਚ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਚੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਕਈ ਰਹੱਸ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰੇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਰਆਨ ਵਿੱਚ 'ਕੁਨ' ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਈਸਾਈ ਮਤ ਹਫਤੇ ਦੇ ਸੱਤਾਂ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚਾ ਜਗਤ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਨਿਵਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਵੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਦੁਆਰਾ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਸਿਰਜਕ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਵਵੈ ਵਾਸੁਦੇਉ ਪਰਮੇਸਰੁ ਵੇਖਣ ਕਉ ਜਿਨਿ ਵੇਸੁ ਕੀਆ॥
ਵੇਖੈ ਚਾਖੈ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣੈ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ॥[7]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਪਟੀ ਵਿੱਚ 'ਮੌਤ' ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਤੁਕਾਂ ਅਗਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਢਢੈ ਢਾਹਿ ਉਸਾਰੈ ਆਪੇ ਜਿਉ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਕਰੇ।[8]

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਅਸਲੀ ਸਾਧਨ ਮੌਤ ਨੂੰ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸ਼ੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ, ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਨਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਨੇਮ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਸੇਈ ਫਲੁ ਪਾਵਹਿ ਜਿਨਿ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ॥
ਠਠੈ ਠਾਢਿ ਵਰਤੀ ਤਿਨ ਅੰਤਰਿ ਹਰਿ ਚਰਣੀ ਜਿਨੑ ਕਾ ਚਿਤੁ ਲਾਗਾ॥[9]

ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਏ ਜੀਵ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਜੋ ਕਿ ਫ਼ਿਕਰਾਂ ਤੇ ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਛੀਆਂ ਕਾਰਨ ਝੂਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਹੌਸਲੇ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਦਾ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਾਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ:

ਦੇ ਦੇ ਵੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਜਿਉ ਜੀਆ ਕਾ ਰਿਜਕੁ ਪਇਆ॥[10]

ਪਟੀ ਜਿਥੇ ਅਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਏ ਜੀਵ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ਤਾਮਿਕ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਹੀ ਰਾਸਤੇ ਤੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੇ ਵਹਿਭਰਮ ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਸਮਾਜ ਲਈ ਘਾਤਕ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵੱਲ ਜੇਕਰ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸ਼ਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਨੇਰਗਰਦੀ ਤੇ ਜੁਗਗਰਦੀ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਫੋਕੇ ਕਰਮਕਾਡਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਜੀਵਨ ਸਿਧਾਂਤ

ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਜੋ ਕਿ ਆਵਾਮ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਇ ਖੁਦ ਕੁਰਾਹੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਧਰਮ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿਖਾਵਾ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਜਨਤਾ ਉਪਰ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤਾਂ, ਮੁੱਲਾਂ ਤੇ ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦਾ ਜੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਙੰਙੈ ਙਿਆਨੁ ਬੂਝੈ ਜੇ ਕੋਈ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਸੋਈ॥
ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਈ॥[11]

ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਅੰਦਰ ਉਪਜੀ ਹਉਮੈ ਉਹ ਰੋਗ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਤਰ ਹੀਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਹੰਕਾਰ, ਹਉਮੈ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿਚਲੇ ਉਹ ਵਿਕਾਰ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਸਾਦਗੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਆਦਿ ਸਰਵਸ਼੍ਰੇਸਟ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। 'ਮੈਂ' ਵਿਚ ਡੁਬੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਹਲੀਮੀ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਅੰਦਰਲੇ ਇਹ ਵਿਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੇ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਹੀ ਗਲਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਕੂੜ ਵਿਚ ਡੁਬਿਆ ਹੋਇਆ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਮਨੋਰਥ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਕੂੜ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਉਮੇ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਬਦੀ ਵਰਗੇ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਬਾਰੇ ਚੱਲਦੀ ਹੈ।

ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੂਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ॥
ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ॥[12]

ਹਰ ਜੀਵ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਵਾਸੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਨਾ ਤਰ ਨਾ ਤੁਲਹਾ ਹਮ ਬੂਡਸਿ ਤਾਰਿ ਲੇਹਿ ਤਾਰਣ ਰਾਇਆ॥[13]

ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ 'ਮੌਤ' ਨੂੰ ਚਿੰਨ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਅਟੱਲ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ 'ਮੌਤ' ਹੀ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਚਿੰਨਾਂ/ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਬਿੰਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਆਪ ਦੁਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਚੁਣੇ ਗਏ ਅਲੰਕਾਰ ਬਿੰਬ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਬਿੰਬ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਿਰਜਣਾ ਰਾਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਸਗੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆ ਚੁੱਕੇ ਨਿਘਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਝਾਤ ਮਾਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੇਡ ਰਾਂਹੀ ਵਿਆਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਾਸਾਰੇ ਨੂੰ ਚਾਰ ਜੁਗਾਂ ਅੰਦਰ (ਸਤਯੁਗ, ਦੁਆਪਰ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਕਲਜੁਗ) ਰੱਖ ਕੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਇਹਨਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣ-ਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਬਬੈ ਬਾਜੀ ਖੇਲਣ ਲਾਗਾ ਚਉਪੜਿ ਕੀਤੇ ਚਾਰਿ ਜੁਗਾ॥
ਜੀਆ ਜੰਤ ਸਭ ਸਾਰੀ ਕੀਤੇ ਪਾਸਾ ਢਾਲਿਣ ਆਪਿ ਲਗਾ॥[14]

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬਿੰਬ ਵਿਚ ਚਿਤਾਰ ਕੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਰਮ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸਿਸ਼ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ:

ਕਿਆ ਭਰਮੁ ਕਿਆ ਮਾਇਆ ਕਹੀਐ ਜੋ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਸੋਈ ਭਲਾ॥[15]

ਛਛੈ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਤ ਹੋਆ॥
ਭਰਮੁ ਉਪਾਹਿ ਭੁਲਾਈਅਨ ਆਪੇ.......॥[16]

ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਆਪਨੇ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅਰਬੀਫਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਤਾ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਗਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰਲ, ਸੌਖੀ ਤੇ ਠੇਠ ਹੈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮਹਿਕ ਹੂਬਹੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਰਲਤਾ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਪਪੈ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਪਰਮੇਸਰੁ ਵੇਖਣ ਰਉ ਪਰਪੰਚੁ ਕੀਆ॥
ਦੇਖੈ ਬੂਝਤ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣੇ ਅੰਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ॥[17]

ਆਪ ਦੀ ਲਾਇਵ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਤਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸ਼ਪੱਸਟ ਠੇਠ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਗ ਸਧਾਰਨ ਵਰਗ ਦੀ ਸਮਝ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਕਬੂਲੇ ਜਾਣ। ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ, ਤੰਗੀਆਂ, ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ।

ਨਾਮ ਦੀ ਰਸਨਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਤਾ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਮ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਭਟਕਣਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕਕਿਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਅੰਦਰ ਪਦਾਰਥਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੀ ਰਸਨਾ ਨਾਲ

ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜੀਵ ਉੱਤਮਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਵਾਸੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ ਦਾ ਆਪਾ ਸਤੁੰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਏਕੋ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਸਭ ਥਾਈ ਏਕੁ ਵਸਿਆ ਮਨ ਮਾਹੀ॥[18]

ਸੋ ਜਿਥੇ ਪਟੀ ਅਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇ ਫੋਕੇ ਕਰਮ ਕਾਡਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਬੇਰੁਖੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ਤਾਮਿਕ ਸੇਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਾਸਤੇ ਤੇ ਤੋਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਆਸਾਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਪਟੀ ਬਾਣੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸੋਰਠ ਰਾਗ ਮਹਲਾ 4, ਪੰਨਾ-628
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਨਟ ਰਾਗ ਮਹਲਾ 8, ਪੰਨਾ-982
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਮਹਲਾ 2, ਪੰਨਾ-432
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ਉਹੀ।
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 433
6. ਉਹੀ
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 434
8. ਉਹੀ
9. ਉਹੀ
10. ਉਹੀ
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 432
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 433
13. ਉਹੀ
14. ਉਹੀ
15. ਉਹੀ
16. ਉਹੀ
17. ਉਹੀ
18. ਉਹੀ

ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ

ravalgill@gamil.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਰੋਕਾਰ

ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਰਮਾ

ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਖੋਜਕਾਰਾ ਨੇ ਲਗਭਗ 4200 ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।ਧਰਮ ਅਦ੍ਵੈਤ ਅਤੇ ਦਵੈਤ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਏ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਇੱਥੇ ਵੀ ਲਗਭਗ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਬੁੱਧ ਧਰਮ, ਜੈਨ ਧਰਮ, ਪਾਰਸੀ ਧਰਮ, ਇਸਾਈ ਧਰਮ, ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਆਦਿ। ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਯਥਾਰਥ ਇਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਕਈ ਵਿਰੋਧੀ ਸਭਿਅਤਾਵਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਇਹੋ ਧਰਮਆਪਸੀ ਟਕਰਾਓ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਮ੍ਹਣੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਜਾਂ ਪੱਛਮੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਕਬੀਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਧਾੜਵੀ ਕਬੀਲੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਹਿੰਦੂ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਭਾਗ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿੱਥੇ ਐਨੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਤੇ ਸੱਭਿਆਤਾਵਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕਮਿਕ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ। ਇਰਾਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ, ਪਾਰਥੀ, ਸਿਥਿਆਈ, ਕੁਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਹੁੰਨ ਲੋਕ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਆਏ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਧਾਰਮਿਕ ਜੋਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਆਗਮਨ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਸਤਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਅਰਬ ਵਪਾਰੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਏਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਪਾਰਿਕ ਬਸਤੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਉਥਲ ਪੁਥਲ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਧੱਕਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕਾਫੀ ਜੋਰ ਫੜ ਗਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਟੜਤਾ ਜੋਰ ਫੜ ਗਈ ਫਿਰ ਤੁਰਕਾਂ ਨੇ ਆ ਕੇ ਹੋਰ ਹਾਲਾਤ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੰਗਨਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਸੰਕੀਰਨ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਸੰਬਧਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗੰਢਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰ ਹੋਲੀ ਹੋਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਕਈ ਪੁਰਬ ਦੇਖ ਕੇ ਸਬ-ਇ-ਬਾਰਾਤ ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ, ਵਹਿਮ ਭਰਮ, ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ, ਪਾਖੰਡਵਾਦ, ਜਾਤੀਵਾਦ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਫੈਲ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਸੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਸ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਆਵੇਗ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਪਸ਼ਟ ਛਾਪ ਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸੀ। ਕਲਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦਾ ਮਨਰੋਥ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ

ਰੱਬੀ ਰਾਹ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਰਾਹ ਦਿਖਾਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਸੀ।

ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਅਨੋਖੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਬਹਿਲੋਲ ਖਾਨ ਲੋਧੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅਜੋਕਾ ਨਾਮ) ਰਾਵੀਓਂ ਪਾਰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਏ ਇੱਕ ਬੇਦੀ ਗੋਤ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਖੱਤਰੀ ਪਰਿਵਾਰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿੱਚ ਆ ਆਬਾਦ ਹੋਇਆ।ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਕਲਿਆਣ ਚੰਦ ਸੀ। ਜੋ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਟਵਾਰੀ ਬਣ ਗਿਆ।ਪਿੰਡ ਚਾਹਲਵਾਲਾ ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਹੈ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਰਾਮਾ ਦੀ ਬੇਟੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨਾਲ ਕਲਿਆਣ ਚੰਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਕਲਿਆਣ ਚੰਦ ਦੀ ਇੱਕ ਧੀ ਨਾਨਕੀ ਸੀ ਇੱਕ ਭਰਾ ਲਾਲੂ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ 3 ਬ੍ਰਿਕਮੀ 1526 ਮੁਤਾਬਕ 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1469 ਈ: ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਸਮੇਂ ਇਕ ਬਾਲਕ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਨਾਨਕ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਪਾ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ।ਜਿਸਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਕਹਿਕੇ ਵਡਿਆਈਆ ਤੇ ਕਹਿਕੇ ਵਡਿਆਉਦੀਆਂ ਵੀ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲੀ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬ ਲੈ ਆਂਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਦਕਾਲੀ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇ ਇਨਸਾਫੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ।ਉਹ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਆਪ ਗਵਾਹ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਣਿਆ ਸੀ।[4] ਇਸੇ ਵੱਲ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

'ਜੈਸੀ ਮੈਂ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ'

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤਿਲੰਗ ਪੰ: 722

ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਮੈਂ ਉਹ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਉਸਦੇਗੁਣਾ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਿਤ ਹੈ।ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛੱਮ ਵਿੱਚ ਈਸਾਈਆਂ ਅੰਦਰ ਮਾਰਟਿਨ ਲੁੱਥਰ ਅਤੇ ਜਾਨ ਕੈਲਵਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਜਾਗਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਮਨੋਤਰੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਦੇ ਸਾਖੀ ਹੋਏ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਸੁਧਾਰਕ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਅੰਤਰ ਸੂਝ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਤੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਦਰ, ਕੁਦਰਤ,ਜੀਵ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ, ਨੈਤਿਕਤਾ, ਸੇਵਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਸੰਜਮ, ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਣਾਇਆ।ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲੈਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਖੰਡ ਸਚੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ।।
ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਲੋਅ ਸਚੇ ਆਕਾਰ।।
ਸਚੇ ਤੇਰੇ ਕਰਣੇ ਸਰਬ ਬੀਚਾਰ।।

ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ ਸਚੀ ਸਾਲਾਹ।।
ਸਚੀ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ।।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰ:463

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਕਾਰਾਤਮਿਕ ਗੁਣ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਪਰਿਵਾਰ,ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਇੱਕ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਂਦਾ।[5] ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਸਾਕਾਤਮਿਕਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਾਦਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਜਲਵਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰਦਪ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾਂ ਉਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰ।।
ਵਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵਾਂ ਏਕ ਵਾਰ।।

ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚੋ ਕਾਦਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਦੇਵ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸਗੋਂ ਬ੍ਰਹਮ,ਜੀਵ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਅਦ੍ਵੈਤਵਾਦ ਵਿੱਚ ਚਿਤਵ ਕੇ ਇਸਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਇਕ ਜਗ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨਾ ਜਾਈ ਲਖਿਆ।।ਰਹਾਉ।।
ਜਾਤਿ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਭਰਪੂਰ ਰਹਿਆ।।

ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਬਲਿਹਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਤਰਕ ਸੀਮਤ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਤਰਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬੰਨ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।[17]

ਕੁਦਰਤਿ ਹੈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇ।।
ਜੇ ਕੀਮਤ ਪਾਇ ਤਾ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ।।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਚਾਰ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਿਥਵੀ,ਹਵਾ,ਪਾਣੀ,ਅੱਗ ਇਹ ਕੁਦਰਤੀ ਹਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਜਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣੇ। ਆਪਣੇ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤਿ,
ਦਿਵਸ, ਰਾਤ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲਿ ਜਗਤੁ,

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰ: 8

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੁਦਰਤ, ਕਾਦਰ ਤੇ ਜੀਵ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਟੁੱਟ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਨਿਹਰੀ ਮੌਕਾ ਦੱਸਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕਸਰੋਕਾਰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉਹੋਂ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ੴ (ਇਕ ਉਂਕਾਰ) ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਕੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰੇ ਵੰਡ ਕੇ ਛਕੇ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੁਪਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਉਹ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

'ਮਨ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤ'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਐਨੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਦੁਖ ਵੀ ਮਨਾਇਆ। ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ ਸੀ ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨੀ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਗਈ।ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੁਰਮਾਇਆ–

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ।।
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ।।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰ: 145

ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਥਾਈ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।[6] ਜਾਲਮ ਅਤੇ ਅਨਿਆਈ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੋਲੀ ਚੱਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਮੰਤਰੀ, ਦੰਭੀ ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਹਵਾਲੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ ਸੂਝ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਹਨੇਰਗਰਦੀ ਮੱਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਨੈਤਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ ਅੱਜ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ ਡਿੱਗ ਰਹੇਹਨ ਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਮਜਬੂਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੈਤਿਕ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਈ ਥਾਂਈ

ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ:

"ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਣੈ ਤੈ ਕੀ ਦਰਦ ਨਾ ਆਇਆ।
ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ।"

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ ਤੇ ਪਹਿਲ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਲੀਰੋ ਲੀਰ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਰਕੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਤ ਵੰਡ ਕਾਫੀ ਵਿਆਪਕ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹੀ ੧ਓ (ਇਕ ਉਂਕਾਰ) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਭਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਣਾਏ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਉਸ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨਾਅਧਰਮ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਅੱਗੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਿਖਾਇਆ।ਗੁਰੂ ਜੀਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਫਰਮਾਇਆ:

"ਜਾਤਿ ਜਨਮੁ ਨਾ ਪੂਛੀਐ ਸਚ ਘਰੁ ਲੇਹੁ ਬਤਾਇ।।
ਸਾ ਜਾਤਿ ਸਾ ਪਤਿ ਹੈ ਜੇਹੇ ਕਰਮ ਕਮਾਇ।"

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਤੇ ਨੇਕ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਪੂਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਵਹਿਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਕ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਇਸ ਵਿਚਲੀਸਾਂਝ ਨੇ ਸੱਚੀ ਬਰਾਦਰੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ।ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫੀ ਜੋਰ ਦਿੱਤਾ।ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਉਹ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚੇਤੰਨ ਸਨ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਸਨ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਸੀ।ਇਸਤਰੀ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰੀਤ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਧਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਤਰਸਯੋਗ ਸੀ।ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਰਮਾਇਆ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ।।
ਭੰਡਹ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ।।
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੇ ਬੰਧਾਨ।।
ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ।।
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨਾ ਕੋਇ।।
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ।।

(ਆਸਾ, ਪੰ: 473)

ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੰਡਿ ਸ਼ਬਦ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸਤਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਬੀਜ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬੀਜ਼ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੁੰਗਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲਹੀ ਉਸਦਾ ਮੰਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਦੋਸਤ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ।ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋਰ ਔਰਤ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸਤਰੀਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ: ਮਾਂ, ਭੈਣ, ਧੀ, ਪਤਨੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਨੀਚ ਆਖਣਾ, ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੰਦਾ ਬੋਲਣਾ ਇਹ ਗਲਤ ਹੈ।ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੀਰ ਪੈਗਬੰਰ,ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਔਲੀਏ, ਫਕੀਰ, ਸੰਤ, ਭਾਵ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਨਨੀ ਔਰਤ ਹੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿੱਚ ਨਿੰਦਣਾ ਉਸਦੀ ਬਰਾਬਰਤਾ ਨੂੰ ਨਕਾਰਨਾ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਇਹ ਉਸ ਕਾਦਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ।ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀ ਕੰਨਿਆ ਅਸੁੱਰਖਿਅਤਾ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਇਹ ਸਭ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ ਹੈ।ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਜਨ ਜਨਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਫੈਲੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਬੁਰਾਈਆਂ ਜਾਦੂ-ਮੰਤਰ ,ਟੂਣੇ, ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਅਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਉਪਰਕਾਫੀ ਭਾਰੂ ਸਨ ਇਸ ਉੱਪਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਝਿਝਕ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭੈਅ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਲੋਚਿਆ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀ ਗਤੀਹੀਣ ਦਸ਼ਾ, ਡਰ ਤੇ ਭੋਲੇਪਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਝੂਠੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਵੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਜਨੈਊ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਬੜਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਹ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਨੇਊ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚੀ ਜਾਤੀ ਵਾਲੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਣਾ।ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪੰਡਤ ਹਰਦਿਆਲ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨੇਊ (ਧਾਗਾ) ਪਾਉਣ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਇਸ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ? ਤਾਂ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਵਿਜ ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਜਨਮੇ ਅਰਥਾਤ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ “ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੀਤ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?ਇਹ ਤਾਂ ਊਚ ਨੀਚ ਦੀ ਰੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਧਾਗਾ ਤਾਂ ਮੈਲਾ ਹੋਕੇ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗਾ ਮੈ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰੀਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਡਤ ਹਰਦਿਆਲ ਅੱਗੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਿਆ:

ਦਇਆ ਕਪਾਹੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ।।
ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਂਡੇ ਘਤੁ।।

ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੇ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨਾ ਜਾਇ।।
ਧੰਨ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ।।

(ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਪੰ: 471)

ਕਿ ਹੇ ਪੰਡਤ ਉਹ ਜਨੇਊ ਜਿਸਦੀ ਕਪਾਹ ਦਇਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦਾ ਸੂਤ ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀਆ ਗੰਢਾ ਜਤ ਹੋਣ (ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਸ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ) ਜਿਸ ਦਾ ਵੱਟ ਉੱਚ, ਆਚਰਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਜੇਕਰ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਆਤਮਾ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨੇਊਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦੇਹ।[19] ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜਨੇਊ ਨਾ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ਨਾ ਗੁਆਚਦਾ ਹੈ ਨਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਲ ਲਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸੜਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨੇਊ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਧੰਨ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹੋਏ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।ਦਇਆ, ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ, ਉੱਚਾ ਸੁੱਚਾ ਆਚਰਣ ਇਹ ਦੇਹ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ।ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਸਿਖਰਾਂ ਤੇ ਹੈ ਦਇਆ, ਸ਼ਰਮ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉੱਡ ਰਹੀਆਂ ਹਨ: ਆਚਰਣ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕੋਰਟਾ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੱਖਾਂ, ਕੇਸ ਤਲਾਕਾਂ ਦੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਕਾਰਨ ਗਲਤ ਆਚਰਣ ਹੈ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਕਰਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸ ਬਾਣੀ ਉੱਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਜੋ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਇਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉੱਪਰ ਬੇਲੋੜਾ ਬੋਝ ਦੱਸਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਿਣੀ ਅਨੁਸਾਰ:

"ਹਸੰਦਿਆ ਖੇਲੰਦਿਆ, ਪੈਨੰਦਿਆ, ਖਾਵੰਦਿਆ ਵਿਚ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ।।"

ਭਾਵ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹਸਦੇ ਖੇਡਦੇ, ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੈ ਸਾਰੇ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹੀ ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਮੁਕਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਤੋ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਕਾਇਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਬੀਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨਾਲ ਬਟਾਲੇ ਵਿਖੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹੋਏ ਬਾਬਾ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦ,ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਬਾਰੇ ਵੀ ਖੁੱਲ ਕੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਰਥ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਨਹਾਓਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਜਲ ਵਿੱਚ ਗੰਦਗੀ ਫੈਲਾਉਣਾ ਤੇ ਉੱਥੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਕਾਰਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪਰਮ-ਸਤਿ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦ੍ਵੈਤ ਧਾਰਾ ਨੂੰ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਰੋਗ ਕਹਿਕੇ ਗਰਦਾਨਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਦੁਬਿਧਾ ਤੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਲੋਕ ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ, ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ,ਪਾਖੰਡ,ਰਿਧੀਆ ਸਿਧੀਆ,ਜੋਗੀਆ ਭੋਗੀਆ,ਫਕੀਰਾਂ,ਤੀਰਥਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਪੈ

ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਤੀਰਥਿ ਨਾਤਾ ਕਿਆ ਕਰੇ ਮਨ ਮਹਿ ਮੈਲੁ ਗੁਮਾਨ,
ਜਤੀ ਸਦਾਵਿਹ ਜੁਗਤਿ ਨਾ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਘਰਬਾਰ।।

ਅੱਗੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

"ਨਾਵਣ ਚਲੇ ਤੀਰਥੀ ਮਨੁ ਖੋਟੇ ਤਨੁ ਚੋਰ।।
ਇਕ ਭਾ ਲਥੀ ਨਾਤਿਆ ਦੁਇ ਭਾ ਚੜੀਆਸੁ ਹੋਰੁ।।
ਬਾਹਰ ਧੋਤੀ ਤੂਮੜੀ ਅੰਦਰਿ ਵਿਸੁ ਨਿਕੋਰੁ।।
ਸਾਧੁ ਭਲੇ ਅਣ ਨਾਤਿਆ ਚੋਰ ਸਿ ਚੋਰਾ ਚੋਰੁ। "

ਰਾਗ ਸਾਰੰਗ ਮ ਵਾਰ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਕੁੰਭ ਵਿੱਚ ਸੰਗਮ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਨਹਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਮੈਲ ਸਾਫ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਿਰਫ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾਫ ਕਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਰ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਚੜ੍ਹਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮਨ ਦੀ ਸਫਾਈ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਚਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਣ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ ਆਦਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਗਿਆਸੂਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਆਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਣ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਸੋਚ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਕਾਰਤਾਮਿਕ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ। ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਵੰਡ ਛੱਕਣਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਅਤਿਥੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਧਰਮਾਸਾਲ ਬਣਾਉਣੀ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣ ਗਿਆ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਸੂਝ ਦਿੱਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਭੈ, ਚਿੰਤਾ, ਰੋਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਤਾਜਗੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

"ਨਾਮ ਵਿਹੂਣੈ ਆਦਮੀ ਕਲਰ ਕੰਧ ਗਿਰੰਤਿ"

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ਪੰ:934

ਇਸ ਤੁੱਕ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਟਿਕਾਉ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤਕ ਮਨ ਟਿਕਾਉ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਮਨੁੱਖ ਹਿਰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਚਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸੱਚ ਸਭ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ

ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਗ ਵੀਬੜਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸੀ ਇਹ ਅਪ੍ਰੱਤਖ ਅਤੇ ਸੰਜੋਗੀ ਸੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਪੂਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਸੀ।ਸਾਰੀਆ ਸੰਪਰਦਾਂਵਾ, ਸਾਰੇ ਫਿਰਕਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਚੁਣੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ।ਆਪਣੇ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਾਦਰ, ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਸਮੁੱਚਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਇਹ ਇਕੋ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਲਗ ਅਲਗ ਰੂਪ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕਬਾਣੀ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ, ਸਰਲਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਕੰਲਪ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਲੌਕਿਕ ਬੌਧਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਨਮੂਨਾ ਹੈ।ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਰੀਰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਵਿਗਿਆਨਕ ਕਲਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦੀ ਏਨੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਜਨ ਜਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ ਇਸਦੇਸਹੀ ਅਰਥਾ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਭਰਿਆ ਜਾਵੇ ਅੱਜ ਦੇ ਕੰਮਪਿਊਟਰ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਤਕਨਾਲੌਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਇੰਟਰਨੈਟ ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ ਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਸ ਕੋਲ ਹੈ?ਕਿਤਾਬਾਂ ਪਈਆਂ ਹਨ ਪਰ ਪੜ੍ਹੇ ਕੌਣ? ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਕੰਨਿਆ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਨਸ਼ੇ, ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ, ਝੂਠ ਨਿੰਦਾ ਚੁਗਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋਂ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਸਾਰ। ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਜੋਰ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੋਬਾਰਾ ਫਿਰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਨੀਂਹ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਾਰਗ ਉਲੀਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਖਿਲਵਾੜ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰਦਾ ਹੈ ਧਰਮ ਦੇ ਝੂਠੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਜੋ ਧਰਮ ਦੇਨਾਂ ਤੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਇੱਕ ਮਾਰਗ ਦਰਸ਼ਕ ਹੈ ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ।ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਕਾਰਗਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਰਮਾ
rverma196514@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਰਬ-ਕਾਲੀ ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਵਚਨ

ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਡਾ., ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ 550 ਵੀਂ ਵਰ੍ਹੇਗੰਢ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਚਿੰਤਕਾਂ ਲਈ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਕਾਲੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਮਾਨਵੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦੌਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜੀਵਨਕਾਲ ਅਜਿਹੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਦਾ ਦੌਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਉਸਾਰਿਆ ਵੀ ਅਤੇ ਨਵਾਂਪਣ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭੂ-ਖੰਡਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ-ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇਕ ਗਿਆਨ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਵਾਦ ਵੀ ਰਚਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜ ਦੁਨੀਆ ਕੋਲ ਮਾਨਵੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨਵਾਲਾ ਲਾਸਾਨੀ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝਵਾਲਾ ਗਿਆਨ-ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਗੁਰੂਸਰੂਪ ਗਿਆਨ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਜ ਵੀ ਉਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹੈ ਜਿੰਨਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕੀਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਪਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਯਥਾਰਥ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਕਿ ਇਹ ਗਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਰਚੀ ਮਾਇਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਚੀਮਾਨ ਵੀ ਪਛਾਣ ਵੀ ਕੂੜਹੀ ਹੈ। "ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਰੂਪੁ ਤੇਰਾ ਦੇਖਿਆ ਸਗਲ ਭਵਨ ਤੇਰੀ ਮਾਇਆ॥" (ਆਸਾ (ਮਃ1) (8) 3:1 - ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ 351 ਪੰ. 4)। ਲੋਕੀ ਇਸ ਕੂੜ ਪਛਾਣ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਫ਼ੱਸ ਕੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਨਾਮ (ਸਤਿਨਾਮ) ਦੀ ਥਿਰ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਯਕੀਨ ਰਖਣ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਤਮਾਸਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੱਧ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਸਮਝਿਆਸੀ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਭਰਮ-ਭੁਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹਰ ਸੂਤਰ ਕਾਦਰ-ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਅਸੀਮ ਸਿਲਸਿਲੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਉਸਦਾ ਪਰਮ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣ ਦਾ ਹੈ…

ਲੋਗੁ ਜਾਨੈ ਇਹੁ ਗੀਤੁ ਹੈ ਇਹੁ ਤਉ ਬ੍ਰਹਮ ਬੀਚਾਰ॥

ਗਉੜੀ (ਭ.ਕਬੀਰ) ਅਸਟ.(55) 3:2-ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ 335 ਪੰ.10

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤੀਕਾਲ ਵਿਚ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਅਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ 'ਸ਼ਿਸ਼' ਅਰਥਾਤ ਸਿਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਿਉਕਿ ਗੁਰੂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਿੱਖਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਗਤੀਕਾਲ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਨਵ-ਜਾਗਰਣ ਦਾ ਇਹ ਖਾਸ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਨਾਤਨ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸਨੂੰ ਇਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਹ ਕਰਮਕਾਂਡ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਫੈਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵੈਦਿਕ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਪੁਰਾਤਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਨਾ ਦੇਕੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਲੋਕਭਾਸ਼ਾ 'ਪਾਲੀ' ਵਿਚ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਬਹੁਤ ਸੌਖੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਜਿਸ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗਲ ਇਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਵੈਦਿਕ ਗਿਆਨ ਕੋਈ ਧੁਰੋਂ ਉਤਰਿਆ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਤੁਰਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨਕਾਲ ਵਿਚ ਚਾਰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕੋਲੋਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਮਤਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਰਚਾਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਭਗਤੀਕਾਲ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਉਹ ਵੇਲਾ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਅਦਵੈਤ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਖੁਦ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਖੂਬੀ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਿਆਨ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਸਨਾਤਨੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਲਈ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤਿਆ। ਕੁਲੀਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨਾਤਨੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਮਲੋਕਾਂ ਤਕ ਪੁਚਾਇਆ। ਭਗਤੀਕਾਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸੰਤ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵੀ ਇਸ ਗਿਆਨ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਪਖੰਡਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸਿਖਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਗਿਆਨ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦਾ ਰਾਹ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਵੇਖਣ, ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਮਤ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਉਪਜੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜਾਤੀ-ਧਰਮ

ਦੇ ਵਖਰੇ ਵਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰੋਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਾਤ ਬਹੁਤ ਵਿਗੜ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਗੁਆਈ ਦੀ ਜੋ ਇਸ ਅਫ਼ਰਾਤ ਫ਼ਰੀਦੀ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾ ਸਕੇ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਰਹਿਨੁਮਾ ਬਣਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਜ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ॥॥4॥13॥20॥

ਭਾਰਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨਿਕਟ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਿਸ ਮਹਾ-ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਣਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਯੁੱਗ-ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਸੀ-ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵੀ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੰਡਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸਫ਼ਲਤਾ ਵਲ ਵੱਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੀ ਫਿਰ ਤੋਂ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਜੋ ਕੀ ਜਾਤੀਗਤ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵੱਖਰੇ ਵਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਆਧੁਨਿਕ ਚਿੰਤਨ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਵੀ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਰਤਾਨਵੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਾਬਿਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਮਲੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਸਮਾਜ ਭਲਾਈ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਅਧੂਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਵੱਖਵਾਦਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਈ ਨਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈਆਂਦਾ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਹਤਰੀ ਲਈ ਸਮਾਜਕ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਹਲ ਲੱਭਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੰਗਠਤ ਕਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਫ਼ਰਾ-ਤਫ਼ਰੀ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਅਗੁਆਈ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ।

ਅਜੋ ਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰ ਜਿਸ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣਤਾ ਵਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਇਕ ਬੇਹਤਰੀਨ ਹਲ ਗੁਰਮਤਿ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰਮਤਿ ਜਾਂ ਸਿੱਖਮਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਭਗਤ ਤਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤੀ-ਧਰਮ ਦੇ ਵਰੋਧ ਤੋਂ ਸਮਾਨਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਅੱਜਦੀਆਂ ਸਮਾਜਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼

ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਤ ਵਰਗ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਇੱਕਜੁਟਤਾ ਨਾਲ ਉਠਾਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਸੇਧ ਦੇਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸੰਗਠਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਮਤ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਮਤ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਰ ਜਾਤੀ-ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਕਿਉਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਬਣਨ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਿੱਖ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਦਿਆਲਿਆ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਜਾਤੀ-ਧਰਮ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਲਈ ਵੀ ਸਿੱਖਮਤ ਨੂੰ ਅਰਥਾਤ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਨਾ ਇਕ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸਰਲ ਰਾਹ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝ ਵਾਲੇ, ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਕੇ ਹੁਣ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣਤਾ ਵਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਮਿਤ ਸਮਾਜ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਆਧੁਨਿਕਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਾਰਜ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚੇਤੰਨ ਹੋਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਹੀ ਸੁਪਨਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾ ਤਿਨੀ ਚੀਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥ ਵਡਿਆ ਸਿਉਕਿ ਆਰੀਸ॥
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀ ਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ॥4॥3॥

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ(ਮ:੧) ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਅਮਗ15 ਪੰ. - 9

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲਮਾਨ ਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਕਾਲ-ਮੁਕਤ ਅਤੇ ਸਦੀ ਵੀ ਮਾਨਵ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਰਣ-ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮਿੱਥ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਧਰਾਤਲ ਉੱਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਰਗਾਮੀ ਅਤੇ ਸਰਬਵਿਆਪੀ ਹਸਤੀ (ਬ੍ਰਹਮ) ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਤਿ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਜੋਤਿ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਵੇਕ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨਹੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

(ਆਦਿਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਨਾ - 349)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਾਤੀਗਤ ਵੱਖਰੇ ਵਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਕੇ ਇਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਇਕ

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਾਤੀ-ਧਰਮ ਦੀ ਵਖਰੀ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਚਨ ਉਚਾਰੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਨਾ ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਸਦਾ ਅਧਾਰ ਮਾਤਰ ਉਪਰੀ ਵਿਖਾਵੇ ਅਤੇ ਪਖੰਡ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਸੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚੇਤੰਨ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਆਪਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸਿਰਜਤ ਪਛਾਣ ਚਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਨੇਊ ਦੀ ਧਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੁਨਰ-ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫ਼ੈਲੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਖੰਡ ਅਤੇ ਕੁਰੀਤੀਆ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਖੰਡਤ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਬਦਲ ਵਿਚ ਸਹਿਜਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਸਭੈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ' ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮੀਅਤ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਰਾਹ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਇਕ ਯੁੱਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਗੁਰਮਤਿ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਸਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਮਾਨਵ ਕਲਿਆਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਅੰਦੋਲਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੰਕਲਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦਰਜ ਬਾਣੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਾਨਵ-ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਅਨੁਭਵ ਤੱਕ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਣ, ਸਮਝਾਉਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਮੂਲਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਜੋ ਕੇਸ ਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਪੱਛਮੀ ਜਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹਾਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫ਼ਾਸਲੇ ' ਤੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਤਮਿਕ ਟਿਕਾਅ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ ਸੁਭਾਵਾਲੇਮਾਨਵ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਰ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਪੱਛਮੀਜਾਂ ਅਮਰੀਕੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਅਤਿ-ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਰਜ਼ੀ ਹੱਲ ਸੁਝਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀ ਮਾਨਵ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਉੱਪਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਮਾਨਵੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਵਿਵਸਥਾ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਾਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਣ ਵਾਲਾ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੋਂ ਜੰਗ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ

ਅਰਾਜਕਤਾ ਫੈਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਥੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਜਾਜ਼-ਪੁਰਸੀ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਦਾਇਰਾ ਵੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਰਬ ਸਾਂਝਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਮਾਨਵਵਾਦ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰੋਲ ਮਨੁੱਖ ਨਾਂ ਹੋਕੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਵੇ ਉਹ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਦੇ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਰੋਲ ਅਧਿਆਤਮ ਪੱਖ ਨਾਲ ਜਾਂ ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਾਰਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਧਰਮ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਗਿਆਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮਾਨਵਤਾ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਕਾਲੀਨ ਪੱਛਮੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੰਸਥਾਗਤ ਧਰਮ ਦੀ ਦਖ਼ਲ ਵਿਰੁਧ ਜੋ ਨਵ-ਜਾਗਰਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਉਸਨੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਧਰਮ-ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਜਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇਕ ਪਿਛੜਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਵਿਚਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਉੱਪਰ ਉੱਸਰੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਣਤਰ ਪਰੰਪਰਕ ਸਮਾਜਕ ਮੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੀ। ਨਵੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਸਰੇ ਸਮਾਜ ਨੇ ਜਿਸ ਮਾਨਵ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਉਸਦੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਉਸੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਕ ਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸ ਆਧੁਨਿਕ ਮਾਨਵ ਦੇ ਸਰੋਕਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਜਾਂ ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਨਜ਼ਰੀਏ ਦੇ ਦਵੰਦ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਰਾਹ ਚੁਣਨ ਵਿਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਚਰਚਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਦੀ ਵੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਦੀ ਵੀ ਸਰੋਕਾਰ ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਹ ਧੁਰਾ ਹਨ ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਜਾਂ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਉੱਸਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਗਿਆਨ-ਚਿੰਤਨ ਦੀ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੱਤਕਾਲੀ ਸਮਾਜਕ-ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਾਂਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਸੰਕਟਮਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਨਿਵੇ ਕਲਾ ਚਿੰਤਨ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ-ਜਾਤੀ ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਤੋਂ, ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ।

ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਮਨੁੱਖੀ ਆਤਮ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਉੱਪਰ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਾਨਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਤਪਤੀ ਬਾਰੇ

ਜੋਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਤੀ ਜਦੋਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗੱਲ ਧਾਰਮਿਕ ਵਹਿਮਾਂ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤੀ ਸੋਚ ਕਹਿਕੇ ਦਰਕਿਨਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਜੇਕਰ ਭਾਰਤੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇਸ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਭਾਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਿਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਜਿਸ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਧੁਰਾ ਇਸੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਏਕਤਾ ਉਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪੱਛਮੀ ਸੰਕਲਪਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਮ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਚਰਣ ਸ਼ੁੱਧ ਰਖਣਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਮਾਨਵ ਦੇ ਆਪਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੰਕਲਪ ਨਾ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਮਾਨਵਜਾਤੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰਖਣ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਸਦਭਾਵਨਾ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਹੇਠ ਰੱਖਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਮੁੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਅਧਿਆਤਮ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਚਿੰਤਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਪੈਮਾਨੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਕਾਰਣ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀਆਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੜੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਗਰਦਾਨ ਕੇ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਜਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰਥਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਤਿ-ਪਦਾਰਥਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਸਮਾਜਕ ਸੰਗਠਨ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਾਨਵੀ ਪਛਾਣ ਤੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰੋਲ ਖ਼ਪਤਕਾਰ ਬਣਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਜੀਵਨ-ਮਰਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੀ-ਯਥਾਰਥ ਜਾਂ ਹਾਈਪਰ ਰੀਅਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜਾਂ ਤੋਂ ਉੱਖੜ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਥਪੇੜਿਆਂ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਖੰਡਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਵੇਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਕੋਲ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਤਮਕ ਟਿਕਾ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ

ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭਟਕਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਕੇ ਹਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਵੈ ਸਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਅਧਿਆਤਮ ਚਿੰਤਨ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਏਕਤਾ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਦੀ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਖਦੇ ਨੇ :

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥
ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥1॥

ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ ਦਾ ਸਹੀ ਅਰਥ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਹੈ। ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਜੋ ਸੰਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਉਹੀ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵਤਾਵਾਦੀ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ: ਸਭੈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨ ਦਿਸ ਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਅਧੀਨ ਰੱਖਕੇ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨਦਾਨ ਜ਼ਰੀਆ ਸਾਂਝਵਾਲਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਸਾਂਝ, ਵਖਰੇ ਵਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੱਭੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਮੌਜੂਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਾਲੇ ਏਕੇ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਪਰਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਪਰਮ ਸੱਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)
Email : ravinder707@gmail.com

ਸੰਗੀਤ : ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ

ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ

ਮਾਨਵੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਚਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਚਾਲਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰ ਕਰੇ। ਦਰਅਸਲ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਅਨੁਭਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਜਾਂ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ, ਮੂੰਹ, ਕੰਨ ਆਦਿ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹਿਤ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਾਵਾਂ ਮਾਨਵੀ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਹਾਣੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਆਦਿ ਮਾਨਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਦੀ ਉਤਮਤਾ ਅਤੇ ਉਚਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਚਾਰ ਮੁਖਤਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਸਤੂ ਕਲਾ, ਮੂਰਤੀ ਕਲਾ, ਚਿਤਰ ਕਲਾ, ਕਾਵਿ ਕਲਾ, ਨ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਲਿਤ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ 'ਸਮ' ਅਤੇ 'ਗੀਤ' ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਚੰਗਾ' ਅਤੇ ਗੀਤ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਗਾਇਨ' ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ 'ਸਮ' ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਸੁਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ ਅਤੇ ਗੀਤ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਇਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਆਦਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਸਮੂਹਿਕ ਸੁਹਜ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਜੁਜ਼ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਿਆਂ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਇਸ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਹਜ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਖਰਾ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਮਰ ਭਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਸਾਥ ਕੇਵਲ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ ਦਾ ਸਾਥ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਜਾਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਾਹਨ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਥੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਸੁਰ ਅਤੇ ਲੈਅ ਵਾਸਤੇ ਸਰਗਮ ਅਤੇ ਅਲਾਪ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਲੋਕਾਂ/ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਵਲਗਣ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਸੁਹਜ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਤੋਂ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਹੈ ਯਾਨੀ ਸਰਗਮ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਬੁਨਿਆਦ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪੂਰਵਲੀ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨਤਾ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਇਕ ਕੇਂਦਰੀ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਖਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਾਰ ਵਾਰ ਰਟਨ ਹੈ ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਹੱਸਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਰਾਹੀਂ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢਾਡੀ ਦੇ ਰੂਪ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਉਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਂਦੇ ਹਨ–

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ ॥
ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ॥
ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ॥
ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ॥
ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ॥
ਗੁਰਮਤੀ ਖਾਧਾ ਰਜਿ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ॥
ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ॥
ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 150)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ/ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਚਾਰੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਨੁਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸੰਗੀਤ/ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ 'ਮਰਦਾਨਿਆ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇ ਬਾਣੀ ਆਈ ਹੈ' ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੇ ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਧੁਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਸੁਗਮ ਅਤੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਧੁਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ

ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਕਿਰਤੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਨਹਦ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਨਹਦ ਵਿਚ ਨਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਤਿਖੇਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਅਦਭੁੱਤ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਯਾਨੀ ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੀਰਤਨ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਖ਼ਜ਼ਾਨਾ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਮੁੱਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਸਾਡੀਆ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਅਤੇ ਅੜਚਨਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :-

ਜਬ ਤੇ ਦਰਸਨ ਭੇਟੇ ਸਾਧੂ ਭਲੇ ਦਿਨਸ ਓਇ ਆਏ॥
ਮਹਾ ਅਨੰਦੁ ਸਦਾ ਕਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤਾ ਪਾਏ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 671)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਹਿਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਤੇ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਗੀਤਕ ਉਪਰਕਣਾਂ ਨਾਲ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਸੰਗੀਤ ਸੰਚਾਰ ਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪੱਧਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੰਚਾਰ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਿਥੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਪੱਧਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਮੇਲ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਛਲ ਛਲਾਈ ਨਹ ਛਲੈ ਨਹ ਘਾਉ ਕਟਾਰਾ ਕਰਿ ਸਕੈ॥
ਜਿਉ ਸਾਹਿਬੁ ਰਾਖੈ ਤਿਉ ਰਹੈ ਇਸੁ ਲੋਭੀ ਕਾ ਜੀਉ ਟਲ ਪਲੈ॥
ਬਿਨ ਤੇਲ ਦੀਵਾ ਕਿਉ ਜਲੈ॥ ਰਹਾਉ॥
ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣ ਕਮਾਈਐ॥
ਭਉ ਵਟੀ ਇਤੁ ਤਨਿ ਪਾਈਐ॥
ਸਚੁ ਬੂਝਣੁ ਆਣਿ ਜਲਾਈਐ॥
ਇਹੁ ਤੇਲੁ ਦੀਵਾ ਇਉ ਜਲੈ॥
ਕਰਿ ਚਾਨਣੁ ਸਾਹਿਬ ਤਉ ਮਿਲੈ॥

ਇਤੁ ਤਨਿ ਲਾਗੈ ਬਾਣੀਆ॥
ਸੁਖੁ ਹੋਵੈ ਸੇਵ ਕਮਾਣੀਆ॥
ਸਭ ਦੁਨੀਆ ਆਵਣ ਜਾਣੀਆ॥
ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ॥
ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਾਹ ਲੁਡਾਈਐ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 25)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਹਾਗੜਾ/ਕਲਿਆਣ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਦਾ ਚਿਤਰਨ, ਵਡਹੰਸ ਵਿਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸੋਰਠਿ, ਕਾਨੜਾ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਸਵੇਰ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੇ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਢੁੱਕਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਤ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਿਆਸੂ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣਾ ਹੈ। ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਿਆ ਭਾਵ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬਸ ਨਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮੌਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੌਸਮ ਬਾਰੇ ਉਪਲੱਬਧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਸੰਤ, ਮਲਾਰ, ਸਾਰੰਗ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਹੀ ਸਬੰਧਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ:-

ਰੁਤਿ ਆਈਲੇ ਸਰਸ ਬਸੰਤ ਮਾਹਿ॥
ਕਰਮ ਪੇਡੁ ਸਾਖਾ ਹਰੀ ਧਰਮੁ ਫੁਲੁ ਫਲੁ ਗਿਆਨੁ॥
ਪਤ ਪਰਾਪਤਿ ਛਾਵ ਘਣੀ ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਮਾਨੁ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1168)

ਇਉਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਬਾਰਾਮਾਹ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਹੀਨੇ ਮਹਿਜ਼ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਮਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਉਪਕਰਨ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਹਨ।

ਆਪਣੀਆਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਸ਼ਟਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਕਸਦ ਕਿਸੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾ ਕੇ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ

ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਸਿੱਧ, ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮਨ ਪਸੰਦ ਰਾਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਰਾਗ ਅਧੀਨ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸਟਿ' ਅਤੇ 'ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਆਦਿ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਚਾਰ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਿੱਧਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਜੋਗ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਜੋਗ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਭਾਵਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਹੀ ਇਸਤੇਮਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਸਿੱਧ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਸ੍ਰੋਤੇ ਦੇ ਪੂਰਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਬੌਧਿਕ ਪੱਧਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ:-

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ॥
ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ॥
ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ॥
ਦਰਸਨ ਕੈ ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ॥
ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੈ॥
ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੈ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 939)

ਇੱਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਲੋਕ ਸ਼ਬਦ ਖੇਤਰੀ ਚੋਣ ਰਾਹੀਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਾਸਵਿਕਤਾ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਉਸਾਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਰਮ-ਕੋਡ ਨੂੰ ਉਦੈ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੋਡ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰਿਤ/ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ 'ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟਿ' ਅਤੇ 'ਦੱਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ' ਵਰਗੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ-ਕੋਡ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਸੰਵਾਦ ਉਸਾਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਗੀਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ, ਜਸ਼ਨ ਤੇ ਸੋਗ, ਲੋੜਾਂ-ਥੁੜਾਂ, ਮਿਹਨਤਾਂ-ਮੁਸ਼ੱਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇੰਝ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੰਗੀਤਕ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਨਵਾਂ ਮਾਅਰਕਾ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੱਤ ਯਾਨੀ ਗੁਰਮਤ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਈਜਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਲੋਕ-ਰੂਪ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਗ-ਬਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਗੀਤਕ ਕਲਾ, ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾ, ਧੁਨੀ, ਰੀਤੀ ਛੰਦ, ਅਲੰਕਾਰ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਰੂਪ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਰ ਉਸਾਰਦੇ ਹੋਏ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਨਵਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਉਭਰਦਾ ਹੈ।

ਲੋਕ-ਰੂਪ ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ ਉਪਰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੰਵਾਦ/ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਪਰਿਪਾਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇਸ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਨੂੰ 'ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਦੀ ਧੁਨੀ' ਉਪਰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਉਹ ਲੋਕ ਧੁਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਹੋਰ ਪਕੇਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ:-

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥
ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥
ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ॥
ਧੰਨ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ॥

(ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 471)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਚਨਾ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਿਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਵੀ। ਦਰਅਸਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਇਹ ਅੰਗ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਅਨੁਸ਼ਠਾਨਿਕ ਜਾਂ ਗੀਤਕ ਹੋਣ ਪਰ ਇਹ ਇਕੋ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਵੱਛ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਓ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੇਵਲ ਕਾਵਿ-ਰੂਪੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਮੁਮਕਿਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨਾਂ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾਈ ਭਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾਈ ਆਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਥ, ਲਜਿੰਦਰੀ, ਸਾਖੀ, ਨੀਤੀ ਕਥਾ, ਮਹਾਤਮ ਆਦਿ ਜੁਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਜੁਗਤ ਲੋਕ ਧੁਨਾਂ, ਲੋਕ ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਧੁਨਾਂ ਉਪਰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਜੁਗਤ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਮਰਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਘੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਵਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਘੋੜੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲੌਕਿਕਤਾ ਤੋਂ ਅਲੌਕਿਕਤਾ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵਿਕ ਰਸਮ ਤੋਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ 'ਅਲਾਹੁਣੀ' ਵਰਗੇ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਗੀਤ ਦੀ ਵੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੋਈ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੇ ਗੁਣ, ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸੰਗੀਤ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਲਾਹੁਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੋ ਧੁਰੇ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ: ਸੰਜੋਗ ਅਤੇ ਵਿਯੋਗ ਜਾਂ ਆਵਣ-ਜਾਣ। ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਲਾਹੁਣੀ ਦਾ ਮੁਖ ਵੀ ਲੋਕ ਤੋਂ ਪਰਲੋਕ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ ਹੋਰ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ

ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਸਦੁ, ਪਹਿਰੇ, ਸਤਵਾਰੇ, ਰੁਤੀ, ਬਾਰਾਮਾਂਹ, ਸੁਚੱਜੀ ਅਤੇ ਕੁਚੱਜੀ ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇੰਞ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਗ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਲੋਕ-ਸੰਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਪਹਿਚਾਣ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲਈ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵਿਧਾਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਲੋਕਾਈ/ਸ੍ਰੋਤੇ ਤੱਕ ਵਿਧੀ ਪੂਰਬਕ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇੰਞ ਸੰਗੀਤ/ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰੀਵ ਸਮਝ ਲਈ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜੁਜ਼ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸੰਦੀਪ ਕੌਰ
sandeeptoor1987@gmail.com

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਲੱਖਣਤਾ

ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਾਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਤ ਜੀ ਦੀ ਟੈਕਸਟ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਨੂੰ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕਤਾ ਜਾਂ ਪਹਿਲਤਾ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਧੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਤਮਾਮ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਰ ਚਿਹਨ ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਦੀ ਟੈਕਸਟ ਦੀ ਪੜ੍ਹਤ ਲੈਣੀ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ :

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥[1]

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਪੰਚ ਭਾਸ਼ਾ (Phenomenon Language) ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਕਲਪ ਭਾਸ਼ਾ (Conceptual Language) ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤਿਮ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਕਲਪਨਾ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਜਾਂ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਤਿ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਨੂੰ ਅਮੂਰਤਤਾ ਵਿਚ ਉਤਾਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਆਪਣੀ ਸੰਕਲਪ ਭਾਸ਼ਾ ਕਰਕੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਰ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਖਿਚਤ (inexhaustible) ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਿਅਖਿਆ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਤਿ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸਨੂੰ ਅਮੂਰਤਤਾ ਵਿਚ ਉਤਾਰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ੴ ਦਾ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨ ਇਸਨੂੰ ਅਸੀਮਤਾ ਵਿਚ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ '੧' ਨੂੰ ਅੰਕ ਗਣਿਤਿਕ ਇਕ ਵਚਨ ਇਕਾਈ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਪ੍ਰਪੰਚ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ '੧' ਦੇ ਅੰਕ ਰਾਹੀਂ ਨਵੀਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਘਾੜਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਟਿਕਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੇ ਸਮਸਤ ਚਿਹਨ ਸਤਿਨਾਮੁ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ, ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰੁ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ, ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ, ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰ ਤੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਸੰਕਲਪਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਅਧਿਆਤਮ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸਰੂਪ

ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੀ ਗਈ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਅਮੂਰਤ ਸਮੂਰਤ ਦੇ ਜੁੱਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਪਹਿਲਾ ਜੁੱਟ ਇਕ ਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ। ੧ੴ ਅਤਿ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਜਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਥੇ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਸਿਹਾਰੀ, ਈੜੀ, ਕੱਕਾ (ਇਕ) ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਕ (੧) ਸਿਰਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੧ੴ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ '੧' ਅਮੂਰਤ ਹੈ (ਅੰਕ ਗਣਿਤਿਕ ਹੈ) ਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਸਮੂਰਤ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਚ '੧' ਨੂੰ ਓਅੰਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਪ੍ਰਾਥਮਿਕ ਕ੍ਰਮ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਸਮਸਤ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ '੧' ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਓਅੰਕਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੁੱਟ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਦਿਸ਼ਾ ਓਅੰਕਾਰ ਤੋਂ '੧' ਵੱਲ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮੂਰਤ ਤੋਂ ਅਮੂਰਤ ਵੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਆਕਾਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਸੰਯੋਗ (੧ੴ) ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਇਸਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸੰਕਲਪਕ ਅਰਥ ਲਈ ਸਾਜਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।੧ੴ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਏਨੀ ਸੰਕਲਪਕ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹਵਾਲਾ ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਇਹ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਆਪਤ '੧' ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਸਤਾ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, 'ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ ' ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਤੇ ਅਨੇਕ ਦਾ ਸੰਯੋਗ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਸਤਾ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥ ਓਮ ਵਿਚ ਤੰਤਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਪਰ ਓਅੰਕਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਤੰਤਰ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਸਿਮਟਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਓਅੰਕਾਰ ਇਕ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਤੇ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲਾ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵੇਦਾਂਤ ਦੇ ਤੰਤਰ ਵਾਂਗ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਸਕੀ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮੌਖਿਕ ਉਚਾਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਚਿਹਨ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖਣਾ ਇਸੇ ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਅਸੀਮਤਾ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।੧ੴ ਅਤਿ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਜਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਸਰੂਪ ਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਚਿਹਨ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵ ਅਧਿਆਤਮ ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਦੇਣ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਤਿ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਾਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿ ਦਾ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ, ਕੂੜ ਸਦਾ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਸਤਿ ਅਜਿਹੀ ਸੰਕਲਪੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸਤਿ ਜਾਂ ਸਚ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ (ਸਤਿਨਾਮੁ) ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾਮ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਸਤਿ' ਦਾ ਨਿਕਟਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਂ ਸਮੂਰਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਓਅੰਕਾਰ ਵਾਂਗ ਵਿਆਪਕਤਾ (ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ॥ ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ॥) ਵਾਲਾ

ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਡਾ. ਗੁਰਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਗਿਬ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਕੇਵਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਸਤਿਤਵ ਨਾਲ ਲਾਈ ਸਮਾਧੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਐਸੀ ਲਗਨ ਹੈ ਜੋ ਮਸਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।[2]

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜੁੱਟ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਸੰਚਾਲਕਤਾ ਤੇ ਇਸਦੇ ਸੰਚਾਲਕ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੁੱਟ ਵਿਚ ਕਰਤਾ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਅਮੂਰਤ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਚਿਤਵਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖੀ ਜੈਵਿਕਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗਭੇਦ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਵਿਚ ਪੁਰਖੁ ਨੂੰ 'ਪਰਮਾਤਮ' ਜਾਂ ਪਰਮਆਤਮ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਪਏ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਪੁਰਖੁ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਇਸੁ ਜਗ ਮਹਿ ਪੁਰਖੁ ਏਕੁ ਹੈ ਹੋਰ ਸਗਲੀ ਨਾਰਿ ਸਬਾਈ॥[3]

ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਿਹਾਰਕਤਾ ਵਿਚ ਪਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼, ਪਰਮਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜੈਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਅਧਿਆਤਮ ਆਧਾਰੀ ਪੁਰਖੁ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਆਇਆ ਪਦ ਪੁਰਖੁ ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚ ਸੰਕਲਪਕ ਹੈ, ਸਥੂਲ ਪਦਾਰਥਕ ਨਹੀਂ।

ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰ ਦੇ ਜੁੱਟ ਵਿਚ ਭਾਵ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਉਲੰਘਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿਚ 'ਭਉ' ਤੇ 'ਵੈਰ' ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੰਢਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਿਰ ਅਗੇਤਰ ਭਾਵੇਂ ਨਾਂਹਮੁਖਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹਾਂਮੁਖ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਿਰਜਿਆ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇਹ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵ (ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਵ) ਤੋਂ ਨਿਰਲਿਪਤ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਆਧਾਰੀ ਭਾਵੁਕਤਾ (ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ) ਵਿਚ ਪਿਆ ਇਸੇ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਸੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਬਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭਾਵ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਭਾਵ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਨਾਲ (ਨਾਰਾਇਨੁ ਜਿਹ ਚੀਤਿ)[4] ਵਰਗੀ ਬ੍ਰਹਮਮੂਲਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਪਦ ਹਨ ; ਅਕਾਲ ਮੂਰਤ, ਅਜੂਨੀ, ਸੈਭੰ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰਵਾਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਜੁੱਟ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਉਂਦਿਆਂ ਕਾਲਯੁਕਤਤਾ ਅਜੂਨੀ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਜੂਨੀ ਅਤੇ ਸੈਭੰ ਦੁਆਰਾ '੧' ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ

ਤੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਰਤਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਉਤਪਤੀ/ਹੋਂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸੈਭੰ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ/ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਉਪਜਣ ਬਿਨਸਣ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ। ਅਗਲਾ ਪਦ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹੀ ਕੇਵਲ ਅਜਿਹੀ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਅਭੇਦਤਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵੀ ਸ਼ੁੱਧ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਚਿਹਨ ਹੈ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ/ਨਾਮ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਣ ਵਾਲਾ ਪੈਗੰਬਰੀ ਮਰਤਬਾ ਰਖਦਾ ਹੈ। ੧ੴ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਅਮੂਰਤ ਅਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ (ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇ) ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਮਰਤਬੇ ਨਾਲ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕਤਾ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਹਾੜੀ ਸਦ ਵਾਰ
ਜਿਨਿ ਮਾਣਸ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਕੀਏ ਕਰਤ ਨ ਲਾਗੀ ਵਾਰ॥[5]

ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਤਿਮ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਕਥਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। (ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਇ ਅਕਥ॥) ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਕਲਪਕਨਾ ਆਧਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੱਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੰਕਲਪਨਾ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਸੰਕਲਪਨਾ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿਚ ਹੈ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।ਦੈਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਇਸਦਾ ਅਨੁਭਵ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੈਵ ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਮੂਲਕ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿਚ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ।ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਅਰੂਪ ਰੱਬ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੀ ਆਪ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਹਉ ਆਪਹੁ ਬੋਲ ਨ ਜਾਣਦਾ
ਮੈ ਕਹਿਆ ਸਭੁ ਹੁਕਮਾਉ ਜੀਉ॥[6]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ। ਸੰਚਾਰ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਸ਼ਬਦ ਆਧਾਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਤੇ ਬਹੁ ਅਰਥਤਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਸ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਸੋਧ-ਪ੍ਰਬੋਧ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਧਾਰਣ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਿਆਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ

ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਉਚੀ ਦੈਵੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਨਵੀ ਘਾੜਤ ਘੜਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ:

(ੳ) ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥[7]

(ਅ) ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥[8]

ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਹਾਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਨਿਖੇੜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਵੀ ਕੋਈ ਐਸਥੈਟਿਕ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਮਹਿਜ਼ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਾਲੀ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਗਰਾਮਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਧਾਰੀ ਵਿਆਕਰਣਕ ਬਣਤਰ ਜਾਂ ਵਿਆਕਰਣਕ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਧੁਨੀ ਵੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਅਰਥ ਵੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਰਿਆਇ ਹੈ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਆਪ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਪੰਚੀ ਅਰਥ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ, ਨਾਮ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ, ਨਾਮ, ਗੁਰੂ ਵਾਂਗ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਟ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਸਮਾਦ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਾਂਝ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣਤਰ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਆਧਾਰੀ ਸੰਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਫੈਲਦੀ ਵਿਗਸਦੀ ਹੈ।

ਕਹੈ ਨਾਨਕ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਬਦਿ ਧਰਹੁ ਪਿਆਰੋ

ਸਾਚਾ ਨਾਮ ਮੇਰਾ ਆਧਾਰੋ॥[9]

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੁਮਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਅਗੰਮੀ ਨੂਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਉਸਦੀ ਸਥੂਲ ਭੌਤਿਕ ਹੋਂਦ ਦਾ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਤੇ ਵੰਡਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਤੀਕੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸਮਸਤ ਵਸਤੂਮੂਲਕ ਪਦਾਰਥਕ ਚੇਤਨਾਵਾਂ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਛੋਨਚਏਪਟੁਓਲਜ਼ਿਏ ਜਾਂ ਡਸਿੁਓਲਜ਼ਿਏ ਕੀਤਾ ਹੈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮ ਪਰੰਪਰਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਤਾ ਵੀ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਲਈ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਵਸਿਰਜਣ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ੇਧਦੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪਰੰਪਰਾ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਪੰਰਪਰਾ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਅਰਥ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਹਰ ਪਦ ਭਾਰਤੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ ਹੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅਗਲੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮ, ਸਤਿ, ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਾਜੇ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਰਮਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਇਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸਤਿ, ਦੀ ਕੋਈ ਅੰਤਿਮ ਵਿਆਖਿਆ ਜਾਂ ਪਾਰਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਰਿਆਇ ਬਣਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਰਥ ਵੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੈ। ਨਾਮ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪਰਿਆਇ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਜਾਂ

ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀ ਸਮਾ ਸਕਦੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿਸਮਾਦ ਜਾਂ ਆਨੰਦ ਦੀ ਸਿਖਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਅੱਪੜੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਸਿਰਜਿਆ ਪਰਮ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਭਵੀ ਪਰਮ ਚਿਹਨ ਮਨੁੱਖੀ ਪਦਾਰਥਕ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾ ਕੇ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਬਿੰਦੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨਮੂਲਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨਮੂਲਕ ਵੀ ਤੇ ਅਨੁਭਵਮੂਲਕ ਵੀ ਹੈ।

ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਇਕਹਿਰਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਂ ਨੂਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ 'ਨਿਰਾ ਨੂਰ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਅਸੀਮ ਸਤਾ ਨਿਰੀ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਆਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਦੋਵੇਂ ਹੈ। ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਥੂਲ ਸਰਗੁਣ ਜਾਂ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਸੋਹਣਾ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾ)।

ਦੈਵ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਸ ਦੈਵ ਅਨੁਭਵ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਮੂਲਕ ਪਰਤਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਇਕ ਹੋਰ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਟਿਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਦੈਵੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਚਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਤਮਸਾਤ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗੀਤ ਦੀ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਐਬਸਟ੍ਰੇਕਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਜਮ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਗਾਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਏਨੀ ਵੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼/ਵਿਸਮਾਦ, ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਰਗੇ ਅਮੂਰਤ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਟ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੌ ਫੀਸਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਾ ਨਾਮਕਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਜੇ ਇਸ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਅਰੂਪ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਖ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਐਬਸਟ੍ਰੈਕਟ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਸ ਅਸੀਮ ਸਤਾ ਵੱਲ ਕੇਵਲ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਵਸਤਾਂ/ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪਕ ਚਿਹਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਅਰੂਪ ਰੱਬ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਰੂਪ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੋਲ ਏਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਅਰੂਪਤਾ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਰਗਾ ਪੈਗੰਬਰੀ ਆਪਾ ਇਸ ਅਰੂਪਤਾ ਨਾਲ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਤਮਸਾਤ ਹੋ ਕੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਰਗੀ ਮੈਟਾ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮੈਟਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਧਾਰੀ ਤਮਾਮ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਟੋਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਮੈਟਾ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਪਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਰੂਪ ਚੇਤਨ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਜਿਤ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ

ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਅਰਥ ਦੀ ਇਕਾਗਰ/ਅਖੰਡਤਾ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਣਾ ਇਸਨੂੰ ਕੱਥ ਤੋਂ ਅਕੱਥ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨ ਚੇਲਾ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲੈਂਗ ਹੈ, ਇਸ ਲੈਂਗ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਟੈਕਸਟ ਦੀ ਪੈਰੋਲ ਸਿਰਜੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੈਰੋਲ ਵਿਚੋਂ ਲੈਂਗ ਬਿਲਕੁਲ ਮਨਫ਼ੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਸ ਪੈਰੋਲ ਵਿਚ ਨਿਰਾਕਾਰ ਗਰਾਮਰ ਵਾਂਗ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਇਹ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੈਰੋਲ ਹਰ ਥਾਂ ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਰੋਲ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਇਕ ਸੂਤਰ ਜਾਂ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵਾਂਗ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ਼ ਮੰਤਰ ਦੀ ਸੰਕਲਪਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਫੈਲਾਉ ਵੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੰਜਮ ਤੇ ਮਰਿਯਾਦਾ ਵਿਚ ਵੀ ਰਖਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜਿਹੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦਾ ਪਰਿਚੈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਗਣਿਤ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਥੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।ਇਸ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਸੂਤ੍ਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਕ ਫੈਲਾਓ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਸਿਰਜਿਆ ਪਰਮ ਚਿਹਨ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅੰਗ 1.
2. Essays on Sri Guru Granth Sahib (Ed. Jaswinder Singh), NaadPargaas, Sri Amritsar, P5.
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰੂਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਅੰਗ 591-92.
4. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 1427.
5. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 462-63.
6. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 763.
7. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 8.
8. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 8.
9. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗ 917.

ਸਰਬਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)
mannrabia@gmail.com

ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਦਾ ਰੱਖਣਹਾਰ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ

ਸ਼ਾਲੂ ਕੌਰ

ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਕੁ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਪਰਕ ਵਧੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਨੇ ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸੂਚਨਾ ਦਾ ਵਹਾਅ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ, ਵਪਾਰਕ ਪੈਟਰਨ, ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਵਹਾਅ, ਰੈਗੁਲੇਟਰੀ ਸਿਲਸਲੇ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਧੁੰਦ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਸ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਗਲੋਬ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਪਿੰਡ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਬੋ ਹਵਾ, ਖੁਲ੍ਹ ਦਿਲੀ, ਆਪਸੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਪਿੰਡ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਿਹਾਤੀ ਇਲਾਕੇ ਹੁਣ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਵਿਕਸਿਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਮਾਹੌਲ ਨੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉੱਤੇ ਮਾਰੂ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘਟ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਜੈਵਿਕ ਭਲਾਈ ਦਾ ਆਧਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪ ਸਹੇੜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਗਰੀਨ ਹਾਊਸ ਇਮਿਸ਼ਨਜ਼ (green house emmisions) ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ । ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਤੇਜ਼ਾਬੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਓਜੋਨ ਪਰਤ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਜ਼ਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਸੁੱਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਈਕੋ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਨਾਈਟਰੋਜਨ ਤੇ ਫਾਸਫੋਰਸ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਈਂਧਨ ਆਧਾਰੀ ਊਰਜਾ ਉਤਪਾਦਨ, ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ, ਜ਼ਰਾਇਤੀ ਅਤੇ ਖਾਦਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰੀਨਹਾਊਸ ਇਮਿਸ਼ਨਜ਼, ਹੇਠਲੀ ਸਤਹ ਉਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਗਰਮੀ ਸਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਖੋਰਾ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਨਾਲ ਜੋ ਕਾਰਬਨ ਡਾਇਆਕਸਾਈਡ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਪੱਧਰ ਉੱਚੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਈ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਕੋਪ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ਸੁਨਾਮੀਆਂ ਇਸਦੀ ਤਾਜ਼ਾ ਉਦਾਹਰਣ ਹਨ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਸੰਨ 2050 ਤਕ ਔਸਤ ਗਲੋਬਲ ਤਾਪਮਾਨ 1 ਤੋਂ 2 ਡਿਗਰੀ ਸੈਲਸੀਅਸ ਵਧਣ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ। ਉੱਤਰੀ ਖਿੱਤੇ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ 6 ਤੋਂ 7 ਡਿਗਰੀ ਸੈਲਸੀਅਸ ਵੀ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਵਰਖਾ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਬਦਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਾਰੂਥਲ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਖਾ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਸੁੱਕੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਿਮਾਲਿਆ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਹੋਰਨਾਂ ਚੋਟੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜੰਮੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਗੁਆਚਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਵਸੇ ਨਗਰਾਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਵਧਣ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਰਮੀ ਏਨੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਕੇਵਲ ਰੁੱਤਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਏਗਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ 'ਚੋਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ ਫੁੱਟ ਪੈਣ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਅੱਗ ਉਗਲਣ ਲੱਗ ਪਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੋਮੇ ਖੇਤ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਆਕਸੀਜਨ ਦੀ ਕਮੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਤਪਤ ਖੰਡ ਬਾਰੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਖੋਜੀ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਤਾਂ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਜੇਮਜ਼ ਕੁੱਕ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇਕ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਟੀਮ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ 70 ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦੀ ਜਲਵਾਯੂ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਟੀਵ ਟਰਨਰ ਨੇ ਕਿਹਾ "ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ, ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ, ਦੱਖਣੀ ਯੂਰਪ, ਦੱਖਣ ਪੱਛਮੀ ਅਮਰੀਕਾ, ਉੱਤਰੀ ਮੈਕਸੀਕੋ ਅਤੇ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ, ਭੂਮੱਧ ਰੇਖਾ ਦੇ ਮੱਧ ਪੂਰਬੀ ਖੇਤਰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ਕੀ ਛਾ ਜਾਏਗੀ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਲ ਸ੍ਰੋਤਾਂ, ਕੁਦਰਤੀ ਚੌਗਿਰਦੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਿੱਟੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਜਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਿਹਤ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਅਸਰ ਪਏਗਾ। ਭਾਰੀ ਤੂਫਾਨ ਆਉਣਗੇ, ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਆਏਗਾ। ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਕੀ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਗਰਮੀ ਵਧੇਗੀ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਵਧਣਗੀਆਂ।" ਲਗਭਗ ਇਹੋ ਸਥਿਤੀ ਹੀ ਸਾਡੇ ਖਿੱਤੇ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜਿਓਲੋਜੀਕਲ ਸਰਵੇ ਆਫ ਇੰਡੀਆ ਦੀ ਇਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮੁਤਾਬਕ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਗੰਗੋਤਰੀ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਹਰ ਸਾਲ 18.80 ਮੀਟਰ ਪਿਘਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੰਟਾਰਟਿਕਾ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ 17.15 ਮੀਟਰ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਾਪਰਨਗੀਆਂ।

ਹੁਣ ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਸਫੋਟਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਸੰਗਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪ ਸਹੇੜੀ ਹੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵੀਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚਾਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਤਬਾਹੀ ਲਈ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 30 ਸਾਲ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਜੇ ਇਸ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਸੰਸਾਰ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਇਕ ਵੱਡੀ ਨਿਆਮਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਰ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹਲ ਦੇ ਗੁਰ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਸੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਗਲੋਬਲਾਈਜੇਸ਼ਨ ਹੈ ਕੀ? ਮਨੁੱਖ

ਦੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਦੌੜ ਹੀ ਤਾਂ ਹੈ ਸਭ ਕੁਝ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਇਆ ਸਾਧਨ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੀ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਮਾਜਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਉਤਰ-ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇਹ ਦੌੜ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ। ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਭੌਤਿਕ ਕਬਜ਼ਾ (Physical Annexure) ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਰਿਟੁਓਲ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦੌੜ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਸੀਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਆਨੇ ਬਹਾਨੇ ਹਮਲੇ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਹੋੜ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਆਪਾ-ਧਾਪੀ ਵਧੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ :

ਸਬਰੁ ਏਹੁ ਸੁਆਉ ਜੇ ਤੂੰ ਬੰਦਾ ਦਿੜੁ ਕਰਹਿ ॥
ਵਧਿ ਥੀਵਹਿ ਦਰੀਆਉ ਟੁਟਿ ਨ ਥੀਵਹਿ ਵਾਹੜਾ ॥

(ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ, ਸਲੋਕ-117)

ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਬਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿਣਾ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਉਹ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਦੌੜੇਗਾ। ਸਿੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਬਿਨਾ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀ ਕੋਊ ਰਾਜੈ ॥
ਸੁਪਨ ਮਨੋਰਥ ਬ੍ਰਿਥੇ ਸਭ ਕਾਜੈ ॥
ਨਾਮ ਰੰਗਿ ਸਰਬ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥
ਬਡਭਾਗੀ ਕਿਸੈ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ ॥

(ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਗਉੜੀ॥ ਅੰਗ-278)

ਇਹ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਕੇਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਾਮ ਦੇ ਲੜ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਮ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਨਸਾਨ ਅੰਦਰ ਪੰਜ ਵਿਕਾਰ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਉ ਧਿਆਈਐ ਨਾਉ ਮੰਗੀਐ ਨਾਮੇ ਸਹਿਜ ਸਮਾਇ ॥
ਮਨ ਮੇਰੇ ਹਰਿ ਰਸੁ ਚਾਖੁ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥
ਜਿਨੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਚਾਖਿਆ ਸਹਜੇ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ 3, ਘਰੁ 1)

ਸਹਿਜ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਖ਼ੁਦ ਕਿਰਪਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਦਾਤਿ ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਸਾਧ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ॥
ਮਿਟਿ ਗਈ ਭੂਖ ਮਹਾ ਬਿਕਰਾਲ ॥
ਠਾਕੁਰਿ ਅਪੁਨੈ ਕੀਨੀ ਦਾਤਿ ॥
ਜਲਨਿ ਬੁਝੀ ਮਨਿ ਹੋਈ ਸਾਂਤਿ ॥
ਮਿਟਿ ਗਈ ਭਾਲ ਮਨੁ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨਾ ॥

(ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਮਹਲਾ 5, ਘਰੁ 2)

ਸੋ ਜੇਕਰ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਸਹਿਜ ਆ ਜਾਏ ਜਿਹੜਾ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਦੌੜ ਸਦਕਾ ਹੀ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚਲੇ ਨਿਘਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਵੋ ਕਿ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਦੇ ਦੁਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਜਾ ਜੁੜਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਤੁਕਾਂ ਉਭਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਤਕ ਅਸੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਨਹੀ ਜਾਂ ਪਿਆਰਦੇ ਨਹੀ ਅਸੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਹਿਰਦ ਨਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ :

ਕੁਦਰਤਿ ਕਾਦਰ ਕਰਣ ਕਰੀਮਾ ॥
ਸਿਫਤਿ ਮੁਹਬਤਿ ਅਥਾਹ ਰਹੀਮਾ ॥
ਹਕੁ ਹੁਕਮੁ ਸਚੁ ਖੁਦਾਇਆ ਬੁਝਿ ਨਾਨਕ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸ ਤਰਾ ॥

ਮਹਲਾ ਪੰਜਵਾਂ

ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥
ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥

ਸੋ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਹਿਜ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗੀ। ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਜੀਓ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਤੋਂ ਸਗਲ ਪਸਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਗ੍ਰਹਿ ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਉੱਥੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਵਸੇਬਾ ਵੀ ਨਹੀ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਗ੍ਰਹਿ ਨਿਰਜਿੰਦ ਪੱਥਰ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਹੋਏਗਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲ ਜਾਣਗੇ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ ਤਾਂ ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ, ਰਾਵੀ, ਜਿਹਲਮ, ਝਨਾਬ ਵੀ ਰੇਤ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੀ ਜ਼ਰਖੇਜ ਧਰਤੀ ਵੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੇਤੰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥

(ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਲੋਕੁ ਮਹਲਾ 1)

2. ਨਾਨਕ ਇਹ ਜਗਤੁ ਸਭੁ ਜਲੁ ਹੈ ਜਲ ਹੀ ਤੇ ਸਭ ਕੋਇ ॥

3. ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਪਾਣੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਗਿਆਨ ਤੇ ਸਿਰਜਣ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਚਿਹਨ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ। ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਅਮੀਰ ਸੋਮਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਸਦਾ ਵਿਹਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਕਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੂੰ ਬੰਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਉਹ ਆਪ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਰਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਖਿਲਵਾੜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਾਨਵ ਨੂੰ ਕਦੇ ਚਿਰ ਸਥਾਈ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਵੀ ਉਹ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ :

ਕੋਟਿ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਸੁਆਮੀ ਸਰਬ ਜੀਆ ਕਾ ਦਾਤਾ ਰੇ ॥
ਪ੍ਰਤਿਪਾਲੈ ਨਿਤ ਸਾਰਿ ਸਮਾਲੈ ਇਕੁ ਗੁਨੁ ਨਹੀ ਮੂਰਖਿ ਜਾਤਾ ਰੇ ॥

(ਸਲੋਕੁ ਮਹਲਾ 5)

ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪੰਚ-ਤੱਤ ਜਾਂ ਪੰਚ-ਭੂਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਜਲ, ਅਗਨੀ, ਵਾਯੂ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰੂਪ ਕਰਨਾ ਸਮੁੱਚੀ ਕੁਦਰਤ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਨੂੰ ਕਰੂਪ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਖਿਆਨ ਹੈ :

ਹਰਿ ਆਪੇ ਪੰਚ ਤਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ ਵਿਚਿ ਧਾਤੂ ਪੰਚ ਆਪਿ ਪਾਵੈ ॥
ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲੇ ਆਪੇ ਹਰਿ ਆਪੇ ਝਗਰੁ ਚੁਕਾਵੈ ॥

(ਬੈਰਾੜੀ ਮਹਲਾ 5)

ਜਲੁ ਤਰੰਗ ਅਗਨੀ ਪਵਨੈ ਫੁਨਿ ਤ੍ਰੈ ਮਿਲਿ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥
ਐਸਾ ਬਲੁ ਛਲੁ ਤਿਨ ਕਉ ਦੀਆ ਹੁਕਮੀ ਠਾਕਿ ਰਹਾਇਆ ॥

ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਸਮੁੱਚੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਤਹਿਸ ਨਹਿਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸਗੋਂ ਇਸਦਾ ਸੌਂਦਰਯ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਦਰ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਰੂਪ ਹੋਣ ਨਾਲ ਕਾਦਰ ਵੀ ਵਿਖੰਡਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਕੁਦਰਤਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਕੁਦਰਤਿ ਧਰਤੀ ਖਾਕੁ ॥
ਸਭ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ ॥
ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਿਤ ਵਸਿਆ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥1॥ਰਹਾਓ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਹਿਜ਼ ਫਲਸਫਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਜੀਵਨ ਜਾਂਚ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪਉਣ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਪੁਛੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਵਨੈ ਪਾਣੀ ਜਾਣੇ ਜਾਤਿ ॥

ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪਵਨ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੈ। ਪਵਨ ਨੇ ਹੀ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਬਿੰਬ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਜੀਭ 'ਤੇ ਰਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੁੰਦਾ।

ਅਖੀ ਅੰਧੁ ਜੀਭ ਰਸੁ ਨਾਹੀ ਕੰਨੀ ਪਵਣੁ ਨ ਵਾਜੈ ॥

ਇਉਂ ਅਰਥ, ਬਿੰਬ, ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਪੌਣ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਸੀਂ ਏਨਾ ਗੰਧਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਖਰਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗਲੋਬਲ ਵਾਰਮਿੰਗ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਨੁਭੂਤੀ ਨੂੰ ਵਿਖੰਡਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੇਵਲ ਪੌਣ, ਪਾਣੀ, ਪ੍ਰਿਥਵੀ, ਅਗਨੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਯਾਨਿ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵਿਗਾੜ ਰਹੀ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਵੀ ਖੜੋਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੌਂਦਰਯ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਟੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਸੰਕਟਮਈ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੀ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸਮਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਜਗਤੁ ਜਲੰਦਾ ਰਖਿ ਲੈ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰਿ ॥
ਜਿਤੁ ਦੁਆਰੈ ਉਬਰੈ ਤਿਤੈ ਲੈਹੁ ਉਬਾਰਿ ॥

(ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ)

ਸ਼ਾਲੂ ਕੌਰ
shellykaur2@gmail.com

ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਡਾ. ਐਸ. ਨਾਜ਼

ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲੱਗਿਆਂ ਅਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪੈਰ ਧਰਦੇ ਹਾਂ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋ ਮੁਗਦ ਨੈਣ ਹੋ, ਫਿਸਲਣ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਚਾਂਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ, ਬੇਅੰਤ ਗਿਆਨ, ਵਿੱਗਿਆਨ, ਤਵਾਰੀਖੀ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਇਕ ਅਜੇਹਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮੰਤਕ, ਦਲੀਲ ਬਾਜ਼ੀ ਅੰਦਰ ਪੜ੍ਹਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪੱਤ੍ਰਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅਫ਼ਰੀਕਣ, ਮਧ ਏਸ਼ੀਆ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆਂ, ਸਿੰਘਾ ਪੁਰ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪ ਅੰਦਰ ਘੁਮਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਮਿਲੇ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਅੰਦਰ ਕਿਸਮ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਲਟ (ਮਨ ਮੋਹਿਤ, ਜਾਦੂ ਗਰੀ) ਅਤੇ ਜਪਾਨ, ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਫਿਲਪੀਨ ਅੰਦਰ ਮਹਾਨ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਇਟਲੀ ਅੰਦਰ ਵੈਟੀਕਨ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਰੂਸ ਦੇ ਚਰਚ ਸੇਂਟ ਪੀਟਰਸ ਚਰਚ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅੰਦਰ ਸਾਂਝੀ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਣਪੜ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਠ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾ ਤੇ ਹੀ ਮਿਲਿਆ।

ਇੱਹ ਹਾਲਤ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹੈ ਏਸ ਅੰਦਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਧਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੋਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਦ ਜਿੱਤਣ ਅੰਦਰ ਬੁਰੀ ਤਰਾਂ ਮਾਰ ਖਾ ਗਏ। ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਧਰਮ ਪੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਅਣਪੜ੍ਹ ਸਨ। ਉਹਨਾ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਲੋਕ ਭਟਕ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਰਾਹ ਅਤੇ ਟੀਚਾ ਰੁ.ਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਹਾਲਤ ਇੱਕ ਧਰਮ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਾਰਿਕ ਧਰਮ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਰਹਿਤ, ਗਿਆਨ ਵੰਡ ਰਹੇ ਹਨ! ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਟ ਲੋਕ ਹੋਣ ਗੇ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਪ੍ਰਭ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਅਤੇ ਓਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋ ਵਾਕਿਫ਼ ਨਹੀਂ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਦੀ ਜਾਣ ਕਾਰੀ ਤੋਂ ਹਰ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਸਮਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਰੱਖਣ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਰਖਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਤ, ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਤ ਨਹੀਂ ਗਰੂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ? ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਅੰਸਰ ਬਹੁਤ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਏਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪਛਾਣ, ਅਤੇ ਸਮਝਣਾ ਮੇਰੇ ਅੱਜ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਮੂਲ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਇਹ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਚਾਰ, ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੌਂ ਜਾਵੇ, ਏਸ ਦੀ ਰੁਸ਼ਨਾਈ ਅੰਦਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਝਾਤ ਹੈ।

ਜਿਸ ਮੋੜ ਤੇ ਆ ਕੇ ਅਸੀਂ ਰੁਕੇ ਹਾਂ, ਏਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾਨਕਾਈ ਫਲਸਫ਼ਾ, ਨਾਨਕਾਈ ਗਿਆਨ, ਗੁਰੂ ਮੱਤ ਹੱਥ ਫੜਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮੱਤ ਕੋਈ ਖਲਾਅ ਅੰਦਰ ਰਹੱਸਵਾਦ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੱਸਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਉੱਪਜੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਹੈ। ਖਾਲਿਕ ਖਲਕ, ਖਲਕ ਮੇ ਖਾਲਿਕ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਧਰਾਤਲ ਹੈ। ਪ੍ਰੱਭ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ, ਘਟ ਘਟ ਅੰਦਰ, ਕਣ ਕਣ

ਅੰਦਰ ਧੜਕਦੀ ਮਾਈਕਰੋ ਹਾਲਤ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬ੍ਰੈਹਮੰਡ ਦੀ ਮੈਕਰੋ ਹਾਲਤ ਵੀ, ਜੋ ਸੋਚਿਆਂ ਸੋਚ ਨਾ ਹੋਵਈ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਾਵੀਏ (ਕੋਨ) ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਭ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾਂ, ਟਾਹਣੀਆਂ, ਪੱਤੇ ਪੱਤੇ, ਫੁਲ, ਡੋਡੀਆਂ,ਹਵਾ, ਪਾਣੀ, ਧਰਤੀ ਆਕਾਸ਼ ਅੰਦਰ ਸਮੋਇਆ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪ੍ਰਭ ਦੀ ਮਾਈਕਰੋ ਹਾਲਤ ਹੈ। ਏਸ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਏਸ ਦੇ ਕਰਤਵ, ਕਰਮ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਘੋਲ ਹੈ। ਜਦ ਏਸ ਪ੍ਰਭ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੈਕਰੋ ਸ਼ਕਲ ਅੰਦਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਨਕਾਈ ਮੰਤਕ ਦਾ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਏਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗੋਲਾਈ ਤੇ ਬੈਠ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਅਪਣਾ ਹੁਕਮਾ ਨਿਯੰਮ ਬੱਧ ਕਿਰਿਆ, ਕਰਮ ਕਰੀਮਾ ਹੈ। ਏਸ ਸਥਿਤੀ ਅੰਦਰ ਉਹ ਲਖ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਆਕਾਸ਼, ਲਖ ਧਰਤੀਆਂ ਪਾਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਬਾਬਾ ਏਸ ਪ੍ਰੱਭ ਦੀ ਸੋਚਿਆ ਸੋਚ ਨਾ ਹੋਵਈ ਹਾਲਤ, ਏਸ ਦੀ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਅਬੂਰੀ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਏਸ ਪ੍ਰੱਭ ਨੂੰ, ਮਨੁਖ, ਜੀਵ ਜੰਤੂ, ਕੁਦਰਤ, ਸਵੇਰ, ਪ੍ਰਭਾਤ ਨੂੰ ਏਕ ਪਿਤਾ, ਏਕਮ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਕਹਿ, ਅਪਣੀ ਦਲੀਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰੈਮੰਡ ਦੇ ਖੁਦਾਏ ਨੂੰ ਮਨੁਖੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਡੋਰੀ ਨਾਲ, ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਅੰਦਰ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਿਕ ਖਲਕ ਤੋਂ ਜੁਦਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦਿਆਲੂ ਪਿਤਾ ਬਣ ਗਿਆ! ਰਹੀਮੋ ਕਰੀਮ ਪਿਤਾ! ਇਹ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਰੂਹਾਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣ ਗਿਆ।

ਏਸ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ, ਜਦ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਰਹਿ ਹੀ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਵੀ ਕੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ! ਨਾ ਰੋਜੇ, ਨਾ ਹਿਫ਼ਜ਼, ਨਾ ਰਸਮਾ, ਨਾ ਵਰਤ, ਨਾ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ, ਨਾ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਨਾ ਤੀਰਥ, ਨਾ ਹੱਜ ਨਾ ਨਮਾਜ਼ਾਂ, ਨਾ ਦਾਨ ਨਾ ਪੁੰਨ, ਨਾ ਰਟਣ ਨਾ ਬਾਣੀਆਂ, ਨਾ ਮੰਦਰ ਨਾਂ ਮਸਜਦ, ਨਾ ਟਿੱਲੇ ਨਾ ਫ਼ਕੀਰੀਆਂ! ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ! ਬੱਸ! ਇੱਕ ਵਾਹ! ਵਾਹ!! ਤਾਰੀਫ਼ ਮਹਿਮਾ!! ਬਾਰਾਂ ਤਾਰੀਫ਼ੀ ਮਹਿਮਾ ਭਰੇ, ਬਾਬੇ ਮਾਹ ਲਿਖ ਮਾਰੇ। ਐਥੇ ਬੜੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਭੈਠੇ ਕਿ ਨਾਨਕ ਵਾਣੀ ਕੁਰਤ ਦੀ ਵਭਿੰਨਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਬਾਬੇ ਦੀ ਵਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰੱਭ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਵਚਿਤ੍ਰਕ ਰੂਪ ਤੇ ਹੈ, ਓਸ ਦੀ ਸੂਤਰ ਧਾਰੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਏਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭੁਲਖੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀ ਪੈਣਾ। ਉਹ ਬ੍ਰੈਮੰਡ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਹਾਰਾ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਜੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ। ਇੰਝ ਕਹਿ ਲਵੋ ਉਹ ਸਿਰਜਨ ਹਾਰ ਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ। ਭੌਧਿਕ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਰਚੇਤਾ ਹੈ, ਰਚਨਾ ਅੰਦਰ ਰਚਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ, ਏਸ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਹੈ।

ਇਹ ਬੜੀ ਰਹੱਸ ਭਰੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਦਲੀਲ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਉਪੰਨਤਾ ਹੈ, ਉੱਤਪਤੀ ਹੈ, ਉਪਾਦਨਾ ਹੈ, ਏਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਉਪਾਦਿਕ ਵੀ ਹੋਵੇ ਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਦਲੀਲ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖਾਦਾਏ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਅੰਦਰ ਕਦੁਰਤ ਦੀ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਪੈਗੰਬਰੀ ਅਵਤਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਭੂਤ ਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿਸ਼ ਕਾਲ ਦੀ ਉਦਸੀਆਂ ਦਾ ਮੁਸਾਫਿਰ ਹੈ। ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਹੱਸ ਹੈ ਕਿ ਵਾਣੀ ਤਿੰਨਾ ਕਾਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਅਦਿੱਖ ਨਕਸ਼ ਅਤੇ

ਲਖਸ਼ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਗੰਬਰ ਅਪਣੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਪਣੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਹਜ਼ਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਵਾਰੀਖਾਂ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੰਮਣ ਵਾਲੇ ਭਵਿਸ਼ ਕਾਲ ਦਾ ਵੀ, ਭਵਿਸ਼ ਵਾਣੀ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਬਰ(ਪੈਗੰਬਰ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਨਾਂ ਕਾਲਾ ਦੀ ਰਾਹ ਨੁਮਾਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਅੰਦਰ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੜ੍ਹ ਫੜਦੀ ਹੈ।

ਵਰਤਵਾਨ ਅੰਦਰ ਪੈਗੰਬਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅੰਦਰ ਉਹ ਸਮਜ ਦੀਆਂ ਉਚ ਨੀਚ ਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਦਾ ਤੋੜਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਬਾਹਮਣਾ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੂਟ ਨੀਤੀ ਦਾ ਬਾਬਾ ਖੰਣਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਅਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ, ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਤਾਨਾ ਸ਼ਾਹੀ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਹੈ। ਡਾ: ਚਾਰਲਸ ਸਵਿੰਡਲ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। (Prophets are visionaries with a unique order, they not only foretell, but tell truth boldly and fearlessly) ਸੋਚ ਟੰਬਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਪੈਗੰਬਰੀ ਦੇ ਘੁਲਾਟੀਏ ਸਨ। ਖਰੀ ਖਰੀ ਮੂੰਹ ਤੇ ਮਾਰਨੀ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਦੇ ਹਨ ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲੋਂ ਧਾਇਆ, ਜੋਰੀ ਮੰਗੇ ਦਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ। ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ ਦੀਆ ਕੁਰੀਤੀਆਂ, ਡੇਰੇ ਤੇ ਟਿੱਲੇ, ਸਾਧ ਸੰਤ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦਾਸ਼ਨਿਕ ਸੋਚ ਅੱਗੇ ਝੁੱਕ ਗਏ। ਇਹ ਹੈ ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਲਲਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ! ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮਾਂ, ਫਰਮਾਨ ਇਲਾਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ।

ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਕੋਈ 400 ਸਾਲ ਕਬਲ ਯਹੱਵਾ (ਖੁਦਾਏ) ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਯਰਮੀਆ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾ, ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ, ਢਾ ਸੁੱਟ, ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟ ਦੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਉਸਾਰ ਅਤੇ ਖੜਾ ਕਰ* ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅੰਦਰ ਅਜੇਹਾ ਕਰਤਵ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਕਣੂ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮਹਾਨ ਦਲੀਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ, ਉਹ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਗਲਤ ਕੀਮਤਾ ਅਤੇ ਹੋਛੀ ਸੋਚ ਤੇ ਹਥੌੜੇ ਦੀ ਸੱਟ ਵੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਮੁੜ ਖੜੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਓਸ ਦੀ ਕਾਰਾਗਰੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਸੋਚ ਢਾ ਢੁਆਈ, ਇੰਨਕਾਰ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਕਰਾਰ ਕਿਸੇ ਸੈਅ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਬਰਬਾਦੀ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ੈਅ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਓਸਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਅਜੇਹੀ ਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਹੈ। ਓਸ ਸਮਾਜ, ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਕੱਲਰ ਖਾਹਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਢੈ ਢੇਰੀ ਕਰਨ ਵਲਾ ਪੈਗੰਬਰ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਵੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਹੈ ਭੂਤਕਾਲ ਅੰਦਰ ਰੂਹ ਦਾ ਕਾਲਾਂ ਅੰਦਰ ਪਰਤ ਜਾਣਾ, ਉੱਤਰ ਜਾਣਾ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਲਿਖਤ ਅੰਦਰ ਆਖਦਾ ਹੈ ਲੱਖ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਆਕਾਸ਼, ਲੱਖ ਧਰਤੀ ਪਾਤਾਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਬਾਬਾ ਕਿਹੜੇ ਲੱਖਾਂ ਲੱਖਾਂ ਬੀਤ ਗਏ ਯੁੱਗਾਂ ਅੰਦਰ ਅਪਣੀ ਰੂਹ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਜ਼ ਕਰ ਗਏ ਸੀ। ਅਣਗਿਨਤ ਬ੍ਰੈਮੰਡਾਂ ਅਤੇ ਚੰਦ ਤਾਰਿਆ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰ ਗਏ! ਇਹ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਖਸੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮੇ ਦੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਜੋ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਓਸ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਤੀਜੀ ਹਾਲਤ ਇਹ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ, ਪੈਗੰਬਰ ਰਾਹਨਮਾ ਉਹ ਹੋਵੇ ਜੋ ਰਾਹਬਰ ਵੀ ਹੋਵੇ

ਜੋ ਅਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੌਮ ਅਤੇ ਨਸਲ ਦੀ ਕਾਰਵਾਨੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੁਕੱਲ ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ਅਪਣਾ ਟੱਬਰ, ਅਪਣੀ ਕੌਮ ਅਪਣਾ ਦੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਸੇਰਾ ਹੈ। ਓਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪੈਗ਼ਾਮ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸਾਰੀ ਮਖਲੂਕਾਤ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਸਾਰੇ ਕੂਟਾਂ ਲਈ। ਇਹ ਓਸ ਦਾ ਅਪਣਾ ਪੈਗਾਮ ਨਹੀ, ਪਰ ਓਸ ਕਾਦਰੇ ਮੁਤਲਿਕ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ ਜੋ ਸਮੇ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਦੇ ਰਕਬੇ ਤੋਂ ਅਪਰ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ, ਨਬਾਤਾਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਧਰਤੀਆਂ ਦੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋ ਬਾਹਿਰ ਹੈ! ਜੀਵ ਜੰਤੂ, ਰੁਖਾਂ, ਪੌਦਿਆ ਦੇ ਜੀਵੰਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਵਿਸ਼ ਅੰਦਰ ਇਹਨਾ ਦੇ ਹਸ਼ਰ , ਇਹਨਾ ਦੇ ਅੰਜਾਮ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਪੈਗੰਬਰ ਅਪਣੀ ਨਸਲ ਨੂੰ ਖਬਰਦਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਮਲਾਂ ਬਾਝ ਨਾ ਹੋਗ ਨਬੇੜੇ *ਅੱਗੇ ਜ਼ਾਤ ਨਾ ਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਜੀਵ ਨਵੇਂ*ਬਾਬਾ ਵਰਤਮਾਨ ਅੰਦਰ ਵਿਸਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਭਵਿਸ਼ ਕਾਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਓਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅੰਦਰ ਕੇਵਲ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਦੀ ਮਖ਼ਲੂਕ ਹੀ ਦਾਖਿਲ ਹੋਵੇ ਗੀ। ਨਾਨਕਾਈ ਫ਼ਲਸਫਾਂ ਧਰਤੀ ਧਰਤ ਮਹੱਤ (ਮਹੀਤ) ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਕਲਾ ਸਮਰੱਤ ਹੋਣ ਦੀ ਮਹੱਤਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਏਸ ਸਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਨਾਨਕ ਫਲਸਫ਼ਾਂ ਸੁਫ਼ਨੇ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ, ਸੁਫਨਿਆ ਦਾ ਨਰੀਖਣ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਵਾਸਾ, ਵਸੇਰਾ ਚਾਂਦੀ ਸੋਨੇ ਅੰਦਰ ਮੜ੍ਹੇ ਕਲਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀ, ਪਰ ਵਾਹਕਾਂ, ਰਾਹਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਲ਼ੀਆਂ ਅੰਦਰ ਹੈ।

ਜੈਸੀ ਮਹਿ ਆਵੇ, ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ, ਐਸਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨ ਵੇ ਲਾਲੋ!

ਸਰਭ, ਕਲਾ, ਸਮਰੱਥ

ਸਰਭ– ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦਿੱਖ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਅਦਿੱਖ ਵੀ, ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਥੂਲ ਪਰ ਸੂਖਮ ਵੀ, ਨਾਦ ਵੀ ਅਨਾਦ ਵੀ, ਹਾਲਤਾਂ ਜੋ ਬੀਤ ਚੁਕੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਬੀਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਅੰਦਰ ਸਮੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਚੇਤੰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਮੰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਥਿਰਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮੇ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਤੋ ਪਾਰ ਵੀ। ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੀਨੇ ਇਲਾਹੀ (Theology) ਆਖਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਰਵ ਸੰਕੋਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਭ ਵਿਆਪਕ ਵੀ, ਤਾਨ ਹੁੰਦਿਆ ਨਿਥਾਨਾ ਵੀ, ਪਰ ਸ਼ਕਤੀਹੀਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਸਰਵ ਸਮਰਥ ਸ਼ੱਕਤੀ ਸ਼ਾਲੀ ਵੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਅਦਿਖ ਵੀ ਅਤੇ ਦਿਖ ਵੀ, ਕਣ ਕਣ ਅੰਦਰ ਸਮੋ ਜਾਣਾ ਵੀ ਅਤੇ ਏਸ ਦਾ ਸੰਕੋਚ ਵੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਏਸ ਦੀ ਅਦਿਖ ਬਾਹਰੀ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ, ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਸਥੂਲ! ਇਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਸਾਰਾ ਨਾਨਕਾਈ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਭ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਲਿ ਅਤੇ ਕਲਾ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਅੰਤਰ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਸੁਰਤਾ ਹੈ,ਜਿਵੇਂ *ਯੋਗਤਾ* ਅਤੇ *ਅਯੋਗਤਾ* ਅੰਦਰ ਨਿਰੰਤਰ ਇੱਕ ਮਿਕਤਾ ਹੈ!

ਕਲਾ–ਤਰੀਕਾ ਕਾਰ, ਢੰਗ, ਵਿਉਂਤ, ਅਕਲ ਦਾਨਾਈ, ਹਿਕਮਤ, ਗਿਆਨ, ਵਿੱਗਿਆਨ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਤਾ, ਅਭਿਆਸ, ਦਰਸ਼ਨ ਮਿਹਮਾਸਾ, ਵਿੱਦ, ਮੰਤਕ, ਪ੍ਰਭ, ਐਲੋਹੀਮ, ਇਸ ਦਾ ਸੱਤ ਅਤੇ

ਸਿੱਤ, ਖੁਦਾਏ ਹੈ। ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਹ ਕਹਿ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਖੁਦਾਏ ਦਾ ਨਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਲਿ ਜਾਂ ਵਿੱਦ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਅਰਥ ਹੈ ਵੇਖਣਾ ਅੱਖ ਨੈਣ। ਕਲਿ ਦਾ ਸੂਖਮ ਅਰਥ ਵਿੱਦਓਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਨਹੀ, ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ! ਅਵਿੱਦਓਤ ਹੋਣਾ ਅੰਧਕਾਰ, ਘਲੂਘਾਰਾ ਹੈ, ਨਸ਼ਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਉੱਤਰ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਏਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ (Chaos theory is creative activity) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਹਰ ਅੰਧਕਾਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਖਾਰ, ਸੁਹੱਪਣ, ਸੋਹਜ ਸੁਆਰ ਦੀ ਉੱਤਪਾਦਨਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦੋ ਧਰਤੀ ਸ਼ਬਦੋ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਦਿੱਖ ਅਦਿੱਖ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਹੈ, ਵਿੱਦ, ਅਕਲ, ਦਾਨਾਈ, ਹਿਕਮਤ, ਕਲਾ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਨੇ ਉੱਤਪਾਦਨਾ ਅਤੇ ਉੱਤਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਧਾਰਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਨੂਪ ਤੋ ਸਰੂਪ ਹੋਣਾ ਹੈ!

ਮਸੀਹ ਤੋਂ ਕੋਈ 800 ਸਾਲ ਪਹਿਲੋ ਸੁਲੇਮਾਨ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਅੱਜੇ ਧਰਤੀਆਂ ਨੇ ਨੀਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫੜੀ, ਨਾ ਹੀ ਆਕਾਸ਼ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਸੂਰਜ, ਗ੍ਰਹਿ ਅਤੇ ਮੰਡਲਾਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਧੰਦੂਘਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਸਾਗਰਾਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਲਾ, ਹਿਕਮਤ, ਦਾਨਾਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ! ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਮੇਰਾ ਹਿਕਮਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਸਮਰਥ, ਸੰਪੂਰਣ, ਸਰਵੋਤਮ (ਸਰਵ+ਉੱਤਮ ਹੈ) ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਤਵ, ਤੱਤਵ ਸਿੱਤਵ, ਅਪਣੀਆਂ ਅਪਣੀਆਂ ਭੌਤਿਕ ਅਤੇ ਰਸਾਇਣਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਅਤੇ ਭਜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜੁੜਦੀਆਂ ਹਨ (Catabolism- Metabolism) ਇਹ ਸਰਬੱਤ ਅਲੂਹੀਅਤ ਹੈ। ਧੰਨ ਹੋ ਬਾਬਾ! ਅਦੇਸ਼ ਬਾਬਾ ਅਦੇਸ਼!!ਅਸਲਵਾਦ ਅੰਦਰ ਬਾਬਾ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰੈਹਮੰਡ ਦੀਆਂ ਦੋ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਜੰਮਣ ਮਰਨ (ਪੈਦਾਇਸ਼) ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਮਹਿਫ਼ੂਜ਼ ਬੱਝੀ ਪਈ ਹੈ। ਸੂਖਮ ਦਾ ਸਥੂਲ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਜ਼ਹੂਰ!

ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਅੰਦਰ, ਅਨਗਿਣਤ ਅਜੇਹੀਆ ਸਿੱਧ ਗੋਸ਼ਟੀਆਂ ਸਮੇ ਬਾਬੇ ਕਦੀ ਵੀ ਕਲਾ, ਹਿਕਮਤ, ਦਾਨਾਈ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਇਹ ਹੀ ਓਸ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਹੀ ਦਾਰਨਿਸ਼ਕਤਾ ਅਤੇ ਮੰਤਕ ਹੈ, ਕਲਾ ਹੈ, ਕਹਿ ਲਵੋ ਗੁਰਮੰਤਰ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਮਿਸਾਲਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਵਾਲੀ ਕੱਥਾ ਨਿਰੋਲ ਏਸ ਮੰਤਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਮੂਨਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਝਟੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਰਵੀ ਦੇਵਤਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਬਾਬੇ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਝੱਟੇ ਲਾਉਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਖੇਤਾਂ ਤਕ ਪੁੱਜ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਦੀ ਏਸ ਦਲੀਲ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਕਿਹੜਾ ਮੰਤਕ ਖੜਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਹੈ ਵੀ! ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਰਹੱਸ, ਗੰਧ਼ਲਾਅ ਨਹੀਂ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੂਰਜ ਫੜ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਅੰਦਰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਦੋ ਹੋਰ ਸਾਖੀਆਂ, ਸਗੋ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਅਜੇਹੇ ਮੰਤਕ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਮੇਰੇ ਜ਼ਹਿਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾ ਅੰਦਰ ਸਰਓਤਵਮ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਦੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦਾ ਜ਼ਹੂਰ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਦੁਖਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪੱਖ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਹੈ, ਏਸ ਦਾ ਸੱਤਕਾਰ ਵੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਅੰਦਰ ਪੂਜਾ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਲੂਹੀਅਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ (Theological Analysis) ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਮੂਲ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਅਤੇ ਗਰੁਮਤ, ਮਨਮੱਤੀ ਖਲਾਅ ਅੰਦਰ ਘਪਲਾ ਖਾ ਗਈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋ, ਪੁਰਾਤਨ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ *ਅਪਣੇ ਗੁਆਂਡੀ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਜੇਹਾ ਪਿਆਰ ਕਰ* ਇਹ ਹੁਕਮ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮਸੀਹ ਤੋ ਕੋਈ 1500 ਸਾਲ ਕਬਲ ਜੰਮਿਆ। ਮਸੀਹ ਦੇ ਸਮੇ ਤਕ, ਯਹੂਦੀ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਗੁਆਂਡੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੰਧ ਸਾਂਝੀ ਹੋਵੇ। ਏਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਤੇ ਅਲੂਹੀਅਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਮਸੀਹ ਨੇ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਲਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਭੰਡਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅਰਥ ਕੀ ਹਨ, ਏਸ ਦੇ ਮੂਲ ਅੰਸ਼ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ!

ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੋਈ ਯਾਤਰੀ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਦੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਡਾਕੂਆਂ ਓਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਕੇ ਮਰਨ ਕਿਨਾਰੇ ਸੁੱਟ ਗਏ। ਕੁਝ ਸਮੇ ਮਗਰੋਂ ਇੱਕ ਫ਼ਰੀਸੀ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਕਾਹਿਨ (ਹਾਈ ਪ੍ਰੀਸਟ) ਏਧਰ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦ ਓਸ ਖ਼ੂੰਨ ਅੰਦਰ ਲੱਤਪੱਤ ਬੰਦਾ ਪਿਆ ਵੇਖਿਆਂ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਥੂ ਥੂ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਬੰਦਾ ਜੋ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਸੀ, ਏਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੀ ਲੰਘਿਆ। ਓਸ ਅਪਣਾ ਮੂੰਹ ਵੱਟ ਕੇ ਰਾਹ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤੀਜਾ ਯਾਤਰੂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਾਤੀ ਸਾਮਰੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਓਸ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ, ਅਪਣੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਏਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬੰਨ੍ਹੇ ਅਤੇ ਮਰਹਮ ਪੱਟੀ ਕੀਤੀ ਏ ਅਪਣੀ ਗਧੀ ਤੇ ਲੱਦ ਕੇ, ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਸਰਾਂ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਰਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਏਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਓ, ਜਦ ਮੈਂ ਵਾਪਿਸ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇਰਾ ਹਿਸਾਬ ਚੁਕਾ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਰ ਏਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਰ। ਮਸੀਹ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, *ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗੁਆਂਡੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਏਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਗਿਆਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਇਲਮੇ ਅਲੂਹੀਅਤ (Theology) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੇ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਅੱਜ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕਥਾ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਹੀਰੇ ਧਾਮਿਕਤਾ ਦੇ ਕਰਮ ਕਾਰਜ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਅੰਦਰ ਰੁਲ਼ ਗਏ।

ਲੋੜ, ਅਤੇ ਬੇਹੱਦ ਲੋੜ ਹੈ ਅਜੇਹੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤਾ ਲੱਭੀ ਜਾਂਦੀ। ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇਹੀ ਵਾਹਿਦ ਰੂਹਾਨੀ ਪੋਥੀ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਪੱਖੀ ਆਚਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। (Multi Culturism) ਮੇਰਾ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਜੇ ਸਿਖ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਰਾਂ ਏਸ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਜਗਤ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀ ਹੁੰਦੀ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਸੰਸਾਰਕ ਮਕਬੂਲੀਅਤ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਕੀ ਵਾਹਿ ਗੁਰੂ ਵਾਹਿਦ+ ਗੁਰੂ ਹੈ! ਕੀ ਵਾਹਿਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਰਥ ਇੱਕ ਖੁਦਾਏ, ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪਰਮ ਪਿਤਾ, ਪਰਮ ਆਤਮਾ! (Absolutism or multiplicity in unity) ਕੀ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਖੀਦ ਖੁਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਖਹੀਦ (ਇਬਰਾਨੀ ਯਹੂਦੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ) 550 ਸਾਲ ਹੋਏ, ਬਾਬੇ ਦਾ ਜ਼ਹੂਰ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਓਨਕਾਰ ਪ੍ਰਭ ਇੱਕ ਹੈ1

ਕੀ ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ! ਕੀ ਏਸ ਦਾ ਅਰਥ ਨਿਰਪੇਖਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਪੇਖਤਾ। ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਖੁਦਾਏ ਇੱਕ ਹੈ, ਏਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਇਕਾਈ, ਇੱਕ ਯੂਨਿਟ ਹੈ!ਉਹ ਸਰਭ ਕਲਾ ਸਮਰੱਥ ਬ੍ਰੈਮੰਡ ਰਚੇਤਾ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਵਾਲ ਗੁਰ ਸਿਖ ਅੱਗੇ ਅੱਜ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ। ਚਾਰਾਂ ਕੂਟਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਵੇਖੋ ਅਜੀਬ ਰਹੱਸ ਹੈ ਯੂਨਾਨੀ ਬੋਲੀ ਅੰਦਰ ਹੋਮਰ ਕਵੀ ਵੀ ਅਪਣੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹ ਨੂੰ (Odyssey) ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੁਖਾਰ ਅੰਦਰੋ ਜੋ ਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਜ਼ਰਤ ਮੂਸਾ ਨੇ ਸੁਣੀ ਵਚਨ ਸੀ (ਕਲੀਮਾਂ)ਜਦ ਓਸ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਤਖਤੀਆ ਤੇ ਉਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ (ਕਲਾਮ) ਸੀ। ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਚਨ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।

ਜਦ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਸੀ, ਉਹ ਜੋ ਸਬਦ ਸੀ, ਸ਼ਬਦੋ ਧਰਤੀ, ਸ਼ਬਦੋ ਆਕਾਸ਼,ਉਹ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਿਮਤ ਦਾਨਾਈ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਤਮਿਕ ਗਿਆਨ ਬਣਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਆਤਮਿਕ ਵਾਦ ਨਿਯੱਮ, ਧਰਮ ਦੇ ਅਹਿੱਲ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਸਤੂਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਡੇਰੇ ਟਿੱਲੇ, ਸੰਤ, ਮਹਾਤਮਾਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ ਤਰਜਮਾਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਧਰਮ ਨੂੰ ਵਿਨਾਸ਼ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ!

ਮੱਕੇ ਵਾਲਾ ਸਾਕਾ ਅਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਏਸ ਕਰਕੇ ਅਜ਼ੀਮ ਨਹੀ ਕਿ *ਬਾਬੇ ਮੱਕਾ ਘੁਮਾ ਦਿੱਤਾ* ਸਿਰ ਹਲਾ ਹਲਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸਰਵ ਸ਼ੱਕਤੀ ਮਾਨਤਾ ਦਾ ਮੁਜ਼ਾਹਰਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਹਿਕਮਤ ਅਤੇ ਦਾਨਾਈ ਦਾ ਅਰੂਜ ਹੈ, ਅਸੀਮਤ ਬੁਲੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਮੱਕਾ ਹੈ ਨਹੀ, ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਓਸ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਵੋ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੌਲਵੀਆਂ ਰਾਹਬਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਚਰਖੀ ਗੁੰਮ ਗਈ ਕਿ ਅੱਲਾ ਪਾਕ ਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ! ਏਸ ਦੇ ਪੈਰ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ! ਏਸ ਸਾਖੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਏਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ, ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਈ ਮੱਕੇ ਵੱਲ ਪੈਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸਉਂਦੇ। ਮੰਤਕ ਅਤੇ ਹਿਕਮਤ ਤੋਂ ਕੋਰੇ। ਅਸਲਵਾਦ ਦੀ ਰੁਸ਼ਨਾਈ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅੰਧਕਾਰ ਅੰਦਰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ।

ਜਦ ਮੈਂ ਬੇਰਿੰਗ ਕ੍ਰਿਚਨ ਕਾਲਜ ਬਟਾਲਾ ਅੰਦਰ ਬੀ ਏ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਡਾ: ਚੀ ਐਚ ਲੋਹਲਿਨ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਟੀਚਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾ ਦੀ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਣ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਾਈ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾ ਨੇ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਿਡਲ ਈਸਟ ਤਕ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ ਅਤੇ ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਮਹਾਨਤਾ ਏਸ ਅੰਦਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾ ਸਾਖੀਆਂ ਸਦਾ ਰੂਹਾਨੀ ਅਤੇ ਹਿਕਮਤ ਭਰਪੂਰ ਪੱਖ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਦੋ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣਾ ਬਣਦਾ ਹੈ– ਹੈਰਾਨੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋ ਅਸੀ ਪਹਿਲੋ ਹੀਂ ਵਾਕਿਫ਼ ਤੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਡਾ: ਸੀ ਐਚ ਲੋਹਲਿਨ ਵੱਲੋ ਹਿਕਮੱਤ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

1524 ਸੰਨ ਈਸਵੀ ਅੰਦਰ ਭਾਰਤ ਤੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਸਾਖੀ ਦੇ ਜੰਗ ਦਾ ਮੈਦਾਨ

ਹੈ ਐਮਨਾ ਆਬਾਦ ਅਤੇ ਏਸ ਤੇ ਨਾਇਕ ਹਨ ਬਾਬਾ ਅਤੇ ਖਲ ਨਾਇਕ ਜਰਵਾਣਾ ਜਾਬਰ ਬਾਬਰ!ਐਮਨਾ ਆਬਾਦ ਕੋਈ ਅੱਜ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਰਗਾ ਸੰਘਣੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਨਹੀ ਲੱਗਦਾ, ਪਰ ਜੇ ਬਾਬਰ ਨੇ ਏਸ ਤੇ ਆਕਰਮਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕਿਸੇ, ਰਾਜੇ ਰਜਵਾੜੇ ਦਾ ਕਸਬਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਅੱਗਾਂ, ਮੁਰਦਿਆਂ, ਲਾਸ਼ਾਂ, ਫੱਟਰ ਲੋਕ, ਚੀਖਚਿਹਾੜਾ,ਬੰਦੀ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਵਿਲਕਦੇ ਬੱਚੇ, ਸਿਪਾਹੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਖੂੰਨਖਰਾਬੇ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਹੈ! ਬਾਬਰ ਅਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਵੇਖਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਜੇਹੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕੈਦੀ ਅਤੇ ਫੱਟਰ ਲੋਕ ਪਏ ਵਿਲਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਸੀ।

ਹੈਰਾਨੀ ਏਸ ਮੋੜ ਤੇ ਆ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਬਾਬਰ ਅਪਣੇ ਦਰੋਗੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਠੁੱਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਦਾ ਹੈ ਕੌਣ ਹੋ? ਨਾਮ ਬਜਾਨਮ, ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲਾ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦੇ ਆਹਮਣੇ ਸਾਮਣੇ ਹੈ! ਬਾਬਾ ਦਰਦ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਹੇਠ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਇੱਕ ਚਾਦਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕੈਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅੰਦਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਉਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਚੁੱਪ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਅਪਣੇ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਪੁਛਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੈਦੀ ਕੌਣ ਹੈ ਦਰੋਗਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਹਜ਼ੂਰ ਕੋਈ ਫ਼ਕੀਰ ਅਸਤ ਬਾਬਰ ਮੁੜ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਏਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਭੰਗ ਨੋਸ਼ਤ ਅਸਤ ਕੀ ਭੰਗ ਖਾਵੇਂਗਾ! ਬਾਬੇ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਏਸ ਵਾਰੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਾਬਰ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ੁਆ ਦੀ ਤਪੱਸ਼ ਅੰਦਰ ਤੱਕਿਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦਾ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਹੋਵੇ! ਪਰ ਏਸ ਤਕਣੀ ਅੰਦਰ ਬਾਬਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਬਰੀ ਤਾਕਤ, ਸਲਤੱਨਤ, ਜਬਰ, ਜ਼ੁਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਰੋਹਬ ਅਤੇ ਦਬਦਬਾ ਕੈਂਚਰ ਕੈਂਚਰ ਹੋ ਕੇ ਡਿਗ ਪਿਆ! ਬਾਬੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਆ ਡਿਗਿਆ!

ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ! ਵੇਖੋ ਇੱਕ ਅਮੀਰ (ਸਰਦਾਰ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ) ਫ਼ਕੀਰ ਅੱਗੇ ਨਿਮਰ ਹੋ ਆਖਦਾ ਹੈ ਫ਼ਕੀਰ ਦੁਆਏ ਖੈਰ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਅਸਤ, ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤੇ ਬਾਬਰ, ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਕਾਇਮ ਅਸਤ ਬਾਬੇ ਨੂਰਾਨੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਆ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ ਬੋਲਿਆ ਕੁਝ ਨਾ! ਆਖਿਰ, ਬਾਬਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੱਥ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੁਆਏ ਖੈਰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ–

ਸਲਤਨਤੇ ਬਾਬਰ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਕਾਇਮ ਅਸਤ, ਗਰ ਚਿਹ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਬਾਜ਼ੋਰ ਬਾਜ਼ੂਏ ਸ਼ਾਹ ਕਾਇਮ ਅਸਤ

ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਬਾਬਰ ਦਾ ਯੁੱਧ ਐਮਨਦਬਾਦ ਅੰਦਰ ਹੋਇਆ। ਬਾਬੇ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਸੰਧੀ ਪੱਤਰ ਆਖਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਤੀਕ ਤੇਰੀ ਪੁਸ਼ਤ ਰੁਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਬਲ ਤੇ ਚੱਲੇਗੀ, ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਸਲਤਨਤ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਜਦ ਤੇਰੀ ਪੁਸ਼ਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹਤ ਵਾਲਾ ਜਬਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇਰਾ ਜ਼ਵਾਲ (ਪੱਤਨ) ਹੋਵੇਗਾ। ਸੱਤ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਮੁਗਲਾਂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਦੁਆ ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ!ਜਦ ਤੀਕ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾ ਅੰਦਰ ਬੁਲੰਦੀ ਤੇ ਰਹੀ, ਉਹਨਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਜਦ ਉਹਨਾ ਬਾਬੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਅੱਗਾਂ ਭਠੀਆਂ ਅੰਦਰ ਜਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤੇ। ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ

ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਲੰਗਾਰੀ ਗਈ, ਨੇਸਤ ਹੋ ਗਈ!

ਕੌਣ ਜੇਤੂ ਰਿਹਾ! ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਸਤੰਭ! ਪੀਰੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ + ਆਨ (ਕਿਰਪਾਨ) ਮੀਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਸਤ ਫ਼ਾਸ਼!!

ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ–

ਸੋਚਣ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਵੀ ਕੁਝ ਰਹੱਸ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਿਆ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਦਲੀਲਾਂ ਜਦ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਬਾਬਤ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਚਲਣਾ ਪਵੇਗਾ ਗਾ ਕਿ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਅੰਦਰ ਰੂਹਾਨੀ ਬਲ ਹੈ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਮਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਰਕਤਾਂ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਅੱਜ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ! ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਅੰਦਰ, ਹਰ ਵੱਡਾ ਟਿੱਲਾ ਜਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਪਰ ਵੱਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨਦੀ ਜਾ ਤਲਾਅ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਵਿਖਾਲੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ (ਅੱਜ ਦਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਇੱਕ ਪਾਕਤਰੀਨ ਮਖਸੂਸ ਪਹਾੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਪੱਰ ਏਸ ਵਲੀ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਹੈ। ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਿੱਸਾ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਆਖਿਆ ਹੋਣਾ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਤਲਬ ਹੈ! ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ ਹੋਣ, *ਜਾ ਉਪੱਰ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਪੀਰ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਜਾ ਪਾਣੀ ਪੀ ਆ! ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਆਵੀਂ।

ਮਰਦਾਨਾ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵੱਲੀ ਦੇ ਕਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਓਸ ਪਿਆਸਾ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਵਲੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਪੁਛਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ! ਕਿਸ ਪੀਰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੈਂ! ਦੱਸਣ ਤੇ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾਨਕ ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਪੀਰ ਮੁਰਸ਼ਦ ਓਸ ਕਦੀ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੰਕਾਰੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੇ ਤਲਬ ਕੀਤਾ ਕਿ ਓਸ ਪੀਰ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਆਓ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਓਸ ਅਪਣੀ ਸ਼ੱਕਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਪੱਥਰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਹਾੜ ਦਾ ਲੁੜਕ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਚਟਾਨ ਦਾ ਅਟਕ ਜਾਣਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਏਸ ਸੱਚਾਈ ਅਤੇ ਕਿੱਸੇ ਕਸੀਦੇ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਸਬੰਧ ਏਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹਬਰਾਂ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤਸ਼ਬੀਹਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਨਾ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਅਰਥ ਭਾਲਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਏਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅੰਦਰ ਕੀ ਕੀ ਛੁਪਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਏਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਕਿੱਸੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਮਹਾਨ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਕੰਧਾਰ ਦਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ੱਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਮਹਾਨ ਵਲੀ ਖੁਦਪ੍ਰਸਤ, ਘੁਮੰਡੀ, ਸਵੈ ਮਾਨ, ਮਗਰੂਰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਪੁੰਜ ਹੈ। ਜੋ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਕਸਲਸ਼ ਵਾਂਗਰ ਮਾਸੂਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਮਿਸਾਲ ਸੰਤ ਪਾਲ ਦੀ ਬਾਈਬਲ ਅੰਦਰ ਦਰਜ, ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਤੇ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਆਖਦਾ ਹੈ, (For we wrestle

not against flesh and blood, but against principalities, against powers, against the rulers of the darkness of this world, against a spiritual wickedness in high places).
"ਭਾਈਓ ਸਾਡੀ ਜੰਗ (ਕੁਸ਼ਤੀ) ਸ਼ਰੀਰਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹਨਾ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਹਨੇਰ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਰੁਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹਨਾ ਆਤਮਿਕ ਵਿਭਚਾਰਿਕ ਸ਼ੱਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਹੈ ਜੋ ਉੱਚੀਆਂ ਪਦਵੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਹਨ।"

ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਅੰਦਰ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜੇਹੀ ਹਸਤੀ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾ ਹਜਾਰਾਂ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੰਗਾ ਪੂਰੀਆ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਣੇ ਚੜ੍ਹਾਵੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਿਰ ਹੁੰਦੇ। ਅਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਬਾਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਏਸ ਤਕੱਬਰ ਅੰਦਰ ਉਹ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੂੰਦ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇੰਨਕਾਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਏਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਨਾ ਵੀ ਛੇੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਏਹ ਸਾਕਾ ਸਿਧ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਵਲੀ ਅੰਦਰ ਸੰਵਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਵਲੀ ਅਤੇ ਫ਼ਕੀਰ ਦਾ ਤਕਰਾਰ। ਸਿੱਟਾ ਰੂਬਰੂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਲੀ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਚੂਰਾ ਚੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਾਣ ਨਿਤਾਣੇ ਅੱਗੇ ਸੁਟ ਗਿਆ। ਵਲੀ ਦੀ ਝੀਲ ਜਿਸ ਅੁੱਪਰ ਦੀਆਂ ਨਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਅੰਦਰੋ ਕੋਈ ਐਰ ਗੈਰ ਇੱਕ ਘੁਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਟੁਟ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰੀ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰੂਹਾਨੀ ਮਨ ਦੀ ਝੀਲ ਵਹਿ ਤੁਰੀ। ਹੇਠ ਖੜੀ ਜੰਤਾ ਪਾਕ ਰੂਹ ਦੇ ਸਰਚਸ਼ਮੇ ਅੰਦਰੋ ਪੀ ਕੇ ਗਦ ਗਦ ਹੋ ਗਏ।

ਵੇਖਣ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਵਾਲੀ ਪੁਜਾਰੀ ਜਮਾਤ ਅੱਜ ਵੀ ਏਸ ਰੂਹਾਨੀ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਬੇਬਹਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ। ਤਜਾਰਤ ਅਤੇ ਬਿੱਕਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ।

ਵੇਖੋ ਵਾਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ। ਸੁਖਾਲ ਅੰਦਰ ਗੁਰ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਵਿੱਦੁਅਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੰਕਾਰ ਮਟਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਵਿੱਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਅੱਖ!! ਏਸ ਤਰਾਂ ਕਹਿ ਲਵੋ ਬਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਪੱਖ ਹਨ (To teach, to correct and to instruct) ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣਾ, ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ, ਸੇਧ ਦੇਣਾ! ਜੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਟੀਚਰ ਏਸ ਟੀਚੇ ਤੋਂ ਵਾਂਜੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਸੰਗਤ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਗੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮੱਤ ਤੋਂ ਭਟਕ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੰਨ ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਪਣੇ ਆਪ ਅੰਦਰ ਮੁਕੱਮਲ ਗੁਰਵੰਤ ਸਾਧਨ, ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੈ। ਏਸ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਅਜੇਹਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵੇਖੀ ਜਾਵੇ, ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ, ਜੀਵਨ ਅੰਦਰ ਉਤਾਰੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਏਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਲ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਮਕਾਲੀ ਹਲਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਦਰਜ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਮੁਲੱਕਣ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਜੋ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇ ਵਾਪਰੀਆਂ, ਦਾ ਰੁਹਾਨੀ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਏਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕਿ ਜਦ ਵੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੁਣੀ ਜਾਵੇ, ਮੰਤਕ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲੋਅ ਦੀ ਬੱਤੀ ਹੇਠ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਮਾਅ ਜਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ।

ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵੰਡ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਕਿ ਉਹ ਮਧਕਾਲ ਕਾਲ ਅੰਦਰ, ਕਿ ਆਧੁੰਨਿਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ; ਜਦ ਕਿ ਅਮੀਰ

ਲੋਕ ਪੱਛਮ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਵਤੀਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਜੇਹੇ ਵੀ ਭਾਗ ਹਨ ਜੋ ਅਜੇ ਤੀਕ ਨਾਂਗੇ ਆਦੀਵਾਸੀ ਹਨ ਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕ, ਵਿੱਦਿਅਕ, ਦਵਾਈ ਦਾਰੂ ਦੀਆਂ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। 1469 ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੰਧਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਕਾਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਕਈ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਸਿਆਸੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਹੇਠ ਦਾਅਵਤ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਦੇ ਭਾਈ ਵਾਲ ਬਣਨ। ਬੇਸ਼ਕ ਮੁਹੱਮਦ ਬਿਨ ਕਾਸਿਮ ਵਰਗੇ ਇਸਲਾਮੀ ਲੁਟੇਰੇ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੰਧ ਵਰਗੇ ਸੂਬੇ ਤੇ ਕਾਬਿਜ਼ ਸਨ ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਭਾਗ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਸਰਹੱਦੀ ਸੂਬਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਇਸਲਾਮੀ ਅਫਗ਼ਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਗ ਤੇ ਜੱਮ ਕੇ ਅਜੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਅੱਜ ਵਾਂਗਰ ਪੰਧਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਦਰਮੁੱਖੀ ਧਰੂਅ ਸ਼ੱਕਤੀ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਓ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਰਮ, ਸਿੱਖਿਆ, ਦਾਰੂ ਦੱਪਾ, ਗਿਆਨ ਦੇਵਾਂਗੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਹਾਡੇ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਅਤੇ ਦੂਰ ਅਪਹੁੰਚ, ਅਛੂਹ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਸਾਡਾ ਧਾਰਮਿਕ ਫਲਸਫਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਤੰਗ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਈ ਬੈਠਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਜਾਂ ਚੱਕਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਪਣੀ ਹਰ ਮੁਸੀਬਤ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਣ ਸਨ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਡੇਰੇ, ਮੱਠ, ਚੌਕੀਆਂ, ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁੰਨੀਆਂ, ਸਾਧੂਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਹੰਤਾਂ ਦੇ ਅਲੱਗ ਥਲੱਗ ਰਹਿਣ ਦੇ ਕਾਰਣ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾਂ ਇੱਕ ਅਜੇਹੀ ਡ੍ਰੈਕੂਲੇ ਅਦਿ ਭੂਤ (ਅੱਧਭੁਤ) ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਹੱਸਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਕਰਮ ਅਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਮੱਠਾਂ ਅੰਦਰ ਕੈਦ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ ਇੱਕ ਹੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਨੇੜੇ ਲੱਗਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸੀ ਬਰਾਹਮਣ ਸ਼ਰੇਣੀ, ਬਾਕੀ ਵਰਗ ਖਤਰੀ, ਵੈਸ਼ ਤੇ ਸ਼ੂਦਰ ਢੋਰ ਡੰਗਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਲੋਹੇ ਵਰਗੀ ਸਖਤ ਦੀਵਾਰ ਵੰਡੀਆਂ ਤੇ ਨਫਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਦਸ ਦੇਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਰਾਹਮਣ ਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਕਸ਼ੱਤਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹਰ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਦੀ ਸ਼ਰੱਮ (ਕਿੱਤਾ) ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ, ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਅ (ਭਾਵ ਕਿਸ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨੀਯੱਮ ਵੀ ਇਹ ਹੀ ਕਲਾਸ ਨਿਯੁੱਕਤ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਕਰਣ ਦਾ ਸਿਲਸਲਾ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਧਾੜਵੀ ਲੁੱਟ ਖਸੁੱਟ ਲਈ ਹੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਮਲਾ ਆਵਰ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਮੁਗ਼ਲ ਅਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਤੇ ਮੰਤਵ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਖੇਡ ਦੇ ਰੰਗ ਮੰਚ ਦੇ ਪਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੰਧਰਵੀ ਸਦੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਪੱਤ੍ਰੀ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰ ਮੁਖੀ ਧਰੂਅ ਸ਼ੱਕਤੀ

ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖਦੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਧਰਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਸਮਾਂ ਰਵਾਜਾਂ, ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ, ਸਥਾਨਿਕ ਠਾਕਰ ਦੁਆਰਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ। ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਸਥਾਨਿਕ ਧਰਮ ਸ਼ਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਿਰ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਾਨਕਣ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਫ ਤੇ ਸਿਧੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕਵਾਦ ਤੇ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ। ਆਤਮਿਕਵਾਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਮੱਠ, ਮੀਜ਼ਾਰ, ਧਰਮ ਸ਼ਾਲੇ, ਟਿੱਲੇ ਜਾਂ ਡੇਰੇ ਦਾ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਬਾਹਿਰ ਮੁੱਖੀ ਧਾਰਾ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਬਾਬਾ ਨੀਂਹ ਪੱਥਰ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਮਾਰਤ ਵੀ, ਪ੍ਰਧਾਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ ਹੈ ਮੂਲੈਯ ਜੜ੍ਹ) ਵੀ ਤੇ ਪੁੰਗਰਾਂਦ ਵੀ; ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਅੱਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਕੂਟ ਕੂਟ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਚਾਰੋਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਬਾਰਾਂ ਮਾਂਹ ਇੱਕ ਅਜੇਹੇ ਰੱਬ ਦੀ ਵਿਗਾਸਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮਾਧੀ ਧਾਰਨਾ, ਭਗਤੀ, ਜੱਪ ਤੱਪ, ਸ਼ਿਲੇਅ, ਭੁੱਖ ਤੇ ਰੋਜ਼ੇ, ਤੀਰਥਾਂ, ਹਿਫ਼ਜ਼, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਅਪਣੇ ਈਸ਼ ਨੂੰ ਖਾਲਿਕ ਨੂੰ ਖਲਕ ਤੇ ਖਿਲਕਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾ ਇਹ ਵੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਅੰਗ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ; ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਵੱਸੀ ਹੋਈ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਜੋ ਬਾਰਾਂ ਮਾਹਾਂ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਸੂਰਤ ਜੀਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ; ਇੱਕ ਸੁਰਤਾ ਤੇ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਰੂਪ, ਖੁਦਾਈ ਅਲੂਹੀਅਤ ਦਾ, ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ; ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭ ਬਲਤਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਅਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੂੰਹ ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਆਤਮਿਕ ਵਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਕੂਟਾਂ ਦੇ ਚਾਰਾਂ ਵਰਨਣਾ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿ ਲੈਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖੁਦਾਏ, ਪ੍ਰੱਭੂ ਬਲਤਾ, ਪਰਮ ਆਤਮਾਂ(ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ) ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਕੁੱਝ ਦਲੀਲਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਇਹ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਨਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੇ ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੀ; ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾਈ ਕਰਾਉਣ, ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕ ਇਹ ਗੁਲਾਮੀ ਸਿਆਸੀ ਹੋਵੇ; ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜੀ, ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਰਥਕ ਬਦਕਾਰੀ!!

ਡਾ. ਐਸ. ਨਾਜ਼
solomon.naz@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਕੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਸਭ ਮਾਨਵ ਸਮਾਨ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਜਗਤ ਇਸ ਸਮਾਨਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹੋਰ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਸ ਡਿੱਗਦੇ ਜਾਂਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭੰਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੰਤਾਂ, ਮਹਾਂ-ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਜਨਮ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਸੇ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਮਿਟੀ ਧੁੰਧ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ' ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਆਪਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧਕਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਅਨਿਆਂ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਜਿਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਆਪਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਸਭੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ। ਆਪਦੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਨੇ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਚੇਰੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਨੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਤੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਦੁਆਰਾ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਪਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲ਼ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਰੁੱਤਬਾ ਵੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ, ਆਪਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ। ਲੰਗਰ ਪ੍ਰਥਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੇ ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਊਚ ਨੀਚ ਦੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਤਾਂ ਇਕ ਸਰਾਂ ਹੈ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਥੇ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਉਹੀਓ ਲੋਕ ਪਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨੇਕ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਜਿਹੜੇ ਕਾਮ, ਕਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਨ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਅਗੇ ਕਰਾਂਗੇ।

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਣਤਰ ਉੱਪਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਇਨਕਲਾਬ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਬਦਲਾਵ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੀਰ-ਪੈਗੰਬਰ, ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਅਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ। ਇੱਕਲੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਧਾਰਮਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਆਗੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ ਘੇਰਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਆਪਦੀ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਸੋਚ ਸਦਕਾ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਏ। ਜਿਸ ਨੇ ਸਮੁਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਪਰੀਵਰਤਨ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਰਾਹ ਚੁਣਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਕੰਮਲ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਕਸਦ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਾਇਆ ਕਲਪ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਇਨਕਲਾਬ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰਕ ਕੀਤਾ। ਜਿਸਦਾ ਵਰਣਨ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀ 24ਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਬਾਬਾ ਦੇਖੈ ਧਿਆਨੁ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ॥
ਬਾਝੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰ ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ॥
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ॥
ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥[1]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਲਿੰਗ, ਨਸਲ, ਬੌਧਿਕਤਾ, ਆਰਥਿਕਤਾ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰੇਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਰਾਜਕਤਾ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗਲ ਸੀ। ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਣ ਵੰਡ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨਿਤ ਰੁੱਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਖਤਰੀ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਖੱਤਰੀ ਲੋਕ

ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਉੱਤਰਦਾਈ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੈਸ਼ ਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਕਿ ਚੌਥੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ੂਦਰ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਮਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਵਰਜਿਤ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਕੰਮ ਪਹਿਲੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਰਣ ਵੰਡ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮੰਨੂ ਸਿਮਰਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੀ ਬਜਾਇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਾਤ ਨੂੰ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਕਾਬਿਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਵੀ ਉਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੁਦਰ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਮਰਜੀ ਨਾਲ ਖਾਣ ਪੀਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਰਜਿਤ ਸਨ।ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ੁਦਰ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੋਵੇਂ ਨਰਕ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਐਨੀ ਜਿਆਦਾ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾ ਨੂੰ ਬਦ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹੋ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਾਖੰਡੀ ਤੇ ਦੰਭੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇੰਝ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥
ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹ ਚੜਿਆ॥
ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ॥ ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ॥
ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਿ ਦੁਖੁ ਰੋਈ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਿਨਿ ਬਿਧਿ ਗਤਿ ਹੋਈ॥[2]

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਊਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਜਿਹੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੱਸੇ ਹਏ ਸਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜੜੋਂ ਉਖਾੜਨ ਦਾ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਆਰੰਭਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਨ ਲਈ "ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ" ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਗਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਸਮੁਚੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆ ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਫਾਲਤੂ ਦੱਸਿਆ:

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜ ਨਾਉ॥
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ॥[3]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਾਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਜੋਤ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜ਼ਾਤੀ ਨਹੀਂ:

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੈ॥[4]

ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਦਾਤ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਾਤ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛੀ ਜਾਂਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲੋਂ ਦਾਤ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਥ ਬਣਾਏ ਜੋ ਨੀਵੀ ਤੋਂ ਨੀਵੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਨੀਵਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਨੀਵੇਂ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਇਆ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਂਘ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ। ਆਪ ਸਮਾਜ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਲਤਾੜੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚਿ॥
ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕੇ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥[5]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਤਾ ਵਿਹੂਣੇ ਵਰਗਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ ਆਮ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦਮਨ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਮੁਗ਼ਲ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਦੀ ਕੱਟੜ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਕਰਮਕਾਂਡ ਅਤੇ ਮਨੂਵਾਦੀ ਜਾਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਵੀ ਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜ ਦੇ ਨੀਵੇਂ ਅਤੇ ਨਿਤਾਣੇ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਸਵੈਮਾਨ ਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵਿਵੇਕ ਰਾਹੀਂ, ਕਿਧਰੇ ਵਿਅੰਗ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਕਟਾਖਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਕਈ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਨੀਚ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰਹੀਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਦਿੱਤਾ:

ਖਸਮ ਵਿਸਾਰਹਿ ਤੇ ਕਮਜਾਤਿ ਨਾਨਕ ਨਾਵੈ ਬਾਝੁ ਸਨਾਤਿ॥[6]

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਸੰਭੰਵ ਯਤਨ ਕਤਿਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਵੰਡੀਆਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਅਤੇ ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰੁਤਬੇ ਅਧੀਨ ਰਹਿ ਸਕਣ ਨਾ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਟੜ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਥੋਪੇ ਗਏ ਰੁੱਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਇਸ ਯਤਨ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲਾਈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਰਾਜਾ ਹੈ ਜਾਂ ਰੰਕ, ਅਮੀਰ ਹੈ ਜਾਂ ਗਰੀਬ, ਬ੍ਰਾਹਮ ਹੈ ਜਾਂ ਸ਼ੂਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸਭ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਇਕ ਸਮਾਨ ਬੈਠ ਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੰਗਤ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਯਤਨ ਨਾਲ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ

ਸਮਾਨਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਊਚ ਨੀਚ ਦਾ ਮੱਤ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੰਗਰ ਅਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਚਲਾ ਕੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਾ–ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਰਜੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ:

ਸਭੈ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ ਤੂੰ ਕਿਸੈ ਨਾ ਦਿਸਹਿ ਬਾਹਰਾ ਜੀਉ॥[7]

ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਮੇਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਇਕ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਓਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਬਣਦਾ ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਹਨ, ਕੋਈ ਪਸ਼ੂ ਜਾਨਵਰ ਨਹੀਂ, ਇਸਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੱਬੇ ਕੁੱਚਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤੱਬੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਚਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੱਸਦਿਆਂ ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥[8]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਖਿਲਾਫ਼ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ, ਔਰਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਰੁਤੱਬੇ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਰਦ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੱਸ ਕੇ ਔਰਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਰਖਿਆ ਹੈ ਪ੍ਰਤੂੰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਦਰਜਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਬਲਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਔਰਤ ਵੀ ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਮਰਦ ਵਾਂਗ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਨਿੰਦਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਹੀ ਕੁਖੋਂ ਸੰਤ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਯੋਧੇ, ਸੂਰਬੀਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਔਰਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥[9]

ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਔਰਤ ਮਰਦ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਪਰਮ ਹਸਤੀ

ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਲੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਈ॥
ਤਿਸ ਦੈ ਚਾਨਣ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣ ਹੋਇ॥
ਗੁਰ ਸਾਖੀ ਜੋਤਿ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ॥[10]

ਅਤੇ

ਲ਼ੋਗਾ ਭਰਮਿ ਨ ਭੂਲਹੁ ਭਾਈ॥
ਖਲਿਕੁ ਖਲਕ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਾਲਿਕੁ॥
ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਸ੍ਰਬ ਠਾਈ॥
ਮਾਈ ਏਕ ਅਨੇਕ ਭਾਤਿ ਕਰਿ ਸਾਜੀ ਸਾਜਨਹਾਰੈ॥
ਨ ਕਛੁ ਪੋਚ ਮਾਟੀ ਕੇ ਭਾਂਡੇ ਨ ਕਛੁ ਪੋਚ ਕੁੰਭਾਰੈ॥
ਸਭਿ ਮਹਿ ਸਾਚਾ ਏਕੋ ਸੋਈ ਤਿਸ ਕਾ ਕੀਆ ਸਭੁ ਕਛੁ ਹੋਈ॥[11]

ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਮਜ਼ਲੂਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਲੋਕੋ! ਤੁਸੀਂ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਵਿਚ ਨਾ ਆਓ। ਰਚਨਾ ਰਚਣਹਾਰ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਰਚਨਹਾਰ ਰਚਨਾ ਅੰਦਰ। ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਘੜਨਹਾਰੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਣੇਰਿਆਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਹੈ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਘੁਮਿਆਰ ਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਸੱਚਾ ਸਾਈਂ (ਪਰਮਾਤਮਾ) ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸਦੀ ਮਰਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਨ ਲਈ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਆਪ ਆਪਣੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਨਵ-ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਹਾਸਿਲ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਦਲਿਤ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਲਿੰਗ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉੱਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭੰਵ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਵਿਚੋਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਜਾਗਰੂਕ ਕੀਤਾ। ਗਰੀਬਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੀ ਜਾਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੱਧਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਜਤ ਮਾਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਇੰਝ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚਲੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਸਮਾਨਤਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦਾ ਹਰ ਸੰਭੰਵ ਯਤਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਬਲਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਹੱਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ, ਪਉੜੀ 24
2. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 145
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 83
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 349
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 15
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 10
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 97
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 473
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 473
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 13
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1350

ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਕੌਰ

E-mail : sukhwinder8526@gmail.com

ਹਿੰਸਾ - ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼

ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਲੇ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ, ਬਾਣੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਤਦ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟ, ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਤੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਹਿੰਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਘਾਤ, ਵਧ, ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਅਲੱਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ।
'ਹਿੰਸਾ ਤਉ ਮਨ ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੂਟੀ'' (ਸਾਰ ਪਰਮਾਨੰਦ) ਦੁਖਾਉਣ ਦਾ ਭਾਵ।[1]

ਪਰ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਡਰਾਉਣਾ, ਧਮਕਾਉਣਾ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ, ਕੁੱਟ-ਮਾਰ, ਅਗਵਾ, ਸਰੀਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਕਾਰਾ ਕਰਨਾ, ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਤੋੜ ਭੰਨ ਤੋਂ ਮਾਰਨ ਤੱਕ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ-

'ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਫਿਰਕੇ, ਭਾਈਚਾਰੇ, ਵਰਗ, ਕੌਮ, ਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਦਹਿਸ਼ਤ, ਡਰਾ-ਧਮਕਾ ਤਸੀਹੇ, ਤਸ਼ੱਦਦ, ਹੱਤਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਾਰਾ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਹਿੰਸਾ ਹੈ।'

ਹਿੰਸਾ ਸਰੀਰਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰਕ ਹਿੰਸਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਸਾ ਬਗੈਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੋਹੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਭਾਈਚਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਆਰਥਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੁਆਰਾ ਦਹਿਸ਼ਤ, ਡਰ, ਭੈਅ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਏਨਾ ਖੌਫਜ਼ਦਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਬਲ ਤੇ ਡਰਪੋਕ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਇੰਝ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਸਾ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸਮਈ

ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ- ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਅਲੱਗ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ-

ਰਾਜਸੀ ਹਿੰਸਾ- ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਸਮੂਹ, ਫਿਰਕੇ, ਵਰਗਾਂ, ਸਧਾਰਨ ਜੰਤਾ, ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦਬਦਬਾ, ਮਾਰਪੀਟ, ਤਸ਼ੱਦਦ, ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਦਰਦਾਂ ਭਰੀ ਡਰਾਵਣੀ ਮੌਤ।

ਲੜਕੀਆਂ ਦੀ ਜੰਮਣ ਹਿੰਸਾ- ਜੰਮਣ ਸਮੇਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਾ। ਜੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਹੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਦਬਦਬਾ, ਸ਼ੱਕੀ ਨਜ਼ਰ, ਅਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਆਦਿ ਤੇ ਵਿਆਹ ਮਗਰੋਂ ਸੌਹਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿਮਨ ਤੇ ਨਿਮਾਨੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ, ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ।

ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੰਸਾ- ਕਸ਼ਟਮਈ ਤੇ ਅਮਾਨਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮਕਾਂਡ, ਨਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਸਕ ਢੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨਣ ਤੇ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਅੰਤਰਧਰਮ ਹਿੰਸਾ- ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਆਏ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਦਾ ਪੈਣਾ ਅਤੇ ਇਕੋ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਕ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਟਕਰਾਅ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸਮਈ ਹਿੰਸਾ, ਦੂਸਰਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਕਲਿਆਣ ਹਿਤ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸਤਾਇਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲੋਭ-ਲਾਲਚ, ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹਿੰਸਾ ਸਮੁੱਚੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਥੰਮਣ, ਦਬਾਉਣ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਜਨਤਕ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਲੁਟੇਰੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਗਦਰ ਲਹਿਰ, ਅਜ਼ਾਦ ਹਿੰਦ ਫੌਜ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਹਿੰਸਕ ਘੋਲ ਸੀ।

ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪਰੀਪੇਖ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਲਮੀ ਹਾਲਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸਮਝ ਸਕਾਂਗੇ। ਤਤਕਾਲੀ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜੀ ਸਾਇੰਸ ਨੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੈਦਾਵਾਰੀ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਹਾਲਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ-

'ਅਜਿਹੇ ਉਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਨਕਧਾਰਾ ਦੀ ਉਪਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ, ਸਮਕਾਲੀ ਤੇ ਉਪਰੰਤਲੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਹਾਲਤਾਂ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗਲ-ਬਗਲ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਘੋਖ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਏਸ ਲਿਹਾਜ ਨਾਲ ਨਾਨਕਧਾਰਾ ਉਸ ਮਹਾਨ ਜਗਤ ਵਿਆਪੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲੀ ਦੇਸੀ (ਕੌਮੀ) ਗੰਦਲ ਸੀ, ਜੋ ਨਾਨਕ ਸਮਿਆਂ (ਸੁਧਾਰਤਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਲੂਥਰ, ਜਵਿੰਗਲੀ ਤੇ ਕਾਲਵਿਨ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਮਾਕਲੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਸੂਫੀਵਾਦ ਵੀ ਬਾਹਲਾ ਏਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਚਮਕਣ ਤੇ ਸਫਲਣ ਲੱਗਾ) ਵਿੱਚ ਯੋਰਪ ਤੇ ਏਸ਼ੀਆ (ਬੋਧੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ) ਦੇ ਤਿੰਨ ਅਤਿ ਵਿਕਰਾਲ ਧਰਮੀ ਸਮਾਜਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਜਿੱਤਾਂ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਮਾਜੀ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਤਾਂ ਅੰਦਰ ਉੱਠ ਪਈਆਂ ਖਹਿਆਂ 'ਤੇ ਰੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤੋਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ 'ਸਥਾਨਕ' ਹਾਲਤਾਂ ਅਨੁਕੂਲ ਧਰਮੀ ਸੁਧਾਰ ਮੰਗਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰ ਤੁਰਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਇਸਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਰੀਫਾਰਮੇਸ਼ਨ (ਸੁਧਾਰਤਾ) ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੂਫੀਵਾਦ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ ਨਾਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪਦਾਰਥਕ ਤੱਥ ਇੱਕੋ ਸੀ। ਰੋਮ ਦੀ ਪੋਪਸ਼ਾਹੀ, ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਖਿਲਾਫਤ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਦੀ ਬ੍ਰਹਿਮਣ ਡਿਕਟੇਟਰੀ ਦੀ ਇਕੇਂਦਰੀ ਧਰਮ ਸੱਤਾ ਵਿਰੁੱਧ ਦੇਸੀ (ਕੌਮੀ) ਧਰਮ (ਰਾਜਸੀ) ਅਜ਼ਾਦੀ।

ਨਾਨਕਧਾਰਾ ਦੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ/ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸਹਿੰਸਰਾ[2]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਯਾਦ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਸਨ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਰਾਜਸੀ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੁਕਾਈ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਗੁਰਬਤ ਤੇ ਰਾਜਾਸ਼ਾਹੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਚਿੰਤਕ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਸਮਾਜਿਕ ਰਾਜਸੀ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀਕਾਰ, ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਸਿਰਜਕ ਹਨ- 'ਉਹ ਵਿਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਬਲਕਿ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਸਤੂ ਸਮੱਗਰੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਵਰਤਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਨਵੇਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਣਤਰ ਨਵੀਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇੰਜ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਨਵੀਂ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਜਾਂ ਹਾਮੀ ਹੋਣ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨੁਕਤਾ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਵੇਂ ਸੁਰ ਛੇੜਦੇ ਹਨ।'[4]

ਅਬਨਾਸ ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਦਿਆਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਰਚੀ 'ਬਾਬਰ ਬਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਸਮਾਕਾਲੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ।

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਿਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦੌਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਨ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਨਾਅਰਿਆਂ, ਸਿਧਾਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਉਸਦੀ ਸੇਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਨਜ਼ਾਮ ਵਿੱਚ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਹੋ ਗੱਲ ਗੁਰ੯ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਤੇ ਨਵੀਂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।[5]

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਵਾਲੇ ਚਿੰਤਕਾਂ ਤੇ ਵਿਦਾਵਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਝ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜਸੱਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹਿੰਸਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰਾਜਸੱਤਾ ਨੂੰ ਫਟਕਾਰਿਆ, ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਉਲਾਂਭੇ ਰਾਹੀਂ ਜੰਤਾ ਦੇ ਮਨਾਂ ਅੰਦਰ ਗੁਲਾਮੀ ਤੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬਣਦਿਆਂ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰ ਤਾਕਤ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣਾ ਰਾਜਸੀ ਹੈਂਕੜ ਤੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਚੈਲਿੰਜ ਸੀ। ਇੰਝ ਹੀ ਲੋਧੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਝੁਕਣਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਹਿੰਸਕ ਸੱਤਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਲਤਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

'ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਤਹਿਰੀਕ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੀ ਸਿਖਾਈ। ਬਾਬਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ

ਚੱਕੀ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਲੋਧੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਨਾ ਫੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਚਲਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਬਣ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੁਮਾਯੂੰ ਅੱਗੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਆਏ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਗਤ ਵਿੱਚ ਬੈਠਕੇ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।' ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ[6]

ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਜਸੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਰੂਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਖਿਆ। ਲੋਕਾਈ ਉੱਪਰ ਫੌਜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ, ਜ਼ੁਲਮ, ਮਾਰਧਾੜ ਤੇ ਕਤਲੋ ਗਾਰਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਦੇ ਮਨ ਉੱਪਰ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਸੈਦਪੁਰ ਕੀਤੇ ਜੁਲਮ ਲਈ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ 'ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਞ' ਕਿਹਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਫਿਟਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ–

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਤੇ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨ ਵੇ ਲਾਲੋ।
ਕਾਜੀਆਂ ਬਾਮਣਾਂ ਦੀ ਗਲਿ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।
ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ।

ਤਿਲੰਗ ਮਹੱਲਾ ਪਹਿਲਾ।

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਡਰਾਇਆ।
ਆਪੇ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ।
ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨ ਆਇਆ?
ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ ਸੋਈ
ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨਾ ਹੋਈ ।?।

ਆਸਾ ਮੁ;1

ਸਾਹਾ ਸੁਰਤਿ ਗਵਾਈਆ ਰੰਗਿ ਤਮਾਸ਼ੈ ਚਾਇ।
ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨਾ ਰੋਟੀ ਖਾਇ
ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁਤੇ, ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ।
ਚਾਕਰ ਨਚਦਾ ਪਾਇਨ ਘਾਉ। ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ।
ਜਿਥੈ ਜੀਆ ਹੋਸੀ ਸਾਰ। ਨਕੀ ਵਢੀ ਲਾਇਤਬਾਰ।

ਵਾਰ ਮਲਾਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਬਾਣੀ ਬਾਬਰ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਨਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਬਾਬਰ ਨੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਅਤਿ ਚੁੱਕੀ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਲੁੱਟਮਾਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਵਗਾਈ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪਵੇਗੀ–

ਕਾਇਆ ਕਪੜੁ ਟੁਕ-ਟੁਕ ਹੋਸੀ
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਸਮਾਲਸੀ ਬੋਲਾ।

(ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਪਦੇ)

ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਮਾਝ ਕੀ ਅਤੇ ਵਾਰ ਮਲ੍ਹਾਰ ਕੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਢਿੱਲੋਂ ਤਤਕਾਲੀ ਰਾਜਸੀ ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ-

'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਉੱਪਰ ਕੀਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਵੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਹੋਏ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਹਿਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੇ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਬਰ ਨੇ ਖੁਰਾਸਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਕੇ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੇ ਰਤਨਾਂ ਵਰਗੇ ਸੋਹਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮੀਢੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਚੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਧੂਰ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਰੁਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਨ ਜੋਬਨ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜ਼ਾਲਮ ਸਿਪਾਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਲੀ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜਦ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਆਮ ਪਰਜਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਹੀ ਪਠਾਣ ਰਜਵਾੜੇ ਵੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਆਤੁਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੇ ਵਕਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਣੀਆਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖੁੰਝੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਟਿੱਕੇ ਲਾਉਣੇ ਯਾਦ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਚੌਂਕੇ ਸੁੱਚੇ ਕਰਨੇ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ, ਭਾਟਿਆਣੀਆਂ, ਠੁਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀਆਂ ਵਿਧਵਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਮੰਦਾਹਾਲ ਹੈ, ਕੱਪੜੇ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਿਵਿਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਘਰ ਬਾਰ ਸਭ ਲੁੱਟੇ ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਹਨ।'[7]

ਗੁਰ੮ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤਤਕਾਲੀ ਹਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਰਾਜਸੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਸਿਰਜਦੀ ਹੋਈ ਲੋਕ ਚੇਤਨਤਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਮਨੋਭਾਵ ਹਰ ਸੂਝਵਾਨ ਨੇਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੌਧਿਕ ਉੱਚਤਾ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੂਝ ਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਤਦ ਤਕ ਸਫਲ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣ ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੇ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਵੀ ਦਰਅਸਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੀਜਨ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾ ਹੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਘੜ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ-

''ਹਥਿਆਰ ਰਹਿਤ ਭਾਰਤੀ ਜੰਤਾ ਰੂਪੀ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਨੂੰ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜੀ ਮੁਗਲ ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮਾਂ ਦਾ ਰਾਜਸੀ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਤੇ ਲੋਕਾਈ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ। ਬਾਬਰ ਦੇ ਸੈਦਪੁਰ ਉੱਤੇ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰੇ ਸੰਕਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੋਮਲ-ਚਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਸ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਕੁਤਾਹੀ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਕਰਾਰ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੋਕ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਨੰਗੀ ਅਸਲੀਅਤ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਮਾਨੋ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਘੜ ਰਾਜਸੀ ਨੇਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਹੀ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾ ਮੰਤਵਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ।"[8]

ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਡਟਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਝੂਠ ਬੋਲਕੇ, ਧਰਮ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕੱਢਕੇ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸੋਸ਼ਣ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡਾਂ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਕ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਲੁਪਤ ਰੂਪ ਹੈ-

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥ ਤੀਨੇ ਉਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥[9]
ਕਾਜੀ ਹੋਇਕੇ ਬਹੈ ਨਿਆਇ॥ ਫੇਰੇ ਤਸਬੀ ਕਰੇ ਖੁਦਾਇ॥
ਵੱਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹੱਕੁ ਗਵਾਏ॥ ਜੇ ਕੋ ਪੁਛੈ ਤਾ ਪੜਿ ਸੁਣਾਏ॥[10]

ਆਈ. ਸਰਬੀਰਆਕੋਵ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੰਸਾ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ-

'ਧਾਰਮਿਕ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਤਿਆਗ, ਹਿੰਦੂਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਮਰਦਾਂ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਕਿਉਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਿੱਤੇ ਅਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭੇਤ ਬਿਨਾ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਧਨ ਸਭਨਾਂ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ, ਜਾਤੀ, ਆਰਥਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।[11]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸੋਸ਼ਨ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਰਖੈਲ, ਦਾਸੀ, ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਸਮਾਜ 'ਚ ਨਿਮਨ, ਧਾਰਮਕ ਰਹੁ-ਰੀਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ, ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਦਾ ਲੋਭੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਭੋਗੀ ਵਸਤੂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਵਜੂਦ ਮਰਦ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੱਕ ਮਹਿਦੂਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਔਰਤ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਕਾਮੁਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ ਉਸਦੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਥਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸਦਾ ਬਿਆਨ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ-

ਰੰਡਾ ਮਰਦ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ--

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ...

(ਵਾਰ ਆਸਾ)

ਵਿਧਵਾ, ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉ ਨਾ ਰੰਡੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ--

ਨਾਨਕ ਬਾਲਤਣਿ ਰਾਡੇਪਾ ਬਿਨੁ ਪਿਰ ਧਨ ਕੁਮਲਾਣੀ।

(ਸੂਹੀ ਰਾਗ, ਛੰਤ)

ਵਿਆਹ ਪਿੱਛੋਂ ਮਰਦ, ਔਰਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ--

ਦੁਹਾਗਣੀ ਕਿਆਨੀ ਸਾਣੀਆ ।।
ਖਸਮਹੁ ਘੁਥੀਆ ਫਿਰਹਿ ਨਿਸਾਣੀਆ।।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਅਸ਼ਟ-18)

ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਰਸਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਰਥਕ ਪੱਖੋਂ ਤੰਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਲੇ ਵੇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਪੇਸ਼ਾ ਤੱਕ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ--

ਹਰਿ ਕੀ ਨਾਰ ਸੁ ਸਰਬਿ ਸੁਹਾਗਣਿ ਰਾਂਡੇ ਨਾ ਮੈਲੇ ਵੇਸੇ।

(ਸੂਹੀ ਰਾਗ, ਛੰਤ- 1)

ਮੈਲੇ ਵੇਸ ਤਿਨਾ ਕਾਮਣੀ। ਦੁਖੀ ਰੈਣ ਵਿਹਾਇ ਜੀਉ।

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਅਸ਼ਟ-18)

ਜਿਉ ਤਨੁ ਵਿਧਵਾ ਪਰ ਕਉ ਦਈ।
ਕਾਮਿ ਦਾਮਿ ਚਿਤੁ ਪਰਵਸ ਸੇਈ।

(ਗਾਉੜੀ ਰਾਗ)

ਪਤਨੀ ਜੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਰਹੀ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਹ ਕੇਵਲ ਦਾਸੀ ਸਮਾਨ ਸੀ, ਪਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ--

ਆਸ ਪਿਆਸੀ ਸੇਜੈ ਆਵਾ।
ਆਗੈ ਸਹ ਭਾਵਾ ਕਿ ਨਾ ਭਾਵਾ।

(ਰਾਗ ਆਸਾ, ਚਉਪਦੇ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਬਾਣੀ ਤਤਕਾਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਖੋਜੀ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ–

"ਜੈਨੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਤੀਵੀਂ ਭੈੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ– ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਵੀਂ ਮਰਦ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਤਰਨਾਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ– ਉਹ ਮਰਦ ਅੰਦਰ ਕਾਮ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ।"[12]

ਜੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਵੀਂ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਰਦ ਦੀ ਜਿੰਦ, ਬਿੰਦ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ–

ਬਾਅਨੀ ਕੌਂ ਨਿਦਿਲੈ ਬਾਅਨੀ ਕੌਂ ਬਿੰਦਲੈ ਬਾਅਨੀ ਹਮਰੀ ਕਾਯਾ[13]

ਜਬ ਤੱਕ ਕਲੰਕ ਲਗਾਇਸੀ ਕਾਲੀ ਹਾਂਡੀ ਹਾਥਿ॥[14]

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਈਸ਼ਵਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਪਵਿੱਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਧਾਮਾਂ ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।[15]

ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਕਾਫੀ ਰਿਵਾਜ਼ ਸੀ।[16]

ਮਨੂ ਅਨੁਸਾਰ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਜਾਤ ਇਸ ਲਾਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।[17]

ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ।[18]

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਹਿੰਸਾ, ਰਾਜਸੀ ਹਿੰਸਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਹਿੰਸਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਵਿਅਕਤੀ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

...

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥[19]

ਇੰਞ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਔਰਤ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ–ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਨਵ–ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਲਾਲਚੀ, ਲੁਟੇਰੇ ਤੇ ਹਿੰਸਕ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣੇ ਜਿਸ ਵਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਸਾਫਿਰਾਂ ਨੂੰ ਠਾਹਰ ਦਿੰਦਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਪਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਭਿਅੰਕਰ ਕੌਡੇ ਰਾਕਸ਼ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਿਆਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਲਗਾਉਣਾ

ਮਹਾਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਿਰਸ਼ਟੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਹਿੰਸਕ ਲੁਟੇਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ, ਸੂਝ ਅਤੇ ਦਲੀਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਇੰਝ ਹੀ ਮਾਲਕ ਭਾਗੋ ਜੋ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਜੰਤਾ ਦਾ ਲਹੂ ਚੂਸਣ ਲਈ ਡਰ, ਧਮਕੀਆਂ, ਰੋਹਬ ਤੇ ਤਸ਼ੱਦਦ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਭਰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਲੋਭੀ ਤੇ ਲੁਟੇਰੀ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਹਿੰਸਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਾਹੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ, ਮਿਹਨਤੀ ਕਿਰਤੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਰੋਟੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਭੀ ਵਰਤਾਰੇ ਉੱਪਰ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਸੀ।

ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅਜੋਕੇ ਭਾਰਤੀ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਘੋਖੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਾਲਾਤ ਤਤਕਾਲੀ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਖਤਰਨਾਕ ਮੋੜ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੱਚ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਅਤੇ ਗਰੀਬੀ, ਆਰਥਿਕ ਲੁੱਟ-ਖਸੁੱਟ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦ ਤੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਤੁਰਦਾ-ਫਿਰਦਾ, ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ, ਡੁੰਨ-ਵੱਟਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਕਲਮ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅੱਜ ਦਾ ਲੇਖਕ ਡਰਪੋਕ ਬਣਕੇ ਦੁਬਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਸਕ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਇਨਕਲਾਬੀ ਕਦਮ ਸੀ ਜੋ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੇ ਲੁੱਟੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਕੀਰ ਖਿਚਦੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ, ਦਲੀਲ, ਤਰਕਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਦਕਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਵਰਗ, ਧਰਮ ਤੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਵਿਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲਹਿਰ ਬਣਕੇ ਉੱਭਰੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਿਰੋਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਫਲਸਫਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ-

ਸੱਚੋਂ ਉਰੇ ਸਭਕੋ, ਉੱਪਰ ਸੱਚ ਅਚਾਰ-
ਸੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ਪਰ ਸੱਚਾ ਅਚਾਰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਹੈ।

ਸੱਚ ਅਚਾਰ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਨਰੋਆ ਅਸੂਲ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਅਚਾਰ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਅੱਗੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜਕੇ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਆਲਮ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਸੂਮ ਹਿੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ

ਆਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਅਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਸਿੱਖ ਬਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਸੱਚ ਅਚਾਰ ਵਾਲਾ ਸਮਾਜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹਿੰਸਾ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਓ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰੀਏ ਤੇ ਹਿੰਸਾ ਰਹਿਤ ਸੱਚ ਅਚਾਰ ਵਾਲਾ ਆਲਮ ਸਿਰਜੀਏ ਤਾਂ ਜੁ ਹਰ ਕੋਈ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਜੀਅ ਸਕੇ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਮਹਾਨਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ 2011, ਸਫਾ 273
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ, ਸੰ.ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਗਤਾਰ, ਸਫਾ 29-30
4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ, ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰਿਪੇਖ ਸੰ.ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਢਿੱਲੋਂ, ਪੰਨਾ 13-14
5. ਉਪੋਰਕਤ ਪੰਨਾ- 65
6. ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਨਾ- 30
7. ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਨਾ- 5
8. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ- ਅਰਥ ਤੇ ਸਮਝ ਡਾ.ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਪੰਨਾ- 131
9. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਨਾ- 662
10. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਸੰ.ਜਗੀਰ ਸਿੰਘ ਜਗਤਾਰ, ਪੰਨਾ- 11
11. ਵਾਰ ਰਾਮਕਲੀ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-951
12. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਖੋਜ ਪ੍ਰਤਿਕਾ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਇੰਡੀਅਨ ਵਿਮੈਨ ਥਰੂ ਦੇ ਏਜ਼ਜ਼ (ਪੀ.ਥਾਮਸ),×; ਪੰਨਾ- 110
13. ਉਪਰੋਕਤ ਗੋਰਖਬਾਣੀ, ਰਾਗ ਆਸਾਵਾਰੀ,
14. ਉਪਰੋਕਤ ਗੋਰਖਬਾਣੀ- ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਨਾ-46
15 ਡਾ.ਈਸ਼ਵਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ - ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ ਮੁਗਲ ਰੂਲ ਇਨ ਇੰਡੀਆ- ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ- 234
16. ਡਾ.ਈਸ਼ਵਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ- ਏ ਸ਼ਾਰਟ ਹਿਸਟਕੀ ਆਫ ਮੁਗਲ ਰੂਲ ਇਨ ਇੰਡੀਆ- ਦੂਜਾ ਸੰਸਕਰਣ, ਪੰਨਾ- 236
17. ਪੀ.ਥਾਮਸ- ਹਿੰਦੂ ਰੀਲੀਜ਼ਨ ਕਸਟਮਜ ਐਂਡ ਮੈਨਰਜ- ਸੰਸਕਰਣ 4, ਪੰਨਾ- 59
18. ਪੀ.ਥਾਮਸ- ਹਿੰਦੂ ਰੀਲੀਜ਼ਨ ਕਸਟਮਜ ਐਂਡ ਮੈਨਰਜ- ਸੰਸਕਰਣ 4, ਪੰਨਾ- 59
19. ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ-473

ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੈਲੇ
kailayanu@gmail.com

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ
(ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ)

ਤਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਡਾ.)

ਪੇਪਰ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਅਸਾਵਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ । 'ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ ਸਮਾਨਵਾਦੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਾਅਦਾ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਔਰਤ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੱਖਪਾਤ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਲਗਾਏ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਕੁਸ਼ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ।'[1] ਪਰ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਇੰਝ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕੋਈ ਧੁਰ-ਦਰਗਾਹੋਂ ਮਿਲਿਆ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੋਵੇ । ਅਸਲ ਵਿੱਚ 'ਲਿੰਗ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨਾ ਤਾਂ ਜੀਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦੇਣ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਬੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਨਿਰਮਾਣ ਹੈ ।'[2] ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਕੀ ਆਖਦੀ ਹੈ ।

ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਮਰਦ ਤੇ ਔਰਤ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹਨ । ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀ ਸਗੋਂ ਪੂਰਕ ਹਨ । ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮਰਦ-ਔਰਤ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਅਤੇ ਪੜਾਅ-ਦਰ ਪੜਾਅ ਅਤਿਅੰਤ ਜਟਿਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ । ਰਿਸ਼ਤ-ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਇਹ ਜਟਿਲਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ । ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਮਰਿਯਾਦਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਤਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ । ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਔਰਤ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਮਰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿਰਭਰਤਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । ਵਿਡੰਬਨਾ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵਧ ਗਈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਕੇਵਲ ਮਰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ਰੂਰਤ ਲਈ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਮਾਤਰ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ।

ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਛੋਟੀ ਮੱਤ ਵਾਲੀਆਂ, ਛੇਤੀ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਲੈ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਸੁਭਾ ਦੀਆਂ ਅਤਿ ਜਜ਼ਬਾਤੀ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਚੰਚਲ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਕੇਵਲ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਪੱਛਮ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ । ਸੁਕਰਾਤ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵਿਚ ਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪੁਰਖ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ

ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਵਿਚ ਹੈ'।[3] ਸੁਕਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਲੈਟੋ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁਝ ਹਲੀਮੀ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਰਸਤੂ ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ 'ਔਰਤ ਮਰਦ ਦਾ ਅਣਵਿਕਸਤ ਅਪੂਰਵ ਰੂਪ ਹੈ, ... ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ (ਮਰਦ) ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਔਰਤ ਘਟੀਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਆਗਿਆ ਪਾਲਕ ਹੈ'।[4]

ਜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਪਿੱਛਲ ਝਾਤ ਪਾਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੜਾਵਾਂ ਦੌਰਾਨ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ/ਅਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਯੁੱਗ ਦੌਰਾਨ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਸਨ ਪਰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮਰਦ ਦਾ ਕੰਮ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਨਾ ਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਕੰਮ ਘਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਧਨਾਡ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੇਵਲ ਭੋਗ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਔਰਤ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ, ਉਸਦੀ ਕਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਨੀ, ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਤੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਸਾਜ਼-ਸਜਾਵਟ ਅਤੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੜੱਪਾ ਅਤੇ ਮਹਿੰਜੋਦਾੜੋ ਦੇ ਖੰਡਰਾਂ ਦੀ ਖੁਦਵਾਈ ਤੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।'[5]

ਇੰਝ ਹੀ ਸਾਮੰਤਵਾਦੀ ਅਸਰ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਕ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਂਦ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਔਰਤ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਤੇ ਭੂਮੀ ਇਕ ਰੂਪ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਤਾਕਤ ਹੋਵੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਰਤ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਲਾਈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਘਨ, ਚਲਿਤਰਾਂ ਹੱਥੀ, ਜਾਦੂਗਰਨੀ, ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਗਿੱਟਿਆਂ 'ਚ ਮਤ, ਗੁੱਤ ਪਿੱਛੇ ਮੱਤ ਆਦਿ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਦੇ ਕਾਮਨੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।[6]

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਬਣ ਗਏ ਕਿ ਔਰਤ ਖੁਦ ਵੀ ਮੰਨਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਔਰਤ ਅਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਅਬਲਾ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪਾਲ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਔਰਤ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਇਕ ਸਵੈ-ਭਰਮ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਸਮਾਜ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਧਰਮ ਦਾ ਡਰ ਦੇ ਕੇ, ਕਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਤੀ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਵਰ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਪਾਲਣਾ ਉਹਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਫ਼ਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ

ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ । ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋਣਾ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦੇ ਢੰਗ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੈਦ ਰਹੇਗੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੋਨਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ 'ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਰਦ ਉਪਰ ਵੀ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਜੇ ਦੋ ਜੁੜਵਾਂ ਭਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਇਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਸੌਂਪੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਲੜਕਾ ਤਾਕਤਵਰ ਤੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ-ਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਬੇਸ਼ਕ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਮਰਦ ਹੀ ਹੈ) ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੇ ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ।[3]

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਾ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਸਰੀਰਕ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਸਮਾਜ ਵੱਲੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਬੰਧਨਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੱਕੜ-ਜਾਲ ਔਰਤ ਲਈ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੋਚਣ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਔਰਤ ਕੱਪੜੇ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਫੈਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੋਚਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

ਇਸ ਪੇਪਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਤਿ ਕੀ ਨਜ਼ਰੀਆ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਲਿੰਗਕ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ 'ਇਕ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭਾਗ ਦੋ ਨਾਰੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।'[7] ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਔਰਤ ਦਾ ਪਰਦੇ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ । ਇਹ ਵਹਿਮ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਾਲਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਮਰਦ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਲਿੰਗ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੇ ਗਲ਼ ਮੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੱਕ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ । 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਦੀ-ਕਦੀ ਹੀ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ।'[8] ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਖੁਤਬਾ ਪੜਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਾਹੀ ਹੈ । ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਬਿਹਸ਼ਤ ਮਿਲਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮਰਦ ਦੀ ਕਾਮ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੂਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਦਰਸਾਈ ਗਈ ਹੈ ।

ਜੇ ਈਸਾਈ ਤੇ ਯਹੂਦੀ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿੰਗਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । Adam (ਮਰਦ) ਅਤੇ Eve (ਔਰਤ) ਦੀ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਕਥਾ ਅਨੁਸਾਰ Eve ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਅਦਮ ਨੇ ਬਹਿਸ਼ਤੀ ਬਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਫਲ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਖ਼ੁਦਾ ਵੱਲੋਂ ਆਦਮ ਅਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸਰਾਪ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਹੂਦੀ ਤੇ ਈਸਾਈ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਵਰਗਲਾਉਣ

ਅਤੇ ਔਰਤ ਵੱਲੋਂ ਉਕਸਾ ਕੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਇੰਝ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ । ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਉਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਟੱਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਜੈਨੇਸਿਸ ਵਿਚ ਖ਼ੁਦ ਖ਼ੁਦਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਤਕਰੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕਢਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਖ਼ੁਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ' ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸੰਤਾਨ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿਆਗਾਂ। ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰੱਖਦੀ ਰਹੇਂਗੀ ਤੇ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰਹੇਂਗੀ ।'[9] ਇਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਰੱਬ ਪਹਿਲਾ ਔਰਤ ਬਣਾਉਣੀ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ । ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਮਰਦ ਦੀ ਇਕ ਪਸਲੀ ਚੁਰਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਔਰਤ ਬਣਾਈ ।[10] ਇਸ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਸਿਰਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਬੂਲਿਆ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ 'ਚ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਵੈਦਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਮਾਨਤਾ ਸੀ। 'ਉਸਨੂੰ ਸਹਿ ਧਰਮਣੀ ਆਖ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।'[11] ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਲੜਕੀ ਖ਼ੁਦ ਆਪਣਾ ਵਰ ਚੁਣਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਤਰ ਵੈਦਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲਿੰਗਕ ਅਸਾਮਨਤਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। 'ਇਸ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਸਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਦਾਜ ਦੀ ਕੁਰੀਤੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ, ਬਹੁ-ਨਾਰੀ ਵਿਆਹ ਵੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ।'[12] ਤੈਤ੍ਰਿਯ ਸੰਮਹਿਤਾ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾੜੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਖੜੇ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ 'ਇਕ ਨੇਕ ਨਾਰੀ ਕਿਸੇ ਬਦਚਲਣ ਮਰਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਹੈ।[13] ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਭੰਡਿਆ। ਲਿੰਗਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਉਦੋਂ ਸਾਰੇ ਹੱਦਾਂ ਬੰਨੇ ਟੱਪ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ, 'ਇਕ 30 ਸਾਲ ਦੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ 12 ਸਾਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 24 ਸਾਲ ਦੇ ਮਰਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ 8 ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'[14] ਇਸੇ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ 'ਪਤੀ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਔਰਤ ਕੰਦ ਮੂਲ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਨਾ ਆਵੇ। ਪਰ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰੇ।'[15] ਇਸੇ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ 'ਔਰਤ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿਚ ਰਹੇ, ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰਹੇ। ਨਾਰੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੇ।'[16]

ਮੱਧਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਵੀ ਲਿੰਗਕ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਤੁਲਸੀਦਾਸ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ 'ਢੋਰ, ਗਵਾਰ, ਪਸ਼ੂ, ਸ਼ੂਦਰ, ਨਾਰੀ ਯੇ ਪਾਂਚੋ ਤਾੜਨ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ' ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਤੇ ਅਖਾਣ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ' ਭੱਠ ਰੰਨਾਂ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਖੁਰੀ ਜਿਨਾਂ ਦੀ ਮਤਿ' ਵਾਲਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਵਧੇਰੇ ਸਾਰਥਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਕਾਰਨ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਲਿੰਗਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਔਰਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਸ਼ੀਆਗ੍ਰਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਯੋਗ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅੱਜ ਔਰਤ ਦੀ ਜੋ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਘੋਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ।

ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਗੁੱਤ ਪਿਛੇ ਮਤ, ਗਿੱਟਿਆਂ ਵਿਚ ਮਤ, ਤਾੜਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੱਕ ਕਹਿ ਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਉਦੋਂ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਨੀਝ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਮੰਦ-ਰੁੱਚੀ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਪਰਦਾ ਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸ਼ਾਸਕ ਬਾਬਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਜੋ ਹਾਲ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਬੜੀ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਬਿਆਨਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ
ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।।
ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ
ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ।।

ਮੁਸਲਮਾਨੀਆ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ।।
ਕਸਟ ਮਹਿ ਕਰਹਿ ਖੁਦਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ।।
ਜਾਤਿ ਸਨਾਤੀ ਹੋਰਿ ਹਿਦਵਾਣੀਆ।।
ਏਹਿ ਭੀ ਲੇਖੈ ਲਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ।।
ਖੂਨ ਕੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਵੀਅਹਿ ਨਾਨਕ।।
ਰਤੁ ਕਾ ਕੁੰਗੂ ਪਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ।।[17]

ਜਿਨਿ ਸਿਰਿ ਸੋਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਗੀ ਪਾਇ ਸੰਧੂਰੁ।।
ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁੰਨੀਅਨ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਧੂੜਿ।
ਮਹਲਾ ਅੰਦਰਿ ਹੋਦੀਆਂ ਹੁਣਿ ਬਹਿਣਿ ਨਾ ਮਿਲਿਨ ਹਦੂਰਿ।।[18]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਗੋਰਖਨਾਥ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ 'ਬਾਘਨ ' ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਤੇ ਔਰਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

ਕਨਕ ਕਾਮਨੀ ਤਿਆਗੈ ਦੋਇ।।
ਸੋ ਜੋਗੇਸਰ ਨਿਰਭੈ ਹੋਇ।।[19]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਉਂਦਿਆਂ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਅਪਨਾਏ ਗਏ ਦੋਹਰੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਬਾਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾਫਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ:

ਹਾਥ ਕਮੰਡਲ ਕਾਪੜੀਆ ਮਨਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਉਪਜੀ ਭਾਰੀ।।
ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਜਿ ਕਰਿ ਕਾਮਿ ਵਿਆਪਿਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ਪਰ ਨਾਰੀ।।[20]

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਨਾਂ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਰਸਮਾਂ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਗਲਬੇ ਹੇਠ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਚਿਤਾ ਨਾਲ ਸਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ।'[21] ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦਾ ਜੋ ਸੰਕਲਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਪਰਦੇ ਦੀ ਹੀ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਔਰਤ ਮਰਦ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ ਗਲਿ ਮਿਲਹ ਅੰਕਿ ਸਹੇਲੜੀਆਹ।।
ਮਿਲਿ ਕੈ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀਆ ਸੰਮ੍ਰਥ ਕੰਤ ਕੀਆਹ।।[22]

ਪੰਗਤ ਭਾਵ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਵੀ ਲੰਗਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਛਕਾਉਣ ਤੇ ਛਕਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਲਿੰਗ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਆਖ ਹੀ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਲਾਮ, ਯਹੂਦੀ, ਈਸਾਈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘਟੀਆ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਜੋਤ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਗਈ ਹੈ:

ਆਪੇ ਪੁਰਖ ਆਪੇ ਹੀ ਨਾਰੀ[23]

ਪੁਰਖਿ ਮਹਿ ਨਾਰਿ ਨਾਰਿ ਮਹਿ ਪੁਰਖਾ ਬੂਝਹੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ[24]

ਧਰਨਿ ਗਗਨਿ ਨਾ ਦੇਖਹੁ ਕੋਇ।।
ਨਾਰੀ ਪੁਰਖ ਸਬਾਈ ਲੋਇ।।[25]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਰਗਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਤਾਰਾ, ਰਿਸ਼ਤੇ-ਨਾਤੇ ਔਰਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਹਨ। ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਔਰਤ ਹੀ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ

ਵਾਲੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭਲਾ ਆਖਣਾ ਸੋਭਦਾ ਨਹੀਂ। ਆਪ ਅਨੁਸਾਰ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣ ਵੀਆਹੁ।।
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ।।
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨ।।
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ।।
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਉਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ।।
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ।।[26]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕੁਝ ਖਾਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਅਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਵਾਰੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿਚ ਵੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਿਨਾਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਫੇਰ ਇਸ ਵਿਚ ਅਸ਼ੁੱਧਤਾ ਕਿੰਝ ਹੋਈ। ਸੂਤਕ (ਬੱਚਾ ਜੰਮਣ) ਵੇਲੇ ਵੀ ਅਸ਼ੁਧਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ । ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਤਜਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਜੇ ਕਰ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੇ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ ।।
ਗੋਹੇ ਅਤੈ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ ।।
ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ।।
ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ।।
ਸੂਤਕੁ ਕਿਉ ਕਰਿ ਰਖੀਐ ਸੂਤਕੁ ਪਵੈ ਰਸੋਇ ।।
ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨ ਉਤਾਰੇ ਧੋਇ ।।[27]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸਖਤਾਈ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਘੁੰਡ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ । ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਆਮ ਹੀ ਕਹਾਵਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ ਕਿ 'ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਲੱਖ ਦੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਗਈ ਕੱਖ ਦੀ' । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੁੰਡ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਸ ਰਸਮ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ:

ਲਾਜ ਮਰੰਤੀ ਮਰਿ ਗਈ ਘੂਘਟੁ ਖੋਲਿ ਚਲੀ ।।
ਸਾਸੁ ਦਿਵਾਨੀ ਬਾਵਰੀ ਸਿਰ ਤੇ ਸੰਕ ਟਲੀ ।।
ਪ੍ਰੇਮਿ ਬੁਲਾਈ ਰਲੀ ਸਿਉ ਮਨ ਮਹਿ ਸਬਦੁ ਅਨੰਦੁ ।।
ਲਾਲਿ ਰਤੀ ਲਾਲੀ ਭਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਈ ਨਿਚਿੰਦੁ ।।[28]

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮਕਾਲ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ ਇਸ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕਾਰਨ ਜੋ ਵੀ ਹਾਲਾਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸਨੂੰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਲਿੰਗਕ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਦਿਆਂ ਆਖਿਆ :

ਰੰਨਾ ਹੋਈ ਬੋਧੀਆਂ ਪੁਰਸ ਹੋਏ ਸਈਆਦ ।।
ਸੀਲ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ ।।
ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ ।।[29]

ਇੰਝ ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਆਰੰਭੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਲਿੰਗਕ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਤੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੱਕਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਸੀ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਬਣ ਕੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸਮਾਜ ਸਿਰਜ ਸਕਦੇ ਸਨ ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. Arvinder Singh (Dr.) Guru Nanak a Quart for Social justice, Unistar Book 2014,
2. Gayle Greene and Copplia Kahn (editors) Making Differences: Feminisht Literary criticism, Methuen and co. Ltd, 1985 Page.
3. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟਰੱਸਟ, ਮੁਲਾਂਪੁਰ ਦਾਖਾ ਮੰਡੀ, 2009, ਪੰਨਾ 3
4. Smith Nicholas D. Plats and Aristotle on the nature of Woman Joursal of History of Philosophy. 21.
5. ਇੰਦਰਜੀਤ ਕੌਰ, ਨਾਰੀਵਾਰੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਦਲੀਪ ਕੌਰ ਟਿਵਾਣਾ ਦਾ ਗਲਪ, ਲੋਕ ਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 2008, ਪੰਨਾ 16.
6. ਉਹੀ ਪੰਨਾ 17 ਤੇ 18
7. ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਹਾ ਅਲਨਿਸ਼ਾ =4.177
8. History of Islam, E.O James. Page 196.
9. ਜੈਨੇਸਿਸ (ਹਿਬਰੂ ਬਾਈਬਲ) ਅਧਿਆਇ 3 (16)
10. ਉਹੀ ਅਧਿਆਇ 2 (12-25)
11. ਰਿਗਵੇਦ, ਅਧਿਆਇ 8, ਸਲੋਕ 31
12. ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿਧੂ, ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਪੰਨਾ 31
13. ਓਹੀ- ਪੰਨਾ
14. ਮਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਿਆਇ 9, ਸਲੋਕ 94
15. ਵਨੀਤਾ (ਡਾ.) ਨਾਰੀਵਾਦ ਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਅਜੰਤਾ ਬੁੱਕਸ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, ਦਿੱਲੀ, 2000, ਪੰਨਾ 66
16. ਮੰਨੂੰ ਸਮ੍ਰਿਤੀ ਅਧਿਆਇ 5, ਸਲੋਕ, 148.
17. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 722

18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 417
19. ਕਿਸ਼ਨ ਮਧੋਕ, ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੋਰਖਬਾਣੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪਟਿਆਲਾ 1963, ਪੰਨਾ 56.
20. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1013
21. Bhupinder Kaur, Status of Woman in Sikhism, SGPC 2005, P. 57
22. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 17
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1020
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 879
25. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 223
26. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 473
27. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 472
28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 931
29. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1243

ਡਾ: ਤਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ
tarshinderk@gmail.com

श्री गुरु नानक देव जीः मानवीय समानता का सन्दर्भ

अमनजोत कौर

भूमिका

गुरु नानक देव जी एक गम्भीर चिंतक एवं महान सन्त हुए। मध्ययुगीन सन्तों में उनका नाम अग्रगण्य है। उन्होंने सिक्ख धर्म का पादुर्भाव किया। गुरु नानक जी का सहज मार्ग किसी विशेष व्यक्ति, समाज, धर्म व देश तक सीमित नहीं था बल्कि उनकी दृष्टि तो सार्वभौमिक थी। उन्होंने अपनी सहज साधना द्वारा मध्ययुग के पतित समाज को बिखरने से बचाया और अपने मानवतावादी दृष्टिकोण से समाज में नवीन आशा की किरण का संचार किया। वे एक ऐसे महान लोकनायक हुए जिन्होंने अपने समय की विषम परिस्थितियों में संतप्त मानव जाति का सही पथ प्रदर्शन किया। उन्होंने नये ढंग से धर्म व जीवन की व्याख्या की।

गुरु नानक देव जी – मानवतावादी दृष्टिकोण

उनके मानवतावादी दर्शन में समस्त मानव जाति के सुधार एवं कल्याण की भावना मुखर थी। जाति भेदभाव के वे कट्टर विरोधी थे। मनुष्यता को पीड़ित व दुःखी देखना उनके लिए असहनीय था। मानवतावादी दृष्टिकोण रखने से पूर्व वे स्वयं आदर्श मनुष्य थे। उन्होंने मानव जाति को सांसारिक बन्धनों में फँसने की बजाय प्रभु के प्रेम पाश में बंध जाने का उपदेश दिया। उनका विचार था कि प्रभु प्रेम में लीन होने से ऊँच–नीच का भेद समाप्त हो जाता है।

ना को पड़िआ पंडितु बीना ना को मूरखु मंदा
बंदी अंदरि सिफति कराए ता कउ कहीए बंदा।।

मूलतः उनकी वाणी विश्वबन्धुत्व एवं समदर्शिता का उपदेश लेकर आई। उनके विचार साम्प्रदायिक संकीर्णता से बहुत ऊँचे थे। उन्होंने साम्प्रदायिक बन्धनों से परे मानव धर्म की स्थापना की। उन्होंने जो कुछ भी कहा, जो कुछ किया, सब मानवता के हित के लिए था।

उन्होंने मध्ययुग में सामाजिक विषमताओं एवं साम्प्रदायिक संघर्ष व द्वन्द्व के भीतर मानवतावाद जैसे सर्वव्यापी सिद्धान्त से शान्ति, सहिष्णुता लाने का प्रयत्न किया। मध्ययुगीन समाज में शासक वर्ग कर्त्तव्य विमुख हो चुका था। वे जनता के हित की बजाए उनका शोषण करते थे। धर्म का वास्तविक रूप लुप्त हो चुका था और सामाजिक बुराइयों से सामाजिक व्यवस्था छिन्न–भिन्न हो चुकी थी। इस्लाम धर्म के बढ़ते प्रभाव व घोर अत्याचारों के कारण प्रजा दुःखी हो चुकी थी। हिन्दू धर्म में उच्च श्रेणी के पुजारी व कुलीन ब्राह्मण अपने धर्म के मूल सिद्धान्तों को तिलांजलि दे चुके थे। उनका आचरण इतना कमजोर हो चुका था कि वे शासक वर्ग को प्रसन्न करने हेतु उनकी भाषा ही बोलने लग गए थे। ऐसे वातावरण में सुधार लाना कोई सरल कार्य नहीं था, परन्तु गुरु नानक देव जी ने बड़ी निर्भीकता से इस कार्य को सम्पन्न किया। इस समय गुरु नानक देव जी ने अपने समकालीन समाज की सभी स्थितियों को ध्यान में रखते हुए धार्मिक चिन्तन का विकास किया। ''राजा हो चाहे बादशाह, मुगल हो चाहे पठान, हिन्दू हो चाहे मुसलमान, जैनी हो चाहे ब्राह्मण, यदि उन्होंने मनुष्यों को कुमार्गगामी बनाने अथवा दुःखी करने का यत्न किया तो वे गुरु जी की तीव्र आलोचना से बच न पाए। परन्तु

यह आलोचना केवल निन्दा के लिए नहीं, अपितु वस्तु–स्थिति का बोध कराकर उन्नति का मार्ग प्रशस्त करने वाली कल्याणोन्मुखी थी।'' स्पष्टतः उन्होंने ऐसी जीवन विधि का निरूपण किया जो वर्ग, जाति, सम्प्रदाय व राष्ट्रीयता की सीमाओं से मुक्त, मानवतावादी थी। उन्होंने सामाजिक प्रथाओं के उन रूपों का तिरस्कार करने की प्रेरणा दी जो विभाजन की ओर प्रवृत्त करती थी। उनकी वाणी की विशेषता थी– जीवन की समग्रता में विश्वास तथा उसके प्रति उनकी जागरूकता। उन्होंने लोगों को धर्म के सही अर्थ की ओर अग्रसर किया व साथ ही मानवता व नैतिकता का सार सिखाया जो स्वधर्मी पुरोहितों तथा धर्म प्रचारकों की संकीर्ण शिक्षा के बिल्कुल विपरीत था।

हालांकि उनके युग में जातिवाद एवं साम्प्रदायिकता के स्वर प्रमुख थे, परन्तु ऐसी स्थिति में वे विचलित नहीं हुए। उन्होंने हिन्दुओं एवं मुसलमानों के पारस्परिक संघर्ष के चलते समन्वय, मित्रता एवं भाईचारे की राह को अपनाया और इन दोनों धर्मों के लोगों को यही सन्देश दिया ताकि वे प्रसन्नतापूर्वक अपना जीवन जी सकें। गुरु जी ने वर्ण, वर्ग आदि की सीमाओं का अतिक्रमण करते हुए मानव–भ्रातृत्व के सन्देश से देश को प्रेरित किया। हिन्दुओं–मुस्लिमों के पुरोहितों–मुल्लाओं द्वारा गुरु जी पर पंथक भ्रष्टता फैलाने के आरोप भी लगे, परन्तु गुरु जी ने ऐसे विरोधों, आरोपों की उपेक्षा की और अपने दृष्टिकोण का देशों–विदेशों में प्रचार किया। उन्होंने कहा कि ईश्वर एक है उसे ओंकार, अल्लाह, ब्रह्म–किसी भी नाम से पुकारा जा सकता है। उसकी कृपा सभी वर्णों, धर्मों के लोगों के लिए समान है। मानव जीवन का लक्ष्य उस परम सत्ता (ईश्वर) से जुड़ना है न कि छुआछूत, जाति कलह इत्यादि में फँसकर जीवन गुजार देना। उस समय की विषम परिस्थितियों में गुरु जी का महत्त्वपूर्ण योगदान था– मानव जाति में समन्वय व तादात्म्य स्थापित करना।

वैदिक काल में ही भारत में सामाजिक, आर्थिक दृष्टिकोण से जाति भेदभाव की भावना दृढ़ हो चुकी थी। निम्न वर्ग के लोगों को उच्च वर्ग के लोग हीन दृष्टि से देखते थे और उन्हें उच्च वर्ग द्वारा पूजा स्थलों व आध्यात्मिक कार्यों में सम्मिलित होने की अनुमति नहीं दी जाती थी। गुरु जी ने अपने जीवन काल में लोगों के मनों में बैठ चुकी ऐसी गलत धारणाओं का खुलकर विरोध किया। ''ब्राह्मणों द्वारा प्रतिपादित आनुष्ठानिकता की आड़ में जिस झूठ को जातीयता के रूप में फैलाया जाता था उसका खण्डन मानवता के प्रेम के लिए गुरु जी ने खुल कर किया।'' गुरु जी ने उपदेश दिया कि जन्म के स्थान पर मनुष्य के कर्मों को जीवन का आधार बनाना चाहिए। वे अपनी वाणी में कहते हैं कि दुर्बलों का आदर करने वाले ही प्रभु की कृपा का पात्र बनते हैं। प्रभु के समक्ष सभी मनुष्य समान हैं–

''जाणहु जोति न पूछहु जाती
आगै जाति न हे।।''

अर्थात् सभी के भीतर प्रभु के प्रकाश को पहचानो, किसी सामाजिक वर्ग या स्थिति पर विचार न करें, उसके बाद दुनिया में कोई वर्ग या जाति नहीं है।

उन्होंने हिन्दू–मुस्लिम दोनों धर्मों में व्याप्त कूड़ धारणाओं एवं रूढ़ हो चुकी मान्यताओं का खुलकर विरोध किया। उनके अनुसार ये धर्म के मूल रूप से कोसों दूर थे। ऐसे में गुरु जी ने एक ऐसे धर्म का प्रतिपादन किया जिसका आधार मानवता थी और यह किसी विशेष सम्प्रदाय

से जुड़ा न होकर मनुष्यता का धर्म था। ''गुरु नानक ने परम्परागत जीर्ण–शीर्ण पारमार्थिक कर्मों की अपेक्षा सर्वोपरि सत्ता को स्वीकार करते हुए सहज धर्म को जन्म दिया जो ध्वंसात्मक न होकर सर्जनात्मक था तथा जिसने बाह्याडम्बरों के स्थान पर नाम–स्मरण, शब्द–मनन, प्रपत्ति, कीर्तन, मनः शुद्धि, सदाचार–प्रवणता और निश्छल बन्धुता पर अधिक बल था।'' स्पष्टतः उन्होंने बाह्याडम्बरों, जाति–पाति को नकारते हुए प्रभु के नाम स्मरण पर बल दिया।

गुरु जी की दृष्टि में स्त्री–पुरुष में कोई भेदभाव नहीं था। उन्होंने स्त्री के प्रति उदार दृष्टि अपनाई। कबीर आदि संतों ने जहाँ नारी को भक्तिमार्ग में बाधक स्वीकार किया, वहीं गुरु नानक देव जी का दृष्टिकोण अन्य सन्त साधकों से भिन्न है। उन्होंने उनके अर्द्धांगिनी रूप का सम्मान करते हुए कहा कि नारी से ही पुरुष जन्म लेता है और स्त्री से ही वंश परम्परा का विकास होता है, परन्तु फिर भी पुरुष द्वारा उसकी भर्त्सना की जाती है। गुरु जी का विचार है–

''सौ किउ मंदा आखीऐ जितु जमंहि राजान।।''

इस तरह उन्होंने नारी के पक्ष का समर्थन किया।

अपने अंतिम समय में वे जब करतारपुर रहने लगे तब वहाँ उन्होंने सभी वर्णों, धर्मों के लोगों में समानता, सद्भावना लाने के बड़े सराहनीय कार्य किए। वहाँ प्रतिदिन सभी लोग मिलकर गुरु की संगति में जुड़तेय प्रभु नाम का जाप करते और एक ही पंक्ति में बैठकर लंगर ग्रहण करते। उस समय में करतारपुर लोगों में व्याप्त ऊँच–नीच के भेद को मिटाने वाला महत्त्वपूर्ण स्थान बन गया। समाज में व्याप्त जाति–पाति, ऊँच–नीच, छुआछूत की कठोर रूप ग्रहण चुकी परम्पराओं पर गुरु जी द्वारा चलाई– 'लंगर' व संगति' संस्थाओं ने गहरी चोट की। सतिसंगत का उद्देश्य मनुष्य की आन्तरिक भावना को नियमित करना है। सतिसंगत जाति–पाति, ऊँच–नीच व भेदभाव से मुक्त आध्यात्मिक संस्था है। सिक्ख धर्म में मनुष्य की आध्यात्मिक उन्नति व सामाजिक समानता हेतु सतिसंगत की विशेष महत्ता है। गुरु जी का विचार था कि भले ही व्यक्ति ब्राह्मण हो या शूद्र, गुरु की संगति में आकर प्रभु नाम से जुड़ सकता है। 'संगति' के साथ–साथ 'लंगर' का भी सिक्ख धर्म में विशेष स्थान है। गुरु नानक देव जी के समय से लेकर आज तक यह प्रथा चल रही है। गुरु जी के समय उच्च वर्ग के लोग शूद्रों से घृणा करते थे। गुरु जी सभी मनुष्यों में प्रभु का अंश स्वीकार करते थे। गुरु जी द्वारा चलाई लंगर प्रथा में 'पंगत' का सिद्धान्त गुरु अमरदास जी ने प्रचलित किया। स्पष्टतः समाज के सभी वर्गों में समानता लाने में इन संस्थाओं का विशेष योगदान है। आज भी देशों–विदेशों में संगति व लंगर प्रथाओं से मानवीय एकता व समानता का प्रसार हो रहा है।

गुरु नानक देव जी ने वर्गगत विभाजन रेखा को त्यागते हुए समूची जनता को ऐसे मौलिक विचार दिए जिनसे उनका जीवन आध्यात्मिक व नैतिक दोनों दृष्टियों से सार्थक हो सकता है। उन्हें जो विचार व मान्यताएँ जर्जर लगीं, उनका उन्होंने खण्डन किया। उनके विचारानुसार सामाजिक दुर्व्यवस्था का मूल कारण वर्णगत भेदभाव है। यही सामाजिक असंतुलन का कारण है। उनके अनुसार समाज में प्रत्येक मनुष्य सम्मान का अधिकारी है। उन्होंने दुर्बल व शोषित लोगों को यह अहसास दिलाया कि सभी मनुष्य उस परम पिता परमात्मा की ही रचना हैं। सभी मनुष्यों में प्रभु की ज्योति विद्यमान है। इस तरह उन्होंने हिन्दू

धर्म द्वारा स्थापित वर्णाश्रम व्यवस्था को अस्वीकार किया। उन्होंने ऊँची जाति का अभिमान करने वालों की निन्दा की और यह सन्देश दिया कि परमात्मा की शरण में सत्य व कर्मों की ही पहचान होती है। उनके ऐसे विचारों से समाज में मानवतावादी दृष्टिकोण विकसित हुआ।

निष्कर्षतः गुरु नानक देव जी ने एक ऐसी आध्यात्मिक दृष्टि का प्रचार–प्रसार किया जो सर्वव्यापक है और जिसके केन्द्र में मानव है। उन्होंने अपनी वाणी में स्थान–स्थान पर जाति भेदभाव को नकारते हुए मानवीयता की बात कही। गुरु नानक देव जी की ऐसी विचारधारा ने समाज व धर्म का रूप परिवर्तित किया व अज्ञानता में अंधी हो चुकी सामान्य जनता का पथ–प्रदर्शन किया। गुरु नानक देव जी ने अपने भक्ति आन्दोलन व शिक्षाओं को पंजाब तक सीमित न रख, देशों–विदेशों में भी इसका प्रसार किया और सभी को मित्रता व भाईचारे का संदेश दिया। उन्होंने घर–घर जाकर अपने सहज मानव धर्म व ज्ञानदीप का प्रकाश पहुँचाया। उन्होंने जो भी उपदेश दिया, पहले उसके अनुसार स्वयं को अनुशासित किया और फिर उसे अपनी वाणी द्वारा दूसरों तक पहुँचाय। आज उनके उपदेश लोक जीवन का अंग बन चुके हैं। अन्त में इन्हीं शब्दों के साथ अपनी वाणी को विराम दे रही हूँ कि भले ही अनेक सन्त–महात्माओं ने मानवता के सुधार के लिए कार्य किए, परन्तु गुरु नानक देव जी का व्यक्तित्व अनुपम है। ऐसे महान व्यक्तित्व वाले सन्त महापुरुष पर विचार करना अपने आप में ही हर्ष एवं गौरव की बात है।

सन्दर्भ :

- आसा, पदे 36 / 4
- रत्न सिंह जग्गी, गुरु नानकः व्यक्तित्व, कृतित्व और चिन्तन, भाषा विभाग, पंजाबी विश्वविद्यालय, पटियाला, 1975, पृ. 679
- गुरबचन सिंह तालिब (अनु. डॉ. मनमोहन सहगल), गुरु नानकः व्यक्तित्व और विचार, गुरदास कपूर एण्ड संज, प्रा.लि., दिल्ली, 1970, पृ. 203
- श्री गुरु ग्रन्थ साहिब, पृ. 349
- रत्न सिंह जग्गी, गुरु नानकः व्यक्तित्व, कृतित्व और चिन्तन, भाषा विभाग, पंजाबी विश्वविद्यालय, पटियाला, 1975, पृ. 676
- श्री गुरु ग्रन्थ साहिब, पृ. 476

अमनजोत कौर

E-mail : amanjotmaan05@gmail-com

Guru Nanak Ideology: An Intervention for the Abolition of Cursing Women

Amrik Singh

Introduction:

The woman is the mother, the maker, the leader of the society. Through whom the society begins to grow, through whom the soul gets its body, through whom, we learn how to speak and move. But the society of the 15th-16th century considered woman as nothing. They were equated with drum or cattle, who could be beaten at will. They also had no right, like they were not untouchables, otherwise, treatment with them was the same as with Shudras.[3] Moreover, In principle, in every society and religion woman is given a high pedestal location but in reality, she is deprived of her actual rights and being looked down upon as a reflection of the seductive commodity. Even the people practising the religious rituals considered woman as an obstacle to the salvation of man. Guru Nanak in his Babarvani tried to explain the condition of a woman of all categories. He explains that:

jaisee mai aavai khasam kee banee taisrhaa karee gi-aan vay laalo.
paap kee janj lai kaablahu Dhaa-i-aa joree mangai daan vay laalo.
saram Dharam du-ay chhap khalo-ay koorh firai parDhaan vay laalo.
kaajee-aa baamnaa kee gal thakee agad parhai saitaan vay laalo.
musalmaanee-aa parheh kataybaa kasat meh karahi khudaa-ay vay laalo.
jaat sanaatee hor hidvaanee-aa ayhi bhee laykhai laa-ay vay laalo.[4]

There is no doubt that Guru Nanak was a deeply religious prophet who had founded a religion known as Sikh religion.[5] (*Maria sika jagti vici nanaknirmalpanthuchlaia*), But his religious perceptions were entirely unlike the earlier traditional religions. He attempted at providing a religious i.e. moral base to the temporal concerns. He conceived of an internally and externally harmonized human life in which spiritual and temporal concerns were mutually integrated in such a way as it becomes impossible to separate them, from each other, in any given situation of the post-Guru Nanak History. It was like found a process for the realization of a new cultural vision. Guru Nanak Sahib wanted to change the aforementioned scenario of a man and woman relationship. He was firm of the opinion that man and woman were substantially the same and equal in all respects:

purakh meh naarnaar meh purkhaaboojhhubarahmgi-aanee.
Dhun meh Dhi-aan Dhi-aan meh jaani-aa gurmukh akathkahaanee. ||3||[6]

Human mentality is only to commodify all the living beings for their use. Women are different from men only through the physical body, not through their spirit. All living beings consider the same spirit of the Almighty One. Guru has clearly described that every individual, male and female, is the child of the same father i.e. God. As it is mentioned:

ayko hukam vartai sabh lo-ee.
aykas tay sabh opat ho-ee. ||7||[7]

God is the Supreme Energy, which can neither be created nor be destroyed and it is Formless. God is beyond our intelligence, senses and physical power. God is omnipresent, omniscient, and the Primal being Guru Nanak used the term "IkOnkar" to tell that God is the most knowledgeable, most powerful being and we are just like the puppets of this Primal Truth and He cannot be a male or female like human beings. God has a divine body, which is far and far superior to our body. That is why Gurbani mentions:

saahib mayraa ayko hai.
ayko hai bhaa-ee ayko hai. ||1|| rahaa-o.[8]
O toon mayraa pitaa toon hai mayraa maataa.
toon mayraa banDhap toon mayraa bharaataa.
toon mayraa raakhaa sabhnee thaa-ee taa bha-o kayhaa kaarhaa jee-o. ||1||
tumree kirpaa tay tudh pachhaanaa.
toon mayree ot toon hai mayraa maanaa.
tujh bin doojaa avar na ko-ee sabh tayraa khayl akhaarhaa jee-o. ||2||[9]

God has qualities of both Father and Mother. God punish us like Father and cared us like a mother. It is said by one of the Nanak jyot:

ji-o jannee sut jan paaltee raakhai nadar majhaar.
antar baahar mukh day giraas khin khin pochaar.
ti-o satgur gursikh raakh-taa har pareet pi-aar. ||1||[10]

This materialistic world and this physical body are given by the True Lord only to surrender unto Him and to serve Him. But the man believed that woman is impure and also treat her as a potent instrument of destroying the soul of man and also as an obstacle in their path of salvation. Although many contemporary sects worshipped female goddesses with other demigods to attain salvation, they always thought that women are weaker than them.

Whereas, Guru Nanak for communicating the central status of women created a metaphor. Through this metaphor, he speaks out of his mind. He says only God is male and every created soul is his wife, hereby proving that all men are in fact women and the arrogance of being. Male is not only baseless but harmful to him. This creates a distance between him and God. As Guru Nanak saying:

aavhu bhainay gal milah ank sahaylrhee-aah.
mil kai karah kahaanee-aa samrath kant kee-aah.
saachay saahib sabh gun a-ugan sabh asaah. ||1||[11]

Again it is mentioned that:

saa Dhan rand na bais-ee jay satgur maahi samaa-ay.
pir reesaaloo na-otano saacha-o marai na jaa-ay.
nit ravai sohaaganee saachee nadar rajaa-ay. ||4||
saach Dharhee Dhan maadee-ai kaaparh paraym seegaar.
chandan cheet vasaa-i-aa mandar dasvaa du-aar.
deepak sabad vigaasi-aa raam naam ur haar. ||5||
naaree andar sohnee mastak manee pi-aar.
sobhaa surat suhaavanee saachai paraym apaar.
bin pir purakh na jaan-ee saachay gur kai hayt pi-aar. ||6||[12]

In Indian tradition, the woman is regarded as 'Ardhangini' which means half part of man. A woman is also considered as Shakti (power) of God. Keeping asides all the facts that compare a woman to a man, It is Man's interpretation that he was born to protect the woman and to rule on woman and woman's sole purpose was to serve and please a man. Due to the societal tendencies, the women are made to believe since time immemorial that they are subordinate to man and are made to support him no matter what. Man forgets that women are placed at the same pedestal as God. According to Guru Nanak said in 'Asa di Vaar' :

bhandjammee-ai bhandnimmee-ai bhandmangan vee-aahu.
bhandahuhovai dostee bhandahuchalairaahu.
bhand mu-aa bhand bhaalee-ai bhandhovaibanDhaan.
soki-o mandaaaakhee-aijit jamehraajaan.
bhandahuhee bhandoopjai bhandaibaajh nako-ay.
naanak bhandaibaahraaaykosachaa so-ay.
jit mukh sadaasalaahee-ai bhaagaaratee chaar.[13]

Although Guru Nanak in his bani declared that woman is only subordinate to the True Lord but the people did not allow them to enter in the temples as well as other religious places, especially in the times of their

periods. According to Guru Nanak, no one can be justified in 'calling' a woman impure, bad or source of worldly bondage.[13]If there was no birth, where would have been the case about impure or source of bondage? Thus, Guru Nanak, in very strong words, questioned those who claimed themselves to be intelligent and allowed the prejudice against the woman to find a place in their minds. Such intelligent people actually were worse than illiterates. He said:

ji-o joroo sirnaavanee aavai vaaro vaar.
joothay joothaa mukh vasai nit nit ho-ay khu-aar.
soochay ayhi na aakhee-ahi bahan je pindaa Dho-ay.
soochay say-ee naankaa jin man vasi-aa so-ay. ||2||[15]

Although, the phenomenon of Human journey from animal-hood to socialization, and then to culturalization entirely figured around only a woman. Therefore, Sikh Gurus are of the opinion that their concept of socialization and its actual structuralization depends upon the active role played by a woman. Socialization is the history of a person's process of acquiring relationship i.e. man has to take birth through the active consent of a woman. He has to be brought up by her and then he has to marry her in order to keep the human race going onwards.[15] Moreover, Guru Nanak believed that we all are impure and pure in accordance with our mind. If we consider the purity on the basis of the physical body, then everyone is impure in this world. Because we all are born from flesh and also conceived within flesh for nine months. Even after birth, we are attached to the flesh of our mother, then in youth with our wife. Our mouth, tongue, breath, everything is flesh. Guru Nanak believed that we are like the vessels (Bhandu)[17] of the flesh, then how we can consider that we are pure or impure on the basis of our physical body. Even the people who believed that Shudras and women, both are impure and subordinate to all classes and castes were fools. Guru Nanak taught this philosophy as mentioned as following:

pahilaan maasahu nimmi-aa maasai andar vaas.
jee-o paa-ay maas muhi mili-aa had chamm tan maas.
maasahu baahar kadhi-aa mammaa maas giraas.
muhu maasai kaa jeebh maasai kee maasai andar saas.
vadaa ho-aa vee-aahi-aa ghar lai aa-i-aa maas.
maasahu hee maas oopjai maasahu sabho saak.
satgur mili-ai hukam bujhee-ai taan ko aavai raas.
aap chhutay nah chhootee-ai naanak bachan binaas. ||1||[18]

Women sacrificed their whole life to please the men, but men consider this

fidelity infidel. If women adorn the men that do not mean she is a slave. Our modern understanding of this treatment actually focuses upon discrimination in the religious scriptures. But that's the differences, not discrimination. There was the exploitation with the woman in the past but that cannot be considered with the differences ideology of the scriptures. That's why all the Nanak jyots worked against these false rituals like Devadasi system,[19] veiling or sacrificing in fire whom we called Hijab and Sati system.[20] As it is mentioned:

rahu rahu ree bahuree-aa ghoonghat jin kaadhai.
ant kee baar lahaigee na aadhai. ||1|| rahaa-o.
ghoonghat kaadh ga-ee tayree aagai.
un kee gail tohi jin laagai. ||1||
ghoonghat kaadhay kee ihai badaa-ee.
din das paanch bahoo bhalay aa-ee. ||2||
ghoonghat tayro ta-o par saachai.
har gun gaa-ay koodeh ar naachai. ||3||
kahat kabeer bahoo tab jeetai.[21]

For Sati system it is mentioned that:

satee-aa ayhi na aakhee-an jo marhi-aa lag jalannih.
naanak satee-aa jaanee-anih je birhay chot marannih. ||1||[22]
Or
bhee so satee-aa jaanee-an seel santokh rahannih.
sayvan saa-ee aapnaa nit uth samhaalannih. ||2||[23]

If we think that woman through sacrificing her life in the fire shows true love that we are fools. Because everyone came in our life only to cover some stages of salvation or for helping us to achieve the love of the Supreme Lover. The main aim of our life is to attain the Supreme Personality of Godhead not to engage fully in the materialism. Guru Nanak believed that materialistic life is also important for the spiritual life. He said that living within this illusionary world, we should renounce the world and can attain supreme knowledge.

Challenges and Way Forward: Sikhism is the first and the only religion of the world that has granted equal status to women. But since we are discussing the challenges of the 21st century before a woman, we have to keep in mind that its praxis that a woman is in no way less competent than a man, neither in enduring nor in exploring.

The greatest problem is the mindset of the people i.e. of the culturalisation,

because of this reason, it has come to the brink of collapse. The paradoxical situation is self-evident. Once the mind is not open to the other min, it contracts itself and a number of mental and physical problems take birth. The greatest problem thus becomes the problem of de-humanization of man and woman (wife) relationship. As a result of it, the western world is suffering the pangs of separation more acutely and more frequently. A western man or woman marries and re-marries but is not satisfied even with his/her chosen relationship. Guru Nanak preaches for a satisfying life for every individual. Pleasure and pain, richness and poverty, ignorance and knowledge are alike from this angle. If one is leading a satisfying life, he/she is always in the highest of his/her spirits. An unsatisfying life is a sure way to self-destruction. Gurbani suggests ways to get rid of this problem. The third challenge of the 21st century is the problem of extra marital-affair. Sikh Guru strictly prohibits the extramarital relations for both man and woman. If a woman advised being extremely faithful to her man, the man has also imparted similar advise. They are further advised to continuously increase and ensured their feelings of love and dedication to each other. The beautiful part of this perception of Sikh Gurus is that their advice is not limited to woman only, but to man also. Both have to be equally involved and dedicated to each other. But the leadership has to be prescribed through a woman, because, in this respect, she is bound to be more effective. Thus, aforesaid demurrals have caused by the destruction of the whole phenomenon of socialization of a women soul. Thus, Guru Nanak's philosophy tends to build up the soulful model of women who is a mother, a creator of society. So a woman is like a root being for the promotion of socialization and culturalization. Therefore, Sikhism itself is a process of socialization and then culturalization. When Guru Nanak defined Sikhism, he wrote Sikhi, consists in continues learning and reflecting upon what is learned. Thus continues learning from Gurbani and self-experience is the founding principle of Sikhism. These principles are fundamental to every society being. Therefore, the process of culturalization was introduced in such a way as it could be applicable to any society including all beings. This is universal by itself thus by following principles of Sikhism, hence culturalization of a being i.e. an animated person.

In addition to above-said principles of culturalization, Guru Nanak has tried to redefine the personal culture of a person also.[24]This they have done in terms of a woman as well. They have, in their verses, depicted two types of woman. One is that of a un-cultured and arrogant woman and the second

is that of a woman of full of virtuous qualities dedicated to the service of the other. That is how as a man, a woman is also named as Manmukh and Gurmukh. This they have described elaborately in their bani. Also, they used another pair of words to explain this paradigm of two qualities, opposing each other. This pair of words is clumsy3 (Kuchaji) and caring4 (Suchaji). With such foundations, if equipped with such qualities a woman is competent enough to respond creatively to the problems of the given society. So a notable aspect of the social improvement effected by Guru Nanak was the emancipation of women.[25] Therefore, the women of the present generation especially those who are going to control the 21st century should learn from these aforementioned founding principles.

The present is, of course, the product of past and similarly the future has to be built on the foundation laid down in present. Therefore, the inspirational part of the historical Sikh woman can very well be used by their descendants. The techniques and the confidence of the predecessors can be a process of learning for them. The woman of the next century, particularly who are directly under the influence of western are going to have a tough time. They are to live in a culturally chaotic world. Therefore, it is her commitment to Sikhism that she can rise to save herself from this chaos. At the same time, she has to save the dehumanized barbaric generations of the future human race. A race which will end up in this suffering civilization. Undoubtedly Sikh women are capable of facing and remedying this anticipated malady of the human civilization of the men and women. Evenwomen's movement for equal rights in the postmodern era now actually has roots in Sikhism.

Conclusion:

Guru Nanak was the Prophet, who implemented all the universal laws which describe the woman as equal to man. A woman was considered unlucky for the society and also as an obstacle to the salvation of man. A woman is created by The True Lord as comparable to man to help him. As believed in the Semitic tradition, Woman is the best creation of the Supreme Personality of Godhead.

Nowadays, women are trying to act in a masculine way, due to which they are losing their real identity. Laws by Prophets and Messengers were made according to the comforts of both the gender their motive was not to treat a woman as inferior. Some laws were misunderstood, through which men are trying to control the woman. Sometimes these misunderstandings also lead to weakening the faith of people on religion as well as The True

Lord. Until these teachings and laws are not correctly understood, women will be continuously exploited by men in the veil of Religion.

References:

1. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 473
2. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 472
3. P,Thomus, Hindu Religion: customs and manners (vol.4), p.59.
4. Vaaran Bhai Gurdas Ji, Vaar: 1, Pauri: 45
5. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 722
6. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 879
7. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 223
8. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 350
9. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 103
10. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 168
11. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 17
12. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 54
13. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 473
14. Randhawa, G.S, Guru Nanak's Asa Di Vaar Text (Triligual) Translation study, Guru Nanak Dev University, Amritsar,1997, pp. 210-211.
15. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 472
16. Nesbitt, Eleanor, Sikhism: A Very Short Introduction, Oxford University Press, Oxford, 2005, p. 107.
17. Nikky, Guninder Kaur Singh, The Famine Principle in the Sikh Vision of the Transcendent, Cambridge university Press, Cambridge, 1993, p. 33.
18. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page):1289
    Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page):1289
19. Mishra, Purna Chandra, Tradition of Devadasi: A Conceptual Framework in India and Abroad, Odisha Review, June 2014, pp. 33-363.
20. Thapar, Romila, The Penguin History of Early India, Penguin Books, London, 2003, p. 304.
21. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 484
22. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 787
23. Sri Guru Granth Sahib Ji, Ang (page): 787
24. Teja Singh, The Religion of the Sikh Gurus, Amritsar, 1957, p. 1.
25. Field,D.,The Religion of the Sikhs, London, 1914, p. 59.

Amrik Singh
E-mail : ammisingh084@gmail.com

The Role of Sikhism in Gender Equality

Arvinder Singh Chawla
Sarbjinder Singh

Introduction:

The issue of gender equality continues to be an important subject all over the world. The researchers have tried to evaluate it considering the different social settings in the different part of the world and different contexts. There are researches that has focused on gender equality in the corporate world; in the economic performances, in the political arena and so on.All these studies have endorsed the fact that gender inequality do continue to exist. In India the issue of gender inequality has been discussed since ages, though it has gone through several changes during various historical stages. At times she has been suppressed and oppressed and at times she is regarded as the deity of the home. From the Vedic age till today, her status and position has been changing with the passing of time.

This paper is an attempt to find out the status of gender equality in Sikhism in the contemporary context.The paper is divided into three parts

- First part highlights the status of women in pre−Sikhism period
- Second part focuses on the Sikh Guru's teachings on gender equality and issues
- Third part relates to a survey to find out what is happening in the Sikh families in the contemporary context.

Part I

Before we highlight the role of Sikhism in gender equality, it is necessary to analyse the status of women in the various ages.

Status of women during Vedic period:

The Rig-Vedic society was a free society. The Aryans evidently preferred male child to female child. However, females were as free as their male counterparts. Education was equally open for boys and girls. Girls studied the Veda and fine arts. Women never observed purdha in the Vedic period. They enjoyed freedom in selecting their mates. In the family, they enjoyed complete freedom and were treated as Ardhanginis. The woman was regarded as having an equally important share in the social and religious life because a man without woman was considered as an inadequate person. It may be concluded that during Vedic period the status of women was not unequal to that of men. Women got the same education as men and participated in the philosophical debates.

Status of Women in the Epics:

Epic age, in the history of female freedom, may be regarded as a golden age. Women had been accorded an honorable status in the society. Most of the female characters of Ramayana and Mahabharata were well educated. The Ramayana illustrates the Hindu ideal women of India. In Mahabharata we find instances where women gave counsel and advice to men on social and religious issues. Women had an effective role in social and political life of the then society.

Status of Women in the Smritis:

Manu,the Hindu Law giver had a very poor opinion about women. According to him women should be guarded against her evil inclinations. Otherwise she will bring sorrow to both the families. He also observes that if a woman is chaste, it is because she has not found a proper man, place and opportunity. He, therefore, calls her a 'Pramada a temptress. So, he wants woman to be under the surveillance of father in her childhood, her husband in her youth and her sons after the death of her husband. He declares in unequivocal terms that no woman deserves independence.

This was further justified by religious sanctions as was done by Manu, the Hindu law giver:

> **By a girl, by a young woman, or even by an aged one, nothing must be done independently, even in her own house. In childhood a female must be subject to her father, in youth to her husband, when her lord (husband) is dead to her sons; a woman must never be independent. She must not seek to separate herself from her father, husband, or sons; by leaving them she would make both her own and her husband's families contemptible. Code of Manu 5:147-49**

Woman was referred to as a 'seducer', 'unclean', and a 'temptress'. She was denied the right to preach or to participate in other religious rites. Manu went to the point of declaring that the service of the husband by the woman,is considered to be equal to the service of God.

> **Though he be destitute of virtue, or seeking pleasure elsewhere, or devoid of good qualities, yet a husband must be constantly worshipped as god by a faithfulwife. No sacrifice, no vow, no fast must be performed by women apart from their husbands; if a wife obeys her husband,**

she will for that reason alone be exalted in heaven. Code of Manu 5:155

As per Manu's laws only a male could perform the last rites and death anniversaries (saradhas) for the dead. Inheritance of the family's property was also limited to males and dowry was prevalent. Men could be polygamous whereas women were supposed to burn themselves alive on the pyre of their dead husbands (Sati). A male child was preferred since he alone could carry his father's name whereas women's names (both first and last) were often changed at her marriage. Education of women was looked down upon. They were supposed to do household work only so that they became economically dependent on men. Women were, considered to be the property of men. The value on this property was assigned based on the type of service women could render to men. Women were mainly considered seducers and distractions from man's spiritual path. Another system whereby some young women in their late teens (called Dev Dasi's - God's slave) are supposed to be married to stone idols and are to remain celibates, is adopted in temples in parts of India. Such women are occasionally sexually abused by the priests of these temples.

Women are deprived of the Upanayana ceremony and thereby of education. Manu relegates her to an entirely subservient position. He preaches self-negation as the highest ideal of a wife. She is asked to serve and worship her husband even if he is not a person of all virtue and character. Since service and worship of the husband are the primary duties of a wife, by so performing she can hope to attain heaven.

Manu deprives women of her economic rights also. He says, "A wife, a son and a Slave, these three are declared to have no property, the wealth which they earn is for him to whom they belong".

Status of Women in the Buddhist Period:

In the Buddhist period, the position of women improved to some extent. In the religious field, women came to occupy a distinctly superior place. They had their own Sangha called Bhikshuni 'Sangha', which provided avenues of cultural activities and social services. They got ample opportunities in public life. However, their economic status remained unchanged.

Status of Women in Medieval Period:

In fact, the status of women started degenerating in the post-Vedic age because of the conception of purity and pollution and restrictions of inter-

caste marriages. Child marriage had started in the Smriti age. During this period, a woman's husband was regarded as God. During the middle ages, the position of women in society further degenerated. A number of problems arose for women in the Mughal period.

India experienced a Muslim invasion in the eighth, and eleventh century when Mohammad Ghazni conquered India. From this period in the country the breakdown of social institutions, the vast migration of people and the economic depression in the country contributed to a general decline of social life, particularly among women. The 'Purdah' system was followed which resulted in seclusion of women. Education of women in whatever form came to be stopped. Child marriage was started. During this period the inhuman practice of 'Sati Pratha' was in vogue. Purdah Pratha, Sati Pratha, child marriage, girl killing, polygamy etc. were the main social evils of this period.

The religious factor has contributed in a significant way in creating bias against them and in keeping them in a state of backwardness. In most Indian religious systems, women have been considered an impediment in the religious path leading to salvation or given only a secondary place in the conduct of religious life and institutions. They have not even been considered worthy of attaining the highest religious goal-salvation. The Digambara sect of Jainism maintains that women cannot obtain moksha. They cannot become siddhas. The very fact that God has created them as women deprived them of entering into heaven or attaining any salvation. They must be reborn as men to get release from the cycle of birth and death. In this way even God is made to practice discrimination against women. Buddha too forsake family life for his nirvana. Buddhist monks are required by their religious discipline to remain sanyasis. Similarly, Ramanuj, the chief exponent of Vaisnavism, held women and Sudras to be sin-born and refused to admit them as a Vaishnava.

According to Dr. Upinder Jit Kaur, another research scholar, says (in her papers published by Punjabi University, Patiala, & article in Sikh Review) the position of women in Hinduism is no better as is clear from followings ten points:-

1. In Hinduism fate of women has been hanging in between that of Durga and Devdasi, closer to Devdasi than to Durga.
2. For a long time, because of high valuation placed on the ideal of sanyasa in Hinduism, women were despised as the source of

worldliness. They were regarded as the "torch lighting the way to hell". They were held in low esteem. They were regarded a living picture of lust and greed. They were, considered to be a bad influence on men, a positive hindrance in their spiritual journey. Sant Kabir asked men to shun the company of women as 'Kabira tin kikya gat jo nit nari kai sang'. She was looked down upon as a potential temptress. Sant Tulsidas, the revered Hindu poet and author of Ram CharitManas, placed woman at part with a Sudra and animal when he said, 'DholgavarSudarpasunari, teenotarran key adhikari". The Yogis stressed the need of renouncing worldly life and renouncing women for the attainment of salvation. Yogi Gorakh Nath called women 'baghani', a she-wolf who robbed man of his youthful vigour. Yogis take vow to remain celibates for ever.

3. Sankra Deva, another Vaisnava saint of the fourteenth century, commented, "of all the terrible aspirations of the world, women's is the ugliest. A slight side glance of her's captivates even the hearts of celebrated sages. Her sight destroys prayer, penance and meditation. Knowing this, the wise keep away from the company of women." Women were thus dishonored and viewed lowly by the Hindu society.

4. It were the religious beliefs that finally culminated in the formation of social attitudes despising women. Nathism, Vaisnavism and some other sects of Hinduism spurned the householder's life. They were for monasticism and celibacy. Chandogya and Mundaka Upanishads recommended sanyasa and brahmncharya for the realization of God.

5. Women were to be shunned for they were regarded as a source of sin, vice or dishonor to man. The condition of woman was no better than that of the downtrodden Sudra. She was considered an unhealthy influence on man, and, therefore, relegated to the cultural backwaters. In India, woman was reduced to the status of slave ever since the establishment of Brahman's dominance and enforcement of Manu's code. It is true that during the Vedic period, women commanded respect, and no religious or social work was considered to be completer without the active support of one's wife. Women had the right to education and knowledge. Boys and girls used to get their education together. Even among the authors of the Vedas, there were said to be twenty-two women. Women like Gargi and Maitreyi were revered as seers.

6. The position of women in Hindu society was governed by rules and regulations laid down by Manu.And it seems that there was a deliberate attempt in the dharam shastra of Manu to lower the rank of women. A woman was considered inferior to man in all respects.

7. She was not to grumble or show any disrespect in any manner. On the other hand, the husband was fully empowered to take action against the erring wife. "She who shows disrespect to (a husband) who is addicted to (some evil) passion, is a drunkard, or diseased, shall be deserted for three months (and be) deprived of her ornaments and the furniture. She who drinks spirituous liquor, is of bad conduct, rebellious, diseased, mischievous or wasteful, may at any time be superseded".

8. The husband was authorized to supersede his wife even on much less serious grounds. "A barren wife may be superseded in the eighth year, she whose children (all) die in the tenth, she who bears only daughters in the eleventh, but she who is quarrel some without delay".

9. The poor wife was made to bear all the insults and humiliations and degradation with stoic calmness. If she made any protest, she was beaten with a rope or a split bamboo and humiliated. She had no rights. She was no match to her husband. Commenting on the sad plight of women, R.C. Majumdar says, "The poor wife was expected to follow her husband even in death by burning herself alive, but the husband, "having given sacred fires to his wife who dies before him, may marry again, and again kindle the fires". Strangest of all, women who once even composed Vedic hymnas, were not allowed to study the Vedas and perform sacrificial rites."

10. Women were thus condemned to a life of permanent degradation and misery. They were required to observe strict 'purdah' and confined to the four walls of the house. Their mobility was constrained. They were denied access to education and got caught in the whirlpool of ignorance. A woman had no identity of her own. Marriage became her only career and goal in life. Child-marriages came to be practiced. They became the rule rather than the exception because it was considered obligatory for parents to marry off their daughters before they attained the age of puberty. In the case of husband's death a woman could not marry as widow remarriage was strictly prohibited by Manu. So child-widows became a familiar phenomenon who had to go through a hell of life and bear various atrocities. In the case of

married women barrenness was considered sinful. The birth of a son was the most desired thing. It led to frequent pregnancies and poor health of women. The birth of a female child was a sign of misfortune, so female infanticide came to be practiced. A female child was not even entitled to the basic human right to live in the world. Similarly, a woman had no right to live after the death of her husband. So sati-widow cremation was practiced. It was only the birth of a male child that improved the position of a woman in her family and society. The iniquitous barrier which the Hindu society had raised between man and woman drained the strength and liveliness of social and domestic life. The stifling environment obstructed development of a woman's mental and intellectuals faculties, shortened her life, and in turn sapped the strength and vitality of domestic and national life.

Part II

Status of women in Sikhism: Before the time of First Sikh Guru,Guru Nanak Dev Ji, Indian women were severely degraded and oppressed by their society. Given no education or freedom to make decisions, their presence in religious, political, social, cultural, and economic affairs was virtually non-existent. Woman was referred to as the root of all evil, snare, and temptress. Her function was only to perpetuate the race, do household work, and serve the male members of society. Female infanticide was common, and the practice of sati was encouraged, sometimes even forced. In Sati system, if the husband of any women dies then the women was to cremate alive with his husband's body. Guru Nanak Dev Ji condemned this man-made notion of the inferiority of women, and protested against their long subjugation. The Ultimate Truth was revealed to Guru Nanak Dev Ji through a mystic experience, in direct communion with God. Guru Nanak Dev Ji conveys this Truth through his scripture as follows:

"from the woman is our birth, in the woman's womb are we shaped; To the woman we are engaged, to the woman we are wedded; The woman is our friend and from woman is the family; Through the	ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥ ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥ ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥ ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ ਭੰਡੁਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ	ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲਈ ਦਾ ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ (ਦੇ ਪੇਟ) ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ (ਹੀ) ਰਾਹੀ ਕੁੜਮਾਈ ਤੇ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ (ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ) ਸੰਬੰਧ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਹੀ (ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦਾ) ਰਸਤਾ ਚੱਲਦਾ

woman are the bonds of the world; Why call woman evil who gives birth to the leaders of the World? From the woman is the woman, without woman there is none".(Sri Guru Granth Sahib Ji, 473)	ਨ ਕੋਇ॥	ਹੈ। ਜੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰੀਦੀ ਹੈ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਹੀ (ਹੋਰ ਨਾਂ ਨਾਲ) ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਇਸਤ੍ਰੀ (ਜਾਤੀ) ਤੋਂ ਰਾਜੇ (ਭੀ) ਜੰਮਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਮੰਦਾ ਆਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਜਗਤ ਵਿਚ) ਕੋਈ ਜੀਵ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।
"Man is born from a woman; within woman, man is conceived; to a woman he is engaged and married. Man is friends with woman; through woman, the future generations exist. When his woman passes away, he seeks another woman; to a woman a man is bound. So why call her bad? From her, kings are born. From a woman, woman is born; without woman there would be no one at all" (Guru Granth Sahib Ji, 473). “It is a woman who keeps the race going; we should not consider women cursed and condemned, from women are born leaders and rulers.”		

The fifth Guru (Guru Arjan Dev) reinforces the high status given to women by the first Guru by placing the feminine name given to God (mother) before the name of father. God is our Mother as well as our Father. Sikhism introduced the concept of God as mother and father.

"Thou O Lord, art my Mother and Thou my Father. Thou art the Giver of peace to my soul and very life". (Sri Guru Granth Sahib Ji, 1144)	ਤੂ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ॥ ਤੂ ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਨ ਸੁਖਦਾਤਾ॥	ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਹੀ ਪਿਤਾ ਹੈਂ, ਮੇਰੇ ਵਾਸਤੇ ਤੂੰ ਹੀ ਮਾਂ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ।

In Sikhism widespread and practical steps are advised to be taken for the socio-religious equality of woman. Guru Nanak introduced the Concept of Sangat (holy congregation) - where both men and women can sit together and equally participate in reciting the praises of the Divine and Pangat -

sitting together, irrespective of caste or social status differences, to eat a common meal in the Institution of Langar (common kitchen). Women were never excluded from any specific task. Both men and women took equal part in essential tasks, i.e., drawing water from wells, reaping and grounding corn, cooking in the kitchen, and cleaning of the dishes. The Guru says:

"Come my sisters and dear comrades! Clasp me in your embrace. Meeting together, let us tell the tales of our Omnipotent God. In the True Lord are all merits, in us all demerits". (Sri Guru Granth Sahib Ji, 17).	ਆਵਹੁ ਭੈਣੇ ਗਲਿ ਮਿਲਹ ਅੰਕਿ ਸਹੇਲੜੀਆਹ॥ ਮਿਲਿਕੈ ਕਰਹ ਕਹਾਣੀ ਆ ਸੰਮ੍ਰਥ ਕੰਤ ਕੀਆਹ॥ ਸਾਚੇ ਸਾਹਿਬ ਸਭਿ ਗੁਣ ਅਉਗਣ ਸਭਿ ਅਸਾਹ॥1॥	ਸਤਸੰਗਣ ਭੈਣੋ ਤੇ ਸਹੇਲੀਹੋ! ਆਓ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ (ਸਤ-ਸੰਗ ਵਿਚ) ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਵੀਏ, ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਮਿਲਕੇ ਉਸ ਖਸਮ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। (ਹੇ ਸਹੇਲੀਹੋ!) ਉਸ ਸਦਾ -ਥਿਰ ਮਾਲਕ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁਣ ਹਨ (ਉਸ ਤੋਂ ਵਿੱਛੁੜ ਕੇ ਹੀ) ਸਾਰੇ ਔਗੁਣ ਸਾਡੇ

The Guru reprimands those who consider women as inferior to men. He sees them as active partners in advancing goodwill, general happiness and the collective moral values of society. This declaration definitively requires women to be placed in high esteem. Guru Nanak openly chides those who attribute pollution to women because of menstruation and asserts that pollution lies in the heart and mind of the person and not in the cosmic process of birth.

ਜੇਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ॥ ਗੋਹੇ ਅਤੈ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ॥ ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥ ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥ ਸੂਤਕੁ ਕਿਉ ਕਰਿ ਰਖੀ ਐ ਸੂਤਕੁ ਪਵੈ ਰਸੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨੁ ਉਤਾਰੇ ਧੋਇ॥1॥	ਜੇ ਸੂਤਕ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਈਏ (ਭਾਵ, ਜੇ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੀ ਚੇਤਾ ਰੱਖੋ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ) ਸੂਤਕ ਸਭ ਥਾ ਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਗੋਹੇ ਤੇ ਲਕੜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੀ ਕੀੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ, ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ); ਅੰਨ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਭੀ ਦਾਣੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਦਾਣਾ ਭੀ ਜੀਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਆਪ ਭੀ ਜੀਵ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਹਰਾ (ਭਾਵ, ਜਿੰਦਵਾਲਾ) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਤਕ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? (ਭਾਵ, ਸੂਤਕ ਦਾ ਭਰਮ ਪੂਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਨਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਕਠਨ ਹੈ,ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ

	ਹਰ ਵੇਲੇ ਹੀ) ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਸੂਤਕ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਭਾਵ, ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਂ) ਸੂਤਕ (ਮਨ ਤੋਂ) ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ, ਇਸਨੂੰ (ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ) ਗਿਆਨ ਹੀ ਧੋ ਕੇ ਲਾਹ ਸਕਦਾ ਹੈ।1।

The Sikh Gurus offered their vision of gender equality within the Sikh community and took practical steps to foster respect for womanhood. They were certainly ahead of their times when they championed the cause of women with equal access in spiritual and temporal matters.

Guru Amar Das abolished the prevalent customs of "veil" and sati (self-immolation) by widows, and permitted widows to remarry. He further appointed women as Sikh missionaries. Indeed, Sikh women have equal rights with men to conduct prayers and other ceremonies in the gurdwaras. A) condemns the practice of women burning themselves on their husband's funeral pyre (sati).

"A 'Sati' is not she who burns herself on the pyre of her spouse. A 'Sati' is one who lives contented and embellishes herself with Good conduct". (Sri Guru Granth Sahib Ji, 787).	ਸਤੀਆ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਨਿ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗਿ ਜ ਲੰਨਿ ॥ ਨਾਨਕ ਸਤੀ ਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਜਿਬਿ ਰਹੇ ਚੋਟ ਮਰੰਨਿ ॥1॥ ਭੀ ਸੋ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅਨਿ ਸੀਲ ਸੰਤੋਖਿ ਰਹੰਨਿ ॥ ਸੇਵਨਿ ਸਾਈ ਆਪਣਾ ਨਿਤ ਉਠਿ ਸੰਮਾਲੰਨਿ ॥2॥ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਤੀਆਂ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਤਿਬ੍ਰਤ-ਧਰਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਖਸਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਦਾ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਇਹ ਧਰਮ ਚੇਤੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ	ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਤੀ (ਹੋ ਗਈਆਂ) ਨਹੀਂ ਆਖੀਦੀਆਂ ਜੋ (ਪਤੀ ਦੀ) ਲੋਥ ਦੇ ਨਾਲ ਸੜ ਮਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਜੋ (ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੇ) ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਹੀ ਸੱਟ ਨਾਲ ਮਰਜਾਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਤੀ (ਹੋ ਗਈਆਂ) ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।1।

condemns prevalence of female Infanticide and the ritual of dowry in Indian society.

"O' my Father! give me the Name of Lord God as a gift and dowry. Let the Lord be my wear, His Glory my Beauty, that my Task be accomplished. Blessed is the Lord's worship; the True Guru has blessed me with it. In all lands, nay, in all Universe Pervades the Glory of the Lord; the gift of the Lord's (Name) is matchless; All other Dowry displayed by the self-willed is false egoism and a vain show." (Sri Guru Granth Sahib Ji, 78/79).	ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਰੇ ਬਾਬੁਲਾ ਹਰਿ ਦੇਵਹੁ ਦਾਨੁ ਮੈ ਦਾਜੋ॥ ਹਰਿ ਕਪੜੋ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਦੇਵਹੁ ਜਿਤੁ ਸਵਰੈ ਮੇਰਾ ਕਾਜੋ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭਗਤੀ ਕਾਜੁ ਸੁਹੇਲਾ ਗੁਰਿਸਤਿ ਗੁਰਿ ਦਾਨੁ ਦਿਵਾਇਆ॥ ਖੰਡਿ ਵਰ ਭੰਡਿ ਹਰਿ ਸੋਭਾ ਹੋਈ ਇਹੁ ਦਾਨੁ ਨ ਰਲੈ ਰਲਾਇਆ॥ ਹੋਰਿ ਮਨਮੁਖ ਦਾਜੁ ਜਿ ਰਖਿ ਦਿਖਾ ਲਹਿਸੁਕੂੜੁ ਅਹੰਕਾਰੁਕ ਚੁਪਾਜੋ॥	ਹੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ! (ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਦਾਜ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ) ਮੈਨੂੰ ਹਰੀ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇਹ, ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਦਾਜ ਦੇਹ। ਮੈਨੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ (ਦਾਜ ਦੇ) ਕੱਪੜੇ ਦੇਹ, ਮੈਨੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ (ਦਾਜ ਦੇ ਗਹਿਣੇਆਦਿਕ) ਧਨ ਦੇਹ, ਇਸੇ ਦਾਜ ਨਾਲ ਮੇਰਾ (ਪ੍ਰਭੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ) ਵਿਆਹ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ) ਵਿਆਹ ਦਾ ਉੱਦਮ ਸੁਖਦਾਈ ਬਣਦਾ ਹੈ। (ਜਿਸ ਜੀਵ-ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ) ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇਹ ਦਾਨ (ਇਹ ਦਾਜ) ਦਿਵਾਇਆ ਹੈ, ਹਰੀ-ਨਾਮ ਦੇ ਦਾਜ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੋਭਾ (ਉਸਦੇ) ਦੇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦਾਜ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਾਜ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਮਨਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਬੰਦੇ ਜਿਹੜਾ ਦਾਜ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਖਾਲਦੇ ਹਨ (ਵਿਖਾਲਾ ਪਾਂਦੇ ਹਨ) ਉਹ ਝੂਠਾ ਅਹੰਕਾਰ (ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਹੈ ਉਹ ਕੱਚ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ (ਨਿਰਾ) ਵਿਖਾਵਾ ਹੀ ਹੈ।

The Gurus were addressing the issues of gender within the parameters set by traditional patriarchal structures. In their view, an ideal woman plays the role of a good daughter or sister, a good wife and good mother within the context of family life. They condemned both women and men alike who did not observe the cultural norms of modesty and honor in

their lives. According to Sikhism, men and women are born to complement one another. Sikh scripture outlines that women are to be regarded as equal to men and have the same right to grow spiritually.

Part III

If everyone of us followed the teaching of Sikh Guru's in our day today life, this would have been perfect world to live. Findings of the survey conducted with regard to the teaching of the Guru shows a massive gap between the teachings and the practices adopted in the sikh society.

A survey was conducted amongst 480 college going Sikh students in the age range of 18-20 years, studying in Khalsa managed institutions,120 each from SGGS Khalsa college Chandigarh, Khalsa college Patiala, Khalsa College Jalandhar, GGN Ludhiana. The number was almost equally divided between male and females and selection of respondents was on convenience basis. The detail of the sample are given in table 1.

Table 1. Geographical description of respondents.

	Male Sikh Students	Female sikh Students	
Khalsa College Jalandhar	62	58	120
GGN Khalsa College Ludhiana	57	63	120
SGGS Khalsa College Chandigarh	60	60	120
Khalsa College Patiala	55	65	120
Total	**234**	**246**	**480**

Table 2. Number and frequency of Sikh students visiting Gurudwara

	Female	Male	
Once or more in a week	45	13	58(12.08 %)
Once in a month	93	27	120 (25.00%)
Only on special occasion	209	93	302(62.91%)
Total	**347**	**133**	**480 (100)**

Table 2. that only 12 percent of the respondents visit Gurudwara once or more in a week. While 63 percent visit Gurudwara only on special occasions. Rest 25 percent visit Gurudwara once in a month. Number of ladies going to the Gurudwara is significantly higher than those of men.It is almost three to four times in all the categories mentioned above.

Table 3. Purpose of visiting Gurdwara

	Male	Female	Total
To offer the prayers (mathatakna) on the basis Inner voice	4.79	8.33	13.12
To offer prayer (mathatakna) Motivated by parents	50.4	9.79	60.19
To offer prayer in (mathatakna) the Peers company	12.5	12.91	25.41
To listen and understand katha and Kirtan	0.08	1.20	1.28
Total	**67.77**	**32.23**	**100**

Table 3 shows that only 13.12 percent of the respondents visit Gurudwara inspired by their own inner voice. While 86.88 visit because of the parents pressure or the company of their friends.63 percent of boys visit due to the insistence of parents or the company of freinds.Less than one percent of boys are interested to listen to Kirtan or Katha while the number of girl stand at 1.20 percent. 96 percent of the respondents visit gurudwara only to pray (mathatekna) and hardly spent time. They never listen to the katha or kirtan.They rarely stayed for the period required more than to pay their obeisance (mathatekna).Only 1.28 percent of respondent visit gurudwara to listen and understand the bani.

Similar were the findings about the viewership of religious channels. 93 percent of the respondents never viewed Sikh religious channel to listen to Kirtan or katha.Though it was found that 98 percent of the respondents were be believer in God almighty and have faith in Sikh religion.

Table 4. Knowledge of Sikh scripture regarding gender equality, caste and creed

	Male	Female	Total
Learnt from parents	9	19	28
Learnt from friend	12	30	42
Learnt form religious places	2	10	12
Learnt from TV channels	4	14	18
Read from religious books	3	5	8
	30	78	108
No knowledge			372

78 percent of the respondents were found having no knowledge regarding about the teachings of Sri Guru Granth Sahib about gender caste and creed. Majority of those who had the knowledge(22 percent) of the teachings in Sikh religion about the gender equality, did not know the details about what is enshrined in Sri Guru Granth Sahib. Only 2 percent knew about what is enshrined in Guru Granth regarding women equality and cast system. None of the 2 percent had learnt about Sikh scriptures on gender equality from Gurudwara's. They had learnt from their parents or friend or elderly persons.

The paper indicates that inequality in gender do exist amongst the followers of Sikhism.73 percent of the respondents expressed that males in the Sikh family dominate in all the sphere of social, economic,family and political life. While 27 percent females dominated in the family. Out of 27 percent, 24 percent had obtained education at college and university level and 3 percent at senior secondary level. 13 percent of those belonging to higher economic status by virtue of their being in the job or parental financial support were found to be dominating. Women also dominated their spouses due to personal characteristics of the spouses in 8 percent of the cases.

Table 5. Where Sikh Women Dominated

Better educated, qualified	115	23.95 %
Economic independence through working and earning or Better financial background from parental side	63	13.13%
Personal personality characteristics	39	8.13%
Knowledge of the weaknesses of spouse	23	4.79%
Where women dominated	130	27.08%
Where men dominated	350	72.92%

Table 6. Where Sikh Men Dominated

Less educated	260	54.16%
Economic dependence or Weak background from parents side	305	63.54%
Personal personality characteristics	102	21.25%
Weaknesses of the spouse	132	27.5%

Out of 350 cases where men dominated ,women were better of financially in 36 percent of the cases due to the job or family background but were less assertive due to personal nature.

The findings of the above survey clearly indicate that the Sikhs have forgotten the path that our Guru had shown us. The Sikhs have embraced all the evils in a social system that embraces practices antithetical to the very basis of the Sikh faith, against the very word of God. The Sikh community needs to shake itself vigorously to awaken and rise into a truly strong and potent religious people, living the way God desires us to live : by freedom, justice, love, and equality - for all. Stress on Sikh women education, economic independence of Sikh women and assertiveness training are few initiatives that can improve the gender equality scenario. But more important than that is the knowledge enshrined in Sikh scripture and true education of the scripture for all i.e Sikh men and women. Some of the following steps may help in this regard.

- Sikh parents should find time for telling the stories of guru's (Sakhi's) relating to the social issues including gender equality.
- Sikh Community should come forward for producing literature that is very easy to understand and interesting to read for children.
- Sikh Community should come forward for producing films like "ChaarSahibjade" that makes an impact on the minds of our new generations.
- Sikh community to should ensure that their daughters get best of the education that enables them become economically independent.Sikh Parents should themselves become an example of gender equality by following what Sikh scriptures have stored for us in the form of our holy "GURU GRANTH SAHIB"

REFERENCES

Doris R. Jakobsh, Relocating Gender in Sikh History: Transformation, Meaning and Identity (New Delhi: Oxford University Press, 2003), pp. 126-49.

Harjit Kaur Arora:Sikhism & the Status of Women Professor of Economics,Le Moyne College, University of Syracuse, USA

Karamjit K. Malhotra Issues of Gender among the Sikhs: Eighteenth-Century Literature Punjabi University, Patiala

Karamjit K. Malhotra, 'Social and Cultural Life of the Sikhs in the Punjab during the Eighteenth Century', Ph.D. thesis, Panjab University, Chandigarh, 2010.

J.S. Grewal, 'Sikhism and Gender', in The Sikhs: Ideology, Institutions and Identity (New Delhi: Oxford University Press, 2009), pp. 206-25.

Mohinder Kaur Gill 'The Role and Status of Sikh Women'

Nikky Guninder Kaur Singh, The Feminine Principle in the Sikh Vision of the Transcendent (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), pp. 118-26.

Sarjit Singh Gill's Malaysian Sikhs and gender Issues, Akademika 63(July)2003:45-55

Teja Singh, 'Woman in Sikhism', Essays in Sikhism (New Delhi: Siddharth Publications, 1990 [1944]), pp. 44-49.

W.H. McLeod, 'Gender and the Sikh Panth', Essays in Sikh History, Tradition, and Society (New Delhi: Oxford University Press, 2007), pp. 191-96.

Some More quotes from Sri Guru Granth Sahib relating to gender Issues

"Modesty and righteousness both have vanished and falsehood moves about as the leader, O Lalo. The function of the Qazis and the Brahmins is over and Satan now reads the marriage rites (rape). The Muslim women read the Quran in suffering and call upon God, O Lalo. The Hindu women of high caste and others of low caste, may also be put in the same account, O Lalo." (Sri Guru Granth Sahib Ji, 722).	ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥ ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ॥ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਕਸਟ ਮਹਿਕ ਰਹਿ ਖੁਦਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥ ਜਾਤਿ ਸਨਾਤੀ ਹੋਰਿ ਹਿਦਵਾਣੀ ਆ ਏਹਿ ਭੀ ਲੇਖੈ ਲਾਇ ਵੇ ਲਾਲੋ॥	ਹੇ (ਭਾਈ) ਲਾਲੋ! ਮੈਨੂੰ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਖਸਮ-ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਆਈ ਹੈ ਉਸੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ (ਉਸ ਦੂਰ-ਘਟਨਾ ਦੀ) ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ (ਜੋ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ੈਦਪੁਰ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਹੈ) । (ਬਾਬਰ) ਕਾਬਲ ਤੋਂ (ਫ਼ੌਜ ਜੋ, ਮਾਨੋ) ਪਾਪ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਜੰਞ (ਹੈ) ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਆ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ-ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦ -ਦੀ-ਹਕੂਮਤ ਰੂਪ ਕੰਨਿਆ-ਦਾਨ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਸੈਦਪੁਰ ਵਿਚੋਂ) ਹਯਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੋਵੇਂ ਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਝੂਠ ਹੀ ਝੂਠ ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। (ਬਾਬਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸੈਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਉਤੇ ਇਤਨੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ, ਮਾਨੋ) ਸ਼ੈਤਾਨ (ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ) ਵਿਆਹ ਪੜ੍ਹਾ

		ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ (ਸਾਊਆਂ ਵਾਲੀ) ਮਰਯਾਦਾ ਮੁੱਕ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਔਰਤਾਂ (ਭੀ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜੋ) ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ (ਆਪਣੀ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ) ਕੁਰਾਨ (ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ) ਪੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਅੱਗੇ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉੱਚੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ, ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਭ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ···ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਤੇ ਇਹੀ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

Bani guru guru hai bani, vich bani amrit sare, Bani is the Guru, the Guru Bani, Within Bani are contained all nectars. (Sri Guru Granth Sahib Ji, 982).	ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥ ਗੁਰੁਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥5॥	(ਹੇ ਭਾਈ! ਗੁਰੂ ਦੀ) ਬਾਣੀ (ਸਿੱਖ ਦਾ) ਗੁਰੂ ਹੈ, ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। (ਗੁਰੂ ਦੀ) ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾਮ-ਜਲ (ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ) ਸਾਂਭ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ, (ਗੁਰੂ ਦਾ) ਸੇਵਕ ਉਸ ਬਾਣੀ ਉਤੇ ਸਰਧਾ ਧਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।5।

"By coming together of mother and father are we created, by union of the mother's blood and	ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਸੰਜੋਗਿ ਉਪਾਏ ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਮਿਲਿ ਪਿੰਡੁ ਕਰੇ॥ ਅੰਤਰਿ ਗਰਭ ਉਰਧਿ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸੋ ਪ੍ਰਭੁ ਸਾਰੇ ਦਾਤਿ ਕਰੇ॥	ਮਾਂ ਤੇ ਪਿਉ ਦੇ (ਸਰੀਰਕ) ਸੰਜੋਗ ਰਾਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਤੇ ਪਿਉ ਦਾ ਵੀ ਰਜ ਮਿਲਣ ਤੇ

the father's semen is the body made. To the Lord is the creature devoted, when hanging head downwards in the womb; He whom he contemplates, for him provides." Guru Granth Sahib (p.1013)	ਸੰਸਾਰੁ ਭਵਜਲੁ ਕਿ ਉਤਰੈ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਪਾਈਐ ਅਫਰਿਓ ਭਾਰੁ ਅਫਾਰੁ ਟਰੈ॥	ਪਰਮਾਤਮਾ (ਜੀਵ ਦਾ) ਸਰੀਰ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਉਲਟੇ ਪਏ ਹੋਏ ਦੀ ਲਗਨ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦਾਰਥ) ਦੇਂਦਾ ਹੈ। (ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ) ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਸੰਸਾਰ-ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਕਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਆ ਫਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਮਾਇਆ -ਕਾਲ ਖਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ, ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪਿਆਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, (ਜਿਸ ਮਨੁਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ) ਉਸਦਾ (ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਕਦਾ) ਅਸਹਿਭਾਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਇਹ ਅਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਕਹੀ ਭਾਰ ਬਣਕੇ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ -ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੋਬਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

Arvinder Singh Chawla
Sarbjinder Singh
Email : aschawla_2000@yahoo.com

Sikhi connotes the "Temporal and spiritual path of learning"

Charanjit Kaur (Dr.)

Encyclopedia of Sikhism defines it as the "Spiritual and Temporal" ideology. Saint soldier concept is one of the core concepts in Sikhi. The spiritual part is our relationship with God (Waheguru ji) and the Temporal part is our relationship and interaction with the creation.

Sikhism is not only bundle of dogmas or rituals but a way of life practiced and preached by Sikh Gurus. This great way of life was founded by Sri Guru Nanak DevJi.

During the time of Guru Nanak the country was engulfed in almost impenetrable darkness. There was grave cultural unrest, political turmoil and moral degradation. Idolatry and hypocrisy, oppression and intolerance, prejudice and corruption, dissipation and debauchery, caste and class repression stalked the length and breadth of the country, Guru Nanak delineated the picture of his times in these words:

"The age is like a drawn knife, the kings are virtual butchers. Righteousness has taken wings; in the dark night of falsehood, I see no where the moon of Truth, in bewilderment I grope for truth".

In utter gloom of degradation, I see no path, no way for humanity.

(Adi Granth, Rag Majh Ang 145)

Amid this scene of all-round degradation, Guru Nanak strengthened the national conscience by turning it towards buoyant realism. He sowed the seed for enkindling the light of real truth. He roused the people to a sense of dignity of man, as the creative genius behind world history and the builder of human destiny, culture and civilization. In this manner he become a revolutionary in his outlook, but his treatment of the problems was convincing and peaceful.

Guru Nanak initiated a dialogue with all the existing faiths in the ethical and spiritual language capable of expressing human realities and spiritual values. He approached every religion as his own, and

presented his own faith and doctrine as every one's religion. In his encounter with Vaishnavas, Vedantists, Yogis, Siddhas, Shaivas, Buddhists, Jains, Muslim. Pirs and Quazis, he elucidated that religion is without its moorings till it joins the main life current of humanity and has socially and spiritually assimilated itself into them. His bold fresh interpretations of Hindu and Islamic rituals and creeds gave the followers and intelligentsia of those faiths ample opportunity to search their hearts.

Guru Nanak called upon sages, seekers, thinkers and commoners to get into the stream of life, dive beneath the rough waves and pure current of the immanent spirit, of the eternal. He opined that the basic problem of truth and existence is that life must seek itself, its unity and then achieve its perfection.

Guru Nanak also faces the mystery of The Being of transcendence and immanence. He does not try to solve this problem by sacrificing its transcendental and sacred character of approaching it from the speculative point of view. But he links together transcendence and immanence, and shows them to be inseparable from human experience. God according to him, is the transcendent creator and immanent basis of the whole creation and he invests it with unity which comes from constant dependence on him. He explains :

"God created Himself, and Assumed a Name.
Second Besides himself, He created Nature.
Seated in Nature, He watches, with delight what he creates"

(Asa di Var, 1:3)

Guru Nanak emphatically maintains that a pious life is more valuable than truth itself. The basis of spiritual life is ethical conduct. He asserted that :

"Truth is higher than everything, but higher still is truthful living".
Contentment, compassion, reflection and understanding
came along with truthful living.

He said "Learn three things – "Be humble before every one, be ever sweet of speech and forgive everybody. Thus shall thou attain liberation".

Humility for him is the source of moral courage and strength.

Guru Nanak always sympathized with the downtrodden and the oppressed, irrespective of any distinctions of caste, creed or sex. He not only demolished the barriers between the high and low caste but also removed the cultural and religious barriers between different people. He was never tired of preaching

"The Benefactor of all creatures is one and may
I never forget Him.

(SGGS Ang 5)

Guru Nanak clearly enunciates that God is not an abstraction, but an actuality, He is Truth, Formless, Absolute, Infinite, yet he is revealed through creation to anyone who seeks Him through devotion and love.

We see for the first time is the world's religious history that Guru Nanak gave two names of God. Nirbhau (Fearless) and Nirvair (without malice or enmity) and that too in his basic hymn or incantation. By implication he wanted the people to be free from fear and enmity or hostility. He deplored the plight of those people who continue to live although humiliated, all that they eat is tainted with sin or is polluted. Says he:

Je Jivai Pat Lathi Jai, Sabh haram jetak ichhkhai

(Adi Granth Ang 142)

God the source of power, grant me this boon that I may not hesitate from performing good actions. This is a call to God to give me the power to interact with the creation in a righteous manner. This clearly is a call for help in this temporal world. Righteousness will come easily in it. I have got rid of my 5 evils and acquired the 5 virtues (saintliness before soldier character)

Guru says:

Thou pervadeth every soul, thou hast hidden Thy Light in
everyone. Through the Guru, O Nanak. Is Thy Light
revealed, placed by the creator in every heart"

(Guru Nanak, Dhanasri, 663)

Guru Nanak presents man in his totality. Man projected into existence, being-in-the spirit and being in the world, man is the midst of multiplicity, yet cherishing within himself yearning for unity with the whole. He does not ask man to deny the temporal existence, a Sikh who can fight can only be a Sikh in its real sense. But only when all means have been exhausted and negotiations have failed, the sword be yielded in defense of a legitimate and worthy cause. The idea of being warrior is to protect and defend the weak and oneself from tyrants and bullies. Sikhs are taught to be kind as well as fearless. He is wise, considerate, judicious and knowledgeable person who has good understanding of religious observances, righteousness, piety, duty, virtue, merit, honesty, justice, spirituality and morality on one hand and soldier characteristic on the other hand who is able to fight and engage in warfare.

Let us understand with Gurbani. Guru Nanak Devji says:

"Jao tao prem khelan ka chav, Sir dhar tali gali mori aao".

If you desire to play this game of love with me then step onto my path with your head placed on the palm of your hand. This clearly is surrendering oneself to God. It is spiritual surrender of the mind (man). This is the process where we have to eliminate the 5 evils (lust, anger, greed, attachment, ego) and acquire 5 virtues (truth, contentment, compassion, righteousness (justice, moral standard, honesty, integrity), patience i.e. tranquility, fortitude (Sat, Santokh, Daya, Dharam, Dhiraj) lead us to the good.

"Deh shiva bar mohe ehai, shubh karman te kabahu na taro"

Guru Gobind Singh ji says "Khalsa Akal Purukh Ki fauj" *i.e.* Khalsa is God's Army. Guru compared each of His Sikhs with an army of a lakh and quarter.

"Chirio se mai baaaj ladao, sawa lakh se eik ladao,
tabhe Gobind Singh naam kahaoo."

Dr. Charanjit Kaur
Email : ck2162000@yahoo.co.in

Universal Relevance of Guru Nanak's Teachings

Devinder Pal Singh (Dr.)

ABSTRACT

Guru Nanak was born 550 years ago, yet his life and teachings still hold a great power and meaning for humanity. He not only propounded a new way of life but a realistic and optimistic world view. His teachings focus on upliftment of the weaker sections of the society and their empowerment to live a life of dignity. Love of God, egalitarianism, altruism, truthful living, lifelong learning, harmony with nature, freedom, equity and justice for all are the lodestars of Guru Nanak's message to humanity. Three cardinal points of his teachings: Kirat Karo (honest living), Naam Japo (devotion to God) and VandChhako (sharing with others) have become an integral part of the lives of Sikhs all over the world. His teachings found expression in the establishment of various institutions e.g. daramsals (gurdwaras) and the development of langar (community kitchen), pangat(sitting in a row on same level)and Sangat(holy congregation) traditions among his followers.

Guru Nanak and His Time

At the time of birth of Guru Nanak, political and social conditions in the country was far from normal. Religious persecution[1] was rampant and the people were subjected to political tyranny and harassment. Priests concerned themselves more with the rituals and formal religion. People were superstitious and self-oriented. Untouchability and casteism were practised in a pernicious manner. Women were not looked upon as equal citizens. Guru Nanak's advent[2] (1469-1539) rejected earlier religious traditions along with their entire stream of dogmas and doctrines. He denounced oppressive rulers and their allies in no uncertain terms. He called for universal freedom and the establishment of benevolent rule of justice for all. His unique, revolutionary and liberating philosophy of universal humanism – freedom, equity, dignity and justice is applicable for all.

God - The Eternal Truth

God - is a term[3-9] used to signifies the belief of most modern religions in the existence of a Supreme Being, who is the source and support of the spatio-temporal material world. Sikhism too believes that God exists. Herein, God's nature is two-fold. Firstly, it is transcendent (nirgun). It exists outside of the material world and has no gender and no form. Secondly, it

also has a very real presence within the world, known as its immanent form (sargun). God's immanent form manifests itself through its Divine Will (hukam), which guides and sustains the universe. Unlike its transcendent form, the immanent form is knowable, but only to individuals blessed by God. Guru Nanak proclaims that God is Truth and is understandable through wisdom and discerning intellect (bibekbuddh).

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ....॥(ਮ. 1, ਪੰਨਾ1)

There is one Ultimate Reality (God). Truth is its name;...

(Mehl 1, SGGS, p 1)

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 2)

The Commander, by His Command, leads us on the path of life.

(Mehl 1, SGGS, p 2)

Knowing the Truth (Ultimate Reality) helps us to gain a better understanding of ourselves. The more one knows God, intellectually and experientially, the more one can grow spiritually.

Divine Love

Love of God, also called Divine Love is the very essence of God, which has the power to transform our soul. Guru Nanak affirms the existence of the divine essence in all beings.

ਜਿਸਦਾ ਜੀਉ ਪਰਾਣੁ ਹੈ ਅੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰਾ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ140)

The Divine Light (essence) of the God, who owns the soul and the breath of life, is deep within all beings.

(Mehl 1, SGGS, p 140)

The greatest love you can experience[10-11] is in communion with God in meditation. Guru Nanak emphasises on imbibing love of God in ourselves.

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ2)

Sing, and listen, and let your mind be filled with divine love.

(Mehl 1, SGGS, p 2)

The ability to experience Divine Love makes it possible for us to share love with the people at a much deeper and more real level. In a survey[11], researchers at the University of Akron, found that people who most often reported feeling God's love were more than twice as likely, as an average American, to give time to those in need more than once a week.

Egalitarian Social Order

At present, societies of the world are examining[12-13] the concept of equality, debating bias in the work place, in social arenas, in the home, and in religion. Guru Nanak's hymns provide a guiding light to all of us to live in a spirit of unity and equality. During the turbulent times, when Guru Nanak was born, caste hierarchy, sexual prejudice and bigotry were rampant everywhere. Into this melee, he heralded a simple, yet profoundly universal message, teaching the equality of all human kind. He proclaims:

ਜਾਣਹੁ ਜੋਤਿ ਨ ਪੂਛਹੁ ਜਾਤੀ ਆਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਹੇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ349)

Recognize the God's essence within all, and do not consider social class or status; there are no classes or castes in the world hereafter.

(Mehl 1, SGGS, p 349)

Women, represent half of all humanity, yet they[12] continue to face discrimination in many parts of the world. The feminist movement has done much to address gender discrimination in western societies, but women in much of the rest of the world still face very serious problems including violence, illiteracy and many kinds of economic and social deprivation. In his contemporary world, Guru Nanak saw that women were degraded, thought of as property, and treated as lowly and unworthy. He confronted established orthodoxy with the radical assertion that women were worthy of praise and equal to men. Thus several centuries ahead of the feminist movement, Guru Nanak spoke out against gender discrimination. He emphasised that instead of being denigrated and mistreated, woman should be cherished and respected. He asserted;

ਭਮਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥ ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥ ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥ ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ473)

We are born of woman; we are conceived in the womb of woman. To woman, one is engaged and married. We make friendship with woman; through woman, future generations are born. When one woman dies, we take another one; we are bound with the world through woman. So why should we talk ill of her? From her, kings are born. From woman, woman is born; without woman, there would be no one at all. O Nanak, God alone is without a woman.

(Mehl 1, SGGS, p 473)

Guru Nanak and the Sikh Gurus, who succeeded him, actively encouraged the participation of women as equals in worship, in society, and on the battlefield. The practice of sati or widow burning and female infanticide were forbidden and remarriage of widows was encouraged. The egalitarian principle[12-13] as laid down by Guru Nanak had been explicitly given a social character through a series of measures adopted by him. The establishment of the institutions of Dharamsala (a place for public worship), Sangat (a corporate body of the devotees), Pangat (seating in rows on same level), Langar (community kitchen) and Kirtan (collective singing of hymns) has lead a powerful movement to release people from the strangle-hold of the ritualistic, caste-ridden, priest-dominated and a retrogressive social order.

Altruistic Way of Life

The aim of Guru Nanak's teachings is to make most of our lives. Man should make best use of his ability and capacity with which he is endowed. When Guru Nanak set on travels to disseminate his teachings, he invoked three principles[12-13], which constitute the core of his teachings. These are;

1. **Naam Japo :** It depicts the objective love of God i.e. Love of life as against Love of Death (materialism and power seeking).

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ2)

O Nanak, sing the Glory of God, who is the Treasure of Excellence.

(Mehl 1, SGGS, p 2)

2. **Kirat Karo :** earn your own livelihood by honest means. This results in freedom as a man dependent on others cannot think and act freely.

3. **Vand Chhako** : share your earnings with others. This signifies objective living, free from the selfish exploitative character.

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ1245)

He, who earns his living by the sweat of his brow and shares it with others, has discovered the true path (of righteousness,) says Nanak.

(Mehl 1, SGGS, p 1245)

Thus Socio-spiritual welfare of humanity is one of the major concerns in Guru Nanak's hymns. He describes this world as 'dharamsal' (abode of righteousness). His objective is the creation of a new egalitarian social order, with emphasis on work ethics, which are as relevant in today's world, as ever.

Truthful Living

Truth is the foundation for a fair and just society. Knowledge of Truth destroys ignorance, falsehood, superstition and doubt. It dispels the veils of illusion that would otherwise bind us in temporal life. According to Guru Nanak, the purpose of life is to become a truthful being[2] and to enlighten others. In his Jap composition, Guru Nanak raises a fundamental question as how to become a sachiara (truthful person)? And to be so, how to remove the veil of illusion, which is hiding the Ultimate Reality? Thereafter, he himself provides the answer- submit to the hukam (divine Will).

Harmony with hukam means[2] concern for the ecosystem; treating all beings with kindness and respect for the environment. Guru Nanak emphasises that a truthful person follows an ethical life - free from sin and worldly entanglements, but full of love for God and its creation. Such a person shows compassion for all living beings and practices charity. Guru Nanak places more emphasis on leading a truthful living, than just having the knowledge of truth. It says;

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ62)

Truth is higher than everything; but higher still is truthful living.

(Mehl1, SGGS, p 62)

Realization of Guru Nanak's ideal of truthful living, imbued with love of God and its creation, is all, that is needed for the survival and sustainability of our mother Earth and humanity, which is, at present, suffering from various ills such as social discriminations, political strife, religious antagonism, environmental crisis, war and terrorism.

Importance of Knowledge Acquisition

Knowledge refers[14-15] to the information, facts, principles, skills and understanding, etc. that is acquired through education and experience. Knowledge acquisition prepares a person for a long, successful and worthwhile life. It helps to shape our personality and perfect our behavior and dealings with people. Appreciating the importance of knowledge acquisition, Guru Nanak encourages us to gain it in all spheres of life. He says;

ਮੁਕਤਿ ਨਹੀ ਬਿਦਿਆ ਬਿਗਿਆਨਿ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 903)

Liberation (from ignorance) does not come from
learning without understanding.

(Mehl 1, SGGS, p 903)

ਗਿਆਨ ਖੜਗੁ ਲੈ ਮਨਸਿਉ ਲੂਝੈ ਮਨਸਾ ਮਨਹਿ ਸਮਾਈ ਹੇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ1022)

With the sword of knowledge, one must destroys bad thoughts and desires embedded in the mind.

(Mehl 1, SGGS, p 1022)

Recognizing the fact that education is a key factor in alleviating poverty and fostering development, Guru Nanak encourages us to adapt an altruistic attitude on gaining knowledge. He asserts;

ਵਿਦਿਆ ਵੀਚਾਰੀ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ356)

Contemplate and reflect upon knowledge, and you will become a benefactor to others.

(Mehl 1, SGGS, p 356)

Guru Nanak's views about knowledge acquisition are as relevant as ever in present time and can be seen as fructified in the establishment of several educational institutions (schools, college, medical and engineering institutes and universities) under the aegis of S.G.P.C. and D.G.P.C. New Delhi and other Sikh organizations.

Importance of Guru or Mentor

All of us have felt[16] the necessity of a mentor in our lives one time or the other. A good mentor inspires us, expands our knowledge base, connects us with others (helps in networking), opens our mind to new situations. A mentor provides a safe space to learn, experiment and ask questions. In Sikh theology, for a mentor, the term Guru is used. Guru means a teacher, the one who removes mental and spiritual darkness (ignorance) with his teachings and conduct. Enunciating the importance of Guru (mentor) in one's life, Guru Nanak asserts;

ਭਾਈ ਰੇ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਗਿਆਨੁ ਨ ਹੋਇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 59)

O Brother! without the Guru, there is no knowledge and understanding (spiritual wisdom).

(Mehl 1, SGGS, p 59)

Guru Nanak asserts that under the guidance of a Guru (mentor), one becomes capable to overcome one's self-centeredness and worldly entanglements. He says;

ਗੁਰ ਕਾ ਕਹਿਆ ਮਨਿ ਵਸੈ ਹਉਮੈ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਮਾਰਿ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 22)

Let Guru's teachings abide within your mind; let egotism and desires die.

(Mehl 1, SGGS, p 22)

Four Pillars of Democracy - Freedom, Equity, Justice and Representation

Democracy is a common practice in most of the countries in the present world. There are four basic principles (pillars)[17] of democracy that help govern how it works. These pillars are: Freedom, Equity, Justice, and Representation. Freedom: All citizens have fundamental freedoms such as the right to free speech, religion, travel and the right of assembly etc. Equity: All people are given the equal opportunity to succeed and to be what they want to be and do what they want to do. Justice: All citizens are equal before law. Representation: Every citizen possesses the opportunity to vote for their representatives in the conduct of the government. The process of adaptation of these principles of democracy started in England around 1628. But, as early as sixteenth century, Guru Nanak was a strong proponent of these ideas. He encouraged people to adhere to the right of Freedom : of thought, expression, belief, faith and worship for all. Guru Arjan Dev, Guru Teg Bahadur and several Sikhs laid down their lives for the right of liberty for all. Even Guru Hargobind and Guru Gobind Singh had to fight several battles with the contemporary rulers for these basic rights of people. Guru Nanak proclaims that sharing of views and ideas (liberty of thought and expression) must be a continuous process throughout one's life.

ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ661)

As long as we are in this world, O Nanak, we must listen to others, as well as express ourselves to others (to find the truth).

(Mehl 1, SGGS, p 661)

Guru Nanak vouched for the right of Equity for all by raising his voice against discrimination on the basis of gender, race, and religion. He emphasised on treating everyone in the same respectful way and for the equal access of the opportunities for growth development of all. In his hymns, he says as;

ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਕਰਿ ਦੇਖਹੁ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਈ ਜੀਉ॥(ਮ. 1, ਪੰਨਾ559)

As Gurmukh, look upon all with the single eye of equality; in each and every heart, the Divine Light (essence) is contained.

(Mehl 1, SGGS, p 599)

Establishment of the institutions of langar (community kitchen), pangat (sitting at same level in a queue), sangat (holy congregation) and dharamsal (gurudwara) are outstanding examples of social equity and equality among his disciples. For right of Justice for all, he proclaimed:

ਅਦਲੁ ਕਰੇ ਗੁਰ ਗਿਆਨ ਸਮਾਨਾ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ1040)

One must administer justice, by being absorbed in the spiritual wisdom of the Guru.

(Mehl 1, SGGS, p 1040)

The fourth pillar of democracy, Representation, found expression in the life activities of Guru Nanak and other Sikh Gurus, wherein the governance of the institutions of satsangat, langar, and gurudwara was/is vested in Sikh sangat (community). The institution of PanjPiaras (Five Chosen Ones) was established and is in practice even now to guide and direct the affairs of the Sikh community. Any adherent to Sikhism, can participate in any or all of the above institutions without any discrimination. S.G.P. C., Amritsar and D.G.P.C. New Delhi are shining examples of this principle. Thus Guru Nanak laid down and promoted the basic principles of a democracy as early as sixteenth century. It is heartening to note that these principles make the basic framework for governance in most of the countries of our contemporary world.

Harmony with Nature - Integrated Approach to Sustainability

At present, in the midst of a technological revolution, humanity is facing great challenges for its survival. Ecological crisis[18] is one of the gravest among these. There is a serious concern that the earth may no longer be a sustainable biosystem. Although human beings are seen as the most intelligent life form on earth, yet they are responsible for almost all the ecological damage done to the planet. Guru Nanak declares that the purpose of human beings is to achieve a blissful state and to be in harmony with the earth and all of God's creation. Guru Nanak emphasises the significance of various aspects of nature and declares the earth as dharamsal i.e. a place for righteous action.

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ॥ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ॥
ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮ ਸਾਲ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ7)

Nights and days, weeks and seasons; wind, water, fire and the nether regions - in the midst of these, He established the earth as a home for righteous action.

(Mehl 1, SGGS, p 7)

Gurbani opposes the idea that the struggle of the human race is against nature and that human supremacy lies in the notion of "harnessing" nature. The history of the Sikh Gurus is full of stories of their love for animals, birds, trees, vegetation, rivers, mountains and sky. Sikh ideal is a life that

stresses mastery over the self, rather than mastery over nature. Gurbani reveals that real peace can only be found when desire and greed are subdued and diminished. This will only happen when the individual realises that God abides in all the elements and stops damaging these elements purely to satisfy his/her greed. Guru Arjan expresses such a view as;

ਸਾਂਤਿ ਪਾਵਹਿ ਹੋਵਹਿਮਨ ਸੀਤਲ ਅਗਨਿ ਨ ਅਮਤਰਿ ਧੁਖੀ॥
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਦਿਖਾਇਆ ਜਲਿ ਥਲਿ ਤ੍ਰਿਭਵਣਿ ਰੁਖੀ॥ (ਮਹਲਾ5, ਪੰਨਾ 617)

You shall find peace, and your mind shall be soothed and cooled; the fire of desire shall not burn within you. The Guru has revealed God to Nanak, in the three worlds, in the water, the earth and the woods.

(Mehl 5, SGGS, p 617)

Guru Nanak reveals that an awareness of the sacred relationship between humans and the environment is necessary for the health of our planet, and for our survival. Such an integrated approach to current ecological crisis can lead to permanent sustainability of life on mother earth.

Menace of Corruption, Drug Abuse and AIDS

In contemporary world, the prevalence[13,19] of large-scale corruption at all levels in many societies and nations is threatening our social fabric. The monsters of drug menace and AIDS are trying to snuff out the very life breath of human beings. In such a dismal state of affairs, Guru Nanak holds a beacon for salvation of humanity from its present ills. Concept of social responsibility is fundamental to the message of Guru Nanak. He condemns living by exploitation, bribery and corruption. He asserts:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ141)

To deprive others of their rights ought to be avoided as scrupulously as the Muslims avoid the pork and the Hindus consider beef as a taboo.

(Mehl 1, SGGS, p 141)

Guru Nanak exhorts us to lead a life of contentment and to respect the person, property and dignity of others. These social ideals, as propounded by Guru Nanak, can help to eradicate the menace of corruption and other malpractices from our society.

At present, human society is suffering from the various ill effects of the wide spread abuse of intoxicants and narcotics. The demon of drugs abuse has taken a strong hold on many people, giving rise to various social and physical ills. But, even in this field, Guru Nanak shows the way. He proclaims;

ਬਾਬਾ ਹੋਰੁ ਖਾਣਾ ਖੁਸੀ ਖੁਆਰੁ॥ ਜਿਤੁ ਖਾਧੈ ਤਨੁ ਪੀੜੀ ਐ ਮਨ ਮਹਿ ਚਲਹਿ ਵਿਕਾਰ॥

(ਮ. 1, ਪੰਨਾ16)

Friend, all that food and pleasures are vain, which fill the mind with evil and make the body writhe in pain.

(Mehl 1, SGGS, p 16)

The overexposure to the unethical, melodramatic soap operas, the preponderance of obscene pop-music and rise of materialistic culture has provided a fertile ground for the growth of illicit / adulterous relationships among human beings. This has caused a severe setback to the physical, moral and spiritual health of the society. Consequently, the curse of adultery and AIDS is taking its toll on humans. In Guru Nanak's hymns, the duties related to chastity and fidelity are enjoined to regulate marital relations and avoidance of adultery. He proclaims;

ਪਰ ਦਾਰਾ ਪਰ ਧਨੁ ਪਰਲੋਭਾ ਹਉਮੈ ਬਿਖੈ ਬਿਕਾਰ॥

ਦੁਸਟ ਭਾਉ ਤਜਿ ਨਿੰਦ ਪਰਾਈ ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਰ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ1255)

To covet others' wives, to desire others' wealth, to have greed and egotism, is sinful; shun the evil passions, slander of others, lust and anger.

(Mehl 1, SGGS, p 1255)

Thus by imbibing the ethical principles propounded by Guru Nanak, our society can get rid of the menace of corruption, and evils of drug abuse and monster of AIDS.

War, Terrorism and World Peace

In present time, the class conflicts among people and struggle for supremacy among different nations, the world over are still raging. Several nations are at war with each other, giving rise to terrorism and misery for mankind. Guru Nanak propounds[19] that the haumain (ego) is the root cause of the entire conflict between man and man, between one society and the other, and between one nation and the other. He proclaims;

ਹਉਮੈ ਮਮਤਾ ਮੋਹਣੀ ਸਭ ਮੁਠੀ ਅਹੰਕਾਰਿ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ19)

Egotism and possessiveness are very enticing; egotistical pride has plundered everyone.

(Mehl 1, SGGS, p 19)

Guru Nanak emphasises that human beings are capable of transcending this ego-consciousness. The remedy is to develop a higher consciousness by linking one's consciousness with Naam (God). He proclaims;

ਹਉਮੈ ਗਰਬੁ ਜਾਇ ਮਨ ਭੀਨੈ॥ (ਮ. 1, ਪੰਨਾ 906)

When one's mind is drenched in Divine love, the person is rid of egotism and pride.

(Mehl 1, SGGS, p 906)

Treating all human beings, as spiritually one and ethnically equal, is the pre-requisite for maintaining harmonious relationship between different communities and nations. If the world is to be set free from the siege of distrust and disharmony, oppression and violence, and the reign of terrorism, we have to see others as our brothers and sisters. We need to discover how to affirm our own identity, without threatening the identity of others. Guru TegBahadur advocates:

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥ (ਮ. 9, ਪੰਨਾ 1427)

Neither threaten others, nor be afraid of anyone.

(Mehl 9, SGGS, p 1427)

The ideals of the Universal brotherhood of man and the Universal fatherhood of God as laid down in Nanakian philosophy are of fundamental importance to settle all conflicts of man.

ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ॥ (ਮ. 5, ਪ 611)

One True Lord is the father of all; and we are His children.

(Mehl 5, SGGS, p 611)

Guru Nanak teaches us to value others in their otherness. He proclaims the love for God a sine qua non factor for mankind and seeks the expression of this love through Seva (philanthropic activities). The basic principles of Nanakian philosophy have the potential to play a crucial role to combat war and terrorism like situations and for the dawn of a golden era of world peace.

Conclusion

It is a fact that Guru Nanak undertook to reform and remodel the social and communal relations among diverse societies and cultures of his contemporary times. But the relevance of his universal humanistic values such as universal brotherhood, egalitarianism, altruism, compassion, love, respect, equality, freedom and justice for all, cannot be underestimated in the present age also.Nanakian philosophy[20] present a universal reality, that can be experienced by people of all races and creeds. Nanakian ideal of unity in diversity offers hopeful direction for the world of the future.

References

1. Ujjal Singh, Guru Nanak and His teachings in Guru Nanak Commemorative Volume, Edited by Gurbachan Singh Talib, 1970, Publication Bureau, Punjabi University, Patiala, p 36-37.
2. Baldev Singh, Nankian Philosophy (Gumat): The Path of Enlightenment, 2035 TresPicos Drive, Yuba City, CA 95993, USA , p4.
3. James Stuart, Sikhs and the Concept of God, Sept.29, 2017 https://classroom.synonym.com/sikhs-and-the-concept-of-god-12085910.html
4. G. S. Talib, God in 'Concepts in Sikhism', Edited by J. S. Mann and S. S. Sodhi, Halifax, Nova Scotia, Canada, p 105-.
5. Sri Guru Granth Sahib, (SGGS), 1983 (Reprint), S.G.P.C., Amritsar, India
6. Sant Singh Khalsa, English translation of Sri Guru Granth Sahib, www.srigranth.org/servlet/gurbani.gurbani?S=y
7. Sahib Singh, Guru Granth Darpan, http://www.gurugranthdarpan.net/darpan.html
8. Harbans Singh, The Encyclopedia of Sikhism, 1996, Punjabi University, Patiala. p 355-57.
9. H.S. Singha, The Encyclopedia of Sikhism, 2005, Hemkunt Publishers (P) Ltd., New Delhi, p 110.
10. Love: Human and Divine, http://www.yogananda-srf.org/howtolive/love__human_and_divine.aspx#.XHbMjIhKjIU
11. David Briggs, The Benefit Of Divine Love: Being Thy Sister's Keeper, 2012, https://www.huffingtonpost.com/david-briggs/thy-sisters-keeper-experi_b_2346273.html
12. Inderjit Kaur Khalsa, Human Dignity and the Egalitarian Way, 2012 https://www.sikhdharma.org/human-dignity-and-the-egalitarian-way/
13. D.P.Singh, Sri Guru Granth Sahib: A Universal Perspective in Science and Sikhism: Conflict or Coherence, 2018, Singh Brothers, Amritsar, India, p 35-47
14. Anurag Roy, Importance of Knowledge in Life, 2013, https://www.importantindia.com/2457/importance-of-knowledge-in-life/
15. Sathya Narayanan, Importance of Knowledge in Life. 2016, https://www.speakingtree.in/blog/importance-of-knowledge-in-life
16. Annabel Acton, Why You Need A Mentor And How To Get One, 2017

https://www.forbes.com/sites/annabelacton/2017/07/25/why-you-need-a-mentor-and-how-to-get-one/
17. https://www.legit.ng/1172490-the-pillars-democracy.html
18. D. P. Singh, Ecological Concerns in Sri Guru Granth Sahib in Science and Sikhism: Conflict or Coherence, 2018, Singh Brothers, Amritsar, India, p 256-68.
19. D. P. Singh, Relevance of Guru Granth Sahib in Twenty Forst Century, in Science and Sikhism: Conflict or Coherence, 2018, Singh Brothers, Amritsar, India, 275-82.
20. Nikky Guninder Kaur Singh, Sikhism : World Religions, 1993, Facts on File, Inc., New York. P 121

Devinder Pal Singh (Dr.)
E-mail: drdpsn@gmail.com

Guru Nanak - A Prophet with a Scientic Attitude

Devinder Pal Singh (Dr.)

Scientific attitude[1-6] represents a spirit of critical and creative inquiry. It involves the process of logical reasoning. The ability to think objectively, logically and analytically leads to the development of scientific attitude. It is a way of looking at things, the capacity that rids an individual of all kinds of prejudice and to look at the object in its entirety and its objectivity. Having a scientific attitude consists in being willing to accept only carefully and objectively verified facts.Scientific attitude is a particular way of regarding something, using a scientific method. Scientific methodology is defined as a mode of research in which a problem is identified, relevant data gathered, a hypothesis formulated and then empirically tested.

Guru Nanak not only propounded a rational and logical way of life, but a realistic and optimistic world view. The teachings of Guru Nanak focus on search for truth and spiritual knowledge, keen observation of worldly phenomena, advocacy of universal egalitarianism, exposing taboos and shams, debunking futile rituals, confronting vain practices, censuring dogmas, challenging superstitious customs and denouncing stereotypes.Viewed in this light, Guru Nanak's life was a continuous process of scientific experimentation and statement. Guru Nanak's life and writings are rich in several such examples wherein his scientific approach to resolve several real life situations with logic and rationality is evident.

Search for Truth

The hypothesis that God alone Is, is an ancient tenet, tested and verified many times in mankind's history. However, it was given to Guru Nanak to prove this truth in the modern context. As befits a good student, (Guru) Nanak proceeded to gather all necessary data from the ancient scriptures, right in his childhood. The young Nanak[7-9], alongwith his neighbour Sayyid Hussain, was fond of visiting the assemblage of sadhus, faqirs and the wandering monks who sojourned in the jungles around Talwandi and listened to recitals and expositions by these learned men. He spent almost his entire childhood in the countryside and obtained first-hand knowledge of the contemporary social and religious customs.

Quiet often, instead of attending the Pandit Gopal's pathshala

(school)he was used to slip away to join Sayyid Hussain in the forest to enjoy the company of "persons distinguished for their religious bent of mind". These constant visits to the forest and his association with religious men affected Nanak profoundly and created in him the mood of adulation of the Lord at an impressionable age. At the Pandit Brij Nath's school Nanak obtained a systematic knowledge of Hindu mythology and its philosophical contents. But, in preventing the meditative Nanak from wandering in the forests, Brij Nath failed miserably.

At the madrasa (school) of Qutub-ud-Din, he got acquainted with the Sufi philosophy. The Sufi influence made Nanak all the more introspective and otherworldly. Perhaps under the Sufi influence that had slowly begun to affect him, or because of some exponents of Bhakti teaching whom he met in the wilderness during that period, he began to look for God like a mystic.

On one morning of 1499, Nanak, as usual, went to the Bein and then suddenly disappeared. A vigorous search was made for him and was continued for three anxious days. It is believed that Nanak had the wonderful vision of the Almighty in those three days. He successfully obtained His audience and received the mulmantra (commencing verse), which he was to preach with indefatigable persistence for the rest of his forty years of life, east, south, north and west. The secret of the mulmantra[10-12] was to be conscious of God through nam-marg. When the men were to repeat every morning;

ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

(ਮ. 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 1)

There is one God, Eternal Truth is His name; Creative Being Personified. Fearing nothing and at enmity with none, Timeless is His Image, Not begotten, Self-Existent.: By the grace of the Guru, made known to men.(Mehl First, SGGS, p 1)

Chances were that they would not go astray. Guru Nanak further elaborated the mulmantra by proclaiming;

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ॥

(ਮ.1, ਸਗਗਸ,ਪੰਨਾ 1)

True In The Primal Beginning. True Throughout The Ages. True Here And Now. O Nanak, Forever And Ever True. (Mehl First, SGGS, p 1)

Guru Nanak was most eloquent in his discourses on God. His own

testimony to it is;

ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਨਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ॥ ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ॥

(ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ1, ਸ ਗ ਗ ਸ, ਪੰਨਾ 991)

Simpleton Nanak hath become mad upon the world, and knoweth none other than God'. (Maru, Mehl First, SGGS, p 991)

To meet God, Guru Nanak declared the way in his composition Jap(u) as:

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ॥
ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥
ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

(ਮਹਲਾ 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 1)

One may use hundreds of thousands of clever tricks, but none can help to reach God.

So how can one become truthful? And how can the veil of illusion be torn away? O Nanak, this is only possible by abiding the Will of God, as is ordained by Him. (Mehl First, SGGS, p 1)

Guru Nanak furtherelaborated it as;

ਆਪਿ ਬੁਝਾਏ ਸੋਈ ਬੂਝੈ॥ ਜਿਸੁ ਆਪਿ ਸੁਝਾਏ ਤਿਸੁ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਸੂਝੈ॥

(ਮ.1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 150)

Only those can know Him whom He chooses to reveal Himself. He alone knows everything, unto whom the Lord Himself gives knowledge. (Mehl First, SGGS, p 150)

Search for Spiritual Knowledge

He was not content to remain a mystic. He undertook udasis to spread his message far and wide, and to share his spiritual experiences with others. Just as a scientist conducts a series of the greatest and most difficult experiments…. and after arriving at their results, correlates them and enunciates a law, so also Guru Nanak trod the different paths of religions, … and by discovering their inner harmony, built up the most magnificent spiritual synthesis ever known to history.

The people who came into contact with him were no gullible, illiterate lot. They were educated, intelligent, rational thinkers who made bold to test

his integrity and the truth in his teachings. At Multan, Guru Nanak and Mardana sat on the outskirts of the city, hoping to be invited into the city by one or the other of the numerous faqirs (dervishes)within the city. But, instead of an invitation, the Guru received a brimful cup of milk 'as a token of the fact that the town was already full of pirs (saints) and faqirs just like the cup, and that there was no room for another religious teacher'. Guru Nanak responded by plucking a jasmine flower, laying it on the surface of the milk and returning the milk to pirs. This was to indicate that there was still room for one more. Obviously Guru Nanak was proclaiming that he had something new to say and was demanding a hearing.

When subsequently the pirs allowed Guru Nanak to enter the city, he did not disappoint them. They heard a long discourse between him and the then incumbent of Bahauddin's religious centre. Guru Nanak's 'hymns, which were, as usual, extemporized on the spot', made the Hindus and Muhammadan faqirs give up their pride and arrogance and learn humility. Thus Guru Nanak willingly submitted himself to these investigations by his contemporary experts, during his various udasis (journeys), as a scientist would in a gathering of scientists.

Keen Observer

Guru Nanak's had a keen power of observation, which is an important characteristic of scientific attitude. This is evident in the way he employed commonplace incidents in his innumerable parables and analogies. During his visit to Mount Sumer, he met many renowned sidhs (ascetics). There, when a sidh called Charpat asked Guru Nanak:

ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੋ॥
ਚਰਪਟੁ ਬੋਲੈ ਅਉਧੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੋ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ 1, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 938)

The world-ocean is treacherous and impassable; how can one cross over? O Nanak, think it over, and give us your true reply." Charpat, the Yogi, asks. (Ramkali, Mehl First, Sidh Gosht, SGGS, p 938)

Citing the analogy of lotus flower and waterfowl, though living in water yet remaining unaffected by it, Guru Nanak propounded:

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈ ਸਾਣੇ॥
ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ॥
(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ 1,ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 938)

As a lotus flower in the water remains dry, as also a waterfowl in the stream, So, with one's consciousness focused on the Word (Sabd), one crosses over the terrifying world-ocean, said Nanak.(Ramkali Mehl First, Sidh Gosht, p 938)

Advocating - Universal Egalitarianism

The division of people by means of caste and so-called religion, and the social hierarchy that it involves, is one of the ugliest realities of a static socio-cultural system. Science and technology have certainly helped in eradicating these social evils to a great extent. The life of Guru Nanak was full of struggle against such social evils.

He preached universal brotherhood and amity among communities and nations. He advocated abolition of all distinctions based on caste and creed. He proclaimed:

ਸਭੁ ਕੋ ਊਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ॥
ਇਕਨੈ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਐ ਇਕੁ ਚਾਨਣੁ ਤਿਹੁ ਲੋਇ॥
(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 62)

Call every one high, none is low, The only potter (One Lord) had fashioned all alike. And his light pervades all creation.(Siri Raag, Mehl First, SGGS, p 62)

Guru Nanak strongly condemned caste system and proclaimed that all castes were equal. To give a practical shape to his teachings in this regards, at Kartarpur he introduced the system of langar (community kitchen) and pangat (persons sitting together in rows to eat). Here he himself dined with people of all castes and classes, high and low. In the langar all dined together sitting on the ground without any distinction of caste, creed, religion or social status. Everyone from a prince to a pauper, was given the same treatment and was served the same food, prepared in the same kitchen and distributed in the same manner. A spirit of sacrifice, service and brotherhood was developed and the langar became a symbol of equality, fraternity and brotherhood. These activities of Guru Nanak represent the hallmark of his scientific spirit.

Exposing - Taboos and Shams

A true scientific spirit has no place for superstitions and sentimental beliefs. A custom introduced for whatever reason may over a long period become a superstition or a mere ritual. The life of Guru Nanak was a

powerful protest against superstition and narrowness of all kinds. This is seen in his actions at Kurukshetra and Hardwar.

During his first udasi (journey) Guru Nanak and Mardana went to attend the fair in connection with the solar eclipse at Kurukshetra, made holy because of its association with the Mahabharta. On that day, Kurukshetra would attract a large number of pilgrims and Nanak did not want to miss the opportunity of exposing the taboos and shams introduced by 'the priests to increase the revenues to fill their coffers'.

On reaching Kurukshetra, Guru Nanak immediately made himself conspicuous by choosing to argue 'the holy'(Brahmins) on a point, which was sure to agitate them very much. Macauliffe says that Nanak actually cooked a deer, which a disciple had presented to him. When the Brahmans objected to cooking during the solar eclipse, that too to the cooking of flesh, Guru Nanak invited all the Brahmins for discussion on the Brahmans' horror at the use of flesh, by asserting:

ਗੈਂਡਾ ਮਾਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆ ਕੀ ਬਾਣੇ॥
ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ॥

(ਮ. 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 1289)

It was the custom of gods to kill the rhinoceros, roast them and feast upon them. They who forswear flesh, and hold their noses when sitting near it, devour men at night. (Mehl First, SGGS, p 1289)

He further elaborated as;

ਮਾਸੁ ਪੁਰਾਣੀ ਮਾਸੁ ਕਤੇਬੀ ਚਿਹੁ ਜੁਗਿ ਮਾਸੁ ਕਮਾਣਾ॥
ਜਜਿ ਕਾਜਿ ਵੀਆਹਿ ਸੁਹਾਵੈ ਓਥੈ ਮਾਸੁ ਸਮਾਣਾ॥

(ਮ. 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 1290)

Flesh is allowed in the Puranas, Flesh is allowed in the books of the Mussalmans; flesh hath been used in the four ages. Flesh adorneth sacrifice and marriage functions; flesh hath always been associated with them. (Mehl First, SGGS, p 1290)

He explained that the earth, the sun, the moon and the stars were all suspended in space, ever moving and running on their natural course. The eclipses were nothing but natural shadows on the face of the sun and the moon. He emphasized that the custom of making offering on the occasion was nothing beyond a selfish invention of the priests to increase their own

revenues. To point out the futility of wasting one's energy in foolish squabbles Nanak proclaimed;

ਮਾਸੁ ਮਾਸੁ ਕਰਿ ਮੂਰਖੁ ਝਗੜੇ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਨਹੀ ਜਾਣੈ॥
ਕਉਣੁ ਮਾਸੁ ਕਉਣੁ ਸਾਗੁ ਕਹਾਵੈ ਕਿਸੁ ਮਹਿ ਪਾਪ ਸਮਾਣੇ॥

(ਮ.1, ਸ ਗ ਗ ਸ, ਪੰਨਾ 1289)

Fools wrangle about flesh, but they know nothing about meditation and spiritual wisdom. They know not what is flesh, or what is vegetable or in what sin consisteth. (Mehl First, SGGS, p 1289)

Explaining the origin of flesh, Guru Nanak elaborated;

ਆਪਿ ਨ ਬੂਝੈ ਲੋਕ ਬੁਝਾਏ ਪਾਂਡੇ ਖਰਾ ਸਿਆਣਾ॥
ਪਾਂਡੇ ਤੂ ਜਾਣੈ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪੰਨਾ॥
ਤੋਇਅਹੁ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹਾਂ ਤੋਇਅਹੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ॥
ਤੋਆ ਆਖੈ ਹਉ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਹਛਾ ਤੋਐ ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ॥
ਏਤੇ ਰਸ ਛੋਡਿ ਹੋਵੈ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ॥

(ਮ. 1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 1290)

Thou understands not thyself, yet thou instructs others; O Pandit thou art very wise! O Pandit, thou knowest not from what flesh hath sprung, Corn, sugar cane, and cotton are produced from water, from water the three worlds are deemed to have sprung. Water saith, "I am good in many ways", Many are the modifications of water. If thou abandon the relish of such things, thou shall be superman, saith Nanak deliberately. (Mehl First, SGGS, p 1290)

Debunking - Futile Rituals

From Kurukshetra, Guru Nanak left for Hardwar. Here also, Nanak drew the attention of a great number of people gathered at the place, with seemingly an innocent act, but which really amounted to a challenge of the age–old practices.

He quietly walked into the waters of the Ganges and instead of throwing water towards the east, as others were doing, put his hands together to form a cup and began to throw water towards the west. Almost all those who saw him doing that gathered around him to enquire the reason of his unusual behaviour.

He replied that he was trying to send water to his fields at Talwandi, so that they might remain green and not dry up. With such a remark, he pointed

out the futility of the practice of trying to propitiate the Sun god by throwing water towards the east, for the salvation of one's ancestors. Thus he forcefully remonstrated against the hollowness of the religious ritual and practice.

Confronting - Vain Practices

As is in the ethos of science, a person of scientific vision has the capacity to challenge established customs / practices if they happen to conflict with the facts of life. During his stay at Puri, Guru Nanak spoke against the efficacy of the Padamasna (a cross-legged sitting posture, in which the feet are placed on the opposing thighs.) to win over the Lord. He exposed the claim of the Brahman 'who kept his eyes and nose closed' and claimed that 'in that state he with his mental eyes saw the secrets of the world'. Guru Nanak hid the Brahman's lota (a round water pot, typically of polished brass) while he was in the asna (a particular sitting posture). When the Brahman, on opening his eyes, could not find the lota, Guru Nanak witted him on 'his fancy of omniscience' as;

ਆਂਟ ਸੇਤੀ ਨਾਕੁ ਪਕੜਹਿ ਸੂਝਤੇ ਤਿਨਿ ਲੋਅ॥
ਮਗਰ ਪਾਛੈ ਕਛੁ ਨ ਸੂਝੈ ਏਹੁ ਪਦਮੁ ਅਲੋਅ॥
(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 662–63)

You close off your nostrils with your fingers, and claim to see the three worlds. But you cannot even see what is behind you. It is a thing of wonder. (Dhansari, Mehl First, SGGS, p. 662-63)

Censuring - Dogmas

Dogma, in its initial Greek usage, means an authoritative decision or the opinions of a particular school of thought or sect. A dogmatic attitude reflects a mind that belongs to past, so that, it is closed to new experiences that the present might bring. A scientific mind, on the other hand, is anything but dogmatic. It is in its very nature to question, and to seek explanations, logically. Questioning something that has been held in authority for years requires an inner freedom and courage, that spurs one on to discover the truth for oneself.

Guru Nanak exhibited an anti-dogmatic attitude even in his childhood. On his tenth birthday, his father Kalu Ram Mehta had arranged Nanak's Janeu (the sacred thread)Ceremony with customary festivity. When the family priest, with janeu in his hands, moved forward to Nanak 'the boy

caught the thread with his hand, and asked the priest what he was doing, and what advantage it was to put on such a thread on oneself'. The priest replied that 'the janeu was the basis of the Hindu religion, that without it a man would only be a shudhra (lowest of the four Hindu castes)and that by putting it on, greatness should be obtained in this world and happiness in the next'.

Nanak[13-14] appears to have been expecting this because he immediately came out with the rejoinder:

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥
ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥
ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ॥
ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ॥
ਚਉਕੜਿ ਮੁਲਿ ਅਣਾਇਆ ਬਹਿ ਚਉਕੈ ਪਾਇਆ॥
ਸਿਖਾ ਕੰਨਿ ਚੜਾਈਆ ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਥਿਆ॥
ਓਹੁ ਮੁਆ ਓਹੁ ਝੜਿ ਪਇਆ ਵੇਤਗਾ ਗਇਆ॥
(ਸਲੋਕੁਮ.1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 471)

Out of the cotton of compassion, Spin the thread of contentment, Tie the knot of continence, Give it the twist of virtues; Make such a sacred thread, O Pandit, for your innerself. Such a thread will not break, Nor get soiled, be burnt or be lost. Blessed is the man, O Nanak, Who makes it a part of life. This cotton thread, for a penny you buy, Sitting in a square, mud plastered, You put it around the necks of others. In the ears some words you whisper, O Brahmin, And you claim to be a spiritual teacher. With the death of the wearer falls the thread, Thus without the thread he departs from the earth'. (Shalok, Mehl First, SGGS, p 471)

Despite the attempts of Pandit Hardayal to prevail upon Nanak to accept the janeu in the name of religion, Nanak did not accept the thread and pointed out the hypocritical nature of the ceremony by saying:

ਤਗੁ ਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਗੁ ਨ ਨਾਰੀ॥ ਭਲਕੇ ਥੁਕ ਪਵੈ ਨਿਤ ਦਾੜੀ॥
ਤਗੁ ਨ ਪੈਰੀ ਤਗੁ ਨ ਹਥੀ॥ ਤਗੁ ਨ ਜਿਹਵਾ ਤਗੁ ਨ ਅਖੀ॥
ਵੇਤਗਾ ਆਪੇ ਵਤੈ॥ ਵਟਿ ਧਾਗੇ ਅਵਰਾ ਘਤੈ॥
ਲੈ ਭਾੜਿ ਕਰੇ ਵੀਆਹੁ॥ ਕਢਿ ਕਾਗਲੁ ਦਸੇ ਰਾਹੁ॥
ਸੁਣਿ ਵੇਖਹੁ ਲੋਕਾ ਏਹੁ ਵਿਡਾਣੁ॥ ਮਨਿ ਅੰਧਾ ਨਾਉ ਸੁਜਾਣੁ॥
(ਮ.1,ਸਗਗਸ,ਪੰਨਾ 471)

There is no string for the sexual organ, there is no string for the women

to restrain themselves: So that man everyday disgraces his beard. There is no string for the feet, there is no string for the hands; There is no string for the tongue; there is no string for the eyes; without such strings the Brahmin wanders away. He twists strings for the neck and put them on others. He takes hire for marrying others; He puts out a scroll, and showeth the fate of the wedded pair. Hear and see, ye people, it is strange that, while mentally blind, a man is called wise. (Mehl First, SGGS, p 471)

Thus a creative and questioning mind of Nanak comes out clearly from the above episode of his life. It is this attitude that forms the essence of both science and 'true religion'. The very premise of science, by its definition, condemns belief in authority, be it scientific or theological.

Challenging - Superstitious Customs

Guru Nanak exhibited a scientific attitude and discipline in all his dealings. He was against supernatural powers and superstitious customs. His reaction to such customs forms a very interesting and thought-provoking narrative.

During medieval times, the woman to whom the child was born was considered ceremonially impure and unclean for ten days. The period of impurity, popularly known as sutak, for women of different castes was different. During the period of sutak (impurity), the woman was not permitted to touch any vessel or to cook food in the kitchen. Even the very touch of women in sutak was supposed to defile all the cooked food, making it impure for consumption. Similarly for ten days (the exact number varying according to caste rules), the family and the house in which the death occurred was considered to be ceremonially impure. The period of impurity was popularly known as patak. During patak, no food was cooked or fire burnt in the hearth and the relations provided the family with subsistence. The family slept on the floor on a bed of leaves. On all the ten days certain ceremonies were performed to help the deceased's soul to reach its destination.

Guru Nanak was very critical of such futile and superstitious practices prevalent in the contemporary society. He strongly condemned the idea of sutak / patak and said:

ਜੇ ਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ ਸਭ ਤੈ ਸੂਤਕੁ ਹੋਇ॥
ਗੋਹੇ ਅਤੈ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀੜਾ ਹੋਇ॥
ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ॥
ਸੂਤਕੁ ਕਿਉ ਕਰਿ ਰਖੀਐ ਸੂਤਕੁ ਪਵੈ ਰਸੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨੁ ਉਤਾਰੇ ਧੋਇ॥

(ਸਲੋਕੁਮ. 1, ਸਗਗਸ,ਪੰਨਾ 472)

If we admit the idea of impurity by birth or death, impurity will be found in everything. There are worms in dung and wood; there is no grain of corn without life. Water is the primary element of life, by which everything is made fresh and green. How can we keep away this impurity? It will enter into our kitchens. Nanak, we cannot remove impurity in this way; it can be washed away by true knowledge. (Shalok, Mehl First, SGGS, p 472)

He further elaborated:

ਸਭੋ ਸੂਤਕੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ॥
ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਹੁਕਮੁ ਹੈ ਭਾਣੈ ਆਵੈ ਜਾਇ॥
ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਦਿਤੋਨੁ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਝਿਆ ਤਿਨ੍ਹਾ ਸੂਤਕੁ ਨਾਹਿ॥

(ਮ.1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 472)

All impurity comes from doubt and attachment to duality. Birth and death are ordained; our birth or death happens by Lord's Will. All eating and drinking, which God gave us as sustenance, is pure. Nanak, those (Gurmukhs) who have realised it, are not stained by impurity. (Mehl First, SGGS, p 472)

Denouncing - Stereotypes

A stereotype is essentially a myth that gains in strength and creditability due to its acceptance on a socio-cultural level. Stereotyping is a common malaise in all-social systems, affluent or otherwise. Stereotyping occurs, when particular attributes or qualities are abstracted and applied on a general scale, and allowed to perpetuate over a relatively long period of time. For example, when it is said that, 'A women's place is in the kitchen,' a particular activity, viz., cooking, has been abstracted and isolated as the singularly most important duty of a woman, thereby creating a stereotype. The woman is then expected to play the role of a housewife, regardless of her other capabilities. Science and technology have been instrumental to a large extent, in weakening some rigidly held stereotypes (such as 'Women are inferior to men in all respects' and 'Women is a child-bearing non-entity' etc.), particularly in the emancipation of women.

During medieval times, several stereotypes such as 'A women is a living picture of lust and sexual gratification', 'The common sense of a woman lies in her heels', 'Animals, beasts, rustic (vulgar), Shudhras and women need constant censor' and 'Women may never be allowed in religious deliberations' were prevalent. Guru Nanak vehemently defended woman against those who insisted on relegating her to an inferior position merely on the basis of her sex. He gave back the woman her personal share in the domain of religion. Guru Nanak's path of salvation was open to women. In this sense, she was certainly placed at par with man, just as the Shudhra was placed at par with the Brahmin. In Asa di Var, he proclaims:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥
ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥
ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥

(ਮ.1, ਸਗਗਸ, ਪੰਨਾ 473)

It is by woman, the condemned one, that we are conceived, and from her that we are born; it is with her that we are betrothed and married. It is woman we befriend and she who keeps the race going. When one woman dies, another is sought for; and it is with her that we get established in the society. Why should we call her evil from whom great men are born? It is also from the woman that woman are born; there is nobody who is not born of woman. Nanak, only the one true God is independent of woman' (Mehl First, SGGS, p. 473).

Thus Guru Nanak played a vital role in opposing and weakening many rigidly held stereotypes of the medieval society. The pragmatic response of Guru Nanak to the prevalent stereotypes confirms his scientific bent of mind.

J. Arthur Thompson[15], a renowned scientist and author remarked in his book - "Introduction to Science" as: "Science is not wrapped up with any particular body of facts, it is characterised as an intellectual attitude. It is not tied down to any particular methods of inquiry, it is simply critical thought, which admits conclusion only when they are based on evidence". Similarly to quote Eric Ashby, "The greatest single contribution which scientific thinking has made, is to set Man free from despotic authority in intellectual

matters.' Guru Nanak's life is full of such examples, which confirm his critical thought, intellectual attitude and revolt against despotic authority. Thus Guru Nanak exhibited a scientific spirit in his spiritual life as well as in his dealings with the world.

email: drdpsn@gmail.com

References

1. D. P. Singh,The Scientific Principle in Guru Nanak's Teachings,The Sikh Review, 48/7, 2000, 17-24.
2. D. P. Singh, Guru Nanak's Philosophy of Social Change, The Sikh Review, 48/11, 2000, 29-31.
3. D. P. Singh, Guru Nanak–A Science in His Spirituality, Akal Journal of Spiritualism, 1/1, 2001, 37-40.
4. D. P. Singh, Guru Nanak's Scientific Attitude, 2004, Sikh Missionary College, Ludhiana, India.
5. D. P. Singh, Dharam ate Vigian, 2001, Singh Brothers, Amritsar, India.
6. D.P. Singh, Guru Nanak's Teachings : A Scientific Perspective in Science and Sikhism - Conflict or Coherence, 2018, Singh Brothers, Amritsar, India p 48-61.
7. S. S. Bal, Life of Guru Nanak,1984, Publication Bureau, Panjab University, Chandigarh.
8. Harbans K. Sagoo, Guru Nanak and the Indian Society, 1992, Deep & Deep Pub., New Delhi.
9. Rajinder Kaur, God In Sikhism,1999, S.G.P.C., Amritsar.
10. Sri Guru Granth Sahib, 1983, S. G. P. C., Amritsar, India, p 1-1430.
11. Sahib Singh, Sri Guru Granth Darpan, http://www.gurugranth darpan.com/darpan2/0736.html, p 736
12. Sant Singh Khalsa, English translation of Sri Guru Granth Sahib,http://www.srigranth.org/servlet/gurbani.gurbani?S=y
13. Teja Singh, Asa Di Var, S.G.P.C., Amritsar.
14. M. L. Sharma, Divine Communion, 1997, Rajindra Publications, Ludhiana.
15. A. N. Kothare et al, Science, Technology and Social Change, 1986, Wiley Eastern Ltd., New Delhi.

Human Equality in Sikhi Founded by Guru Nanak

Devinder Singh Chahal (Dr.)

Introduction

What is Equality ?

In simple language "Equality is about ensuring that every individual has an equal opportunity to make the most of their lives and talents. "No one should have poorer life chances because of the way they were born, where they come from, what they believe, or whether they have a disability. Equality also recognises that historically certain groups of people with protective characteristics such as race, disability, sex and sexual orientation have experienced discrimination.

On the other hand, "Social Equality" is defined as follows:

A state of affairs in which all people within a specific society or isolated group have the same status in certain respects, including civil rights, freedom of speech, property rights and equal access to certain social goods and services. However, it also includes concepts of health equality, economic equality and other social securities. It also includes equal opportunities and obligations, and so involves the whole of society. Social equality requires the absence of legally enforced social class or caste boundaries and the absence of discrimination motivated by an inalienable part of a person's identity. For example, sex, gender, race, age, sexual orientation, origin, caste or class, income or property, language, religion, convictions, opinions, health or disability must absolutely not result in unequal treatment under the law and should not reduce opportunities unjustifiably.

Inequality in Hinduism

Inequality is the law in Hinduism under its Caste System. The following analysis of Caste System in Hinduism is based on the detailed paper of Jayaram :

He says, "The Hindu caste system is unique in the world, which are based on occupation and family lineage. Hindu caste system recognized four distinct classes or divisions among people and enforced it through a rigid code of conduct that was specific to each class and rooted in the

dharma Shastra (law books) of the later Vedic period."

The four main castes are as follows:

- **Brahmins.** They are the priestly class, who are entitled to study the Vedas, perform rites and rituals for themselves and for others. They are the middle men between gods and men. They guide the Kshatriya kings how to control the subject (public) to be obedient to the King and follow the caste system strictly.
- **Kshatriyas.** They are the warrior class, bestow gifts to the Brahmins, offer sacrifices to gods and ancestors, study the Vedas, and dispense justice according to the wishes of the king. King's duty is to protect his kingdom and his people. A king should not be despised even if he was an infant. His authority should not be questioned except when he ignored his duties in supporting and protecting Brahmins. The king had the right to punish, but he must be fair in his punishment. It was king's responsibility to protect the caste system and the social order and lavish the priests with generous gifts at every opportunity.
- **Vaisyas:** They are the merchant and peasant classes, who are expected to tend cattle, offer sacrifices, study the Vedas, trade, lend money and cultivate the land. They had the right to perform and participate in certain Vedic rituals but they were not allowed to marry women of higher castes.
- **Shudras:** They are the labor class, whose only duty is to serve the other three castes. They were not required to observe any Vedic rituals or samskaras except a few. They were not allowed to study the Vedas or even hear the sacred chants. They were not allowed to eat food in the company of higher castes or marry their women.
- **Chandalas:** The lowest of the Shudras were called chandalas or the impure ones. They were treated as untouchables because of their gory religious practices, penchant for sacrifices, magical rites and unclean habits. In ancient times they were not allowed to enter a village or city during day time or walk in the same street where men of other castes walked. Even their shadow was considered impure and their very sight as a bad omen.

Jayaram realizes that: "Caste System has been the bane of Hindu society for centuries. In terms of impact, it did much greater damage for a much longer period to a great many people than the slave system of the

western world or the witch-hunting practices of medieval Europe. The Hindu caste system was a clever invention of the later Vedic society, justified by a few law makers. The upper castes found it convenient to retain and perpetuate their social and religious distinction and political and economic advantage."

Jayaram further says that:

- Today untouchability is a serious crime. But the idea of caste system still prevails in the minds of many Hindus.
- Inter caste marriages are not approved in many traditional and rural families.
- Caste based organizations and associations still exist in India and play a crucial role in perpetuating the idea of caste.
- Upper caste people are unhappy with the government's reservation policy and their grievance is not entirely unfound.
- Indian temples are still under the siege of caste chauvinism. The temple administrations, some of which are managed by government officials, do not recruit people from other castes to act as temple priests. They also often perform purification rituals for caste transgressions which invite lot of public criticism. The priesthood continues to be an exclusive privilege of the Brahmins and no noticeable effort has been made to encourage people from other castes to study the Vedas and join the priesthood.

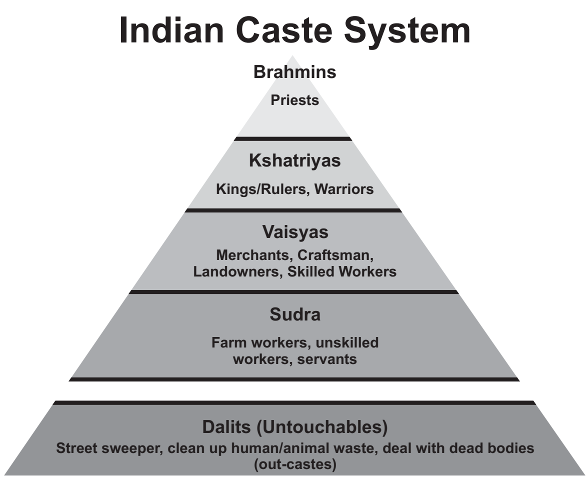

(https://simple.wikipedia.org/wiki/Caste)

Equality in Sikhism

It is generally believed that Guru Nanak is messanger of pluralism. While other believe that he attempted reconciliation or union of different or opposing principles and practices into syncretism. In fact, Guru Nanak founded SIKHI, based uponhis own observations about Nature, Universe and their working under certain laws (ਹੁਕਮੁ - Hukm) and the behavior of humans. Equality in Sikhi has ben defined by Guru Nanak as follows:

Everybody Belongs to High Class
ਸਭੁ ਕੋ ਊਚਾ ਆਖੀਐ ਨੀਚੁ ਨ ਦੀਸੈ ਕੋਇ॥

Sabẖ ko ūcẖā ākẖī▫ai nīcẖ na ḏīsai ko▫e.

iek nY Bw^fy swijAY ieku cwnxu iqhu loie]
Iknai bẖāʼnde sājiai ik cẖānaṇ ṯihu loe.

AGGS, M.1, p 62.

Guru Nanak says:

Everybody has been created equal from the same matter and same source of life.

Therefore, call everyone as the highest (belonging to high class) and do not look at others as if they belong to low class.

The Siddhas and the Yogis considered themselves to belong to the highest class since they have highest knowledge and can perform many miracles. Guru Nanak advises them as follows:

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁਜੀਤੁ॥

Āī panthī sagal jamāṯī man jīṯai jag jīṯ.

AGGS, Jap # 28, p 6.

A certain class of Yogi claims that they belong to aaie panthi, the highest class of the 12 classes of Yogis. But Guru Nanak is advising them that the whole humanity belongs to highest class. Besides, conquering one's mind is equivalent to conquering the world.

The whole humanity has equal freedom of speech according to Sikhi:

ਜਬ[1] ਲਗੁ[2] ਦੁਨੀਆ[3] ਰਹੀਐ [4]ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ[5] ਸੁਣੀਐ[6] ਕਿਛੁ[7] ਕਹੀਐ[8]॥

Jab lag ḏunīā rahīai Nānak kicẖẖ suṇīai kicẖẖ kahīai.

ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪੰਨਾ 661.

"As long as[1,2] one lives[4] in this world[3] one must listen[6] to others[5] and allow others to express[8] their views[7] (to find the truth and live amicably)."

AGGS, M 1, p 661. ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪੰਨਾ 661.

Altruism

Guru Nanak teaches that that education is good which can be applied for the welfare of the humanity:

ਵਿਦਿਆ[1] ਵੀਚਾਰੀ[2] ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ[3]॥

vidiā vīchārī tā'n parupkārī.

ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪੰਨਾ 356.

Nanak Says:

That education[1] is worthwhile, which is applied[2] to the welfare of humanity[3].

AGGS, M 1, p 356., ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪੰਨਾ 356.

Similarly, that service is good which is applicable to the welfare of the humanity:

ਵਿਚਿ[1] ਦੁਨੀਆ[2] ਸੇਵ[3] ਕਮਾਈਐ[4]॥
ਤਾ ਦਰਗਹ*[5] ਬੈਸਣੁ[6] ਪਾਈਐ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਬਾਹ[7] ਲੁਡਾਈਐ[8]॥4॥33॥

ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪੰਨਾ 26.

Vich duniā sev kamāīai. Ŧā dargėh baisaṇ pāīai.
Kaho Nānak bāh ludāīai. ||4||33||

While living[1] in this world[2] the one, who serves[3] humanity, attains peace of mind[4].
Nanak says then that one waves[8] his arms[7] in happiness since this is a great honor[5,6].

AGGS, M 1, p 26.

Note: *ਦਰਗਹ: It is usually translated as 'Court of God'. Since there is no such court of God according to Nanakian Philosophy, therefore, it is metaphoric expression of 'great honor or Peace of Mind'.

Sharing of Material Wealth

Sharing of earning for the uplift of the humanity:

ਘਾਲਿ[1] ਖਾਇ[2] ਕਿਛੁ[3] ਹਥਹੁ[4] ਦੇਇ।

Gẖāl kẖāe kicẖẖ hathahu ḏee.

ਨਾਨਕਰਾਹੁ[5] ਪਛਾਣਹਿ[6] ਸੇਇ॥1॥

Nānak rāhu pacẖẖāṇėh see. ||1||

ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪ 1245.

"Nanak Says:

The one, who earns by the sweat of his brow[1] and shares[2] some[3] of his earning for the welfare of the humanity, Nanak says that one has recognized[6] the real path[5] of life.

AGGS, M 1, p 1245. ਅਗਗਸ, ਮ: 1, ਪ 1245.

A point to be noticed in the above phrase is that sharing some, not 1/10th (called Daswand) of their earning. In Sikhism a lot of emphasis is given on the sparing of daswan of their earning whereas Guru Nanak says ਕਿਛੁ[3] ਹਥਹੁ[4] ਦੇਇ (kicẖẖ hathahu ḏe▫e) means some amount which can be easily afforded by a person, although some have so much that they can afford much more than daswand. The daswand system was borrowed from Christianity of old days when everybody was forced to pay 1/10th of his/her earning to the priest of the Church. Priests were the richest persons during that period and they had the right to excommunicate even the king.

It is notonly sharing of the earnings in Nankian Philosophy but sharing of the philosophy / knowledge / wisdom with others and accepting the best ones and discarding the worst ones is another form of equality in Sikhi as explained by Guru Nanak as follows:

Sharing of Intellectual Wealth (Multiculturalism)

Guru Nanak recommends sharing of the wealth (earnings) for the welfare of humanity as discussed earlier and a novel system of sharing intellectual wealth (wisdom) with othercommunities. This system may be equated to the multiculturalism adopted in Canada. Mostof the peoples take the multiculturalism in a very narrowly as taking part in folk dances, socialfunctions, religious holidays, etc. ofothercommunities. Guru Nanak emphasizes that one shouldnotonly share the material or cultural values ofothercommunities, but if one possesses particular qualities and virtues, share these freely and discard their demerits/immoral qualities while

adopting their virtues:

ਗੁਣਾ[1] ਕਾ ਹੋਵੈ[2] ਵਾਸੁਲਾ[3] ਕਢਿ[4] ਵਾਸੁ[5] ਲਈਜੈ॥

Guṇā kā hovai vāsulā kaḏẖ vās la▫ījai.

jy[6] ਗੁਣ[7] ਹੋਵ ਨਹਿ੍ ਸਾਜਨਾ[8] ਮਿਲਿ[9] ਸਾਝ[10] ਕਰੀਜੈ[11]॥

Je guṇ hOvniĥ sājnā mil sājẖ karījai.

swJ[12] ਕਰੀਜੈ[13] ਗੁਣਹ[14] ਕੇਰੀ ਛੋਡਿ[15] ਅਵਗਣ[164] ਚਲੀਐ॥

Sājẖ karījai guṇah kerī cẖẖod avgaṇ cẖalīai.

Aggs, m: 1, pMnw 765.

If you posses[2] (a bag of)[2] wisdom/philosophy[1], open[4] it to be shared[5] with others.

If[6] your friends[8] have good principles/philosophy[7] share[10, 11] thattogether[9].

Only share[12,13] good principles/philosophy[14] and reject[15] the others, which are notgood[16].

AGGS, M 1, p 765.

Status of Man among the Living Organisms

Discussion on the status of man among the living organisms is based on the paper presented by Chahal on the International Conference of Parliament of World Religions held at Melbourne in 2009. The next most important point in Nanakian Philosophy is to understand the status of man among the living organisms on this Earth. The human has been declared as of the highest order developed through long evolutionary processes. Not going through the long history of Darwin's Theory of Evolution I come to origin of man according to Nanakian Philosophy. Although there is no direct information about the origin of man in Nanakian Philosophy, however, the following phrase of Guru Amardas indicates where the man comes from:

The Roots of Man

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥

Man ṯū'n joṯ sarūp hai āpṇā mūl pacẖẖāṇ.

ieau khY nwnku mn qUM joiq srUpu hY Apxw mUlu pCwxu]5]

I▫o kahai Nānak man ṯū'n joṯ sarūp hai apṇā mūl pacẖẖāṇ. ||5||

AGGS, M 3, 441,

Notes:

For proper interpretation of this verse it is important to understand in which context allegories and metaphors have been used in this verse:

ਮਨ[1](Mann) = in general it means the 'mind' this is actually the brain, which is a place for origin of conscience and consciousness, and all thoughts. 'Mann' also represents man itself.

ਜੋਤਿ[2](Jyot) = means energy, flame, light, spiritual illumination, enlightenment. Here Jyot as energy is more suitable meaning.

ਸਰੂਪੁ[3](Sarup) = means embodied in human form.

ਮੂਲੁ[4](Mool) =means the roots, origin.

ਇਉ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ[15] (Aeyoh kahae Nanak) = Here 'Nanak' is not a pen name of Guru Amardas as is for all the other Sikh Gurus. Here 'Nanak' is Guru Nanak himself, whose philosophy was preached and taught by the Sikh Gurus, who succeeded to the 'House of Nanak'. According to Prof Sahib Singh's grammar 'Nanak' with 'onkar' to 'kaka' means Nanak himself not as a pen name (Nom de Plume), although in some cases the 'kaka' is without 'onkar' in 'Nanak' even then it means Guru Nanak himself.

Therefore, ਇਉ ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ[15] (Aeyoh kahae Nanak)is interpreted as 'Guru Nanak says this philosophy'. It means it is the philosophy of Guru Nanak, i.e. Nanakian Philosophy, being represented by Guru Amardas. But most of the interpreters, except Prof Sahib Singh, translate 'Nanak' as a pen name for Guru Amardas (Mahla 3). If it is so then it becomes the philosophy of Guru Amardas. In fact it is the philosophy of Guru Nanak being represented by Guru Amardas.

In this phrase Guru Amardas admits that his above phase is based on the following basic principle of Nanakian Philosophy about Energy, the roots of human, as follows:

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥

Sabẖ mėh joṯ joṯ hai soe.

It is same Energy in everything (living and non-living in this Universe)

ਤਿਸਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਇ॥

Ŧis ḏai cẖānaṇ sabẖ mėh cẖānaṇ hoe.

With that Energy everyone is enlightened.

gur swKI joiq prgtu hoie]
Gur sākẖī joṯ pargat ho▫e.

One can understand the nature of Energy through enlightening teachings.

AGGS, M 1, p 13.

Guru Nanak again emphasises that even Sun is Energy which come from the Eternal Entity which Itself is Energy:

ਰਵਿ[1] ਸਸਿ[2] ਦੀਪਕ[3] ਜੋਤਿ[4] ਸਬਾਈ[5] ॥
ਆਪੇ[6] ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਵਡਿਆਈ[7] ॥
ਜੋਤਿ[8] ਸਰੂਪ[9] ਸਦਾ ਸੁਖਦਾਤਾ[10] ਸਚੇ[11] ਸੋਭਾ[12] ਪਾਇਦਾ ॥3॥

Rav sas ḏīpak joṯ sabāī.
Āpe kar vekẖai vadiāī.
Joṯ sarūp saḏā sukẖḏāṯa sacẖe sobẖā pāiḏā. ||3||

AGGS, M 1, p 1036.

Sun[1] and moon[2], the celestial lamps[3], got[5] their energy[4] from the main source of Energy – Eternal Entity God)[5].

This is the characteristic[7] of the Eternal Entity – the God[6.] (After explaining as above Guru Nanak specifies that)

The main source of Energy has been expressed as the Image[9] of Energy [8](the Eternal Entity), which is the main source of everything [10] in this Universe. And that is the true [11] characteristic [12] of the Eternal Entity.

AGGS, M 1, p 1036.

Note: Most of the time in the bani Moon is considered to emit light from its own energy, nevertheless, scientifically it reflects the Sun light.

Now let us interpret the following phrases keeping in view the above information:

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥
Man ṯūʼn joṯ sarūp hai āpṇā mūl pacẖẖāṇ.

ieau khY nwnku mn qUM joiq srUpu hY Apxw mUlu pCwxu]5]
I▫o kahai Nānak man ṯūʼn joṯ sarūp hai apṇā mūl pacẖẖāṇ. ||5||

AGGS, M 3, 441,

Many of the Sikh theologians interpret ਮਨ (mann) as 'soul' as has been

accepted right from the time of Plato and ancient philosophy of India (Hinduism). Therefore, the above phrase is usually interpreted as follows:

"My soul, thou art the embodiment (image) of Divine light, so know thy source." If we look into the following information its interpretation would be entirely different than that. Humans share many genes with yeasts, worms, fruit flies, and lettuce, about 90% with mice and about 99% with chimpanzees. Pollard reported that Chimpanzees are the closest living relatives of humans and share nearly 99 percent of our DNA. The efforts to identify those regions of the human genome that have changed the most since chimps and humans diverged from a common ancestor have helped pinpoint the DNA sequences that make us human. She further said that the findings have also provided vital insights into how chimps and humans can differ so profoundly, despite having nearly identical DNA blueprints. Keeping in view the above information it becomes evident that man can trace back his roots (mool) to primate (chimpanzees) to mice to plants (lettuce) to microorganisms and ultimately to DNA – composed of 5 elements (Hydrogen, Carbon, Oxygen, Nitrogen and Phosphorus). The first element originated from Energy was Hydrogen which gave rise to other elements found on this Earth. Therefore, the primordial source of life is Energy, which is called 'Jyot' in bani of Guru Nanak. This Energy (Jyot) gave rise to matter (the whole Universe) according to the equation of Energy ($E = mc^2$). This information leads us to the evolution of human through successive stages of evolution from DNA molecule to single-celled to multi-cellular form to higher life of plants and animal culminating at highest form, the human, of evolution. Guru Arjun explains the evolution of man through different stages of various living forms starting from the smallest organism as indicated in the following Sabd starting as:

ਕਈ ਜਨਮ ਭਏ ਕੀਟ ਪਤੰਗਾ

AGGS, M 5, p 176.

However, the sequence of evolution described in the above Sabd is not exactly according to modern theory of evolution of man.

Now keeping in view the above related verses of Guru Nanak, the first verse of Guru Amardas can be interpreted scientifically and logically as follows:

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ ॥

Man ṯū'n joṯ sarūp hai āpṇā mūl pacẖẖāṇ.

ieau khY nwnku mn qUM joiq srUpu hY Apxw mUlu pCwxu]5]
Io kahai Nānak man ṯū'n joṯ sarūp hai apṇā mūl pacẖẖāṇ. ||5||

AGGS, M 3, 441,

Hey mind[1] (man)! You are the embodiment[3] of energy[2], try to recognize[5] your roots [4] (origin); that is the Energy. In the seond phrase Guru Amardas says that it was said so by Guru Nanak.

*ਮਨ (Mann) in Nanakian Philosophy means 'mind', 'brain', and sometimes represents 'man' but not 'soul' as is translated by some theologians. Finally, it could be concluded that after passing through long process of evolution starting from the Energy (Jyot) man has attained human form, the highest form of evolution and has become the commander of all the living beings. The above stanzas clearly indicate the evolution of man but not creation of man as usually understood in many religions. Recently, scientists have almost completed the sequencing of human genome, The Book of Life. The impact of 'The Book of Life' is expected to be enormous. It would help us to find out that an individual is prone to what diseases, Alzheimer's disease, heart problems, cholesterol, addiction to tobacco, alcohol, etc. It would also help to do the gene therapy to control the diseases that are caused by certain genes. Transfer for human gene in pigs to produce different organs for transplants into humans will be a big biological business in the future . Bill Clinton, US President has expressed mapping of human genome as follows: “Today we are learning the language in which God created life. We are gaining ever more awe for the complexity, the beauty, the wonder of God's most divine and sacred gift.” Bill Clinton further said that: “If the project (The Book of Life) proves anything, it is the most important fact of life on this Earth is our 'common community” [CNN.com, June 27, 2000]. The human being, as a common community, is the basic principle of Nanakian Philosophy that was taught during 15th century by Guru Nanak. Scientists have now discovered this fact that all the human beings are a 'common community'. The man being at the top of the evolution and being a commander of all living beings is advised to practice altruism and egalitarianism for fellow humans in Nanakian Philosophy.

Natural Resources and Environment

Finally, Guru Nanak says that Natural Resources and Environment belongs equally to the humanity:

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ
ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ॥
ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ
ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ॥

Pavaṇ gurū pāṇī piṯā
māṯā ḏharaṯ mahaṯ.
Ḏivas rāṯ ḏue ḏāī ḏāiā
kẖelai sagal jagaṯ...

Air is like a Guru, water is like a father (both represent the environment),

And Earth is like the great mother (That provides all types of resources and food).

Both day and night are like a male nurse and a female nurse, respectively,

And the whole of humanity plays in their laps.

This means humanity enjoys the natural environment and resources provided by the Eternal Entity (God.)

AGGS, Sloka Jap, p 8; M 2, p 146.

Here it is explained that God has provided all the natural resources, i.e. air, water and Earth; the necessary phenomena - day, night, and seasons; and the necessary environment for all the living beings on this Earth. Therefore, the Earth provides all types of resources and necessary environment to sustain life. And all these resources and the environment around the Earth belong to the whole humanity to be shared equally. Those, who would practice righteousness will be near or far away from salvation according to the deeds conducted by them. Immanuel Kant (1724-1804 CE) in his essay, Toward Perpetual Peace, claimed that the expansion of hospitality with regard to "use of the right to the Earth's surface which belongs to the human race in common would finally bring the human race ever closer to a cosmopolitan constitution"

Email: Sikhism@iuscanada.com

REFERENCES

1. Understanding Equality. https://www.equalityhumanrights.com/en/secondary-education-resources/useful-information/understanding-equality

2. Social Equality. https://en.wikipedia.org/wiki/Social_equalit
3. JAYARAM, V. Hinduism and Caste System. https://www.hinduwebsite.com/hinduism/h_caste.asp
4. CHAHAL, D. S. (2010) Interfaith and World Peace - Sikh Perspective, Understanding Sikhism Res, J, 12 (1 & 2), p 24. http://www.iuscanada.com/journal/archives/2010/j1212p24.pdf.
5. POLLARD, K. S. What makes us human? . http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=whatmakes-us-huma
6. BLANCHFIELD, M. (2000) Genetic map 'a day for the ages'. The Gazette (Montreal).
7. KANT, I. (1999) Toward Perpetual Peace (Cambridge, Cambridge University Press).

Nanak Ghat, Kartarpur Sahib
A study in search of its lost site

Faisal Arshad Butt

There are certain connotations, which are in vogue in the whole of South Asia Subcontinent. They not only carry the same meanings in a varied spread of languages but also give a similar appellation to the places they are used for. One of such epithet is the word "Ghat", which refers to a similar location, may it be in Bengali, Gujarati, Marathi, Punjabi, Urdu, Hindi or Sindhi. This word – Ghat – is found not only in classic literature but has also enriched many languages where a number of maxims and adages revolve around it.

The dictionary tells of the word Ghat as, "A landing place; a quay; wharf; ferry; ford; being place on the river-side; a place for bathing (ashnan) and/or washing clothes on the bank of a river; a place for fetching water (from river or large pond); a curve in the sword; bride's skirt". It is also used in the meaning of asthan - place - as Guru Nanak Ji says, "Nanak kay Prabhu ghat ghatay ghat her ghat."(Nanak's Lord is his helper at every place - ghat).

In short it denotes, among others, mainly a place on the water-front, especially a river, for specific uses like river-crossing, bathing (ashnan), wharfing, washing clothes etc.No wonder then that ghats are found in the South Asia Subcontinent in all the historic and ancient cities and towns. It is interesting to note that in the larger ancient towns there always used to be "Raj Ghat" (King's Ghat, or the major Ghatamong lesser ones). One of such examples is that of Lahore about which Bootay Shah writes: "The Raj Ghat is on the lower side of Lahore". In the same way almost all the cities and towns situated on the rivers had their large or small ghats from where the people used to cross river, take bath (ashnan) or even take their animals for drinking water.

Amongst the rivers of Punjab, Ravi is such a great river on whose banks lie the historic cities like Lahore, Amritsar, Nankana Sahib, Tulamba, Sarai Sidhu, Tarkhana and Multan. Apart from these historic cities, one of the two ancient capitals of Indus Valley Civilization, namely Harappa and Moenjodaro, and the revered town of Kartarpur Sahib also kissed the waters of the Ravi.

This river also takes mention in the old Vedas and Puranas where it is called by the names of Proshni and Iravati. The River Ravi has a special and

unbreakable attachment with the Sikh religion as its founder, Guru Nanak Dev Ji, was born in Nankana Sahib, which was fed by this river. About this event Bhai Gurdas Ji says, “The truthful Guru Nanak appeared (and) the dust and fog cleared to give light”.

Guru Nanak Sahib settled down at a place later named by him as Kartarpur city (now in Pakistan) which was founded by him in 1522CE and spent the rest of his life there (1522-1539CE). Guru Nanak Ji had his daily “ashnan” at the Ravi. There used to be a daily Kirtan while the institution of Langar (free kitchen) was also introduced. Knowing that the end was drawing near, Guru Nanak Sahib, after testing his two sons and some followers, installed Bhai Lehna ji (Guru Angad Sahib) as the Second Nanak at this place in 1539CE, and after a few days passed into Sachkhand on 22ndSeptember.

This is the same river with whose waters the Sarover (Holy Pond) of Harminder Sahib in Amritsar used to be filled. There is also the 'command' in Sri Guru Granth Sahib to take ashnan in its waters, “Ram Das Sarover nahatay, subutray paap kamatay” (Ram Das takes bath in Sarover, all his sins get washed.)

Guru Nanak Dev Ji after completing his fourth divine journey resided in the village Pakhoki Randhawa. In JanamSakhi of Bhai Bala Ji it is recorded as, “Then Guru Nanak Ji came to the bank of river Ravi and entered Pakhoki Randhawa”. This was the ancestral village of the in-laws of the Guru Ji. His father-in-law, Baba Mool Chand Chawita Khatri was the resident of this village before the founding of Batala. Kahn Singh Nabha writes about the village Pakhoki Randhawa as, “In the district of Gurdaspur, three kohs (roughly miles) away from Dera Nanak across the Ravi, it is a village”.It means that Gurdwara Darbar Sahib is three miles across the Ravi from this village while the Punjab Kosh writes about Kartarpur thus: “Kartarpur: This historic town, situated on the boundary of Pakistan and India, in Shakargarh Tehsil (in Pakistani Punjab, now in the region of Narowal district) was founded by Guru Nanak Ji in sammit 1509”.Telling about this town historian Bootay Shah writes, “The Dera of Baba Nanak is near the village on the Ghat of the River. Its building is very beautiful and is embellished with gold and lapis lazuli spending a handsome amount.It is a place of sacred visit for the Sikhs”.Bootay Shah also mentions here of some other Ghats located not far from here. He says, “The ghat of Peehanadi (Beas River) of Veerowalis some 18 koh (miles) towards east while Kukran Wala Ghat on the Ravi some 15 koh towards north. From here start the limits of Majha”.

The above-mentioned references would make it clear that on the opposite side of the village Pakhoki Randhawa, across the Ravi the town of Kartarpur was founded by Guru Nanak Dev Ji himself. There was a Ghat on the Ravi for taking the routes to Pakhoki and other villages and towns across the river. This Ghat was also founded by the Guru along with the town of Kartarpur facilitating the crossing of the river or establishing an 'ashnan' (bathing place). There is recorded in the JanamSakhi of BhaiBala Ji: “One day Sri Guru Ji (Baba Nanak) was sitting on the bank of the River Ravi while Guru Sri Angad Ji was also sitting with him. The night was still left for one-and-a-half pahar (about 4 ½ hours) that Sri Guru Ji had his ashnan (bath) and start putting on his clothes and started reciting hymns of God……..”At another place it is also mentioned as, “It is about one night that Sri Guru Ji went to take bath (ashnan) at the Ravi. It was a very cold night in the month of Poh(12th month of lunar Hindu calendar, starting on 15th December), it was raining and there was a heavy storm. Angad came out after having his bath when Sri Guru went into the water (of Ravi) and started “Patth” (recitation – of holy hymns)”.The purpose of giving these quotations is to bring home the fact that Sri Guru Nanak Ji and Sri Guru Angad Ji blessed this Ghat on the River Ravi, whichaction of the Great religious men turned it into a sacred place for yatra of the Sikh community and undertaking ashnan. The first Patshah (King, referring to Guru Nanak Ji) and second Patshah (Guru Angad Ji) and other Sangats (the Sikh nation) used to cross the river from this very Ghat. This was a common practice for 18 years, during the life of Guru NanakJi. From the founding of the town of Kartarpur Sahib till the Sat Guru's last moment when he met Jotijot (died) and for many years after that this Ghat remained the main and sacred route. Then the town founded by the Sat Guru met with its fateful destiny against the fearful waves of the Ravi when it was in exceptional spate and, along with the buildings of Kartarpur Sahib, the physical remains of the Ghat also disappeared. Bhai Kahn Singh Nabha writes about this as: “In tehsil Shakargarh of the district of Gurdaspur (now Narowal in Pakistan) the town founded by Sat Guru Nanak Ji in Sammit 1561, he settled in sammit 1579 after journeying various countries of the world and propagating the religion of Sikhism”.

About the same event, BhaiGurdas Ji says:

“The Guru came to Kartarpur completing (his) religious journeys. (He then) put on his worldly clothes, sitting on the cot he settled down here ever after”. (Dwara)

Bhai Kahn Singh Nabhain his MahanKosh writes about the founding of the town of Kartarpur Sahib by the Sat Guru Nanak Ji himself while the Dera Nanak, across the river, was established much after he transformed tojotijot, by others. He tells as: "In founding this (Kartarpur Sahib) town the efforts of BhaiDawa and Dooni Chand (Karori Mal) were included, who on founding the town for Sat Gur, built DharamSala. In this very town Sri Guru Nanak Ji left this world in Sammit 1596 (1539 CE). Kartarpur had been threatened by the Ravi for a long time and after its annihilation the town now was founded is seen as Dera Baba Nanak (Dera Nanak). This (latter) town was founded by Baba Sri Chand and Lakhi Das. At this place the Smadh (last resting place) was also built anew".

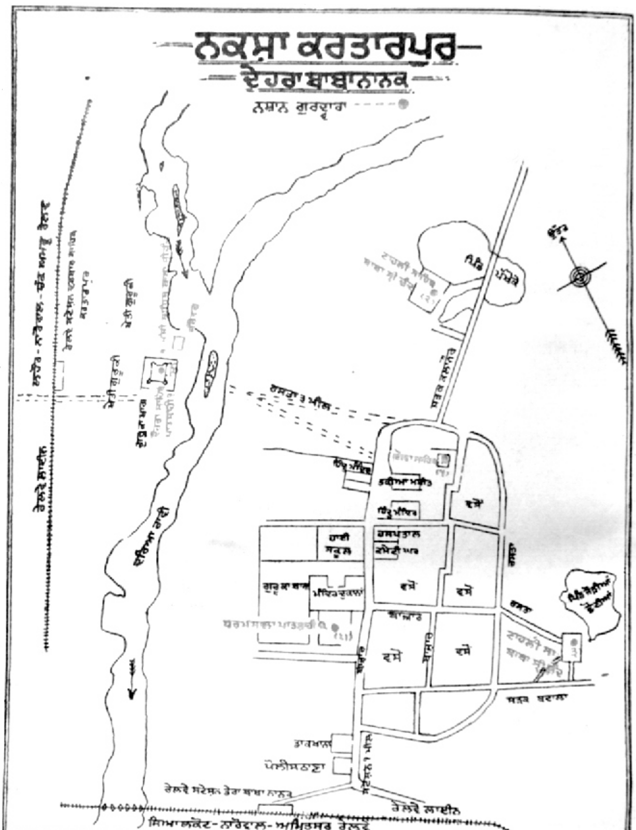

There is also another point that should be kept in mind that the town of Dera Baba Nanak founded by Baba Sri Chand and Lakhi Das is served by the Amritsar's Railway Station Virkan Dera Baba Nanak. Before the partition of

Punjab in 1947 this section of the railway was known as Sialkot-Narowal-Amritsar railway line but the railway station that served Darbar Sahib Kartarpur Sahib was known by this very name while the railway section was Lahore-Narowal-ChackAmru railway line.It means that the town established by Sri Guru Nanak Ji is Kartarpur Sahib, which is situated on the right bank of the River Ravi while the Dera Baba Nanak, not founded by the Sat Guru, and the village of PakhokiRandhawa are on the other side of the same river. The fact thus also gets proved that here was the sacred Ghat, which was used for crossing the river to the other side and also for bathing (ashnan) etc. (Please see map reproduced from Mahan Kosh-1932 edition, page 302).

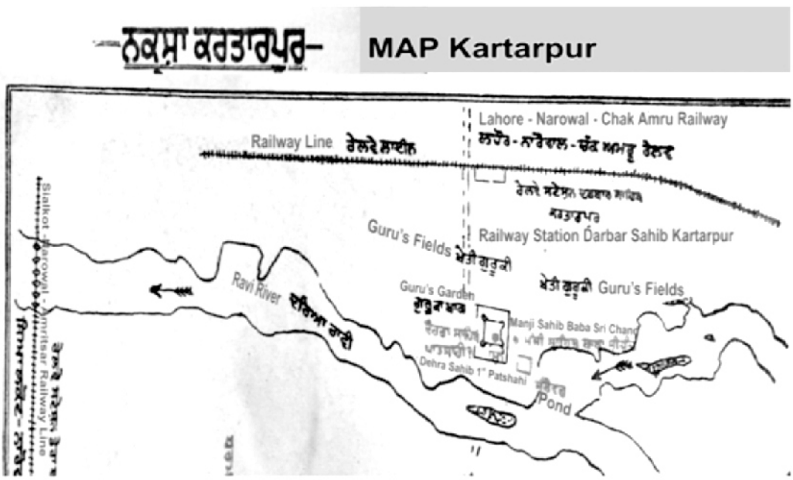

Reference: Mahan Kosh, Sardar Kahn Singh Nabha, 1933, Page 305

Winding up the discussion and summarizing the facts it may be said that Baba Guru Nanak Ji founded a town on the bank of the River Ravi and named it Kartarpur. In this town he settled down after his fourth religious journey (ChothiUdasi) and it was here that hedid farming for 18 year. It is the same place where he turned the Second Patshah from Lehna to Guru Angad. It is the place from where he visited the other side of the river by crossing the Ravi from the Ghat where he also had his 'ashnan' and that which thus came to become a Sacred Ghat known as Nanak Ghat or Nanak Ghat. The fact is also corroborated through the traditional means as the very old persons tell that their fathers and grand-fathers often narrated that they had heard of Nanak Ghat on the River Ravi from their forefathers.

As we do not find any definite evidence to the exact location or the construction style and design of Nanak Ghat, we can only make an attempt

of its hypothetical recreation, which is given herewith. However, the exercise could bear fruit if some test trenches are affected on the site and archaeologist's spade is given the task to reach a conclusive result. It may also be borne in mind that in the last about five hundred years not only the Ravi has changed its courses and left huge tracts of sand piled almost all along, a real enthusiastic archaeological probe, perhaps with religious eagerness, would be required to bring home the true results. At the moment we can only cross our fingers for the same.

Hypothetical Reconstruction of Nanak Ghat
Site Plan for the Nanak Ghat, Kartarpur Sahib

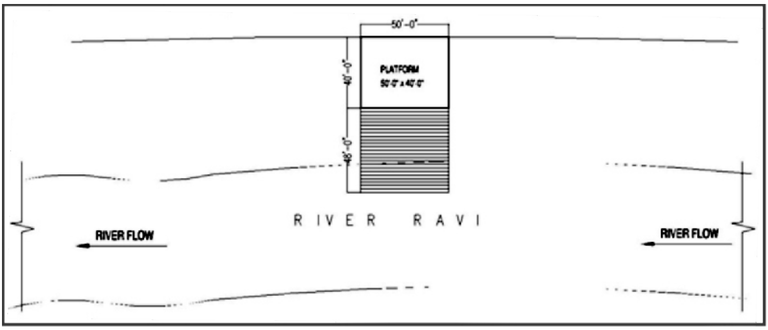

Nanakghat, Kartarpur Sahib

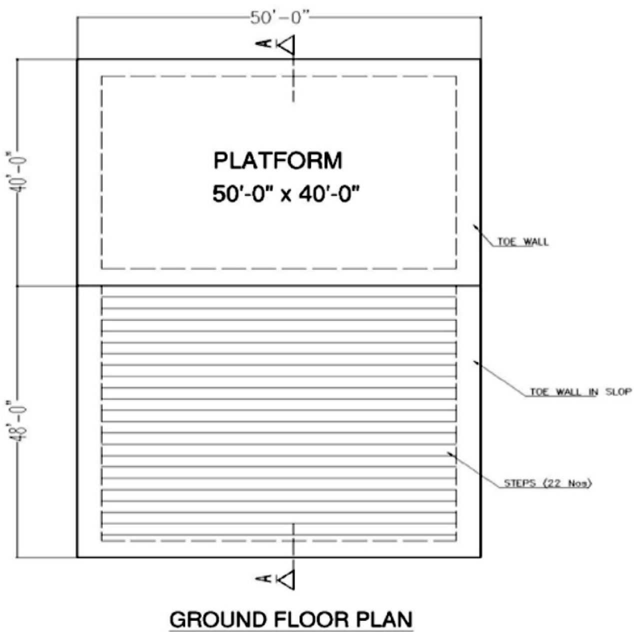

The Nanak Ghat, Kartarpur Sahib

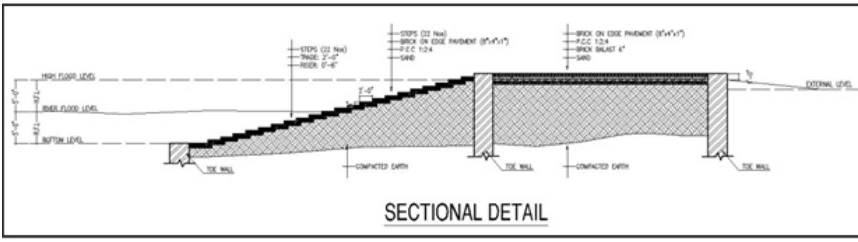

Nanak Ghat, Kartarpur Sahib

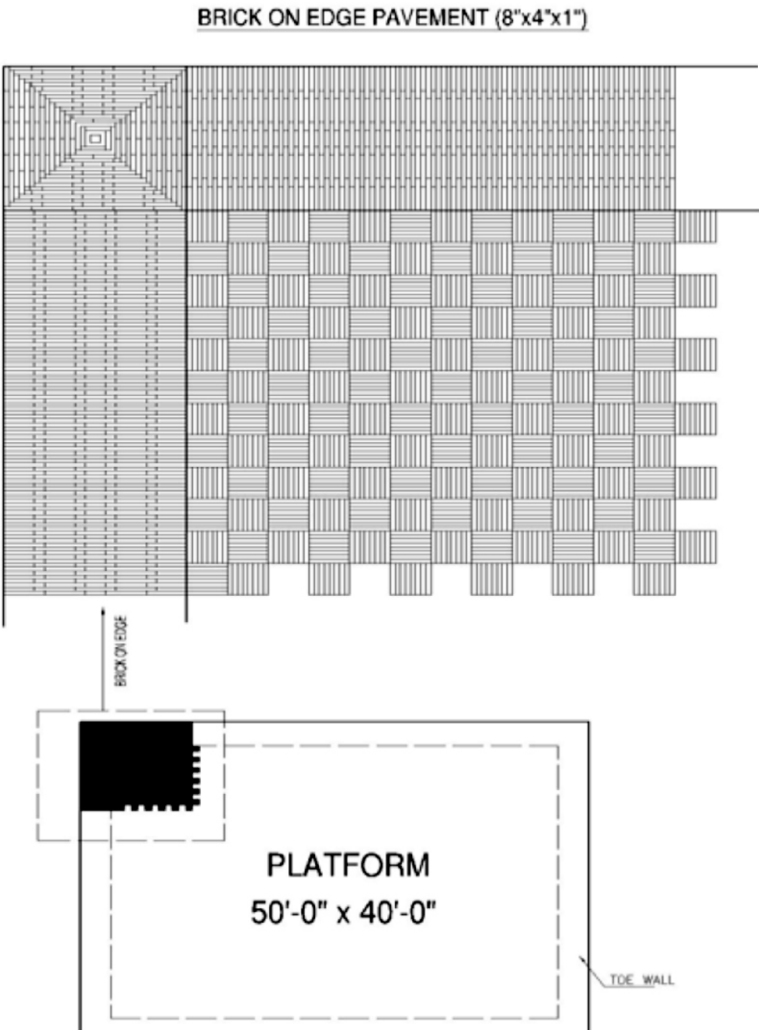

References :

- Ferozullughaat: English-Urdu, Ferozsons Publishers;
- Khan, Sardar Muhammad: Punjabi-Urdu Dictionary, Sachal Studio, Pakistan Punjabi Adabi Board;
- Nabha, Bhai Kahn Singh: Mahan Kosh, 5th Edition 1990, BhashaVibhag Punjab, India:;
- Shah, Bootay: Punjab di JughrafiaeeTawarikh, Lahore-2000;
- Wheeler, Sir Mortimer – The Indus Valley Civilization (Reprint) - 1997-Lahore;
- Various District Gazetteers of Punjab, Reprinted by Sang-e-Meel Publications, Lahore;
- Personal Communications with old people of Kartarpur Sahib, Narowal and Zafarwal.

Help of Iqbal Qaisar in verifying certain references is acknowledged with thanks.

Faisal Arshad Butt
(M.Phil- Communication
& Development Studies)
Ph.D Scholar at University
of Gujrat, Pakistan.

Role of Guru Nanak Dev Ji's baani in enhancing values among the youth

Gunwant Kaur Brar (Dr.)

We live in such a time when established beliefs, practices and values are being challenged. Confusion, uncertainty, doubt and complexity are destabilizing the values of man at every point of life and at all the places of inhabitation of human beings. The erosion of values in youth is one of the major concerns of today's society. Old foundations and believes are breaking and new ones haven't found their roots yet. Albert Einstein found values to be more important for a man rather than success:

"Try not to become a man of success. Rather become a man of value."

Thus, there is nothing important for a human being than the values of the life. Values are learnt from family, parents, environment etc. Even education is given to inculcate values among the children and the youth.

The aim of education is the knowledge, not of facts, but of values.

- William S. Burroughs

The youth today is at its wit's end caught up in the race of materialism. They are dubious in their thoughts, views and actions. They are caught in the rat race of being a successful man by whatever means. They do not ever think that whether their actions, their thoughts, their values are right or not, whether they are moving on the right and acceptable path of life or not. They just want to become rich, successful and known by hook or crook.

The human race is desperately in need of learning values to tide over the frustrations let loose by industrialism, wars, race for materialism etc. Education is to play the vital role acting as the reflector of values on one hand, and the conservative role of conservator of values on the other hand. It aims at producing a good human being who is kind, noble and just. Unless the child is acquainted with the values approved by the community and held in high esteem by the social environment, i.e. the 'culture', the task of education would remain incomplete. Education must be familiar with and should have an insight into the values accepted by the society which is under the influence of its philosophy, religion and religious scriptures. If the old order changes yielding place to a new one, even then the old values are not lost. They remain etched in the minds of people and keep on guiding them throughout their lives.

We will discuss further that how Guru Nanak Dev ji'sbaani does play the role of enhancing values among the youth.

The whole Gurbani contains the message of 'developing values' in human life. Gurbani gives the message of living a truthful life and living a life full of values. In modern era, people are suffering from the loss of ethical and cultural values. We have lost feelings of stability and contentment. Many people are living with growing feelings of fear, anxiety and insecurity. Many people are also living with a feeling of alienation and emptiness in their lives. This phenomenon is the result of an unbalance created by the materialistic thinking which emphasized on the material aspect of life, but ignored the spiritual aspect of life. Gurbani in Guru Granth Sahib Ji is the finest measure to deal with such complexities of life, leading us towards a well-built moral and ethical social being.

In Guru Nanak baani the tradition of values is material, intellectual, spiritual and moral in nature. Guru Nanak Dev Ji preaches many values like love, patience, courage, restraint, earning an honest living, meditating on God's name, sharing with others, caring for others etc. through Gurbani.

What are values?

The quest for values and their attainment is very important for living a fruitful life. There is an innate necessity in human beings to participate in the process of value realization. That is why consciously or unconsciously value concepts, their judgement and discrimination feature prominently in our life.

Value means something that is precious, worthwhile and dear and hence one is ready to fight for it and sacrifice anything for it. In other words, values are a set of preferred standards of behaviour.Our whole life is spent in learning values and inculcating them in our lives. Values are the basis of human life and they are very much necessary for character making.

Main baanis of Guru Nanak Dev ji:

Guru Nanak Dev ji wrote 974 hymns. His hymns were included in Adi Granth by Guru Arjan Dev ji. His main banis are:

Japji Sahib, Aasa Di Waar, SidhGosht, DakhaniOankar, Barahmaha, Patti, Anjulia etc.

Teachings:

Guru Nanak Dev ji gave 3 tenets to Sikhs:

1. **Kirat Karo *i.e.* earning a living honestly:** Wealth and material possessions acquired through dishonest ways are sinful, illegimate and unjust. It will lead to an unequitable society. Therefore, such things should not be allowed.

2. **Naam Japo *i.e.* meditating on God's name:** Meditating on God's name is necessary for the purpose of purifying and uplifting the soul to the full realization of its true potentiality and essence and for meeting the God.

3. **Vaand Shako *i.e.* sharing with others, those who are in need:** Even if an individual acquires wealth through legitimate ways, it must not be reserved by him for his self-centered and exclusive enjoyment. The whole community is morally entitled to the fruits of such labour on the ground that no individual is spiritually complete unless he considers himself a part of the society as a whole.

Guru Nanak Dev ji considered all human beings equal and even men and women equal. He was against fasting, idol worship, superstitions etc. He was against tyrants who took away rights of others. He raised his voice against the tyrannical authorities of that time and even called the Mughal emperor Babur a 'jabar' i.e. a tyrant. He told him to fear the God and not to commit injustices on people:

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ॥

Guru ji preached many values like love, patience, courage, restraint etc. through Gurbani. He urged the mankind to adopt a life of religion, a life of nearness to and awareness of God and a life of ethical conduct and social service.

Ethics and moral values:

Guru Nanak Dev Ji rejected those traditions and practices which divided human beings into different classes or which inversed the status of 'human being'. According to Guru ji, the purpose of human being is to become a moral enlightened-being who focuses only on Truth i.e. God. Human being hasn't come into this world to get involved in materialism or to grab the worldly-power at the cost of others or to seek comfort in some mythical heaven. Rather, he has come here to serve humanity and to get it rid from the evils it has got entangled into.

Baldev Singh in his research 'Nankian Philosophy' says that Tirlochan Singh in his book 'Guru Nanak's Religion: A Comparative Study of **Religions in Guru Nanak:**

His Life,Time and Teachings' has listed following values which are reflected in the Gurbani of Guru Granth Sahib:

1. Truthful living, contentment, reflection.
2. Compassion, righteousness, charity.
3. Faith, tolerance, restraint.

4. Forgiveness, humility, service.
5. Love, knowledge, hard work.

The world is fettered by the five drives or instincts (kaam, krodh, lobh, moh, hankaar) i.e. lust, anger, greed, attachment and pride. Human being can only come out of these chains when he has got control on these instincts. If these instincts are not controlled then they not only lead to the destruction of only one particular human being but all others around him. Thus, control on these instincts is necessary.

According to Guru Nanak Dev ji, salvation is not attaining some heaven but emancipation from the corrupting influence of the world, poverty, ignorance, falsehood and political, religious and economic subjugation and exploitation. An ethical and moral life means enlightenment and creative activism that makes our society better.

We will now discuss all the virtues listed above one by one.

1. Truthful living:

One may go on speaking truth, giving sermons on truth, reading and writing books on truth etc., but all this is not useful if one does not live a truthful life.

Only a person having a truthful life can be called a human being in the real sense. Such a person will be able to understand others, their difficulties and their problems.

Guru Nanak Dev ji has defined such a life at various points in his baani:

ਸਚਹੁ ਓਰੈ ਸਭੁ ਕੋ ਉ ਪਰਿ ਸਚੁ ਆਚਾਰੁ॥

Truth is the utmost important thing as nothing is above the truth. Truth is higher than everything but higher than it is the truthful living.

Guru ji even tells us that how can we become truthful, how can we live a truthful life:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥
ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

2. Compassion (Santokh):

Compassion is the root of human values. It is the deep awareness of the suffering of another accompanied by the wish to relieve it. It is not just an emotional response, but a firm commitment based on reason. Humanity cannot survive without compassion. It is sympathetic pity and concern for the sufferings and misfortune of others.

Guru Nanak Dev ji has defined compassion at various points in his baani and has told human beings to make this virtue, a part of their personalities. He says only that person can be called a religious who has compassion for others in his heart:

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ॥
ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਤਿ॥

The mythical bull is Dharma, the son of compassion; this is what patiently holds the earth in its place.

ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ॥
ਏਹੁ ਜਨੇਊ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ॥

Make compassion the cotton, contentment the thread, modesty the knot and truth the twist. This is the sacred thread of the soul; if you have it, then go ahead and put it on me.

3. Tolerance (Sabar):

Tolerance is a fair and permissive attitude towards those whose opinions, practices, race, religion, nationality, etc., differ from one's own. Sikhism is the religion that has taught tolerance right from the times of Guru Nanak Dev ji. If we are not able to bear with others, then how can we call ourselves religious? We will only tolerate others and their viewpoints when we consider them equal to us; when we consider them children of God.

Guru Nanak Dev ji has talked about this virtue in his baani:

ਸਿਦਕੁ ਸਬੂਰੀ ਸਾਦਿਕਾ ਸਬਰੁ ਤੋਸਾ ਮਲਾਇਕਾਂ॥
ਦੀਦਾਰੁ ਪੂਰੇ ਪਾਇਸਾ ਥਾਉ ਨਾਹੀ ਖਾਇਕਾ॥2॥

Faith, contentment and tolerance are the food and provisions of the angels. They obtain the Perfect Vision of the Lord, while those who gossip find no place of rest.

4. Restraint (Sanjam):

Restraint is the ability of controlling one's impulses and passions. This virtue is also known as self-control. It means to keep yourself reserved and not to give yourself to your unwanted or illegal wishes.

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਹੋਹਿ ਜਬ ਰਾਖੇ ਕਮਲੁ ਬਿਗਸੈ ਮਧੁ ਆਸ੍ਰਮਾਈ॥

When chanting, austere meditation and self-discipline become your protectors, then the lotus blossoms forth, and the honey trickles out.

ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਗੁਣ ਸੰਜਮੁ ਨਾਹੀ ਜਨਮਿ ਮਰਹੁਗੇ ਝੂਠੇ॥

You have no wisdom at all, no meditation, no virtue or self-discipline; in falsehood, you are caught in the cycle of birth and death.

5. Humility (Seel):

Humility is the state of being humble i.e. not being arrogant but modest. It is the virtue of being free from vanity, egotism, boastfulness, or great pretensions. A humble person shows decency in behaviour, speech, dress etc.

Humility occupies a central place in Sikhism and thus has been talked about a lot in the Gurbani. According to Guru Nanak Dev ji, the supreme purpose of human life is to reconnect with God, however, egotism is the biggest barrier in doing this. Using the guru's teaching and remembrance of 'naam' (the divine Word) leads to the end of egotism. The immediate fruit of humility is intuitive peace and pleasure. The God-conscious being is steeped in humility and does not think about hurting others in any way. Guru Nanak Dev ji says in his baani:

ਸਰਮ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲੁ ਰੋਜਾ ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ॥

Make modesty your circumcision, and good conduct your fast. In this way, you shall be a true Muslim.

ਜਤੁ ਸਤੁ ਸੰਜਮੁ ਸੀਲੁ ਨ ਰਾਖਿਆ ਪ੍ਰੇਤ ਪਿੰਜਰ ਮਹਿ ਕਾਸਟੁ ਭਇਆ॥

You do not practice truth, abstinence, self-discipline or humility; the ghost within your skeleton has turned to dry wood.

6. Forgiveness (Khima):

Forgiveness is the act of pardoning. It is the act of forgetting something wrong done or aid to you by someone and moving on with the life. The person who forgives some offender lets go of negative emotions such as taking revenge etc.

According to Bernard Meltzer, "When you forgive, you in no way change the past – but you sure do change the future."

In Gurbani it has been said that forgiveness is as necessary to life as the food we eat and the air we breathe. It is also said at one place that where there is forgiveness, there is God. Guru Nanak Dev ji also talks about forgiveness in his baani:

ਖਿਮਾ ਧੀਰਜੁ ਕਰਿ ਗਊ ਲਵੇਰੀ ਸਹਜੇ ਬਛਰਾਖੀ ਰੁਪੀਐ॥

Let forgiveness and patience be my milk-cows, and let the calf of my mind intuitively drink in this milk.

7. Service:

Service means an act of helpful activity or helping someone; providing aid to someone. Service is the virtue that leads us to give to others and that act of giving is to the best of ourselves and our talents for the good of others.

In Sikhism, 'seva' i.e. selfless service is considered to be the highest virtue as adopting this virtue and performing it leads to embracing of all other virtues one by one. So the whole Gurbani is filled with the message of doing service to humanity. Serving humanity means serving the God.

Guru Nanak Dev ji says:

ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਸੇਵ ਕਮਾਈਐ॥
ਤਾ ਦਰਗਹ ਬੈਸਣੁ ਪਾਈਐ॥

In the midst of this world, do seva, And you shall be given a place of honor in the Court of the Lord.

8. Love (Prem/Preet):

Without love human being is like a stone that has no feelings. Love is that feeling which binds different human beings into one thread. Without love, our hearts would be cold, our souls hollow and our lives would be empty and without purpose. Without love, our hearts would be cold, our souls hollow and our lives would be empty and without purpose.

Sikhism promotes love for humanity and love for God. Guru Nanak Dev ji says in his baani:

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮੇਲੀ ਭੈ ਵ ਸੀ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰੇਮੁ ਸਖਾਇ॥

The True Guru has led me to meet Him, and now I dwell in the Fear of God. O Nanak, His Love is always with me.

ਮਿਲਿਆ ਹੋਇ ਨ ਵਿਛੁੜੈ ਜਿਸੁ ਅੰਤਰਿ ਜੋਤਿ ਅਪਾਰ॥
ਸਚੈ ਆਸਣਿ ਸਚਿ ਰਹੈ ਸਚੈ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਰ॥4॥

One whose heart is filled with His Infinite Light meets with Him, and shall never again be separated from Him. True is his position; he abides in Truth, with love and affection for the True One.

ਮਨ ਰੇ ਰਾਮ ਜਪਹੁ ਸੁਖੁ ਹੋਇ॥
ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰੇ ਮੁਨ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਮਿਲੈ ਰੰਗੁ ਹੋਇ॥1॥ਰਹਾਉ॥

O mind, meditate on the Lord, and find peace. Without the Guru, love is not found. United with the Shabad, happiness is found.

Conclusion:

These are the virtues about which Guru Nanak Dev ji talks about in his baani. He says that whether we adopt vices or virtues, they are not adopted by merely saying something; but they come within us by the type of actions we perform day and night.

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ॥
ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ॥
ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ॥

Virtue and vice do not come by mere words; Actions repeated, over and over again, are engraved on the soul. You shall harvest what you plant. O Nanak, by the Hukam of God's Command, we come and go in reincarnation.

So we need to think on these issues and imbibe these values in us if we want to become a real human being as without these values we are not entitled to be called a human being. Assimilation of values is necessary for the world to be in peace and prosperity. We have already seen lots of wars and battles. We cannot afford IIIrd World War. So the lesson of the values taught by Guru Nanak Dev ji should be taught to all and these values should be assimilated by everyone for the sake of humanity.

References :

- Singh, Narain (N.B.): Guru Nanak Dev'sView Of Life, Amplified.(pp.-463, 483-484)
- Ray, Niharranjan (N.B.): The Age And Social Message Of Guru Nanak. In K.R. Srinivasa Iyengar (Ed.). Guru Nanak – A Homage (pp. - 60) New Delhi, Sahitya Akademi.
- Seshadri, K. (N.B.): The Philosophy Of Guru Nanak. In K.R. Srinivasa Iyengar (Ed.). Guru Nanak – A Homage (pp.-129)New Delhi, Sahitya Akademi.
- Talib, Gurbachan Singh (N.B.): A Perspective On Guru Nanak's Teaching. In K.R. Srinivasa Iyengar (Ed.). Guru Nanak – A Homage (pp.-138,139,140,141-142) New Delhi, Sahitya Akademi.
- Singh, Fauja. (N.B.): Guru Nanak And The Social Problem. In Harbans Singh (Ed.) Perspectives On Guru Nanak – Seminar Papers (pp.-145)Publication Bureau, Punjabi University, Patiala
- Singh, Sohan. (N.B.): Ethical Aspects Of Guru Nanak's Thought. In Harbans Singh (Ed.) Perspectives On Guru Nanak – Seminar Papers

(pp.-155)Publication Bureau, Punjabi University, Patiala

- Karam, J.J. (N.B.): Guru Nanak And His Message. InHarbans Singh (Ed.) Perspectives On Guru Nanak – Seminar Papers (pp.-318)Publication Bureau, Punjabi University, Patiala
- Singh, Bhag (N.B.): Guru Nanak'sPractical Philosophy Of Life.InHarbans Singh (Ed.) Perspectives On Guru Nanak – Seminar Papers (pp.-411)Publication Bureau, Punjabi University, Patiala
- Talib, Gurbachan Singh. (N.B.): A Study Of Guru Nanak's Teaching In Relation To The Indian Spiritual Tradition. In Gurbachan Singh Talib (Ed.)Guru Nanak Commemorative Volume (pp.-173)Publication Bureau, Punjabi University, Patiala
- Bedi, Harminder Singh. (N.B.): The Moral Code in Gurbani
- Singh, Sirdar Kapur. (N.B.):Brief Life – Sketch And Teachings. In Madanjit Kaur and Piar Singh (Ed.) Selected Works Of Sirdar KapurSingh : Guru Nanak's Life And Thoughts (pp.-39) Guru Nanak Dev University, Amritsar
- Singh, Baldev. (N.B.):Nankian Philosophy (Gurmat) – The Path of Enlightenment.
- Singh, Jodh. (N.B.):Guru Nanak and Indian Religious Thought. (pp.-84)
- Singh, Mewa. (2011).Religion and History of the Sikhs 1469-2010. (pp.- 181-182)
- Demartini, Dr. John. (2014): The Demartini Value Determination Process
- Singh, T. (2014, April): Sahaj vs. Restlessness
- Oxford Dictionary (N.B.)
- Cambridge Dictionary (N.B.)
- Merriam-Webster Dictionary (N.B.)

WEB LINKS:

en.wikipedia.org
www.oxforddictionaries.com

Gunwant Kaur Brar (Dr.)

Asst. Prof.
Shivalik Institute of Education
& Research, Mohali

Guru Nanak's social contemplation and gender equality

Harvinder Kaur (Dr.)
Ms. Gurmeet Kaur

Introduction

The position of women in a society reflects the standard of its civilization (Singh D, 1993). The women in India in the pre-Muslim period, no doubt, were dependent and protected by men but enjoyed an honorable status. However, a need to protect them from foreign invaders during the medieval period underprivileged their position and it gradually ebbed as an instrument. Muslim women and upper Hindu women were mainly confined to domestic activities and they were neither allowed to go outside nor to participate in the economic activities. Guru Nanak Ji preached people to establish the society in which equality, fraternity and freedom could be established in the real sense. Guru Ji (1469-1539) along with the spiritual guidance prompted people towards a progressive societal structure. Various other social plights like infanticide, son preference, early marriage, abduction, insecurity, purdah, Sati and dowry system prevailing at that time made Guru Ji to contemplate about the reforms on these fronts of social discrimination and to raise the status of women.So, Guru Nanak's teachings which contained the idea of equality of men and women played an important role and made peoplethink about the gender equality. This was a great Miracle of the world of religion to raise the voice against such discrimination and recognizing the importance of woman, a vital creation of God. Importantly, in the hymns Guru Ji presented Himself as woman and God as Husband, the gesture is in itself a due respect to the womanhood. Following the path of the first Guru, other Guru Sahibs and Banikars also showed the symbolism of women for themselves and protected the higher social standing of women from various respects in their hymns. So, in this paper an attempt has been made to explore Guru Ji's views about gender equality and present position of Punjab's women with respect to various social indicators and employment. The main objectives of this study are as follows:

- to study the social, economic and political status of women at the mediaeval time period and Guru Ji's teachings to reform the system; and
- to analyze the situation of women and Relevance of Guru Ji's teachings to bring complete gender equality even today in the present Punjab.

Social Status of Women

Guru Nanak incorporated the importance of new social and moral values, customs and institutions in the societal structure. He enlightened the people that the inequalities in a society can be uprooted and reformed if a pious, religious and doctrine of fairness is followed by the society. So, Guru Ji tried to raise the status of woman as an independent social entity who can play a very crucial role in the development of the society. Thus, in order to make women strong-willed and regain their lost honorGuru Ji created a new path with a new social orderforIndian society.

Guru Nanak recited the hymn which described the condition of women at that time:

ਰੰਨਾ ਹੋਈਆ ਬੋਧੀਆ ਪੁਰਸ ਹੋਏ ਸਈਆਦ॥ ਸੀਲੁ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜ ਅਹਾਜੁ॥

(SGGS pp. 1242)

and translated as"The women have become submissive; men have become hunters. Humility, self-control and purity have run away; people eat the uneatable, forbidden food". (Singh K, 2012)

Female infanticide was one of the cruelest practices favored at that time due to some reasons such as son preference, abduction of women and dowry. The main function of a woman was believed only to bring forth a male child to get honor in the family and the society. Since then, son has always been preferred by majority. So, the son preference can be considered as a main reason for the discrimination against girl child which was also observed by Guru Nanak Sahib: ਮਾਇ ਬਾਪ ਕੋ ਬੇਟਾ ਨੀ ਕਾ ਸਸੁਰੈ ਚਤੁਰੁ ਜਵਾਈ॥ ਬਾਲ ਕੰਨਿਆ ਕੌ ਬਾਪੁ ਪਿਆਰਾ ਭਾਈ ਕੌ ਅਤਿ ਭਾਈ॥ (SGGS: 596) meaning thereby "The parents adore their son, In-laws love their intelligent son-in-law; Younger girl needs affection from her father while brother regards his brother". Ultimately, it was only the male who had been getting affection and respect in all relationships.

Girl child marriage system prevailing at that time was also condemned by Guru Ji as they got married in such an early age of even 6 to 8 years due to which they were affected physically as well as mentally. This has become the custom of those days due to the huge prevalence of insecurity and social upheavals followed by Muslim expedition and loot;plunder and massacre (Singh D, 1993). Guru Nanak provided reference of innocent brideswho got married long before they could understand the meaning of rights and duties of a married woman. Young and beautiful women were often taken away by

the powerful rulers (Singh D, 1993) and evaders. Guru NanakJi revealed the situation of that time of abduction of women by the raiders in Babar Bani.

With the passage of time, no doubt, female infanticide has reduced but the technological revolution has given birth to the new form of crime against women i.e. female foeticide where many girls are still being killed by their parents before their birth. The incidents ofdowry deaths, rapes, domestic violence, kidnapping, abduction and honor killings are blot on the modern society too.

The status with respect to the son preference by our society has not been changed so far rather it has increased. It is directly revealed through lowerfemale child sex ratio per thousand male children in India which was 914 in 2011 and has rather declined from 976 in 1971. But, Punjab has the worst situation with this respect as it is positioned very low at 26th rank among the Indian States and the female child sex ratiohas declined from 901 in 1961 to 846 in 2011. So, there is a need for Punjab's society to remind the teachings of Guru Nanak Ji and give equal preference to male as well as female child.

While analyzing the status with respect to girl child marriage, it is declined to a large extent but the data in the Report related to "A Statistical Analysis to Child Marriage in India", reveals that 51.6 lakh girls got married before their legal age (18 years). Among the states, Rajasthan is the only state that reported the highest percentage of girls as well as boys who got married before their legal age. However, in Punjab too, still 4.2 percent girls in the lower agei.e. the group of 10-17 years got married. So, there is an ample need to think deeper about the Guru's teachings so as to reform the economy on the social as well as economic fronts.

Veiling was also most preferred practiced in India since the ages among the married and rich Aryan and Muslims. However, the upper Hindu women had also to wear itto save their honor as well as to maintain their purity from the invaders (Chopra, 1955). Nonetheless, un-married girls, poor and rural women did not wear any shrouds or veil as they did not confine themselves to their homes (Ojha,1975). So, it is clear that common women enjoyed the freedom while the upper class women folk had to live under the restrictions. Guru Sahib criticized such a system of veil which deprived the freedom of woman in the society.Since, first and third Guru Ji had preached against the purdah, the women of Sikh society generally discarded it and moved freely without a veil (Chawla,1979). However, several women in some other Indian states still practice this custom.

One another most awful custom was that of Sati among upper castes at that time. In this custom, the widow had to burn herself on the funeral pyre of her husband or on a separate pyre soon after his death. This pitiable practice was performed to preserve the caste system among the upper society, to save women's honor from the abduction from invaders to maintain the superiority of masculine world and clear the burden of in-laws after the death of her husband (Mayell, J.S, 2012). So, this shows that the social life of a widow was very deplorable. Following the first Guru Ji's teaching about raising the standard of women, Guru Amar Das Ji guiding people to stop this practice recited a hymn: ਸਤੀਅ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀ ਅਨਿ ਜੋ ਮੜਿਆ ਲਗਿ ਜਲੰਨਿ॥ ਨਾਨਕ ਸਤੀਆ ਜਾਣੀਅ ਨਿਜਿ ਬਿਰਹੇ ਚੋਟਿ ਮਰੰਨਿ॥ (SGGS: 787)“Do not call them 'Sati', who burn themselves along with their husbands' corpses. O Nanak, they alone are known as 'sati', who die from the shock of separation”. (Singh K, 2012)

Hence, Guru Ji made huge contribution and forbidden people from such a heinous crime.But even in the twenty-first century in some parts of India the instances of Sati could be seen for examplein Madhya Pradesh (2002), Uttar Pradesh (2006) and Chattisgarh (2008) one case in each state has took place. So, the national government has made some amendments in the Anti-Sati Law (2008) and it is recommended that coercing a woman to commit Sati be made a non-bail able offence (Ahmad, N, 2009).

Education and Employment Status of women

Wider gender parity in education among the Sikh society is also the result of Guru Ji's teachings. The educational philosophy of Guru Nanak is not only the strength to visualize transcendent but also seeks to realize "it through the whole gamut of education and human conduct" (Khosla, 1982). Realism and humanism are the mainstays ofthe educational philosophy of Guru Ji. The quotes of Guru Nanak 'VidyaVicharita Parupkari (SGGS, pp.356) shows that such education is valuable which is applied for the wellbeing of the society (Bhullar, 2016). But during that time period, common women had excluded to get education; however, the women from rich families had been getting some sort of education. Women were mainly confined to the domestic chores whereas men pursued higher education (Ramu, 1972). So, to bring the gender equality in education, Bhai Gurdas Ji referred to the concept of 'Dharamshala' initiated at that time where the male as well as females could come, recite and learn Gurbani without any discrimination. This stride of Baba Nanak had also worked in another way

to make women free from wearing veil or purdah. Not only this, the evolution of Gurmukhi by the second Guru was also found to be remarkable achievement which was followed by all the Sikh disciples. He promoted the learning of language and other subjects in these centres (Kaur P & A, 2014). So, women in this way got more freedom to get education. As a result, female literacy rate has quickly increased. As per Census 2011, the literacy rate at the national level is 65 percent while it is comparatively much higher (71 percent) in Punjab. Not only this, females' representation in higher education is also remarkable.

Women's participation in economic activities was very less as they were strictly confined to home and domestic chores such ascooking, fetching water, making pots and utensils, needle work, embroidery, dressing the victuals, spinning the yarn (Singh D, 1993) at that time. Besides it, only rural-poor women had been helping their husbands in outside domains. The verses of Guru Ji as `well as Bhagats and Saints clearly mentioned the daily life of a woman in the contemporary period.

ਕਹਤ ਨਾਮ ਦੇਉ ਸੁਨਹੁ ਤਿਲੋਚਨ ਬਾਲਕੁ ਪਾਲਨ ਪਾਉਢੀਅਲੇ॥
ਅਮਤਰਿ ਬਾਹਰਿ ਕਾਜ ਬਿਰੂਧੀ ਚੀਤੁ ਸੁਬਾਰਿਕ ਰਾਖੀਅਲੇ॥ (SGGS:972)

NamDev's Bani mentions, “the child is laid down in the cradle;It's mother is at work, inside and outside, but she holds her child in her thoughts.”

ਆਨੀਲੇ ਕੁੰਭੁ ਭਰਾਈ ਲੇ ਊਦਕ ਰਾਜਕੁਆਰਿ ਪੁਰੰਦਰੀਏ॥ (SGGS:972)

“The young girl in the city takes a pitcher, and fills it with water”.

ਜਿਉ ਪੁਰਖੈ ਘਰਿ ਭਗਤੀ ਨਾਰਿ ਹੈਅ ਤਿਲੋਚੈ ਭਗਤੀ ਭਾਇ॥
ਬਹੁ ਰਸ ਸਾਲਣੇ ਸਵਾਰ ਦੀ ਖਟ ਰਸ ਮੀਠੇ ਪਾਇ॥ (SGGS: 1413)

“She prepares and offers to him all sorts of sweet
delicious dishes of all flavors”. (Singh K, 2012)

The above quotes show that the role of women was mainly limited to household chores as the young girls used to fill the pitchers of water for daily use, housewives had to prepare the food for their families and taking care of their wards.

For long, thus, a huge gender disparity in economic work participation has been prevailing. However, since the mid of the twentieth century, the role of economic participation of women in the family's development, enhancement of social conditions and economic growth of the nations has been strongly recognized. As a result, the indicators like Gender

Development Index and Gender Empowerment Measures have improved showing an improvement in the status of women. Higher educational standard has increased economic participation of women. However, their household duties such as performing the domestic activities, caring and rearing of childrenremained more or less the same. Thus, they have to perform the dual activities. However, in the early times, they were mainly engaged in the primary and secondary sector but now a day, their contribution in the tertiary sector is also not less important. ButPunjab's women work participation rate has been showing a poor picture as the Female Work Participation Rate (FWPR) was extremely less as it was only 2.7 percent in 1971, 4.4 percent in 1991 and increased drastically to 19.1 percent in 2001 but further declined to 13.9 percent in 2011. The fragile status is quite visible from its lowest position amongst all other Indian States as the Punjab state occupied the third last rank with respect to the female employment in 2011 (Census, 2011).

Guru Ji, time to time noticed and mentioned such unethical practices in his teachings and ultimately guided the people about the equal status of women. As the equality of sexes emphasized by Sikhism led to the emancipation of woman (Singh G, 1965).Guru Ji according equal status to the women, remarked:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥ ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥
ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥ ਸੋ ਕਿਉਂ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥
ਭੰਡਹੁ ਹੀ ਭੰਡੁ ਊਪਜੈ ਭੰਡੈ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਭੰਡੈ ਬਾਹਰਾ ਏਕੋ ਸਚਾ ਸੋਇ॥

(SGGS:473)

Thus, the above quoted lines confirm that in the world of creation women occupy an important place in the various stages of households' development. Thus, this composition represents the importance of women in various stages of life. A renowned scholar Pritam Singh (1975) mentioned about the importance of women in various stages of life such as marriage, friendship, reproduction and proliferation in the teachings of Guru Nanak.

Still, the position of women in the decision making process is less satisfactory. As there was no women judge in Punjab and Haryana High court till 1981 however, during the last three decades, they are nominated but their number is too less and it is only 4 even now. Not only this, only one female member is registered from each of Lok Sabha and Rajya Sabha Seats

out of 13 and 7 elected members respectively in Punjab (Statistical Abstract of Punjab, 2018).

It is high time to remind and spread the teachings of Guru Jiin the whole universe regarding gender equality with respect to each perspective and by practicing them a complete gender equality can be attained.

Conclusion

Guru Ji favored gender equality. He taught people to come out of the social glitcheslike child marriage, female infanticide, son preference etc. and raised his voice against a discriminatory behavior towards women, andguided peopleabout the importance of women. As a result of His lessons, people realized the importance of gender equality and started thinking about the important role that women play in the various stages of social life. The status of women has improved to a large extent which is quite visible through the evidences on various social indicators and from data on education and employment. But even today, the gender discrimination exists in the Indian society and it is more intense with some indicators in the Punjab state. Gender inequality in respect to lower female child sex ratio, female feticide, son preference and gender gap in education and specifically in employment is widely prevalent. The cases of crimes against women like abduction and kidnapping, rapes and dowry deaths are also a blot on the society.So, there is an ample need to make people not only of Punjab, but at the national as well as at the international level aware of and recollect the teachings of Guru Nanak to bring the complete gender equality and to enhance the women empowerment in the universe.

References

- A Statistical Analysis of Child Marriage in India (2017).Young Lives and National Commission for Protection of Child Rights (NCPCR). New Delhi.
- Ahmad, N.(2009). Sati Tradition - Widow Burning in India: A Socio-legal Examination. Web Journal of Current Legal Issue Ltd. 2. January.
- Bhullar, G.S. (2016). Educational Philosophy of Guru Nanak, Indian Journal of Research. 5 May.
- Census of India (2011). Primary Census Abstract: Data Highlights. Registrar General of India. Ministry of Home Affairs. New Delhi.
- Chawla, H.S. (1979). Guru Amar Das. Sikh Review. 27 (305). May. 68-71.
- Chopra, P.N (1955). Some Aspects of Society and Culture During the Mughal Age 1526-1707, Shiva Lal Aggarwala, Agra, pp.109

- Kaur, P. & A. (2014). Lotus in The Pond: The Symbolization of Women in Sikhism. International Review of Modern Sociology. 40, No. 1. Spring. pp. 65-81.
- Khosla,D.N.(1982). Educational Philosophy of Sikh Gurus; Unpublished, Ph.D. Thesis, Meerut University, Meerut.
- Mayell, J.S. (2006). Universality of Life of the Sikh Religion, Mayell Publishers, Stamford, USA.
- Ojha, P.N. (1975). North Indian Social Life during Mughal Period, Oriental Publishers & Distributers, pp.120.
- Ramu, G.N. (1972). Family and Caste in a South Indian City. Ph. D Dissertation. Univ. of Illinois.U.S.A.
- Singh, Diwan (1993). The Revolution of Guru Nanak. People Publishing House, Chandigarh. pp-31.
- Singh, Gobind(1965). The Quintessence ofSikhism.Shiromani Gurudwara Parbandhak Committee, Amritsar.
- Singh,Kirpal (2012). Sri Guru Granth Sahib-Historical, Socio-Economic Perspective. Punjabi University, Patiala.
- Singh, Pritam. (1975). Heritage of Sikh Culture: Society, Mortality, Art. New Academic Publishing Co.Jalandhar.
- Statistical Abstract of Punjab. (2018). Economic Advisor to Punjab, Government of Punjab.

Dr. Harvinder Kaur
Professor of Economics,
Department of Distance Education,
Punjabi University, Patiala
Email Id: harvinder1964@gmail.com.

Ms. Gurmeet Kaur
Research Scholar,
Department of Economics,
Punjabi University, Patiala.
Email Id:meetgurmeet500@gmail.com.

Equality in income and Guru Nanak's teachings

Harvinder Kaur (Dr.)
Navdeep Kaur

Introduction

There has been a long-standing debate on the unequal sharing of economic resources that leads to poverty and inequality in the nations.Guru Nanak, being a spiritual luminary and reformist gave a message of 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ' meaning thereby prosperity for all and universal brotherhood.Guru Ji was afflicted by the inequalities in income and wealth at the time of his period i.e. fifteenth century.He expounded production through hard and honest work; however, he did not put any limit to earningthe wealth. He was concerned with the means. Throughout his life, Guru Ji kept on guiding people on various issues. The events of his life has been remembered and reflected upon by successive generations (Singh, H. 1969).During the discussions with the various groups of people and through the hymns, Guru Ji motivated people about the equal distribution as well as the sharing of resources with the poor people along with his divine mission. Hecommended interest as well as fair profit and instructed to limit these to the point that these should not become a tool of exploitation. Guru Ji was against ill-gotten (black money) wealth. In order to forbid people from wrong doings andfrom accumulating the black money, he remarked, "ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥"

Among the three pillars promoted by Guru Ji, the two were related to honest earning and sharing with others like Kirat Karo (earning with honest work) and Wand chhako (sharing with poor) along with Naam Japo (meditating the name of the god). He advised humans to practicethegood standard of life and for this, the most important principle suggested was 'first distribute, then consume'. He also talked about the concept of dasvandh for the welfare and upliftment of the society through donation, which is the contribution of one's income to the poor and needy ones. According to practice of dasvandh, sikhs are directed to contribute the one-tenth part of their income for the social cause.

Equitable distribution of income and wealth is an intrinsic segment of Guru Nanak's views. So, adopting Guru Ji teachings in our lives and finding

methods to abolish the prevailing inequalities in an economy is a true accolade to Guru Ji in this era. Income and wealth inequalities are exacerbating at the world level and ten per cent of the world population has been living in the extreme poverty (World Bank, 2018). The incidence of poverty is much higher in India as compared to the world average. The percentage is more than double in India as 22 per cent people live below poverty line. As far as the present scenario with respect to poverty and income inequality in Punjab is concerned where Sikhs constitute a major part of the state's population, the state is not free from poverty and inequality. So, the main objectives of this paper are-

1. To explore the extent and effects of poverty and inequality in India with special reference to Punjab;
2. To highlight the significance of Guru Nanak's teachings like wand chhako in order to reduce the extent of poverty and inequality.

The concept of Equality and Sharing

Prevalence of disparities is not a neoteric phenomenon. In the time period of Guru Nanak, there were differences in the living standard of the people. Some were leading a luxurious life, while some did not have even the necessities. On this scenario, Guru Ji recited-

ਇਕਨਾ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰੀ ਆਇ ਕਿ ਤੁਰੀ ਚੜਹਿ ਬਿਸੀਆਰ॥
ਆਪਿ ਕਰਾਏ ਕਰੇ ਆਪਿ ਹਉ ਕੈ ਸਿਉ ਕਰੀ ਪੁਕਾਰ॥
ਆਪੇ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਅਨੁ ਆਪੇ ਪੂਰਣੁ ਦੇਇ॥
ਇਕਨੀ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਚੁਲੈ ਰਹਨਿਚੜੇ॥
ਇਕਿ ਨਿਹਾਲੀ ਪੈ ਸਵਨਿ ਇਕਿ ਉਪਰਿ ਰਹਨਿ ਖੜੇ॥ (SGGS: 475)

Meaning thereby,

"Some have chains around their necks, while some ride on many horses. He himself acts, and he himself causes us to act. Unto whom should I complain?"

"He himself fashioned the vessel of the body, and he himself fills it. Into some, milk is poured, while others remain on the fire. Some lie down and sleep on soft beds, while others remain watchful." (Singh K, 2012)

Guru Ji preached about the fundamental equality and emphasised that simple devotion, faith and puritan life as the means of deliverance or salvation for all persons (Kohli, 1969). It is true that imbibing such teachings of such noble persons, some god fearing people donate for the

social cause but their proportion is less. While having a look at the data on inequality in India, we find that a very high rate of inequality exists in this country. As the Inequality Report published by Oxfam reported the gini coefficient of various countries. Gini coefficient depicts the degree of income inequality, which ranges between zero and one. Higher the value of the Gini, higher is the inequality in the nation. The figure in the report reveals that Gini coefficient was at 0.83in 2017 in India, which puts the nation among the countries with high inequality.How the inequality has widened is further substantiated by the data that billionaire's wealth increased by 12 per cent while wealth of the larger section of people i.e.3.8 billion people (who comprise half of the poor population) has declined by 11 per cent. It clearly reveals that rich have become richer and poor have become poorer. Escalating inequalities have been leading to social and political unrest in the society. Further, with modernisation and IT revolution, the contentment among the people have been reducing and on the other, demonstration effect has been leading, not only some of the hungry rather materialistic people too, towards immoral doings like crime, abduction and snatching. As per the Report entitled 'Crime in India 2016', the number of crimes reported in India was 29.7 lakh, and from among these, more than forty thousand cases belonged to Punjab. As far as the position of Punjab stateis concerned, it occupied 23rd rank in this respectamong other states and UTs.

Guru Ji also supported the wealth acquired by fair means and practices, opposed the corruption and prevailing inequalities in the system and suggested methods to reduce inequalities in income. In order to suppress the poverty and inequality, Guru Nanak promoted the concept of waandchakko i.e. 'share and consume together'. His message of honesty, meditation of god and'sharing with all' has everlasting socio-spiritual significance, which means for an individual to fully realise his potentialities and to contribute towards the continuation and progress of society (Sandhu, J.K 2015). So, the human beings were induced to practise wand chhako and contribute in the society. How he spread the message of humanity is quite clear from the following hymn -

ਜੇਤੇ ਜੀਅ ਤੇਤੇ ਸਭਿ ਤੇਰੇ ਵਿਣੁ ਸੇਵਾ ਫਲੁ ਕਿਸੈ ਨਾਹੀ॥ (SGGS : 354)

As translated by Mayell (2006)“All living beings are your creation. Without service to humanity, no one receives any honor.”

He advised individuals to share their earning, which is a blessing of the god, with the less fortunate; and serve the humanity. Since at present, a large

number of people are unable to afford the basic neccesities of life. So, there is a need to make the whole mankind aware of Guru Ji's message of 'Wand Chhako' and by following this method, the rate of poverty and gap between rich and poor can be reduced.

One incident in which Guru Ji practically directed about the distribution of resources among the needy and poor during his Udasis is worth mentioning in this respect. On the way from Sultanpur to Lahore, during a stop in between for a night, Bhai Mardana brought some clothes and food to eat for Guru Ji and himself from the people of nearby village. When Guru Nanak saw the clothes and food, he told Bhai Mardana to distribute all brought things among the impoverished people (www.sikhiwiki.org). As according to him, one becomes more covetous by gathering things given in charity. So, Bhai Mardana distributed the material among the needy people. However, Guru Ji also cautioned that one should ensure that the amount used for serving humanity should be transferred to the right person. As Guru Nanak said

ਅਕਲੀ ਪੜਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ॥ (SGGS : 1245)

Meaning thereby,"While reading understand intellectually. While giving for charity investigate intelligently." (Mayell, J.S., 2006)

No doubt, people have been donating large amounts to gurdwaras, temples and other institutions but the importance of the donation for the welfare of the poor people is highly significant. Various contented, rich people as well as many non-government organisations have been contributing through various methods to serve the poor people, but the role played by the state is also not less important. In Indian federal nation too, the government has been playing an important role of the welfare state and has implementedvarious schemes for the eradication of poverty and reducing inequalities. To attain the objective, the government has been spending huge amount of funds. However, many a times these funds are used in an inefficient and misappropriated way.There are many such example, for instance in Punjab, MGNREGA generated more scams than providing employment to poor people (Sehgal, M. 2018). Therefore, government must ensure that whether the amount it is disbursing in order to improve the living standard of poor people and narrowing the gap between rich and poor should reach to the targeted group.

Growing Greediness, Corruption and Unfair Means: Need to Recollect Guru Ji's teachings on Honesty

Guru Nanak condemned the exploitation of the lower strata by the rich and advocated the cause of the downtrodden, depressed and underprivileged& encouraged the role of labour and hard work (Mayell, 2006).Some of the stories of Guru Nanak in the janamsakhis percept about the balance of morality between earning by honest labour and gain by exploitation (Singh, H. 1969). The story of Malik Bhago should be remembered, which values hard-earned money and teaches to end the malpractices like corruption prevailing to a large extent even today. Malik Bhago asked Guru Ji that why he ate at a carpenter's house and refused his invitation.Then Guru Nanak replied that Bhai Lalo's food was prepared by just and honest means whereas Malik Bhago's food was prepared through money earned by corrupt means and by exploiting the poor people.In this context, the following hymnrecited by Guru Ji is worth mentioning -

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥
ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥
ਗਲੀ ਭਿਸਤਿ ਨ ਜਾਈਐ ਛੁਟੈ ਸਚੁ ਕਮਾਇ॥
ਮਾਰਣ ਪਾਹਿ ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਗਲੀ ਕੂੜੀਈ ਕੂੜੋ ਪਲੈ ਪਾਇ॥ (SGGS: 141)

Consuming things belonging to others is like eating pork for one and eating cow for another. Mayell (2006) has translated these lines as "The Guru and the Pir will grace you provided you refrain from eating food obtained by dishonest means. By mere talking one cannot get salvation. Salvation is obtained by truthful living. Putting spices into food obtained by ill-gotten means does not make the food pure. Nanak says from false talk one gathers only falsehood".

This teaching made such an impression on Malik Bhago that he felt guilty and redistributed his wealth among the poverty-stricken people, and consigned himself to serve the humanity. It is astonishing to note that the inequality not only exists rather it has been growing in the state ofPunjab. The number of people living below poverty line is substantial. The present position with respect to poverty in Punjab as per Tendulkar committee estimates (shown in figure 1) is such that the number of people below poverty line was 138.5 lakh in 2011-12. It is shocking fact that the number has more than doubled in just five-six years, as it was just 53.8 lakh in 2004-05. In the Report, the head count ratio i.e. number of poor as a proportion of the total population has also been given and it shows that head count ratio has also surged from 20.9 per cent in 2004-05 to 32.6 per cent in 2011-12.

Figure 1: Number of people living below poverty line in Punjab (in lakhs)

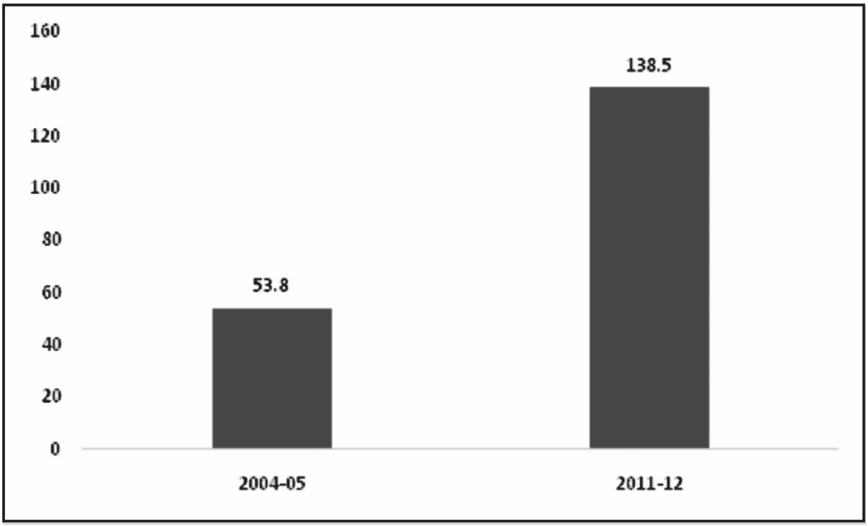

Source: Government of India, Handbook of State Statistics (2018).

According to Guru Nanak-

ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ॥ (SGGS : 472)

Meaning thereby-

"Nanak says one's rewards in the future depend on the help one provides to the needy people from one's honest earnings".

Guru Ji believes that a person who earns through dishonest means does not deserve respect in the society and a person who lives with honesty makes a true meaning out of his life. In this context, Guru Ji professed that-

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥
ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥
ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (SGGS: 1245)

Fraudulents, who present themselves as gurus or babas and collect money from the followersand do no work for the betterment, do not deserve respect. A person who earns through honest work and gives to the needy ones, Nanak says that we should adopt such a way of life.

Following the similar path, the Fifth Sikh Guru Arjun Dev Ji too cautioned human beings about the consequences of greed. How it mislead

the life when the greed becomes extortionate. He recited that-

ਹੇ ਲੋਭਾ ਲੰਪਟ ਸੰਗ ਸਿਰਮੋਰਹ ਅਨਿਕ ਲਹਰੀ ਕਲੋਲ ਤੇ॥
ਧਾਵੰਤ ਜੀਆ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰੰ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ ਬਹੁ ਡੋਲ ਤੇ॥
ਨਚ ਮਿਤ੍ਰੰ ਨਚ ਇਸਟੰ ਨਚ ਬਾਧਵ ਨਚ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਤਵ ਲਜਯਾ॥
ਅਕਰਣੰ ਕਰੋਤਿ ਅਖਾਦਿ ਖਾਦੰ ਅਸਾਜੰ ਸਾਜਿ ਸਮ ਜਯਾ॥ (SGGS: 1358)

It means that even if a person is renowned but greedy, he finds tactics to cheat people through various ways. Excessive greed makes people deceitful and these people resort to unfair means in their dealings. Excessively greedy people forget the due honour which their friends, saintly persons, relatives, parents deserve from them.

Guru Ji's thoughts depict that the prominent vices connected with the body are cruelity towards others in the act of the accumulation of wealth and the theft of wealth belonging to others (Kohli, S.S 1969). Entrepreneurs accumulate wealth in order to earn higher profits but they mostly adopt unfair means like adulteration if he is a producer or exploit the labour class and turn greedy to attain more and more wealth. According to Guru Nanak, the motive should not be fulfilled by adopting dishonest ways and by indulging in such acts a person loses peace of mind. Profit gained by the producer must be fair. He said in one of his hymns that

ਵਣਜਾਰਿਆ ਸਿਉ ਵਣਜੁ ਕਰਿ ਲੈ ਲਾਹਾ ਮਨ ਹਸੁ॥ (SGGS : 595)

Meaning thereby that trade should be done with those who are honest and in order to attain peace of mind, fair profit should be made.

Guru ji condemned the corrupt priests who exploit innocent people. In this context he recited a hymn:

ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥ ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥

He presented a radical new system of society (Bala, Shashi, 2014).

The present scenario in India is such that growing greed and lust among the people has aggravated the gap between the rich and poor. World Inequality Report too reveals that top 10 per cent of the population holds 55 per cent share in national income of India, which depicts the scenario of exacerbating inequalities as the wealth is concentrating in fewer hands.

Conclusion

Guru Ji's teachings make a salient contribution to make the society a more egalitarian one. He supported earnings through fair means, which

should be shared with the needy ones. For this, he promoted the concept of WaandChhako (sharing with others) to reduce the escalating levels of poverty and income inequality. In Bhai Jodh Singh's words "Guru ji forbade his disciples to live on alms and urged them to earn their own living and share those earnings with the needy" (Singh, Bhai Jodh, 2001). Guru Ji's sakhisdirected human kind to distribute the wealth among the people who are unable to afford theirbasic necessities of life and serve the humanity. Since the magnitude of poverty as well as inequality are high and widening due to growing lust and greed. Corruption and black money have engulfed the system. Furthermore, the misappropriation of funds disbursed by the state and charitable trusts has been defeating the purpose. Also, the growing greediness among wealth holders and corruption in the region are exacerbating inequalities. Therefore, there is an imminent need of making the universe aware of Guru Ji's teachings. By adopting Guru Ji's thoughts and teachings, it would become easier to attain the goals likeeradication of the poverty and inequality; and to accomplish the task of making the society more honest and corruption free.

References-

- Mayell, J.S (2006). Universality of Life of the Sikh Religion. Stamford, Mayell Publishers.USA.
- Singh,Kirpal (2012). Shri Guru Granth Sahib- Historical, Socio-Economic Perspective. Punjabi University, Patiala.
- Singh, Kirpal (2006). Perspectives on Sikh Guru.National Bookshop.
- Sandhu, Jaspreet Kaur (2015). National Seminar on Socio-Spiritual Concerns of Religion. Punjabi University, Patiala.
- Singh, Harbans (1969). Guru Nanak and Origins of the Sikh Faith. Asia Publishing House. Bombay.
- Kohli, Surinder Singh (1969). Philosophy of Guru Nanak. Chandigarh Publication Bureau
- World Bank (2018). Poverty and Shared Prosperity. International Bank for Reconstruction and Development.Washington DC.
- Government of India (2016). Crime in India. National Crime Records Bureau, Ministry of Home Affairs.
- Government of India (2018). Handbook of State Statistics. NITI AYOG.
- Sehgal, M. (2018, September 20). How villagers unfolded Rs 60 crore MGNREGA scam in Punjab. India Today. Retrieved - https://www.indiatoday.in/india/story/how-villagers-unfolded-rs-60-

crore-mgnrega-scam-in-punjab-1344994-2018-09-20

- Himanshu (2018). India Inequality Report 2018- Widening Gaps. Oxfam India.
- Pikkety, T et. al. (2018). World Inequality Report. World Inequality Lab.
  http://www.sikhiwiki.org/index.php/Mardana_gives_away_clothes_and_food
- Bala, Shashi (2014). Interfaith Dialogue: Nature and Implications- The Guru Granth Perspective, pp1-14, in book ed. by Dr. Rajinder Kaur Rohi, Guru Nanak Philosophy- Modern Concerns. Publication Bureau, Punjabi University, Patiala.
- Singh, Bhai Jodh (2011). Indian Philosophical and Religious Thought and Guru Nanak, pp. 1-9, in book ed. by Taran Singh, Teachings of Guru Nanak, Teachings of Guru Nanak Dev. Publication Bureau, Punjabi University, Patiala.

Harvinder Kaur (Dr.)
*Professor of Economics,
Department of Distance Education,
Punjabi University, Patiala.
E-mail ID: harvinder1964@gmail.com

Navdeep Kaur
Research Scholar,
Department of Economics,
Punjabi University, Patiala.
E-mail ID:navdeepdhillon121@gmail.com

Guru Nanak's Vision and Religious Concepts

Kavita Rani (Dr.)

Guru Nanak founded Sikh religion promoting the highest values of life. Indeed he had high spiritual ideals. He concentrated chiefly on salvation of human soul and achieving its liberation from transmigration. He regarded worldly pursuits as means to an end. He outrightly, discarded some prevailing practices, ceremonies and customs since those were considered a hindrance in the religious mission.

Guru Nanak regarded caste system quite ridiculous for wider spiritual aims as it made a clear distinction between man and man. Several people became his followers irrespective of their caste and creed and cherished trust and sincere affection for one another. Guru Nanak's denunciation of caste system and the adoption of the same line of approach by his successors led to the growth and stability of Sikh faith. His compositions stand witness to his attitude towards caste system. He holds:

Preposterous is caste and vain the glory.
The Lord alone gives shade to all the beings.[1]

Guru Nanak advised rather urged the people to discard caste and have faith on the Almighty:

Each one of you should see the
light within and do not ask his
caste as caste is of no use hereafter.[2]

While criticizing the caste system severely and slashing it Guru Nanak said:

What merit does caste possess?
Search for the truth within.[3]
Guru Nanak emphatically said:
God does not care for our caste
or birth. Hence one should look
for the house of truth for as one's
deeds be, so be one's caste.[4]

Guru Nanak's anxiety was to liberate the contemporary social order of false, uncompromising and inflexible religious ceremonies and customs of spending the moments of life in solitude and helplessness. Superstitions were denounced by him. Other customs like those of homas, yag,

worshipping of tombs and places of cremation and undergoing fasts were regarded futile and devoid of virtue. Influencing men and events by controlling nature of spirits through witchcraft were affirmed wholly undesirable and unwanted. Only the hymns in praise of Almighty were recommended. Weeping and wailing at the time of deaths or any tragic situation were discouraged.[5] Such actions and reactions do not lead us to the path of truth and heavenly blessings. Hymns in praise of God in holy gatherings were advised; the practice of keeping a tuft at the centre of the head was considered no longer required and necessary. The practice of offering certain commodities after the demise of a person was regarded a superstition.[6] All these measures went a long way in knitting the faith into a distinct entity marching forward towards further ongoing and advance.

Guru Nanak affirmed his mission and set down for extensive preaching tours of various places. Congregation of the Sikhs or sangat was confirmed and established at several places. Bhai Gurdas, a veteran Sikh writer holds 'Centres of worship were set up wherever Baba (Nanak) set his foot. The sidh centres in the world were changed into centres of Guru Nanak's teachings. A dharamsala was established and kirtan was held in every house as if an unending Basakhi fair'.[7] A network of dharmsalas emerged for preaching the system of beliefs and doctrines enunciated by Guru Nanak and repeating the name of Almighty. Anyone desiring to join the Sikh sangat was welcomed on account of the fact that no distinction of caste or creed was observed there. As a matter of fact, the very idea of sangat had its origin in sadhsangat or satsangat, the holy assemblage of the Sikhs. According to Guru Nanak satsangat is an assembly where solely the Name is repeated.[8] Sangat came to hold sanctified position in Sikh religion.

Closely associated with the caste was the langar or community kitchen. Under the caste system food for a public function was prepared by selected individuals considering their piety. Such food was taken to be sanctified. In Guru's langar meals were prepared by anyone without any sort of restriction. Thus, the bonds of caste and creed having been loosened, the followers of Guru Nanak were to serve food to any individual while sitting in pangat or rows. The langar and pangat system most probably had its origin from the historic episode of Guru Nanak offering free meals to a group of saints whom he happened to see at a public place when the Guru was in search of some business with a sum of rupees twenty on the bidding of his father Mehta Kalu. The Guru on finding the sadhus hungry for the last so many days got food for them and distributed it among them. Sikh

tradition holds this event safe in its custody and reveals the generous nature of the Guru. The successors of Guru Nanak made the langar system more popular and prominent during their pontificate.[9]

A significant feature responsible for shaping Sikhism as integrated religion leading to its evolution later on was the importance attached by Guru Nanak to the person of the Guru. Guru Nanak holds:

> The Guru is the ocean, and all his
> teachings are the river, by bathing
> where-in greatness is obtained.[10]

Through the Guru's service everlasting peace is attained and one permeates the efficacious name of the Lord.[11] Most important and exalted step in the development and transformation of Sikh faith was that while giving the Guru a vital and glorious status Guru Nanak chose his successor.

Trump argues that the disciples of Guru Nanak would nevertheless have been dispersed and gradually disappeared like followers of other religious Gurus and leaders, if he had not thought of appointing a successor before his demise.[12]

It was again in pursuit of broader religious aim and leading a good moral life that he condemned political misrule. For him the real sovereign was God, the Almighty; the emperors and kings had no importance. He having been quite opposed to the rulers of the kalage in general disfavoured anarchy. The contemporary political system implied corruption, political cruelty and tyranny. He showed resentment while noticing the political disorder in the country. A number of references are found in the compositions of Guru Nanak with regard to political misrule. Guru Nanak argues:

> If clothes be sustained with
> blood the garments get polluted.
> Who suck the blood of human beings;
> how can their mind be pure?[13]

Guru Nanak's comments about the political tyranny exist in the Guru Granth Sahib:

> The kal age is a knife, the kings are butchers, dharma
> is on the wings and is disappearing, the moon of truth
> does not appear to rise in the dark night of falsehood.[14]

Guru Nanak disapproves the acts of the rulers and their subordinacy. He expresses his despair, grief and bitterness. He reveals his aching heart:

> The rajas are lions and the muquddams are dogs;
> they fall upon the raiyat day and night. Their
> servants inflict injuries with their nails and
> dogs lick their blood and relish the liver.[15]

Guru Nanak shows his discontent and uneasiness over the deterioration and corruption of the rulers:

> The raja administers justice only if his palm
> is greased; in the name of God none is moved.[16]

The mal-administration of Lodhi Emperors of India not with standing, the invasion of Mughal Emperor Babar in 1526 A.D. further enhanced the pain and suffering of the people by adding fuel to the fire. Guru Nanak observed:

> Bringing the marriage party of sin, Babar
> has hastened from Kabul and demands
> perforce the gift of our Land, etc. O Lalo.
> Modesty and righteousness both have
> vanished, and falsehood moves about as
> the leader, O Lalo. The function of the
> Qazis and the Brahmans is over and the
> satan now reads the marriage rites.[17]

Guru Nanak comments on the miseries inflicted by Babar's army on women folk:

> The heads, that are adorned with tresses,
> and whose partings are filled with vermillion.
> Those heads are shaven with scissors and the
> throats are choked with dust. Those ladies
> lived in palaces, but now they are not allowed
> to sit even near the palaces.[18]

While enunciating the tragic and miserable situation during Babar's invasion, Guru Nanak shows his anguish to God:

> If a mighty man smites another mighty man,
> then the mind feels not anger. Pause.
> If a powerful tiger falling on a herd kills it,
> Master is to be questioned.[19]

Since Guru Nanak's teachings were beyond any limitation of caste and creed he was known as 'Hindu ka guru Musalman ka pir'. A doha or stanza from his composition japuji is more than sufficient to illustrate the dynamics of his faith. He advises the yogi to make brotherhood with all the sects if yogic order deems the conquering of self the conquest of the world.[20] The teachings of Guru Nanak appealed to the high and the low. The spiritual doctrines portrayed by him were in reality the life lived; the strange and unique dilemma is that He invariably takes notice of His creation albeit the mortals are not capable of seeing him.

As it pleases Him and as is His order,
He makes them walk. He beholds them
but they see Him not. This is the
greatest wonder.[21]

Guru Nanak proved himself a care taker of the contemporary society by penetrating into the social, religious, political and cultural conditions of his times. Guru Nanak was shocked to note the disregard of the women folk. His legendary remarks about women have been frequently quoted:

Within a woman the man is conceived and
from a woman he is born. With a woman,
man contracts friendship and with a woman
the system of propagation keeps on going.
When one's wife dies, another lady is sought for.
It is through a woman that man restraints
his passions. Why call her bad from whom
are born the kings.[22]

Guru Nanak was a keen observer of both women and men in the contemporary social order and states:

Women have become divines and men
have become hunters. Humility, self-control,
piety have run away from them and they eat
the indigestible food.[23]

Religious philosophy of Guru Nanak can be easily comprehended and Guru Nanak's goshti with sidhas is very helpful in this context. His compositions contained in the holy scripture, the historic dialogue among the sidhas and Guru Nanak make it crystal clear that Guru Nanak was a theist who believed in the existence of one and only one God, the ultimate reality. Sidhas may be called atheists who believed in 'sunvad' and

asceticism was the cardinal principle of their ideology. Leading a house hold life deeply absorbed in premabhakti relying on naam-simran formed the gist of Guru Nana's injunctions. Moreover, apart from any other bhakti mark Guru Nanak had no faith in idol worship. He holds:

Nahvedhovepujesaila
Bin har rate meilo meila[24]

The sufi saints did not have any respect for Ulamas. Their authority was neglected. Since the sufi saints had broad and reformed outlook, they were against fanatical thinking. They were not in favour of creating any division between Hindus and Muslims. Their thinking was pious and pure and they led a simple life. This is the main reason of attachment of people with them. Hence bhakti and shakti ushered a new religious outlook in the atmosphere among the masses.[25]

The invasion of Babar in 1521 and the slaughter at places like Emnabad shocked Guru Nanak. The invasion so much affected Guru Nanak's tender heart that he expressed his grievances before God, the supreme authority. His devotional supplication before the Almighty figures in the annals of Sikh devotional worship. Notably bhakatas and sufis concentrated on their spiritual quest but Guru Nanak probed into the evils prevailing in the society believing that to remove these evils was also a prime duty of the religious guides.[26]

It is also very significant to note that unlike some bhakatas and sufis Guru Nanak did not believe in the equality of man with God. Guru Nanak also did not share the faith of bhakatas in avtarwad or divine incarnation. He also objected to mortifying the body and enthusiastic singing and dancing. Sanctity does not lie in cleaning the body. Nevertheless, what figures is the purity of heart.

Since image making was disapproved and moral conduct figured eminently in the teaching of Guru Nanak, practical ethics reigned supreme. Piety and purity were the chief symbols of good life. Guru Nanak disliked formal worship.

Guru Nanak preached the gospel of truth to difference cultural groups of his native country and abroad. His personal experience and life lived found a deep place in everyone's inner self. He won inter faith co-operation by means of his dynamic teachings of love and integrity which went a long way in opening the eyes of people to new and far horizons so much so that the torch of his light would never and never extinguish.

Guru Nanak laid stress on Transcendent God which concept may be explained in English vocabulary as celestial, infinite, obscure, formless, boundless, limitless, eternal, supreme sovereign, creative etc. God is also considered immanent which connotes spiritual presence, existence, accessibility etc.

Though Guru Nanak was a prominent mystic of the Bhakti Movement, his reforms are at times distinct from other saints, similarities between the two notwithstanding. Guru Nanak's mission was to develop a society as a whole whereas other members of the bhakti school laid stress on the development of the individual self. Resultantly the Sikh society became powerful day by day and ultimately the Sikh nation was able to establish their sovereignty in the country after a lapse of time. The members of other schools of thought remained as they were and because of making no signified progress in social life the movement disappeared gradually.

It was perhaps Guru Nanak alone who thought of appointing his successor. In this way a significant institution of Guruship came in the forefront and after the pontificates of ten Sikh Gurus, Guruship was installed in Guru Granth Sahib which contained the holy compositions of six Gurus namely Guru Nanak, Guru Angad Dev, Guru Amar Das, Guru Ram Das, Guru Arjan Dev and Guru Tegh Bahadur. Another striking feature was that Guru Granth Sahib was honoured with the position of Guru by Guru Gobind Singh by means of abolishing the physical Guruship . It was the foresighted vision of Guru Arjan Dev that he included the bani of bhaktas whose compositions were attuned with the thoughts of Sikh Gurus which found glorious and honourable place in Guru Granth Sahib.

As we know Guru Nanak was not in favour of incarnation and discarded celibacy. He was in favour of household life as it encourages and leads to all round development and social progress. Guru Nanak's composition japuji, the moolmantra categorically rejects asceticism. He preferred to give gurgaddi to a householder devotee Lehnaji instead of his own son Sri Chand who displayed the signs of asceticism. Sri Chand emerged as a great ascetic saint whose sect once proved helpful to Sikhism in crucial situation which is depicted in Sikh history.

Since the basic principles of Guru Nanak's philosophy was unity of God; in accordance with the Sikhs belief He is the Creator of whole universe which exists in accordance with His hukam or as ordained by God himself. Guru Nanak holds:

How can we be true and how can the screen
of untruth be rent? By obeying, O Nanak!
the pre-ordained order of the Lord of will.
By the Lord's order bodies are produced
His order cannot be narrated. With His fiat
the souls come into being and with His
fiat greatness is obtained.[27]

In Sikhism the repeating of Name is regarded as panacea for all the diseases. By repeating the Name of fearless God, one becomes fearless himself. The repeating of Name means vanishing of the fear of horrified death. It also means to applaud the attributes of God and spiritual progress. It helps in achieving the mission of life and attainment of spiritual power etc. In fact, a human being wastes his life while satisfying his sensual desire. In this way an individual suffers on account of heavy weight of sins on his head.

According to Guru Nanak there is no difference between shabada and the Name. The Guru reveals the order of the Almighty, the omnipotent. The Shabda has been regarded as true and sanctified. In this way truth is the embodiment of shabda. Guru Nanak holds that shabda is a must for salvation. Shabda cannot be attained without the grace of God.

In the bani of Guru Nanak service to humanity figures prominently. Significant guidance is attained regarding the ways and means by which we can make our life sublime. One should earn one's livelihood and give something in charity. This is the righteous way of leading successful life. All the Sikh Gurus condemned torturing the human body in meditation. The hathyoga stands nowhere in Sikhism. Guru Arjan Dev holds that a cobra cannot be killed by destroying its hiding place. So torturing of human body is futile. There is a need for introspection.

As has already been viewed transcendent and immanent God is the essence of Guru Nanak's dynamic religious faith. This is a unique concept in itself. He holds that the development of human personality viz-a-viz. the whole of our life passes through five eminent stages where divine hukam and the Name figure prominently. Sublime and noble deeds are the key to attain higher values of life.

In the five stages of the development of human life Guru Nanak holds that Guru-wards ought to make their life sublime. In the first stage viz-a-viz DharamKhand man's actions relating to practical ethics are counted. This is how the vision of mankind becomes broad and dynamic when he reaches

the GyanKhand. This is the stage when one's ego vanishes and disappears. In the next stage which is that of SaramKhand one's position becomes unique when in the cover of shyness one feels burning desires in ones heart to see the Creator. At this stage the mystic receives the infinite grace of God. In the next two stages of human life viz-a-viz KaramKhand and SachKhand, there is much similarity because of the simple reason that at this stage the divine prowess figures with the grace of Almighty. Guru Nanak holds that in the realm of truth (SachKhand) abides the formless. God beholds the creation which He created and renders it happy with His merciful glance.[28] Guru Nanak holds that air is the Guru, water the father, earth the great mother; day and night the two female and male nurses figure in whose lap the entire world plays.[29]

Notably Guru Nanak made a judicious selection of his successor in the shape and form of Lehnaji, a devoted disciple reflecting as a part of his own body naming him Angad as mark of single clarity. It was an act of excellence personified. Guru Nanak's vision and his religious beliefs as a legendry mystic of the Bhakti Movement figure in his emphasis on some salient features namely naamsimran, unity of God, stress on karma theory, transformation of soul, inoculation of soul, house holder's life versus self surrender, purity of mind, brotherhood of mankind, significance of Guru viz-a-viz gurbhakti, concept of transcendent and immanent God etc. This is significant to delineate here that had Guru Nanak not appointed a successor, the doctrines of religious faith enunciated by him by virtue of establishing a sect would have been disappeared.

Foot Notes

1. Sri Guru Granth Sahib, Slok First Guru, 83; cf. Manmohan Singh (tr.), Sri Guru Granth Sahib, Amritsar, 1996, vol. I, p. 280
2. Ibid., Asa Measure First Guru, 349; cf. Gopal Singh (tr.), Sri Guru Granth Sahib, Delhi, 1960, vol. II, p. 339
3. Ibid., First Guru, 142; cf. Gopal Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 133
4. Ibid., Parbhati First Guru, 1330; cf. Gopal Singh (tr.), op.cit., vol. IV, p.1266
5. Bhai Gurdas, Varan, Var V, pauri 14
6. Ibid., Var VII, pauri 12-13
7. Ibid., Var I, pauri 27
8. Sri Guru Granth Sahib, Sri Rag First Guru, 72
9. Ibid., Ramkaliki var, 966-67
10. Ibid., Salok First Guru,150 ; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 501

11. Ibid., Ramkali First Guru, 908; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. VI, p. 2962
12. Trumpp remained engaged in academic activity for some time to probe into the holy granth and for obtaining bliss from the celestial world. But his translation has not been considered upto the mark.
13. Sri Guru Granth Sahib, Salok First Guru, 140; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 464
14. Ibid., Slok First Guru, 145; cf. Gopal Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 137
15. Ibid., First Guru, 1288; cf. Gopal Singh (tr.), op.cit., vol. IV, p. 1229
16. Ibid., Asa Measure First Guru, 350; cf. Manmohan Singh (tr.), op. cit., vol. III, p. 1165
17. Ibid., Tilang First Guru, 722; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. IV, p. 2358
18. Ibid., Asa Measure First Guru, 427; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. III, p. 1382
19. Ibid., Asa Measure First Guru, 360; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit, vol. III, p. 1200
20. Ibid., Japuji, 6; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 21
21. Ibid., Japuji, 7; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. I, p. 22
22. Ibid., First Guru, 473; cf. Manmohan Singh (tr.), op.cit., vol. III, p. 1562
23. Ibid., First Guru, 1242; cf. Manmohan Singh (tr.) op.cit., vol. VII, pp. 4097-98
24. Manmohan Singh, Guru Nanak ate Bhakti Andolan, New Delhi, 1970, p.146, fn128
25. Harbans Singh & Lal Mani Joshi, An Introduction to Indian Religions, Patiala, 1973, pp.183-84
26. Ibid., p.185
27. Sri Guru Granth Sahib, Japuji, 1-2; cf. Manmohan Singh (tr.),op.cit., vol. I, pp. 1-2
28. Ibid.,8; For reference see Payara Singh Padam, Guru Nanak, Sagar, Patiala, 1993, pp. 82-84
29. Sri Guru Granth Sahib, Japuji, 8

Kavita Rani* (Dr.)
*Assistant Professor (History),
Department of Distance Education,
Punjabi University, Patiala (Punjab).
E-mail: upinder144@yahoo.co.in

Human rights : Reflections from Guru Nanak's Theology

Meenu Kapoor

Human rights as a concept may be relatively new and Western in origin: however, the ethos of human rights are as old as human civilization, and are found in many ancient as well as medieval social and religious teachings and movements of distinct kind. In relation to the Indian sub-continent, the Budhist, the Jainist and the Bhakti movements are considered to have built an inherent foundation of the values and norms of basic human rights in the society and culture of their influence. Amongst these, the first and foremost advocate of civil rights as a form of fundamental human rights in present sense as well essence is, perhaps, Guru Nanak Dev Ji, as not only did he preached the notions of equality and justice as an obligation of a meaningful life, but also made these notions a pragmatic aspect of civil participation, which was very much unlike his contemporaries that stressed on renunciation of the materiel world as a path to achieve equality. It is for this practical aspect of involving peaceful and harmonious existence of diverse social-religious groups, especially the downtrodden as well as challenging the stark violation of basic rights of a human being to live a dignified life that Guru Nanak Dev Ji's teachings, even after more than five centuries, could be referred as the most relevant to the present times.

Recognizing the significance of human dignity in every social-political set-up, ever since the emergence of civilizational history, various theorists have enunciated on philosophical basis of human rights in their own contexts. The present research paper is a humble attempt to throw some light on the contribution of Guru Nanak Dev Ji towards the exposition of the concept human rights which was formally elucidated centuries after him. Till very recently, theological aspects of Guru Nanak's '*Bani*' were only considered in religious perspective; nevertheless, Guru Nanak not only enlightened the spiritual atmosphere of his time, but also made efforts to bring formidable reforms in social and political environment by questioning the prevalent norms of injustice and inequality. Raising his voice against the widespread socio-religious superstitions and political repression leading into exploitation of subjugated groups and women, and decadence of human dignity, Guru Nanak set-out a beginning of a new social-political order free from all kinds of prejudices and exploitations. His

vision of an ideal society was as modern as it could be thought of, and it incorporated fundamental principles of inclusion and pro-activeness of all members without any discrimination based on class, creed or gender. In light of the above discussion, the present research article tends to delve into the preaching of Guru Nanak to find the roots of present concept of human rights, and to draw relevance of his medieval teaching to a globalised world making efforts to achieve its millennial goals. For the purpose, historical-analytical approach would be applied to analyze the parallels between the modern and medieval concept of human rights. In order to fully comprehend the notion of human rights through the reflections from Guru Nanak's theology, the present work has been divided into three parts. The first part entails the overview of conception of human rights in historical perspective in Western as well as Indian contexts. The second part the works and theology of Guru Nanak in relation to human rights. The third part consists of analysis of Guru Nanak's enumerations of basic rights of a civil life and their relevance in modern framework.

Historical overview of Human rights in Western and Indian contexts:
Human Rights in Western Context-

As a progressive concept, such as liberty, equality and freedom, there is no single and set definition of human rights. It has, in fact, evolved in accordance with time, place and circumstances. The horizon of context and content of human rights keeps expanding as a response to ever-changing social-political milieus of the time. However, the fundamental ethos governing the concept of human rights involves essentiality of respect of a personality for the very fact of being human and it's absolute worth irrespective of class, color, race, gender or any other consideration. Initially known as 'natural rights' as propounded by 'natural law theorists, it is claimed that every individual is bestowed certain rights by nature itself, which, for being inherent and integral to human nature, cannot be taken away by any authority. It is the conception of the theory of 'natural rights' by John Locke that laid the foundation of the modern concept of human rights. In agreement with other individualistic theorists such as Hobbes and Rousseau, Locke provided the theory of natural rights of life, liberty and property a significant direction by limiting the power of the sovereign and giving people the right to resist if the State fails to protect their inalienable rights. By making State as a mean and individual as an end, rights were affirmed to be inherent, integral and inalienable to humans for their very nature

In general, Human rights are asserted to be those claims and demands that are fundamental for the protection and preservation of human life and its dignity. They ought to enjoy full social and political sanctions for being those conditions of social life without which no man can seek in general to be himself at his best.It is stated that human rights are those universally accepted norms and principles that acknowledge inherent dignity and fundamental freedom of every human being and are the foundation of individual liberty, justice and equality.

In Western environment, the struggle for the rights of a human has a long journey with an estimated beginning from Greco- Roman period; however, the major constitutional milestones in this direction include the Magna Carta of 1215 A.D. of England that established the right to justice and supremacy of law above everything. The American Declaration of Independence was the first and foremost civil document that endowed its people the right to life, liberty and pursuit of happiness adhering to the modern conception of human rights. Another landmark in this direction was the French Revolution of 1789 that resulted in the establishment of a secular and democratic republic through the adoption of the Declaration of the Rights of the Man and of the Citizens.

At international level, endeavors towards the evolution of human rights began with the conclusion of international treaty to abolish slave trade and slavery in 1890 and 1920, respectively. By the beginning of the mid- 19th century, as a corollary of the socialist movements, the social and economic rights gained as much importance as the civil and political rights; thus, expanding the range of human rights by encompassing within them the right to social security, compensation and adequate wages. Apparently, the establishment of the League of Nations in 1919 was momentous in the development of human rights, for its enumeration of the rights of the minority and rights of the working class through its subsidiary organ the International Labor Organization. However, the failure on part of the agencies mentioned earlier in times of the World War I and the severe violation of human rights during the World War IIculminated in the birth of present human rights movement recognizing international standards and commitment towards human rights with the establishment of the United Nations Organization (UNO). The adoption of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) and the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) along with its first and second Optional Protocol as well as the International Covenants on Economic, Social and Cultural

Rights (ICESCR) form the International Bill of Human Rights accepted by majority of states, today.

Human Rights in Indian Context-

The ethos of human rights can be found embedded in ancient Indian philosophy in various references to right to life, liberty and human dignity, and the idea of a welfare state and the obligation of the ruler towards the subjects. Kautilya'sArthshastra is a noteworthy mention in this respect for its elaboration on varied civil and economic rights, and the plea to the ruler to protect and preserve the rights and dignity of its people. The degeneration of the moral order and the rising inequality in this period led to the emergence of the Bhudhist and the Jainist movements that affirmed the equality and justice among all people, which, however, vanished in the middle ages under the rule of Muslim empire. As a response, the Bhakti movement emerged to revive the emphasis on the values of life, liberty and justice.

The modern elaboration on human rights is said to have set-off under the British rule, the period that is also recognized with the birth of the Indian renaissance that resulted in many legislations against the prevalent social economic atrocities resulting in grave violations of the human rights of the people, especially the downtrodden and women. In the struggle for political independence, various Indian organizations asked for their due rights from the British, Empire, of which the Committee of the Indian National Congress, formed in 1927, to draft a Constitutional Bill of Rights, which was incorporated in the Constitution of Independent India in the form of Fundamental Rights, Directive Principles of State Policies and various other measures to allow the people to live a life of freedom and dignity. Notwithstanding the elaborate compilation of the rights of people, persisting violations of the rights of the destitute, downtrodden, women, workers and minorities can not be undermined and call for determined actions to protect and preserve human rights of all regardless of discrimination based on caste, creed, religion, ethnicity or gender.

Theology of Guru Nanak Dev Ji in relation with Human Rights:

In the middle-ages, during the times of Lodhi Dynasty in mid-fifteen century, human rights values were non-existent in essence in every aspect of a social and civil life. The Hindu religion that was the dominant religion of the times had degenerated amid prevalent superstitions and oppressions causing much inequality and injustice in the name of forms and ceremonies. The civil rights of the people were under the cloud of suppression, plunder,

and many political and economic limitations. In this frame of reference was the birth of Shri Guru Nanak Dev Ji in 1469 A. D. since his early years, Guru Nanak projected inclination towards divinity and resistance to injustice and inequality.

The method Guru Nanak chose to make people understand the truth and defy the false was dramatic as well as discussion and utilized them in accordance with the need of the time. Both these aspects are explicated in various travel stories (*JanamSakhis*). During the performance of the 'sacred thread' ceremony, the Young Guru refused to abide by the falseness of the process by saying “Make compassion the cotton, contentment the yarn,... had the thread any power in it, snap it would not”. This verse finds its presence in *Asa Di Vaar*that, if discerned deeply, is more a scholarly work on expounding the notions of equality and justice than a religious one. Refuting the idea and practice of impurities at birth leading into harsh social divisions and denial of basic rights to the downtrodden and women, he argues that impurities are those that malign the soul, all other are superstition, and birth and death are ordained by God; thus can not be claimed impure. This is how Guru Nanak sowed the seeds of social and political equality sans any discrimination based on birth, caste, creed or gender. The pronouncement of Guru Nanak that 'there is neither a Hindu nor a Muslim' could be seen in context of deconstructing the idea of privileges and impunities based on religious background. During his extensive tours to all directions, generally known as '*Udasis*', Guru Nanak made every attempt to explode the persistent social discriminations by putting up with the low caste, despite himself being a high caste. On questioning, he urged not to raise question of caste or tribe; for, in the Holy heart of the Father above, there exist no distinction of any kind.

With emphasis on the triviality of social divisions causing discriminations, Guru Nanak condemned exploitation of any kind as the most evil form of crime to humanity. Defining equality, Guru Nanak asserted that the lowest is not different from the highest in terms of birth or race, and in terms of political rights or religious faith. For him 'man is first conceived in flesh…all men's relations are made from flesh…and obeying God's order, everyone shall go right.' The disaffirmation of superstitions and religious rituals of his times was for Guru Nanak a way to unaccustom the masses from falsehood and unethical divisions resulting in social and political degeneration and violations, and to inoculate the values of equality and justice in society. Instead of wasting their resources for wasteful

ceremonies and ostentations, Guru Nanak urged all to tread the path of peace, harmony and virtuous living. His tours to various Hindu as well as Muslim places of inhabitance in all the four directions were to spread the message of religious tolerance and civil freedom. For instance, during one of his tours ('*Udasi*') to Saidpur, on the urge of Guru Nanak, unlawful captives were released and their property restored by the king Babar.

Another significant aspect of the philosophy of Guru Nanak was that unlike his contemporaries, he did not believe in abandoning the materialistic society for 'nirvana', rather, he preached a path of being proactive for the well being of social and political environment, and of opposing the persisting violations and exploitations. For him, to achieve completion, there is no need to be an escapist; rather, worldly and divine elements can advance simultaneously in agreement with each other. Wherever the Guru went, he fearlessly raised his voice against the existent violations- social as well as political. Thus, standing for the protection and preservation of basic rights of all people is the underlined principle on which seeds of Sikhism were sown by Guru Nanak. Living a life not of seclusion, but of a man very much involved in worldly matters, Guru Nanak's idea of inclusion of all members of society as well as intolerance to all kinds of social and political biases against the vulnerable sections of society, including men and women, is what is entails the Universal Declaration of Human Rights adopted by the U N O on December 10, 1948.

Not only the message, but also the language used by Guru Nanak reflects respect for human values and regard for all. While touching every aspect of social-political life, the *Bani* is completely non-exclusive. Rather than only Sanskrit that was the predominant language of the elite, the Guru brought into play the language of the masses- largely Punjabi along with liberal use of words from Arabic, Persian and other regional languages widespread across the Indian subcontinent. The decision of Guru Nanak to appoint one of his honest disciples Lehina, later known as Angad, as his successor in preference of his sons is also a reflection of his ethical and moral virtues.

Relevance of Guru Nanak's idea of human rights to the modern context:

Raising voice against the social- political exploitations, envision of Guru Nanak entailed basic rights for everyone simply for the fact of being human. Right to live peacefully in a civil society is not an endowment of any institution; rather, it is the responsibility of the ruler to ensure protection of

these rights. In various hymns of Guru Nanak, human rights of all types of modern context find their reflection.

Right to equality-

While believing in the equality of all human beings, and refuting all discriminations on the basis of birth, gender or creed, Guru Nanak proclaimed that there is no higher or lower degree before the Lord. His motive behind condemning caste distinctions is to establish an egalitarian society, for which he designed the institution of *Langar*. His spiritual notion of transformation from '*Manmukh*' to '*Gurumukh*' i.e. from 'particularity' to 'universality' is a way to achieve equality among all human beings.

Right to justice-

As stated by Guru Nanak, justice is one of the attributes of God and, thus, has given the right to justice to all. He says, "in to the court of the true one, enters not the false". In his condemnation of the judicial system of his times that was run by *Brahmins* and Q*uazis*, he brings forth the significance of justice in a society.

Right to freedom-

The whole life and works of Guru Nanak are formidable endorsement of freedoms of all kinds for all individuals. Raising his voice against the prevailing oppressions, Guru Nanak, perhaps, is the first advocate of freedom of speech, religion or faith, culture, work or occupation in the middle ages. Another significant freedom that Guru Nanak enunciated is freedom to assembly through commencing the tradition of '*Sangat*'. As a revolutionary stride, *Sangat* system inculcates in it the freedom to assemble, express opinion, and believe in faith of choice without being discriminated.

Right to work-

Emphasizing that the creator of the world has himself assigned some work to every being. When the Guru provides his followers the golden principles of – *Kirat Karna, Naam Japna, Wand Chakna* he educates them to work and earn honestly and spend in the service of Almighty.

Right to education-

For Guru Nanak, to inculcate reason and wisdom among the masses, it is right to education that sets out the foundation of other rights and duties. He says that true knowledge leads to liberation, bliss and equilibrium in social as well as individual life. According to him, 'through reading, understanding and reflection, one comes to know the truth within'.

Rights of the women-

Relevance and progressivism of Guru Nanak's theology finds the highest epitome in his emphasis on the rights of the women equal to that of men, and bestowal of utmost respect to them, especially during the times when the position of women in society was the most degenerated one. By saying, 'why call her low, from whom the kings and men of power are low', he denounces all kinds of practices inflicted to suppress women in society.

In light of the above account, it could be discerned that the idea of rights and freedom of varied kind professed by Guru Nanak have their relevance even today, and these forms are inherently assigned and incorporated in the International Bill of Human Rights as well as in the constitution of democratic institutions. The practice of rights and duties propounded by Guru Nanak are enshrined in the formulations of present century. His vision of an egalitarian society free of all kinds of divisions and discrimination is what constitutes the 'Millennium Goals' of today. Guru Nanak was not merely a founder of a religious cult or a spiritual leader, but also a visionary profoundly engaged with social-political atmosphere of his time and the world henceforth; not only the creator of mystical verses and great philosophy, but also a social and political revolutionary, a social builder and articulator of dissenting opinions. The cult he began has formulated many golden chapters of history for their struggle to protect and preserve the human rights of all.

Endnotes:

1. The works of Guru Nanak Dev Ji and his successors are known as Bani, and are compiled in Guru Granth Sahib Ji- the sacred book of the Sikh cult. The major works of Guru Nanak include Jupji Sidh Goshti, Asa-di –Var, Maih-di-Var, Malar-di-Var, Dakhni Onkar.
2. Suresh Kumar Soni,(ed.), Human Rights: Concept, Issues, Emerging Problems, Regal Publications, New Delhi, 2007, p.14.
3. Sukhbir Singh, A History of Political Thought, Vol. II, Rastogi and Company, Meerut, 1974, p.349
4. World War I began in August 1914 and continued till 1918.
5. World War II lasted from 1939 to 1945.
6. The Charter of UNO was entered into force on October 24th, 1945 with a mission to preserve world peace and to protect and preserve rights of people of the world.
7. The Universal Declaration of Human Rights was adopted by the General Assembly of the UNO on December 10th, 1948.

8. The ICCPR was ratified by the UNO on December 16th, 1966.
9. The ICESCR was ratified by the UNO on December 16th, 1966.
10. Tapan Biswal, Human Rights: Gender and Environment, Viva Books Pvt. Ltd., New Delhi, 2006, p. 198.
11. The Bhakti movement emerged in in Indian subcontinent mainly from 15th century, and has been considered as an impactful social revolution with its focus on individualism and denunciation of social divisions and discriminations.
12. Tapan Biswal, op. cit., p. 187.
13. Ibid., p. 126.
14. Kharak Singh, Guru Nanak : A Prophet with a Difference, Guru Nanak Dev University, Amritsar, 2007, p.24.
15. AdiGranth, (Sri Guru Granth Sahib) , Shrimoni Gurudwara Prabhandhak Committee, Amritsar, 1978, p.47.
16. Ibid., p. 7. P. 15.
17. Ibid., p. 146.
18. Ibid., p. 72, 470, 471, 661, 1045,1191.
19. Ibid, p. 1245,
20. This means that a man should always work honestly, be in the service of God, and share his profits for collective good.
21. AdiGranth, p. 473.
22. M P Terence Samuel, 'A Subaltern Reading of Sikh Scripture' https://mpterencesamuel.blogspot.co.uk/2009/10/subaltern-reading-of-sikh-scripture.html?m=1

Meenu Kapoor

Email- dmdskapoor@gmail.com

Environmental Pollution and Solutions in context to visions of Guru Nanak

Milkha Singh Aulakh

Introduction

The Environment, like all creations, is a manifestation of God. We, in our childhood, start learning along with Japuji, the Gurbani written by Guru Nanak, which starts with word "IkOankar" meaning there is the only One; the God, who is the creator (the Karta Purukh) of all including the entire universe; the humans, the animals, the plants, the trees, the planets, the earths and the like. The One Creator pervades all creations.

ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨ੍ਹੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥
ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥

aapeenHai aap saaji-o aapeen Hai rachi-o naa-o.
duyee kudrat saajee-ai kar aasan ditho chaa-o.

(SGGS, Asa di Var, p.463)

God created kudrator nature, whose limits cannot be described. Thus the Creator observes creation, and dwells within it whereas both are interconnected.

ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਿਤ ਵਸਿਆ॥
ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥1॥ ਰਹਾਉ ॥

balihaaree kudrat vasi-aa.
tayraa ant najaa-eelakhi-aa. ||1|| rahaa-o.

(SGGS p.469)

The importance of Environment has been emphasized repeatedly in Gurbani. Last lines of Jaupji say that Air is our Guru, Water is our father, and great Earth is our mother.

ਪਵਣੁ ਗੁਰੁ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥

pavan guroo paanee pitaa maataa Dharat mahat.

(SGGS p.8)

Guru Nanak's deep love with nature creates his link to the God.

ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਧਰਤੀ ਆਕਾਸੁ ਘਰ ਮੰਦਰ ਹਰਿ ਬਨੀ ॥

pa-un paanee Dhartee aakaas ghar mandar har bane

(SGGS p.723)

Keeping in view above Gurbani during his travels the world over, wherever Guru Nanak, he preferred to stay under tree in a nearby Jungle instead of constructed house.

With context to Gurbani, the concern for the environment is part of an integrated approach to life and nature. As all creations have same origin and end, we must be conscious in our relationship with the rest of creations. We should conduct ourselves through life with love, compassion, and justice. Becoming one and being in harmony with God implies that we must endeavor to live in harmony with all of God's creations: Earth, air, water, life and all activities connected with life.

ਸ਼ਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥
ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥

saachay tay pavnaa bha-i-aa pavnai tay jal ho-ay.
jal tay taribhavan saaji-aa ghatghat jot samo-ay.
(SGGS Sri Raag, M.1, p.19)

Thus, in the Gurbani, Guru Nanak Dev Ji gave a clear-cut message of importance of and need to preserve "Our Environment and Natural Resources" and to ensure that no damage occurs to it while we are going through our daily life chores. The pollution of Environment is against the principles laid down by the Gurus.

In the present scenario, however, we have drifted away from this ideal message. The earth is today facing numerous problems and is in peril as never before. Its forests are being denuded and smoky haze envelops the cities of the world. Its lakes and rivers are being filled with urban and industrial pollution killing aquatic life in all parts of the world, across ethnic, religious, and national boundaries. The demands of economic growth and individual need, desire or greed are depleting the natural resources of the earth. The social justice crisis due to poverty, hunger, disease, exploitation, and injustice is widespread. Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO) has reported on the State of Food Insecurity in the World showing that 1.02 billion people are hungry and undernourished worldwide. Most of the undernourished people and the rural poor often live in marginal areas seriously affected by loss of soil productivity, degradation of soil, water and biological resources and the associated loss of vital ecosystem services upon which their livelihood depends. Pressures on natural resources are continuously increasing due to population growth and changing consumer habits particularly in emerging

economies. The environmental crisis caused by humanity's exploitation of nature is leading to the depletion of renewable resources, destruction of forests, over-use of land for agriculture and habitation. The viability of many animal and plant species, and possibly that of the human species itself is at stake. There is serious concern that the earth may no longer be a sustainable bio-system. Agriculture, which changed the face of the earth by providing food and fiber to its inhabitants, functioned initially almost entirely on the internal resources available to it from the sun, air, rainfall, plants, animals and humans. However, about 100 years ago, agriculture advanced beyond its internal resources to production system based on external inputs such as fertilizer, pesticides and fossil fuels. This unbalanced utilization of resources has reflected its adverse impacts on ecosystem and environment.

In this paper, I have briefly discussed various aspects of Environmental pollution, which prevail around the globe and cited research-based examples from the Land of Gurus, the Punjab State.

Depletion and Quality of Water, and Geogenic Pollution

Of all the water available on the earth, 97.5% is present in oceans and 2.5% is fresh water, of which only 20% is groundwater. Groundwater is the main source for drinking, irrigation and industrial purposes. Among these, agricultural sector is the major consumer of water. In India, agriculture accounts for about 89% of total water use, as against 8% by domestic sector and 3% by industrial sector. Predictions are that, by 2025, agriculture's share of water will be reduced to 73%. Rapid industrialization and urbanization during the past few decades have increased the demand for available water and put stress on the already dwindling water resources.The problem of falling groundwater table in Central Punjab, where water-guzzling rice is a predominant crop, is because of overdraft of water. The rate of groundwater usage is more than water recharge; of a total of 137 blocks, 103 blocks are over-exploited for water use.

As high water-quality standards for drinking and food processing are an important consideration, groundwater quality is also an important consideration for irrigation. It varies with rainfall pattern, and depth and geology of aquifer. Salinity and sodicity hazards are important elements of quality of groundwater for irrigation purposes. While the groundwater of sub-mountainous Punjab is of very good quality, groundwater quality is poor in the southwestern region. Selenium (Se) toxicity is prevalent in 1000

hectares in Hoshiarpur and Nawanshahar districts where about 11 and 4% groundwater samples were found unfit for drinking and irrigation purposes, respectively. About 9 and 66% groundwater samples of Ludhiana and Bathinda districts, respectively, had fluoride concentration more than the safe limit of 1 mg per liter. In Bathinda district, 15-44% samples of groundwater had boron more than the maximum permissible limit of 2 mg per liter. Arsenic concentration in alluvial aquifers of Punjab ranged from 4 to 688 μg per liter, and majority of them were found unfit for human consumption considering maximum permissible limit of 10 μg per liter (Aulakh *et al*., 2010).

Environmental Impacts of Urban and Industrial Activities

Today pollution is contaminating air, land and water. Smoke from industries, homes and vehicles fills the air. Industrial waste and consumer trash is affecting streams and rivers, ponds and lakes. Much of the waste is a product of modern technology; it is not biodegradable, not re-usable and its long-term consequences are unknown. Industries and factories emit pollutants in the air causing environmental pollution, and release effluents, in some cases without treatment, to the sewage that often have large quantities of toxic elements and undesirable microorganisms.

Application of sewage sludge to agricultural soils, and irrigation of field crops with sewage water and untreated industrial effluents alone, or in combination with groundwater or canal water, are common practices worldwide and are also used in Punjab, especially in the vicinity of large cities, as these are considered reusable sources of essential plant nutrients and Organic Carbon. However, some of the elements present in sewage water and untreated industrial effluents, could be toxic to plants and pose health hazards to animals and humans. The mean concentration of Lead, Chromium, Cadmium and Nickel in sewage-water was, respectively, 21, 133, 700, and 2200 times higher than their respective values in tubewell water causing implication on animal and human health. In one study, water of several shallow hand-pumps installed in vicinity of sewage-water drain had 18, 80, 88 and 210 times higher concentration of Lead, Chromium, Cadmium and Nickel, respectively, than in deep tubewell water (Aulakh et al., 2008). The chemical analysis of sewage-water samples collected from different locations of an open drain, commonly known as "Budda Nullah," downstream from entry into Ludhiana city, revealed that the concentration of metals in the drain increases many folds as it passes through Ludhiana city. This is because the number of

industries pouring their untreated effluents increased as the distance downstream increased. This implies that the open Budda Nullah drain, which is a natural fresh-water stream before its entry into Ludhiana city, turns into a highly polluted sewage channel when it passes through the interior of the city, receiving effluents from various types of industries on its way. In another study, pathogenic profile of 100 domestic-supply water samples, collected from Municipal Corporations and Councils of Ludhiana, Jalandhar and Patiala districts by Jairath (2005), revealed that the drinking water from tubewells installed in different municipalities contained several pathogenic microorganisms.

Environmental Impacts of Fertilizers and Manures

Application of nutrients through fertilizers and manures in excess of crop requirements can increase both the cost of production and the risk of adverse environmental effects leading to human and animal health problems. If nitrate-nitrogen in the drinking water exceeds the safe limit of 10 mg per liter, ingested nitrate is converted to nitrite that is absorbed in blood, causing methemoglobinemia, commonly known as 'Blue Baby Syndrome', and gastric cancer. In intensively cultivated soils of Punjab, where average fertilizer Nitrogen consumption increased from 56 to 188 kg Nitrogen per hectare per year during 1975 to 1988, nitrate-nitrogen concentration in the shallow-well waters increased by almost 2 mg per liter (Aulakh and Bijay-Singh, 1997). In some central districts of Punjab, fertilizer Nitrogen levels exceed 300 kg Nitrogen per hectare per year and on several farms, fertilizers are poorly managed. Animal wastes appear to be the major contributors to high nitrates in groundwater under village inhabitations and feedlots. In Punjab, animal wastes are generally dumped near feedlots in the outskirts of villages. The level of nitrate in the water samples of 367 hand-pumps used in several villages of four districts and in 45 water samples collected beneath feedlots, was several folds higher than in 236 water samples of tubewells of adjoining areas, clearly illustrating that animal dung and urine around feedlots act as a point source of nitrates.

Integrated and balanced application of Nitrogen fertilizers could significantly reduce the amount of unutilized nitrates in the root zone and help enhance nutrient-use efficiency of crops. Decreased rate or amount, but increased frequency of irrigation water, in conjunction with a split application of fertilizer Nitrogen, as well as growing shallow-deep rooting system crops in rotation (for example rice-wheat rotation) helps in minimizing the movement of nitrate to deeper soil layers.

Excessive accumulation of residual Phosphorus in soil may enhance its downward movement, which may eventually reach groundwater. Coarse-textured soils have large number of macropores and thus the resultant by-pass flow could lead to greater and deeper leaching of Phosphorus in such soils. Besides the potential for groundwater contamination, Phosphorus lost from agricultural soils through leaching may be intercepted by artificial drainage or subsurface flow accelerating the risk of Phosphorus transport to water bodies with serious implications for water quality including eutrophication. Long-term studies where fertilizer P has been applied in different rates, frequencies and periods have revealed possibility of P leaching especially in coarse textured soils. (Garg and Aulakh, 2010).

Emission of Greenhouse Gases and Climate Change

With continuously increasing concentrations of the radiatively important greenhouse gases like Methane, Carbon dioxide and Nitrous oxide, there is serious concern about the future changes in our climate. Greenhouse gases and aerosol affect the physical aspects of environment such as incoming solar radiation, air temperature and patters of precipitation and wind. These greenhouse gases are nearly transparent to the visible and near-infrared wavelengths of sunlight, but they absorb and re-emit downward a large fraction of the longer infrared radiation emitted by earth. As a result of this heat trapping, the atmosphere radiates large amounts of long-wavelength energy downward to the earth's surface and long-wavelength radiant energy received on Earth is increased. Among the most important greenhouse gases, Methane ranks only next to Carbon dioxide. Tropospheric Methane concentrations have more than doubled over the past 300 years. More recent data indicate a rate of 0.5 to 0.9 % increase per year over the last decade, which is presumably linked to human activity. Agriculture, including land-use change, is considered as one of the major anthropogenic source of atmospheric greenhouse gases. The most significant activities identified are (a) deforestation for reclaiming new agricultural land as a source of Carbon dioxide, (b) rice-based production systems as source of Methane and Nitrous oxide as well as Carbon dioxide from biomass burning, and (c) animal husbandry as a source of Methane.

Environmental Impacts of Pesticides and other Agrichemicals

Increased use of pesticides and other agrichemicals such as fungicides, weedicides, urease inhibitors and nitrification inhibitors, etc. due to large-scale adoption of high-yielding crops in Punjab have led to

gradual buildup of these toxic chemicals in soils, groundwater, plants, animals and their products.There are numerous studies illustrating residues of agrichemicals in foodgrains, vegetables, fruits and even animal feed as well as bovine milk. A study across several states of India showed residues of Hexachlorocyclohexane ranging from traces to 7 mg per liter. All of the 236 milk samples collected from Punjab were Hexachlorocyclohexane contaminated, illustrating a grave situation for animal and human health.

Environmental Impacts of Crop Residues' Burning in open Fields

Despite enormous benefits of the crop residues, most of crop residues are removed and/or burnt in open fields after harvesting crops. In Punjab, for instance about 70% of the total rice straw produced from combine harvest is burnt in the open fields. Similarly, after combine-harvesting wheat, 70% of wheat straw is converted to bhusa for animal feed and the remaining is burnt in the field. Unlike wheat straw, rice straw is not used as a cattle-feed because of high silica and oxalate content in it. Besides the loss of organic matter and plant nutrients, burning of crop residues also causes atmospheric pollution due to the emission of toxic gases like Methane, Carbon dioxide, Carbon monoxide, and Nitrous oxide that poses a grave threat to human and ecosystem health. In the weeks following the rice harvest, flames and dense smog can be seen above the rice fields, which engulf the vast surroundings. Several technologies have become available for managing the crop residues as plant nutrient resources. Mechanical difficulties in tilling residue-laden fields can be managed by using a straw chopper and spreading the residues as evenly as possible. Appropriate reduced or conservative tillage technology while retaining crop residues on the soil surface has shown encouraging results.

Environmental Impacts of Vehicular Traffic

The use of Tetraethyl Lead as an anti-knock agent in vehicle fuel has been known to cause general increase in the content of Lead both in atmosphere and soil through vehicular emissions. However, the level of Lead accumulation in soils and vegetation along the roadside and the accumulation depends upon the frequency of vehicles. Singh (2006) studied the problems associated with Lead pollution along National Highway-1 (NH-1) passing from Ambala to Amritsar by collecting soil and plant samples from 135 locations along and away from the highway. Soil samples taken from near the road were observed to have a much higher Lead concentration as compared to samples taken from sites located 50 and 100 meters away from the highway. It was also observed that soil samples

collected from the edges of Ludhiana-Ambala road - a heavy traffic zone - had greater Lead concentration than those taken from the Ludhiana-Amritsar road, with a comparatively lower traffic density. The soil sample collected from Mandi Gobindgarh, an industrial town on NH-1, had the highest concentration of 39 mg Lead per kg. Analysis of leaf tissues of wheat crops and eucalyptus tree, collected from the edges of the NH-1, further showed that the Lead concentration was much higher than the permissible limit of 10 mg per kg. However, in vegetation samples collected from sites 50 meters and 100 meters away from the road, the Lead concentrations were far lower. Thus, in areas of rapid urban expansion where farms and homes are intermixed with heavily travelled highways, Lead concentration in soils and plants can reach unusually high levels potentially affecting animal-human health (Aulakh *et al.*, 2012).

Wastage of Food in Storage, Shipping and after Cooking

According to Gurbani, wasting raw or cooked food is a crime. While one billion humans on this earth struggle to get one square meal and most often go to bed hungry every single night, significant portions of foodgrains, vegetables and fruits are wasted while in inefficient storage, during shipping from production site to consumer's places and throwing into garbage after cooking excess food in domestic and public places. It is unfortunate that while scientific based silos are available in developed countries from last 50 years, developing countries like India, who could ill afford wastage of food, are still storing the foodgrains in open to sky places where they are spoiled by birds, rats, animals and rains, etc. The foodgrains are transported in open trains and trucks and staked Railway Stations where substantial portion get soiled. In Homes and Public Eateries, substantial quantities of cooked and raw foods are thrown in trash. Excess food has become an acceptable part of the festive traditions that bring families and friends together in celebrations. In our dining room tables, leftover excess food too often turns into waste. Even untouched food comprising bulk of wasted groceries is thrown in garbage.

Conclusions and Recommendations

1. At present, the agriculture is both source of environmental pollution as well as victim of environmental pollution impacting the plant-animal-human foodchain. Agriculture and society, in general, are challenged to develop strategies for sustainability that conserve nonrenewable natural resources such as soil, water, forests and biodiversity, and enhanced use of renewable resources.

2. Agricultural sector is the major consumer of water. However, the groundwater is depleting at a fast rate because of its excessive use and mismanagement. More crop and income per drop of water should become an international movement. Fast depletion of groundwater could be contained by reducing the excessive use and wastage of water in domestic use, industries and agriculture. For instance, area under the cultivation of water-guzzling rice crop in sandy and porous soils should be avoided/curtailed.

3. Overdrafting of groundwater from deeper and deeper layers for irrigation purposes has also resulted in transporting underground geogenic pollutants to the soil surface causing environmental risks.

4. Continuously increasing use of fertilizers, pesticides and other agrichemicals have led to gradual buildup of nutrients and toxic chemicals in soils, groundwater and water bodies as well as enhanced the emission of greenhouse gases into the atmosphere. Excessive applications of fertilizers, manures and agrichemicals to field and vegetable crops also lead to nitrate and phosphate leaching and contamination of groundwater. There is urgent need to adopt efficient cropping systems and technologies that would minimize the use of such inputs. Adequate, balanced and integrated use of fertilizers, manures and agrichemicals should be encouraged. To regulate the use of fertilizers and agrichemicals by farmers, policies and laws may be developed and implemented.

5. Direct discharge of untreated effluents of industries and cities to land and water bodies can potentially contaminate surface and groundwater as well as soils and eventually the crops grown on these soils which have a bearing on the quality of the food produced, thus leading to the contamination of soil-plant-animal-human foodchain. Thus, by considering both useful effects (nutritive and irrigation potential) and harmful effects, sewage sludge and water should be treated to meet some quality parameters before they are discharged to drains or used for irrigation of the agricultural lands. There is an urgent need to draft and implement a road map for mitigating environmental pollution so that sustainable development is maintained with least disturbance to the ecosystem.

6. Burning of crop residues, especially rice straw in open fields causes atmospheric pollution due to the emission of toxic gases like

Methane, Carbon dioxide and Nitrous oxide that poses a grave threat to human and ecosystem health.

7. Several fold enhanced vehicular traffic has become another source of toxic Lead that accumulates in vegetation along the highways.

8. Use of non-biodegradable Plastic-ware, Styrofoam and likes should be avoided in avoided in daily use including Gurdwara Langars, marriages and other parties.

9. Wastage of raw and cooked foods should be avoided by storing them properly and cooking only required quantities. Excessive cooked foods should be provided to hungry people via Food Banks and Social organizations.

References

- Aulakh, M.S., and Bijay-Singh. (1997). Nutrient Cycling in Agroecosystems 47: 197-212.
- Aulakh, M.S., M.P.S. Khurana, and D. Singh. (2010). In: Water and Agricultural Sustainability Strategies (Editor: M.S. Kang), pp. 143-166. CRC Press, New York, USA.
- Aulakh, M.S., D. Singh and M.P.S. Khurana (2012).In: Souvenir, 77th Annual Convention of the Indian Society of Soil Science (Editors VK Arora, R. Kumar and US Sadana), pp. 46-52, Ludhiana, India.
- Garg, A.K., and M.S. Aulakh. (2010). Communications in Soil Science and Plant Analysis 41: 848-864.
- Jairath, S. (2005). Studies on microbiological quality of water. M.Sc. Thesis, Punjab Agricultural University, Ludhiana, India.
- Singh, B. (2006). Lead accumulation in soil and vegetation along north-south highway passing through Punjab. M.Sc. Thesis, Punjab Agricultural University, Ludhiana, India.
- SGGS - Sri Guru Granth Sahib. Published by Shromani Gurdwara Parbadhak Committee, Amritsar, Punjab, India.

Gender Equality and Gender Justice

Nisha Jain (Dr.)

Equality is one of the important aspects of Guru Nanak's teachings. He denounced the hierarchy of caste and gender which has entrenched Indian society to a great extent. The structure of society rests on the principle of equality put forth by Guru Nanak when he said in the following verse that "Himself is He male and female." He treated women as an individual as according to him all individuals are originated from the same source. Throughout his life, he spread the message of singularity of the ultimate reality and the consequent unity of humanity. He created a larger space for women especially in the spiritual realm which was really a radical idea. Though scholars have pointed out that much of the space Guru Nanak created for women is within the patriarchal framework[1], yet it was quite clear that he denounced the inequality of any kind in his various verses. This paper is an attempt to explore that despite the consciousness about the persistence of gender inequality and strongly condemned by Guru Nanak, the attempts to eliminate the gender inequality have not brought the desired change which can be termed as either substantial or effective in the cotemporary era.

The constitution of India provides the framework for initiating the process of gender equality. But The liberal framework of the constitution, the plethora of progressive laws, the educational and employment opportunities, the FiveYear Plans and policies have not contributed much towards changing the lot of women. Of course, few urbanized, educated and economically independent women have been apparently brought at par with men but that change has not changed the power equation in the society. The powerlessness of women is deep rooted and lies in the structure of the India society. Women still form the largest group among the most powerless and oppressed people in India. Suffering from deprivation, they continue to lag far behind men as far as their personal advancement, opportunities and choices are concerned. Their work within the house remains unpaid and unrecognized. At the work place, they are often discriminated and paid less than men especially in the unorganized sector. They are often victims of not only the increasing rates of crime but also of widely prevalent domestic violence. The social norms, practices and attitudes restrict their active participation and their overt role in public and community life. Bound by tradition, they have little control over their lives and are unable to take advantage of legal and political rights and other provisions meant for their upliftment. Throughout their lives, they remain subjected to social prejudices and discrimination, the manifestation of which start affecting

their gender even before they are born.

Gender inequality is a complex phenomenon. Not many people have a clear understanding of it. Indian society provides an elaborate and segregated network of roles for each sex. Social structure, cultural norms, and value system based on the concept of patriarchy influence social expectation regarding the behavior of both men and women and determine women's role and position in a society to a large extent. Patriarchy operates both in manifest and latent forms and institutionalizes the concept of male domination and female powerlessness, which is very much reflected in available data collected from various sources.

Available statistics on the various social indices like sex-ratio, education, health, political participation, decision making, employment, and crime against women clearly reveal the situation of women in India is not promising and even after 75 years of our independence gender equality seems to be distant dream. India ranks 108 among 149 countries on gender equality ranking credited by world economic forum for its global gender gap report of 2018. This puts India behind Bangladesh and china whose ranking is 48 and 103 respectively.[2] Sex ratio which reveals the society's concern about the survival of women stands at 943 women per 1000 men in India, according to 2011 census. It has continuously declined since 1901and reached its nadir at 1981.[3] The 2018 Economic survey reveal that India has 21 million unwanted girls under the age of 25[4] and has 3 million missing women.[5] Though it seems that women are educated in large numbers as their literacy rate has increased by 10% between 2001 and 2011. It is generally observed that women form an adequate proportion of total female proportion at the primary level but when we move up the educational ladder, the situation becomes worse. The increase in the overall percentage of enrolment ratio of girls has been matched with a sharp increase in dropout rates. The health indices of Indian women indicate how much value society place on the nurture of women. Here also the situation is quite depressing. More than half of the Indian women suffer from anemia almost double the world average. Though female infant mortality rate is also higher than the world rate, yet India maternal mortality rate is well below the world average. If we take into consideration the percentage of women in centre and state legislature, it becomes difficult to conclude that they are in a position to make a strong impact on law and policy making processes of the country. Though the proportion of women in both the upper and lower houses of parliament is almost half the world average, yet women voter turnout is close to world average. In fact, Parties have done little to provide women access to network and resources that would enable them to ascend the ranks of party hierarchy.

On employment front also, there has been a steady decline in female labor force participation rate despite the enhanced economic activity. World Bank says that the share of Indian women above the age of 15 employed in labour workforce is only 25%. It was 34% in 1991 and has been sliding steadily since. According to ILO, India ranks 121 out of 131 countries in Female labour force participation. FLFP for Bangladesh is 57% and Sri Lanka 35%.According to the latest data released by National Crime Record Bureau, crime against women has more than doubled over the past ten years. What is peculiar about the data provided is the rate of total crime in2011 reported a decrease by 7.4% while that against women increased by 7.1% over 2010.[7] It clearly reveals that while all India total crime rate is decreasing, crime against women like rapes, gang rapes, murders and sexual assault has escalated to a dangerous level. In an international survey, which had come in early July 2018, stated India to be the most dangerous country in the world for women. Thomson Reuters Foundation in its survey on "the world's Most Dangerous countries for Women have come to this conclusion. It surveyed 548 experts focused on women's issues including aid and development professionals, academics and policy makers. The questions centered on five key areas: health care, economic recourses and discrimination, customary practices, sexual violence and harassment, nonsexual violence and trafficking, India's rank was 4th in 2011 but now world's most dangerous

The powerlessness of women is deep rooted and lies the very structure of the Indian society. It is institutionalized and operates through patriarchy. If there has been any variation in the position of women during the various phases of history, such variations have been relative and in the ultimate analysis related to the structure of patriarchy. Since centuries there has been clear cut division of roles between male and female and different attributes have been associated with them. These role and attributes are taken for granted and internalized in the psyche of every individual of society in such a manner that these appear to be the arrangement of nature itself.[6]

Though it has been argued that women enjoyed a relatively higher status during the Vedic period, it can't be interpreted to mean that their position was absolutely equal to men in the society or that they didn't suffer from some of the disabilities which are logically related to the norms of patriarchy.[7] At best it can be understood to mean that compared to what women suffer in the later periods of history, they were relatively better placed during the early period. Their status started degenerating during the medieval period and reached at its lowest ebb by the end of the 18th century and beginning of the 19th century. In fact, the stagnant Indian society underwent substantial change as a result of its interaction with the west. The

introduction of education on the western lines had a great impact in India and gave rise to a new social conscious among emerging intelligentsia.[8] Serious attempts were made in the middle of the nineteenth century to improve the position of women through concerted and consistent action. These actions were initiated by the western educated liberal intellectuals. In the tradition of social reform started by Raja Ram Mohan Roy, reformers after reformers pleaded for social change without attacking the institution of patriarchy. Throughout 19th and 20th century, a number of laws were passed which aimed at eliminating the legal lacunas regarding the various norms relating to the status of women or introducing certain legal sanction for banning certain social evils. Besides the legal changes, the 19th and 20th centuries also witnessed the social reformers emphasis on the proliferation of educational facilities for women. Attempts had also been made to introduce various welfare schemes for the purpose of their upliftment. In fact, not only the social reform movement but even the post independent Indian policy making has also been influenced by the direction of change set by Ram Mohan Roy and the liberal reformers.

In the post independent period, various development policies, especially in the initial period, did not address the root cause of gender inequality. Women were characterized as dependent members of the society, in need of special care and protection. They were identified as weaker section and placed at the margin of productive and developmental activities. To be precise, the Welfare Approach remained the exclusive logic of various developmental policies. Later on, other related approaches were also introduced on experimental basis, though the rationale underlying development continued to be based on welfare approach. This approach assumes women to be passive recipients. They are conceptualized primarily as caring mothers confined to home. It has been almost naturally assumed that household management, child development, nutrition, and home crafts are the areas where women must specialize. Sex segregated environment is taken for granted. Hence, the programmes and policies based on this approach do not disturb the existing structural patterns in relation to gender.

During 70's it was international feminist consciousness that came to be raised in the wake of the International women's year to be followed by the International decade for women had its impact on Indian women. It was the sixth five year plan that initiated a shift from the earlier welfare approach, this shift relates to the introduction of the concept of empowerment. With a view to implement empowerment approach a separate department for development of women and children was created by Ministry of human resource development. The government of India had initiated a number of programmes in the direction of women empowerment. The draft of

National Policy of Empowerment of women in 2016 replaced the National Policy for the Empowerment of Women, 2001. National policy of 2001 and 2016 are almost similar as all the nine objectives outlined in 2001 policy form a part of 2016 policy. In this policy emphasis is on the collection of gender disaggregated data and redistribution of gender roles in the households and work place. Till now, the real effect of the approach is missing. What is worse, the idea of empowerment remains undefined and vague. Applied rightly, the empowerment approach would have extended the freedom of choice and power of women it would have also resulted in creating more capabilities among women. Creation of an environment in which just social and economic order could be maintained would have been a logical consequence of empowerment. Yet there is not much evidence to argue that the application of empowerment has changed the situation of women. In the process of increasing populism which has overtaken the serious process of policy making and planning, the empowerment approach has been reduced to rhetoric.[10]

Gender justice is a modern concept to which our constitution is committed. Gender justice entails ending the inequalities between men and women that are produced and reproduced in the family, the community, the market and the state. The public discourse in India skirts the core issue of gender justice in India. Many a times the issue of gender justice becomes vulnerable to pragmatic politics and the agenda of women's rights gets sidelined. When the Prime Minister Narendra Modi argues that the Triple Talaq is a matter of gender justice but Sabarimala is a matter of tradition, he is emphasizing that the supposed Hindu traditions are to be upheld even if they violate the principle of gender justice. India has a long tradition of caste and religion based politics in which national narrative is constructed around masculinity and femininity and this construct is played up by all political parties for political gains. Marginalized groups like women and dalit women in particular always remain a mere embodiment of community they belong to.

All mainstream political parties whether it is Congress or BJP, violate the principle of gender justice for political gains. In Shah Bano case[11], a Muslin women's right to a legal remedy under a secular law, that was unavailable to her under the Muslim personal law, was recognized by SC. This decision provoked a lot of reaction from the conservative Muslims who perceived it as an intervention of the state in the matters of religion. The Congress government under the pressure from these conservative Muslims went ahead with an Act restricting the Muslim women from seeking redressal from this provision. On totally political considerations, the Congress chose to sacrifice the rights of women at the altar of issue of the

community right. On the other hand BJP appropriated women's agenda of Uniform Civil Code to enforce its majoritarian agenda. Women's groups protested against the communalization of women's issues and demanded uniform civil code for all women. Since all personal laws discriminate against women, the women's movement raised the demand for a Uniform Civil Code since 1937, long before independence. Unfortunately, this debate has rarely surfaced in public discourse as a feminist issue. Rather, the issue of Gender Justice held to ransom by vote ban politics.

With the passing of the Muslims Women's Bill 2018 in the loksabha known as Triple Talaq bill , NDA government claimed itself to be champion of women's emancipation. Rather than addressing the problem of abandoned women which is prevalent across religions, the bill criminalizes triple talaq by a Muslim man, when there is no corresponding penal provision for a non- Muslim man abandoning his wife. This goes against the universal principle of equality before law and unfair to the non- Muslim women. Sabarimala temple in Kerala also evoked a controversy when the court revoked the existing ban on women's entry into the temple during menstruating years. The dichotomy and opportunism of political party's stands exposed in the whole debate around the issue. The move clearly reveals that the intention of political parties was not to ensure gender justice. Time and again state also undermines women's fundamental rights, freedom and her agency. Hadiya's case is another example where public discourse skirts the core issue of gender equality and gender justice. Hadiya, a young adult woman's constitutionally guaranteed freedom of conscious and her right to chose life partner got entangled in politically charged anxieties about religious radicalism, terrorism and national security. In this case, the reluctance to recognize gender as the central concern was clearly demonstrated in the courts hearing.

To conclude, it can be said that Guru Nanak created a large space for women and was far ahead of his generation in his attitude towards women and their status in the society. Guru Nana condemned man made notion of the inferiority of women and protested against their subjugation. In Raag Aasa Mehal 1, page 473, guru Nanak said, "From women , man is born; within women, man is conceived;….from woman, woman is born; without women, there would to no one at all". His teachings have not fully realized that is why Women still remain marginalized, exploited and oppressed as a group. The power underlying gender relations is so entranced that it becomes a barrier in the process of gender equality. The complexity involving the question of powerlessness of women, therefore, needs to be confronted before aiming at equality. This is high time that gender equality has to be made a part of public discourse and basic assumptions of

patriarchal social relations have to be challenged.

Notes and References

1. Karamjit k Malhotra, Issues of Gender among the Sikhs: Eighteenth-Century Literature, Journal of Punjab studies 20, 2013.
2. The Economic Times, Dec18, 2018.
3. Radha Kumar, Marcel Korff and Karthika Sudhir, A Gender Atlas of India (New Delhi, Sage Publications, 2018)
4. Unwanted girls are those girls who are alive but not favored by their parents. They receive less health care and schooling with long term effects on their well being.
5. Missing women are girls and women who would be alive today if parents were not aborted their fetuses.
6. S. Gold Berg, Male Dominance: The Inevitability of Patriarchy (London, MacMillan Press, 1979)
7. A.S. Altekar, The Position of Women in Hindu Civilization (Delhi: Motilal Banarsidass, 1983)
8. K.P. Karunakarm, Religious and Political Awakenning in India (Meerut: Meenakshi Prashan, 1965).
9. GeertjeLyclama a Nijeholt, Women and the Meaning of Development: Approaches and Consequences, Working Paper- sub series on Women's History and Deveolpment, No.15, Feb.1992.
10. Unfortunately in Indian context understanding of the term empowerment for policy makers has been quite superficial. The emphasis on empowerment is sometimes so simplified that it has come to mean compensatory policies like reservation in local governing bodies or ujjawalayojna for LPG cylinder,and much publicized campaigns as beti bacho, beti pathao.
11. Shah Bano was a Muslim woman who claimed maintenance from her divorced husband in the Supreme Court, under section 125 of the Criminal Procedure Code, which applies to all citizens of India. Her husband claimed that under Muslim personal law, it was not necessary to pay maintenance beyond three months after divorce.

Nisha Jain (Dr.)

P.U.RegionalCentre

Sri Muktsar Sahib

Email : nishajain14@gmail.com

The Voice of Guru Nanak

As it spoke to me

Parveen Kaur

Guru Nanak has so many facets of his personality that to do justice to him is almost impossible. It is like filling the universe in a basket. I thought it would be easy to talk about the hymns of Guru Nanak because I have been reading him almost all my life. Especially those hymns which were closer to my heart and were relevant to me. I do not like to read translations of Guru Nanak's hymns. I always wanted his words to speak to me. Yet, I had gathered a huge number of books written by Hindu, Muslim, Sikh and English scholars. I was overwhelmed. Then I made a pile of those books and put them aside.

With all humility I will approach Guru Nanak as I have known him for the past seventy-six years. My mother used to sing to me hymns of Guru Nanak while she put me to sleep. Those were the most calming and comforting sounds that I ever heard. However much my pain (babies also have pain), those words would soothe me and put me to sleep. I loved the melody without even knowing the meaning. I slept on my mother's bosom till I was three. My mother had a beautiful singing voice. She was a direct descendent of Guru Amardas. She would tell stories about the Gurus as if she knew them personally. If I asked her for anything for example, 'a sister', she would say, 'ask God, He listens to the prayers of little children'. I believed what my mother told me. But as I grew up it didn't always come true; my prayers were not always answered. That was the reason I got more and more attracted to the philosophy of Guru Nanak. Nanak says, 'make an effort, go and get it. Get up and fight. Do not let anyone take an undue advantage of you.'

Guru Nanak was the first teacher of the Sikhs. Guru is a Sanskrit word which means, 'he who enlightens the intellect'. He is called Guru Nanak because he showed his followers the path of righteousness and purity. Guru Nanak did not call himself God or The Son of God. He called himself, 'a mere man'. He was born in the month of April in 1469. He was born in a Hindu family at Rai Bhoe ki Talwandi in the Punjab now in Pakistan. His father Mehta Kalu was an accountant and his mother Tripta was a devoted loving mom to this child. Tripta had a daughter called Nanki who was five when Nanak was born. Tripta and Nanaki were overjoyed with this well

coveted addition to their nuclear family. Did Tripta know when baby Nanak took his first step with his tiny feet that he would be a world traveller? His big brown eyes and his smiling lips enthralled her. Did she know that one day these lips would sing ethereal songs for the world to swoon over? This child must have gladdened the hearts of his mother and sister. Nanki must have played with him and taught him to speak when their mother cooked meals for the family. This brother and sister must have had a deep and binding relationship which we would see later on in Nanak's life.

Nanak was a child prodigy who surprized his elders with his wit and intelligence. Being born in a Hindu family he had a chance to scrutinize minutely the ills of that society. Hindu society was riddled with superstitions, it had the curse of caste system, women had very low esteem, to mention a few. Sikander Lodi was the ruler of Delhi and the Punjab. Lodi the Muslim ruler was not just an invader but a settler. It was a time of great unrest and injustice against Hindus. Growing up Nanak saw all this, contemplated and wrote about it. He lived to be seventy years old. In his lifetime, his first twenty-eight years he lived at home with his family. Next twenty-four years he travelled extensively. He was the second most well-travelled person on earth. The last sixteen years of his life he settled in Kartarpur and lived with his sons and wife.

Guru Nanak wrote Nine hundred and seventy-two hymns which are compiled in the Adi Granth by the fifth guru, Guru Arjan Dev. His biography called Janam-Sakhi was written a hundred years after his death. Bhai Gurdas was a scribe of Adi Granth the holy book of the Sikhs. He has written extensively about Guru Nanak. In his life time Guru Nanak left great impact on his contemporaries. In his travels Guru Nanak visited many universities and had discourses, discussion and seminars with scholars of that time. The language of his poems is Punjabi, but it changes and picks up vocabulary from the places he visited. Sanskrit was a dead language in the time of Guru Nanak. It was used by the Brahmins to perform Yajnas and marriage ceremonies. Population at large did not understand that language. Guru Nanak wrote in colloquial Punjabi. He was a prolific writer of divine poetry which he set to classical music. He sang and played Rabab, while Bala and Mardana his companions accompanied him on Mridang (drums) and Santoor (a stringed Indian musical instrument).

Nanak was a genius of all times. His father did not understand him. Mehta Kalu like all fathers wanted his son to go to school, be educated and

equip himself to make a living to be able to support a family. At the age of seven he was admitted in a school. Guru Nanak started teaching the teacher, the meaning of the first alphabet Alif. He was a fast learner and found the school boring. At the age of twelve Nanak was to be baptized as a Hindu by a Hindu priest Hardial. He had to wear a sacred thread around his neck and arm. Nanak asked the priest, 'Would this thread never break, this thread of high-class Hindus, would it never get dirty'. The priest said that the thread would break and also get dirty. Says Nanak, 'Oh Panday put a thread around my neck which never gets dirty or breaks and is eternal.' "Daiya kpah santokh soot, jatt gundhi satt vatt, eh janeu jiya ka hye tan pandey ghutt."2. 'kindness be the cotton and thread be of gratitude. Put a twist of determination and if you can make a Janeu like that bring it to me oh pandey.'

Mehta Kalu tried to focus the mind of Nanak on business or farming. Guru Nanak showed no interest. The frustrated father got him married at the age of sixteen to Sulakhni so that he would learn some responsibility. Nanaki, his elder sister was aware of what was going on in his life. She requested her father to send Nanak to Sultanpur where she lived. She promised her father that she will find Nanak a job with the help of her husband. Nanaki lived in Sultanpur with her husband Jai Ram, who worked for Daulat Khan Lodi.

Every evening after he finished his job, he would come home and sit under a tree in front of his house and sang his hymns. People would gather around him to listen to his melodious sweet voice and sit hypnotized unable to move. After the concert nobody was allowed to go home without taking their evening meal. That was the tradition, anybody who comes to your door should not go back hungry. That is where the custom of Langar (the community kitchen) must have started in Sikhism.

Guru Nanak lived and worked in Sultanpur for many years. Sulakhani, his wife gave birth to two sons. The older son was called Sri Chand. The name of the younger son was Lakhmi Chand. Both these boys must have been immersed in the teachings of Guru Nanak. His older son Sri Chand started the sect of Udasi, later in life.

....

The main teachings of Guru Nanak are:

Vand Chhako: Share your food and wealth with those who are in need.

Kirat Karo: Make an honest living.

Naam Jappo: Recite the name of God or do not deviate from the Path of Truth.

…………

The hymns that Guru Nanak wrote, Sikhs call them Bani or the voice of the Guru. Namely Jupp, Asa di Vaar, Sri Rag, Rag Majh, Rag Gauri, to name a few. Set to the music, under each Rag there are several hymns that state the various ways a Sikh can live his life to the fullest.

The first few lines of Guru Granth are called the 'Mool Mantra' by the Sikh scholars because it is the gist of their faith.

1.'Ek Omkar, Sat nam, Karta Purakh, Nirbhau, Nirvair, Akalmoorat, Ajooni Seh Bhang, Gur Prasad

Japp

Aad Sach, Jugad Sach, Hai Be Sach, Nanak Hosi Be Sach.

The translation is:

"There is One God, He is called The Truth, The Doer He Is, Fearless, Hate less, Eternal, Beyond Birth and Death. Is known through the grace of The Enlightened Teacher.

Eternal Truth. True through the ages, Is the Truth, Would Be the Truth, says Nanak."

……………….

Guru Nanak taught us about the equality of genders. Position of a woman was very low in that time period. She was lower than the lowest class of Hindus. Writes Tulsi Das in his book, Ramayan, 'Dhol ganwar shudera pashoo nari, sakal tarna ke adhikari' The meaning of which is, A drum, an uneducated man, an untouchable, an animal and a woman deserve to be beaten. Guru Nanak says," So kiyoon manda akheye jit ditte rajan". 'She is the creator. Even kings could not be born if they did not have a mother. How can we defile her and call her low-life?' Further says Guru Nanak,"Ek Jot Doye Moorti", A male and a female are two forms, but the Light is the same in both of them.

Today I am standing in front of these eminent scholars and intellectuals as an equal. I a mere woman whose place was in the house as a beast of burden. She was not allowed any education, right to property or an

identity. She was either someone's daughter or someone's wife. The place outside the house for her was only as a lowly labourer or a prostitute. Nanak gave me the status and the stature to be an equal in intellect, strength, power and sturdiness.

....

I feel humbled when I try to write about Guru Nanak's Bani and his philosophy. Guru Nanak did not start a religion. He taught us a way of life. He does not talk about salvation or heaven after death. He taught us how to live a happy, full and meaningful life. Helping each other, living in peace and contentment should be the aim of every human being was his message.

Guru Nanak says, 'don't take things lying down get up and fight the oppressor. What good is meditation and rituals when your wealth and woman are being plundered and taken away'. Women were abducted in India at that time and sold in the bazars of Kabul. "Dhoti tikka te japmali, Dhan malechhan khai", 'why dope yourself with the opiate of meditation, and your silly ritualists, while your wealth is being taken away'.

He laughed at the practices of that time and mocked the people who carried them out. 'How could people who are dead (pittar) eat the food you leave for them! How can water reach the sun if it cannot reach my sister's house 300 miles away which is burning'? People were amazed. Many could not understand him and would throw stones at him thinking he was a mad man. 'Ko-ee kahey bhootna ko betala' narrates Nanak. The treatment he got from some of the people whose life he wanted to improve is appalling. But all was not in vain. Look at the fifteen million Sikhs now. You can find them in every corner of the Earth.

The sacrifices the Guru made are exemplary. He travelled to spread happiness and rationality in the time of great stress and turmoil in the country. Babar had invaded India and there was great bloodshed and chaos. 'Pap di junge lay Kablon Dhaiya, Jori mange dan we Lalo' He writes about the invasion. 4. "Jasee main awe Khasam Ki bane, Tiasara kri biyan ve Lalo" I am only relaying what I am ordained to explain, says Nanak. "Sharm dharam doveyn chhap kharoye agad phire Shaitan ve Lalo." There is no shame, law or order left. The Devil rules. 'Babar vani phir gayee' says Nanak.

He travelled far and wide on foot. His shoes must have gotten torn, he would have walked barefoot with cracked and bleeding heals. But did he

complain about that? No, he did not. He did not talk of his discomfort. Did he tell us how many nights he went to sleep on an empty stomach? Did he complain about mosquitos, fever and chills? A normal occurrence in the life of a traveller. I am not talking about global travellers who travel by air and live in five-star hotels.

He left his family that is, his wife and two sons in the safe environment of his sisters' house. He did not abandon them. He loved his family and visited them after every journey. He would live at home for a year or more as required. For his mission, the hardships he endured he did not put his young family through them. His family supported him in this endeavour. There are stories about his sister Nanaki thinking of him hungry and tired and worrying about him. She, while preparing a meal would hope that Nanak should appear and eat with her. Sulakhni, Guru Nanak's wife must have missed him. She was not able to share with Nanak the joys and sorrows of his growing sons. She had to be both the father and mother to these boys. Did she feel angry being married to an extra ordinary man to whom all the humanity was more important than his own sons? I don't know that. No historian has written anything about the trials and tribulation of Sulakhni's life. Nanak left her very busy raising the children. She perhaps had no time to think about such things. Her plate was full of the responsibility of her growing sons. Maybe Sulakhni thanked her stars that she was not Sita, who accompanied Rama for four-teen years when he was banished from his kingdom. But when Rama got his Kingdom back, he casts off his pregnant wife Sita. What kind of thoughts would have invaded Sulakhni's mind when she was falling asleep at night? Would she share her thoughts with her little sons? Maybe, maybe not! She probably thanked her stars for such a kind and considerate husband.

Guru Nanak was a nature poet. 4. “Ajab Teri Kudarett, Tere kadam slaha, ganeev teri sifat Sache Patshaha” 'Natural world is amazing and breathtaking. It is you Himself, how can I praise you my True Lord'. When he went to Hindu temples, he saw the priests doing worship by taking a little plate of metal, putting a burning lamp on it and incense to please gods. Nanak says, 'God does not need this. The sky is the plate, the sun and the moon are the lamps that are lighting this world, the sweet fragrance of flowering trees is the incense”. 'Gagan main thal rav chand.” God wants that you be generous and kind to your fellow human beings, Says Nanak.

On his journeys Guru Nanak accumulated vast experience and

imparted an abundance of the wealth of knowledge that he gained. Guru Nanak gave his advice to wealthy and poor alike. He taught us humanity and humility, brotherhood, equality and multi-culture-ism. He was above caste, creed and colour. Guru Nanak says,' Even if you live in houses made of pearls, studded with precious stones and painted with red colour and fragrance, do not forget the Grace of God.' "Matt Dakhe bhoola veesre tera chitt na aaawe nao". Though Guru Nanak says, 'Pain is medicine and luxury decease'. "Dukh Daroo Sukh Roge Bhiya".

Humans only ask the help of God when they are in pain. They should think of God in good or bad times alike.

Nanak had broken all frontiers and passed through the threshold of eternity and saw the Ever-Present Blinding Light of The Truth and that he said Is the Name of God.

Yogis, Sanyasies, Jappi, Tappi and Brahama-giyanis would go out in search of God. They would sustain themselves by begging. They felt puffed up thinking they were higher than ordinary human beings. Guru Nanak said the highest vocation (Dharma) is the duty of a house-holder (Grihast Dharma). A householder earns a living by working hard. He supports a family and gives to those in need. That is what makes a healthy society. Not paying your debts to society is selfish and it is escape-ism. The examples of which one gets in Nature. To be born, to grow up and then put back in the vassal what you took out of it, should be the purpose of life.

Guru Nanak describe the condition of his fellow countrymen under Muslim rulers. He describes the bloodshed and atrocities committed by the foreign rulers and their solders, "Jadon siyan viyahiyan lare sohan pass".That these newly-wed young women with hope about future life, are being defiled and nobody is there to protect them. Nobody makes an effort to stop these heinous crimes. Guru Nanak gave the message of bravery and steadfastness. Guru Nanak taught his Sikhs to read, to think, to contemplate and to implement. He did not tell them to recite over and over again what they did not understand like the Sankrit mantras enforced by Brahmins. Guru Nanak was not afraid to question God. 5. "Aitee mar payee kurlane, tain ki dard na aiya?" Could you not have shown some sympathy.

Guru Nanak had many followers from every strata of the society, low or high-class Hindus, affluent or poor Muslims. He showered his grace equally on all of them. He also adviced Muslims. 6. "Mehar maseet sidak

mussela, haq halal Quran." 'Mercy be your mosque, faith your prayer-mat and honest living your Quran. Make modesty your circumcision and good conduct your fast. Then only will you become a good Muslim'.

References:

1. Adi Granth, page 1

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

॥ ਜਪੁ ॥

5. Adi Granth, Rag Asa, page 360

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥ ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ
ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥ ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥ ੧ ॥ ਕਰਤਾ ਤੂੰ ਸਭਨਾ ਕਾ
ਸੋਈ ॥ ਜੇ ਸਕਤਾ ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ ਤਾ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਨ ਹੋਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥ ਸਕਤਾ ਸੀਹੁ ਮਾਰੇ ਪੈ ਵਗੈ ਖਸਮੈ ਸਾ
ਪੁਰਸਾਈ ॥ ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀ ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥ ਆਪੇ ਜੋੜਿ ਵਿਛੋੜੇ ਆਪੇ ਵੇਖੁ ਤੇਰੀ
ਵਡਿਆਈ ॥ ੨ ॥ ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਧਰਾਏ ਵਡਾ ਸਾਦ ਕਰੇ ਮਨਿ ਭਾਣੇ ॥ ਖਸਮੈ ਨਦਰੀ ਕੀੜਾ ਆਵੈ ਜੇਤੇ ਚੁਗੈ ਦਾਣੇ

3. Adi Granth, Rag Tilang, page 722

ਸੋਹਾਗਣਿ ਨਾਨਕ ਸਾ ਸਭਰਾਈ ॥ ਐਸੈ ਰੰਗਿ ਰਾਤੀ ਸਹਜ ਕੀ ਮਾਤੀ ਅਹਿਨਿਸਿ ਭਾਇ ਸਮਾਣੀ ॥ ਸੁੰਦਰਿ ਸਾਇ
ਸਰੂਪ ਬਿਚਖਣਿ ਕਹੀਐ ਸਾ ਸਿਆਣੀ ॥੪॥੨॥੪॥ ਤਿਲੰਗ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ
ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਞ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ
ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

2. Adi Granth,

"ਮਿਹਰ ਮਸੀਤਿ ਸਿਦਕੁ ਮੁਸੱਲਾ,
ਹਕ ਹਲਾਲੁ ਕੁਰਾਣੁ ।
ਸਰਮ ਸੁੰਨਤ ਸੀਲੁ ਰੋਜ਼ਾ,
ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ।

6. Adi Granth:

Egalitarianism in Guru Nanak's Teachings

Pritam Singh

In this keynote address, I want to start by saying that what I am doing in talking about egalitarianism in Guru Nanak's teachings is an exploratory exercise. I have read Shri Guru Granth Sahib in the last few years systematically and slowly. In my view, reading Shri Granth Sahib is the best way of understanding Guru Nanak. I want to share in a few words my experience of reading Shri Granth Sahib the way I read it. Almost every day for the last few years, when I was at home in Oxford, I would get up in the morning and read Shri Guru Granth Sahib. Some days, I would read just one or two pages and other days, I would read several pages. I made extensive notes and now, I have five big notebooks full of those notes and my dream is to work on those notes and reread Shri Guru Granth Sahib for writing that dream book. Whether I can write that dream book or not, every day I read Shri Guru Granth Sahib it was a blessed day. I felt both humbled and empowered. Humbled by the enormity of the task Guru Arjan accomplished and empowered by the flights of thought and the depths of feelings stimulated by that reading and reflection.

Those of you who have not read Shri Guru Granth Sahib, I would strongly recommend that you take some time out of your life to read this scripture of universal importance which has strong relevance to the times we are passing through. It does not matter whether you take a few months or few years to complete this reading- you will experience a breakthrough of unimaginable importance in your life.

What I would do in the remaining part of this address is the following: one, I would try to picture the time when Guru Nanak was born; two I would say something about universalism in Guru Nanak's thought; three, I would reflect on the idea that if his thought was universal, why did he lay the foundation for a new faith? In other words, is there a contradiction in preaching universalism and founding a specific faith? Fourth, I would expand on the vision of egalitarianism that develops from Guru Nanak's message of universalism, and finally, the importance of that vision of egalitarianism in the era of global ecological crisis we are passing through.

Taking up the first task of outlining the timing and context of Guru Nanak's birth, let me quote some very pertinent lines from Khushwant Singh's (1999) History of the Sikhs, the most widely read book on the

history of the Sikhs. (1999). He writes:

> The Punjab, being the main gateway into India, was fated to be the perpetual field of battle and the first home of all the conquerors. Few invaders, if any, brought wives with them, and most of those who settled in their conquered domains acquired local women. Thus, the blood of many conquering races came to mingle, and many alien languages-Arabic, Persian, Pushto, and Turkish-came to be spoken in the land. Thus, too, was the animism of the aboriginal subjected to the Vedantic, Jain, and Buddhist religions of the Aryans, and to the Islamic faith of the Arabs, Turks, Mongols, Persians, and Afghans. Out of this mixture of blood and speech were born the Punjabi people and their language. *There also grew a sense of expectancy that out of the many faiths of their ancestors would be born a new faith for the people of the Punjab.*
>
> By the end of the 15th century, the different races that had come together in the Punjab had lost the nostalgic memories of the lands of their birth and begun to develop an attachment to the land of their adoption. *The chief factor in the growth of Punjabi consciousness was the evolution of one common tongue from a babel of languages.*
>
> Although the Punjabis were sharply divided into Muslims and Hindus, attempts had been made to bring about a rapprochement between the two faiths and a certain desire to live and let live had grown among the people. *It was left to Guru Nanak and his nine successors to harness the spirit of tolerance and give it a positive content in the shape of Punjabi nationalism* (pp. 13-14, italics added).

This very succinct description of the historical time when Guru Nanak was born suggests that Guru Nanak, at one level, was a historical figure who responded to the crisis of the time when he was born but we need to also see how he transcended the limitation of that historical time in delivering a message that had universal relevance. The time he was born was a period of strife and suffering. He responded to this period of strife by highlighting the oneness of God and oneness of humanity.

That brings me to my second task I outlined above i.e. to get a glimpse of the idea of universalism in his thought.

Guru Nanak says

Sabhna ka prabh ek hai duja awar na koe (p 757, 2466t) (There is only one God of everyone and not two)

Another passage is: ek meh sarb me eka eh satgur dekh dikhai (907, 2960m) (one is in all and all are in one, that is what the satguru has shown)

And again sabh meh vartai eko soe (931, 3040t) (in everyone reside the same one)

Another line in another sabad is: sabhna sahib ek hai…(952, 3121m(The god of everyone is one…)

Several other passages can be cited expressing similar idea of oneness and universalism,

That takes me to my third task namely if Guru Nanak's thought was universal, why did he find a new religion?

Let me narrate a personal experience in dealing with this question. Stanford university student.

Guru Angad

Institution building.

Difference from Bhakti saints and sufi saints

The seeming contradiction between preaching universalism and founding a specific faith is thus resolved by building instituons to concretise the universal message.

That takes me to my fourth task i.e. elaborating egalitarianism in Guru Nanak's teachings.

We can say that the central message of the alternative world view Guru Nanak was articulating through his words and actions which was carried on by the nine of his successors and which resonates in the *bani* of the Bhaktas and of the Sufi saints (whose poetry was included in Shri Guru Granth Sahib) is of egalitarianism

Guru Nanak attacked the two oppressive powers of the time with his message of egalitarianism: one was political power of the Mughal empire of Babur, and the other was the social power of the hierarchical Brahmanical order of the caste system (varnashram). Both these oppressive powers shared another socially inegalitarian order, that of patriarchy. In the alternative world view of Shri Guru Granth Sahib, all human beings are

equal, without distinctions of caste or gender.

In attacking the politically oppressive power of the Mughals, Guru Nanak even castigates God when in Babarvani, Guru Nanak says '*eti maar pai kurlane tain ki dard na aaya*' (p.360)('When the victims were crying with pain due to barbaric torture, did you not feel their pain?'. In contrasting the egalitarian world view of Shri Guru Granth Sahib with the inegalitarian social order of Brahmanical varnashram, we find a continuous and running theme in Shri Guru Granth Sahib about the critique of caste system. One scholar considers Shri Guru Granth Sahib an emancipatory narrative beyond two hegemonies of the time — the Vedic and the Moghul.

The core vision articulated in Shri Guru Granth Sahib that clashed with the Brahmanical social order was equality of all human beings. This equality has two dimensions: spiritual and social. Shri Guru Granth Sahib celebrates the spiritual equality of all human being in the eyes of God. This vision is actualised as social equality through innovative social institutions like the *langar* (community kitchen where food is prepared collectively) and *pangat* (sitting beside one another without distinctions of high and low while partaking the collectively cooked food). Such initiatives were a severe blow to untouchability and the hierarchical caste system which were central to the theology and practice of the majority Hindu religion.

This vision of equality is also captured through what I would like to characterise as the trilogy of the commonly accepted moral code enunciated in Shri Guru Granth Sahib: *Kirt Karni* (earning one's livelihood by labouring activity); *Wand ke Shakna* (sharing the fruits of one's labour with others); and *Naam Japna* (reciting God's name). *Kirt Karni* raises the moral and social status of those who do manual labour, and is a critique of those who earn their living by appropriating the fruits of labour of those who do the labour. This ethic was a clear attack on the caste system where those who performed manual labour were considered lowly while those performing priestly/intellectual duties were considered superior. *Wand ke Shakna* is a celebration of the ethics of sharing, and an endorsement of the morality of egalitarianism. *Naam Japna* has two connotations: one of spiritual equality, i.e., all being equal while reciting God's name; and two, *Naam Japna* is not an isolated meditative activity but one integrally related to the two other parts of the trilogy, i.e., *Kirt Karni* and *Wand ke Shakna.*

This brings me to the moral universe of Shri Guru Granth Sahib against exploitation and inequality, which comes out most clearly in the

*shabad*s (the Word) on *maya*. There are two meanings of *maya* — one referring to illusion, and the other to money; and it is the context that makes clear what meaning is being referred to. Regarding *maya* as money or wealth, a very powerful *shabad* is *'papa bajh hove nahin muia saasth na jai'(p.417)(*Wealth cannot be accumulated without committing sins, and it does not go with you after your death'). In that sense, the moral universe of Shri Guru Granth Sahib is not compatible with money/wealth/capital/ property accumulation that is an essential characteristic of all economic systems promoting inequality.

Employing the egalitarian and emancipatory narrative, Shri Guru Granth Sahib contains the sharpest attack on gender inequality in medieval India. Guru Nanak Dev taps the mass consciousness of the feudal era where the King is supposed to be the Supreme and then argues: '*so kyon manda aakhiye jit jammeh rajaan'* (p. 473) (Why consider her the lowly, who has given birth to the kings?') . It is important to note here that Guru Nanak Dev does not view kings favourably but is merely raising a troubling question to those whose world view values the kings as worthy of respect.

Finally, the last task I had set before me namely elaborating the importance of Guru Nanak's and Shri Guru Granth Sahib's vision of egalitarianism in the era of global ecological crisis we are passing through. Here I want to touch upon Guru Nanak's teachings on respect for nature which are in conformity with the message of egalitarianism. Here spirituality and social egalitarianism blend together in a marvellous manner; here, egalitarianism goes beyond human egalitarianism as Guru Nanak's vision encompasses all living beings — human and non-human, which is what modern ecologists call 'bio-egalitarianism'. There are two aspects of the current global ecological crisis. One is global heating and the other is massive loss of biodiversity. The global heating aspect can be highlighted by pointing out that if by 2030, the average global temperature rises by 1.5 degree centrigrade compared with the pre-industrial period which is about before 1850, there would be irreversible changes in the environment that would pose existential threat to our planet Earth. We have already reached 1 degree centigrade higher in comparison with the pre-industrial period, so we have a window of opportunity of only 11 years left not to let the average global temperature rise by further 0.5 degree. Some environmentalists think that we are already doomed that whatever we might do now, will not be sufficient to prevent that catastrophe because the level of gas emissions already is so high that no amount of mitigation now can avoid

that catastrophe but I belong to the optimist school that collective human effort at all levels-global, national, local and individual- may be able to avoid that catastrophe. This leads me to the second aspect of the global ecological crisis namely the massive loss of bio--diversity for which Guru Nanak's teachings are of direct relavance. Though part of the bio-diversity loss is due to global heating but more than that, it is due to human beings' interaction with other living beings. This planet is not meant only for human beings. It is meant for all other living beings too-animals, birds, insects, trees and plants but human beings have become too rapacious that they are causing the massive destruction of all other living beings. This loss is being caused either by hunting these animals and birds for human consumption or for human pleasure or meeting some needs human beings have created e.g. the destruction of forests for furniture in our drawing rooms and offices. This bio-diversity loss can lead to massive ecological disequilibrium with unforeseen dangers emerging from that disequilibrium. This loss can be prevented only by human beings learning to live with other living beings and not dominating other living beings. Guru Nanak's teachings on human and non-human interaction are of direct relevance here. To enmesh the human and the non-human into the web of inter-connected life, Guru Nanak Dev represents the elements of nature as human beings. e.g. air as teacher, water as father, and earth as the mother.

Today, while we are sharing our views on Guru Nanak' vision as a part of the 550th anniversary celebrations of that great Guru's birth, , if we can contribute to making the world around us equal and sustainable, with due humility we can make some claim to have followed the path shown by the great Guru and Shri Guru Granth Sahib.

Pritam Singh
Academic Visitor
Oxford School of Global and Area Studies
University of Oxford, Oxford

Guru Nanak's concept of truth and its contemporary relevance : A consideration with reference to ASA di Vaar

Pushpinder Syal

This paper is a humble attempt to explore the philosophical aspect of Guru Nanak's thought and teachings. It is based onthe underlying concept of truth that informs the verses and music of the composition of *Asa Di Vaar.* The paper is of limited scope, and there is no pretence of giving a comprehensive explanation of Guru Nanak's philosophy, as it has many dimensions, nor that a full or superior understanding of it is being claimed. Besides, we have to be mindful of the saying of Guru Nanak himself, particularly in today's context, when there is a rush of interpretations, `vyakhya':

ਗਿਆਨ ਨ ਗਲੀਈ ਢੂਢਐ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥

`Gyan na galli doondiyey, kathna karhra sar' – that words and talk are not the real knowledge of the truth which is difficult to speak of.

The Guru is very much aware that language has its limitations, and that `kathna' or verbal expression is a gross element, a material substance, while knowledge `gyan' is subtle and fine in its very nature. Human language has form, it is finite, as opposed to the formless, the `nirakar' that it tries to describe. Thus Guru Nanak uses music as the language of the infinite, and humans aspire to realizing this music to grasp that sense of the infinite in our being. In verbal terms, the materiality of the word in describing many names and forms is subsumed within the essence of all names and forms, that is the `True Name'- Sat-Naam which contains the concrete reality of all forms.

Therefore, one observation to be made in the very beginning is that Guru Nanak's approach to the great questions of life is an experiential, not a speculative one. It is process-oriented, a path of continual action in the discovery of the self. Though all the matters that concern philosophers, such as the epistemological, existential, and ethical, about the nature of knowledge, consciousness, mind and action, are within the range of his philosophy, the approach is one which is not only open to understanding by the common person, but also realized as actual rather than mystical, and which is actionable in the real world. `Darshan' is our word for

`philosophy', but, In the Guru's teachings, the term `gurudarshan' is used in a specially qualified sense – not to see the guru, but to see the world as the guru sees it, andguides us to see it. In the Guru's darshan, in his vision, `mystical experience encompasses transcendental reality without snapping its ties with empirical reality…this overcomes the binaries of religious/secular, belief/practice' (Pashaura Singh 2014). The Divine Reality is both transcendent and immanent, personal and impersonal, and both having and not having attributes. The One is the absolute truth which is manifest in, and guides the relative truth in the real world, pertaining to individual actions and social life; while this relative truth when understood and acted upon, guides us in the knowledge of the absolute.

In this regard, Guru Nanak's legacy is in the tradition of the saints and thinkers of India, such as Buddha, Tirthankaras and others. While Western philosophers privileged the role of the mind in the episteme, the Indian thinkers considered the mind as one of the elements in the totality of being, not just as the `looker,' but also as the `looked upon', as both subject and object of itself. Thus the distinction is made between mind or `man' as an ability to grasp and know objects, and as a subtle entity which knows itself.

While the deliberation on truth pervades many sections of the Guru Granth Sahib, (e.g. in the compositions in Sri Raag), the composition *Asa Di Vaar* illustrates the range of Guru Nanak's deliberations from `Vismaad' (which can only be described as a combination of wonder, amazement, awe and devotion, not an emotion but a state of being), to the manifestation of the universal law in every aspect of life; `Baliharikudratvasya' celebrates the truth that lives within nature, `kudrat', which is prevalent everywhere (Stanza and Pauri 3); kudrat itself is truth, and truth is revealed in the working and understanding of kudrat itself :

– ਮ: 1॥ ਕੁਦਰਤ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤ ਸੁਣੀਐ ਕੁਦਰਤ ਭਿਉ ਸੁਖਸਾਰੁ॥

`kudrat disse, kudrat sune, kudrat bhau sukhsaar'.

S.S. Kohli explains this philosophy in the words: `In Guru Nanak's concept, nature is not only in the nether world and the skies, in colours and kinds, he also sees nature in eating, drinking, wearing, thinking, seeing, listening etc. He sees nature in virtues and vices, in honour and disgrace, and in the holy scriptures.' (Kohli, 1969). Then follows the discovery of truth in the self which is also in nature, and the true understanding of the right actions in both personal and social contexts, a process which develops `sahaj' (equanimity) and results in `anand' (bliss, joy).

In the verses of *Asa Di Vaar*which are discussed in this paper, Truth (Sach) is revealed in various dimensions at absolute and relative levels. The absolute is indisputable, all pervasive and everlasting as the consciousness of the One, the unity of everything, and as non-Dual. The relative is manifest in the material world and in the life and conduct of human beings which, while limited, can apprehend the One through search and recognition of the self. Even in the structure of the stanzas and *pauris,* the absolute (infinite) and relative (of this world) truths are presented side by side alternately, a clear sign that both are related, and both flow into and from each other, each affecting the other in the entire process.

What is this process? It begins with the truth of creation itself, the wonder of the immense, unlimited and vast universe - `vidaanta'. It celebrates the truth of existence in every form. Every stanza and *pauri* contains some further definition and elaboration of the truth. Stanza 2 begins: `Sacheterekhand, sachebrahmand' brings in duality, but simply for the sake of better understanding the Immanent One, which prevails everywhere. It emphasizes that all forms are true: wishes, thoughts, signs, names, actions. `Hukum' and `niyaya' run through all these:

ਪਉੜੀ॥ ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ॥
ਓਥੈ ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ ਚੁਣਿ ਵਖਿ ਕਢੇ ਜਜਮਾਲਿਆ ॥
ਥਾਉ ਨ ਪਾਇਨਿ ਕੂੜਿਆਰ ਮੁਹ ਕਾਲ਼ੈ ਦੋਜਕਿ ਚਾਲਿਆ ॥
ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੇ ਸੇ ਜਿਣਿ ਗਏ ਹਾਰਿ ਗਏ ਸਿ ਠਗਣ ਵਾਲਿਆ ॥
ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮ ਬਹਾਲਿਆ ॥੨॥

Nanak ji upaye ke likh nave dharam bahaaliya
authe sache hi sach nibrhe chun vakh kade jajmalya
theon na payin kurhiyaar mooh kaley dejak chalya
tere nahe ratey so jin gaye raah gaye se thagan valeya
Likh naave dharam bahaleya.

(Only truth prevails here and all untruths are removed
That which is false is disgraced and thrown out
Following the true path, no-one can be misled
The truth is the base of all law. (*Pau*ri 2).

In the establishment of the Law, all falsities (`kurhiyaar') are taken out and only truth prevails. `Bhau' is the law that holds together the universal order, in nature and in human life, though there is the manifestation of

innumerable varieties at all levels. `Vadiyaai' is this vastness, which is expanded in every thing and in no thing. The second Guru, in understanding this, adds:

ਮ: ੨॥ ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ॥

`yeh jag such kihaikothri, sache ka vichvaas' ,

(the reality is the sign of the immanence of truth in the world). Further, there are references to various religions and rituals of the time, in order to explain the difference between a superficial view of life and death, and the real `karam', or thoughts and actions that bind us from one life to the next.

Then, the multiple illusions, appearances and pretences are described, in the manner of creating an oppositionality which can help us to better understand Guru Nanak's concept of truth. Delusion and lack of distinction between appearance and reality can prevent the self from the consciousness of the truth. As explained in Pauri 4, the variety and disparity in the created world can be understood (actually the word the comes up again and again in the Guru's bani is `bhujya', the meaning of which is different from the word `understanding', `finding' or `guessing'; it can only perhaps be described as `divination', or a deeper working of intuitive capacities. It also implies `jigyasa' or urge to know) by accepting the `hukum', by looking within, by the `Shabad' that dispels illusion, and in the emptiness of all thought of a separateness of existence:

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚੁ ਪਾਇਆ, ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪ ਗੁਆਇਆ॥
ਜਿਨਿ ਸਚੋ-ਸਚੁ ਬੁਝਾਇਆ ॥੪॥
satguru milye sach payiya jinni vicho aap gavaya
jinni sacho sach bhoojaya'.

(The truth is known with the acceptance of Satguru within, replacing the sense of a separate identity of self). `Shabad' dispels the illusions as it contains the truth that is everywhere. `Shabad is the divine utterance, that once heard, awakens the hearer to the reality of the divine Name, immanent in all that lies around and within' (McLeod 1989, cited in Pashaura Singh ed., 225)

As the opposite, the Guru describes the state of ignorance in the following *shloks.* Describing various practices and death rituals, the Guru explains the truth of `karam': `karam sacha nishaan'- the right actions are the symbols of truth.

ਸਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਤੂੰ ਜਿਨਿ ਸਚੋ ਸਚੁ ਵਰਤਾਇਆ॥
ਜਿਸੁ ਤੂੰ ਦੇਹਿ ਤਿਸੁ ਮਿਲੇ ਸਚੁ ਤਾ ਤਿਨੀ ਸਚੁ ਕਮਾਇਆ॥
ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨ ਕੈ ਹਿਰਦੈ ਸਚੁ ਵਸਾਇਆ॥
ਮੂਰਖ ਸਚੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ਮਨਮੁਖੀ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥
ਵਿਚਿ ਦੁਨੀਆ ਕਾਹੇ ਆਇਆ॥੮॥

Sachcha sahib ek tu jin sachcho sach vartaaya
Jis tu deh tis miley sach ta tinhi sach kamaya
satguru miliye sach paaya jin ke riday sach vasaya
moorakh sach na jaanni manmukhi janam gavaya
is duniya kahe aaya' (*Pauri* 8)

`Sacha sahib' is one, through which `sach' is established everywhere, it re-generates itself, and it can be absorbed, through effort and through grace, and humility of heart. In the absence of this understanding, and in ignorance, the true purpose of life is lost forever. But when this truth is revealed, and heard – the word `pargat' is significant – as manifest, then the being is free and liberated and life is fulfilled:

ਉਤਮ ਏਹ ਬੀਚਾਰੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ॥
ਜਗ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਪਾਇਆ॥6॥

Uttam ehe vichaar hai jin sache siyo chit laaya
jag jeevan daata paaya (*Pauri* 6)

(This is the highest realization that adhering to the truth one attains the ultimate fulfillment).

Guru Nanak says that, in the established law, `haumey' is the most widely operative. It is the state of being itself, because all being is `hona' and all processes are projections of it. `Haumey' is the truth of the self. It can be limiting, and it can be liberating:

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ

Haumey deerag rog hai, daru bhi is mahe. (*Meh*l 2)

`Haumey' is not only the individual ego, but also the base of being, and of consciousness through which the truth appears. This concludes with the *pauri* :

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਈ ਜਿਨੀ ਸਚੋ ਸੁਚ ਧਿਆਇਆ॥

Sev kiti santokhihi jinni sacho sach tihayaya (*Pauri* 7)

`Santokh' can be taken as patience, but also as forbearance, care and moderation in daily life, thus, `santokh' tempers `haumay'.

In shloks preceding Pauri 11, the sincerity and patience for performing some necessary tasks is emphasised, along with the dangers of arrogance and haste. The guru's question to the pundits is that if they are so knowledgable, do they know where exactly that knowledge comes from, where is its seed, its formula? Rather we must evaluate the finite value of what we know in the context of the infinite. The Pauri takes it further: When the proper process of patience bears fruit, the truth is revealed:

ਗੁਰ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਜਾਣਿਆ ਜਿਥੈ ਤੁਧੁ ਆਪੁ ਬੁਝਾਇਆ॥
ਸਹਜੇ ਹੀ ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ॥੧੧॥

Gur kirpa te jaaneya, jithe tud aap bujhaya
sehje hi sach samaya. (੧੧)

(Know through the grace of the Guru, the divination of the true, and the truth which is in self-realization). There are three stages outlined here: kirpa, that is grace, or benevolence; self-realization; attainment of truth through forbearance. `Sehaj' is the key, as is `daya' (*shlok* and *pauri* 15) and `santokh'. These attributes are the strong and indestructible threads that bind us to the truth. The Guru says: `celebrate the Name and you will find within yourself that indestructible truth.' As G.S. Talib has written, `sehaj' is an ethico-spiritual scheme. Its essence lies in the dawning in the self, of realization through the processes of prayer, meditation and devotion, and the qualities of compassion, and socially useful actions. This naturally excludes all ritual, yogic and occult practices, as well as assiduous pursuit of learned books. (Talib, 2011: 69)

`Purity' is also a concept and a state that exists at many levels of gross and subtle in the outer and inner lives of humans. What is impure is also by simple logic, false. The oppositions between *sach*, *such*, and *kurh* in the world as we know it, are explained in detail to illuminate the process of the grasp of the actual *sach,* as the truth itself, which is infinite and eternal. In *shlok mehl* 1, verse 10, `Kurh' is explained as the illusions which prevent the knowledge of truth:

ਕੂੜਿ ਕੂੜੇ ਨੇਹੁ ਲਗਾ ਵਿਸਰਿਆ ਕਰਤਾਰੁ ॥
ਕਿਸੁ ਨਾਲਿ ਕੀਚੈ ਦੋਸਤੀ ਸਭੁ ਜਗੁ ਚਲਣਹਾਰੁ ॥

kurh kurhe ner laga visaraya kartar
kis naal kariye dosti sab jag chalanhaar.

(immersed in the illusions, the quality of godliness is obscured, and there is no true companion seen in the false doings of this world)

It is in very simple and contemporary terms that Guru Nanak explains the prevalence of falsity in the political and social world. Further, impurites are not those which exist in the physical body, but are the hidden and unrecognised faults in the mind. The illusion of duality, of otherness is a subtle impurity, since the opposite of it as purity s the sense of the one-ness of all. (In the worldly sense, `sutak' is the impurity brought about by malpractices, dealt with in stanza and pauri 18, and in the spiritual sense it is all the *vikaaras*of the mind- `man ka sutaklobhhai'). `Kurh' is also the negative impact of worldly practices on the self. The self gets eroded and polluted. Therefore it must be preserved, by not participating in exploitative or opportunistic conduct.

Immediately, in the next verse, the Guru explains that for truth to be known, there are certain conditions that must prevail. The heart, the body, the thoughts, the actions are the ground which is to be prepared.

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ॥ ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ॥
ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ॥ ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ॥
ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ ਜੀਉ॥ ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧਿ ਕੈ ਵਿਚਿ ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ॥
ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ॥ ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਦੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ॥
ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ ਤੀਰਥਿ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ॥ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੋ ਪੁਛਿ ਕੈ ਬਹਿ ਰਹੈ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ॥
ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ॥ ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ ॥੨॥

Sach ta par jaaniye ja ridey sacha hoye.
Kurh ki mal utre tan kare hacha thoye.

(know thou the truth when the heart is pure, the impure is washed away from within)

Sach ta par jaaniye ja sach tare pyaar.
Nau sune man harshiye ta paye mokh dvaar.

(know thou the truth when there is love within, hearing the Name the being is liberated)

Sach ta par jaaniye ja jugat jaane jiyo
Part kaaya sadh ke vich deh karta biho

(know thou the truth when the right way of life is adopted, planting the sense of the One in the body)

Sach ta par jaaniye ja sikh sachi leh
Daya jaane ji ki kich pun daan kare

(know thou the truth when the true teaching is understood, the heart is full of compassion and is giving to all)

Sach ta par janniye ja aatam teerath kare niwas.
Satguru nu puch ke beh kare kar niwas.

(know thou the truth when the journey within the self is taken, reaches the goal following the true teaching).

Sach sabna hoye daru paap kade dhoye.
Nanak vakhane benti je sach palle hoye

(Know thou the truth that drives out all evil, Nanak seeks grace for all who hold fast to truth) (*Pauri* 10)

The `atam teerath' is the goal, which is the discovery of the self. But an important step that states the conditions of knowing the truth in the same section (Pauri 10) are those of humility and total submission, leaving aside all other concerns, and in a way, negating or obliterating all that has been attained, and pride does not arise. In this, Guru Nanak shares the sense of devotion and surrender that informs the *sufi*, but a difference is that there is a clear directive of balance, order and patience in daily living, which follows the `hukum', and refers back to the universal cosmic order `bhay'.

In Shloks and Pauri 19, practices of true devotion that must operate in worldly actions are explained. Though speaking about the social beliefs, and the need to transcend the very limited notions of purity prevailing in this world, a much wider perspective is taken of not being misled by appearances. In the same *Pauri:*

ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ
ਮੂਰਖੈ ਨਾਲਿ ਨਾ ਲੁਝੀਐ ॥੧੯॥

Manda kise na aakhiye parh akhar ehyo boojiye
Moorkhe naal na lujhiye’

This is to be understood as `not to be entrapped in ignorance, and delusion', (`moorkhe' can be interpreted as not referring to particular persons, but as attributive, that is `moorkhta') that is, to see the difference between appearance and reality as it is between words and the understanding of those words - `par akhar ehyo boojiye'. Then the dualities

of good and bad, high and low are resolved.

Guru Nanak's thought in subsequent stanzas and pauris evolves logically into a set of certain imperatives. The whole purpose of life is lost if these imperatives are not observed. It is shown clearly that practice of virtues brings us closer to our true self, and the practices of greed, jealousy and hatred do not bring us to the true self, rather they hide and obscure it. This is the choice of the individual, and though grace and mercy emanate from the Universal One, it is for the individual to follow the imperative. It is one's own actions that have results, and dispel one's fears:

ਆਪੇ ਕੀ ਕਰਣਾ ਕੀਓ, ਕਲ ਆਪੇ ਹੀ ਤੈ ਧਾਰੀਐ ॥
ਦੇਖਹਿ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ, ਧਰਿ ਕਚੀ ਪਕੀ ਸਾਰੀਐ ॥
ਜੋ ਆਇਆ ਸੋ ਚਲਸੀ ਸਭੁ ਕੋਈ ਆਈ ਵਾਰੀਐ ॥
ਜਿਸ ਕੇ ਜੀਅ ਪਰਾਣ ਹਹਿ, ਕਿਉ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰਿਐ ॥
ਆਪਣ ਹਥੀ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਕੀ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰੀਐ ॥20॥

Aape hi karna kiyo, kal aape hi tei taaryiye
Dekhe kita aapna, dhar kachi pakki saaryiye
Jo aaya so chal si, sab koyi aayi vaaryiye
jis ke jiy pran hai kiyo sahib sada visaarye
Aapan hathi aapna, aape hi kaaj savaryiye (*Pauri* 20)

(One creates one's own world, whichever way one chooses to see it. The truth is that as each living being has to come and go, have faith that there is no sense of separation, and simply bless each one in turn. Recognize this as your true nature, and realize yourself)

The key principles as outlined above that are relevant for human action are `sanjam', and `santokh', and knowledge of right practice, is `jugat'. `Daya', as compassion, is emphasized many times as essential (as it is in Buddha's teachings). The verbal actions that are emphasized again and again, are a guide to the right way: `bhujaya', `chit laya', `dhihaya', `kamaya'. But it is also important to remember that the tone of these verses is not condemnatory, or judgemental, or authoritative. Rather, it is a tone of self-reflection and of assurance to human beings that it is possible for each one to live in bliss of contentment with truth in our hearts. In a gentle voice and a persuasive logic Guru Nanak asks us to consider:

ਜਿਤੁ ਸੇਵਿਐ ਸੁਖੁ ਪਾਈਐ ਸੋ ਸਾਹਿਬੁ ਸਦਾ ਸਮਾਲੀਐ ॥
ਜਿਤੁ ਕੀਤਾ ਪਾਈਐ ਆਪਣਾ ਸਾ ਘਾਲ ਬੁਰੀ ਕਿਉ ਘਾਲੀਐ ॥
ਮੰਦਾ ਮੂਲਿ ਨ ਕੀਚਈ ਦੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ॥
ਜਿਉ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲਿ ਨ ਹਾਰੀਐ, ਤੇਵੇਹਾ ਪਾਸਾ ਢਾਲੀਐ ॥
ਕਿਛੁ ਲਾਹੇ ਉਪਰਿ ਘਾਲੀਐ ॥21॥

Jit seviye such payiyey so sahib sada sambaliyey
jit kita payiye aapna, se ghaal bhuri kiyo ghaaliyey
manda mool na kichhi de lambi nadar nihaliye
jiyo sahib naal na haariyey teveya pasa dhaaliyeye kich
lahe upar ghaaliyey- Pauri 21

(Why do bad actions when you know that you will get back only that which you have given? Why choose the narrow and limited thought when you can have a greater far-sighted view? Why not abide with the master in the actions that you do, why deviate in other directions?).

It is not just an idealistic philosophy because it is in the smallest individual actions that it is materially realized and it is in our social practices where empty rituals and false beliefs are discarded, and in doing socially useful actions.

To conclude, Guru Nanak's thought encompasses and integrates both the absolute and relative as the playing out of the same essential principle, to formulate a comprehensive philosophical vision. Impermanence is a law that prevails in the relative world as we live, but in the light of the Absolute, it has no meaning – the truth is always there, always is, and will be. While there are similarities with Vedantic and Buddhist thought, Guru Nanak's philosophy has concrete applications for the present times when `truth' and `untruth' are confused in our political and social lives. Truth is visible and manifest in praxis.

We might think that larger ethical imperatives are not practical in the world, and we might use this as an excuse to put up with all kinds of falsities, wrongdoing and pretenses as simply inevitable and expedient. But if we are concerned with the question: `what is right?', Guru Nanak gives us the answers not in a theoretical form, but in practical actions: discard rituals, and actions that induce impurities, dwell on the Name, cultivate the qualities inherent in the Name. The grace that emanates from the practice is itself the repository of bliss and it fulfills the deepest yearning of our

natures, our most vital concerns about where we belong, what is our true self and our true home.

References

- Kohli, Surinder Singh, *The Philosophy of Guru Nanak* Panjab University Publication Bureau, Panjab University Chandigarh, 1969.
- Talib, Gurbachan Singh, *An Introduction to Sri Guru Granth Sahib,* Punjabi University Patiala, 2011.
- McLeod, quoted by Pashaura Singh.
- Pashaura Singh, `Gurmat' in Pashaura Singh and Louis Fenech ed *The Oxford Handbook of Sikh Studies*, O.U.P. 2014.

Pushpinder Syal
(Ph.D., Lancaster UK)
Professor, Department of English
and Cultural Studies
Punjab University
Chandigarh 160014. India.
E-mail: pushpinder.syal@gmail.com

The sikh view of human equality : with special reference to Guru Nanak Bani

Ramandeep Kaur (Dr.)

Evidence at hand reveals that Indian society was in turmoil at the time of Guru Nanak's birth. It was divided on the basis of caste, clan, class and sect.It was indeed an age of moral decadence. The inability of the ruling class to bring about social harmony and peace had created an atmosphere of total chaos. During the time of fifteenth century, the people of India seemed to have accepted slavery as their fate-having been crushed by foreign invaders and ruled by them for centuries. Rattan Singh Bhangu has figured out the critical condition of society of fifteenth century in detail in his composition *Sri Gur Panth Parkash*.[1] Thus there was complete decay of virtues like righteousness, humility, love, self-control and when the rulers were behaving like butchers then Guru Nanak Dev born to uphold the righteousness and to guide humanity on the pathway of love, equality, liberty, fraternity and of moral values. In this scenario, the advent of Guru Nanak Dev is described by Bhai Gurdas as, "God heard the cry of suffering humanity and sent him (Guru Nanak) hence to the world."[2]

It has been rightly observed by the Sikh religious leaders that, whenever the springs of righteousness in society are vitiated by the dominance of greed,sin, dishonesty, corruption, exploitation, and misuse of religion, honorable living becomes difficult. Guru Nanak was much disturbed over the miserable condition of people and he decided to shake them out of their terrible situation. He sought not only spiritual freedom for people but also mundane freedom including political freedom because he was aware of the fact that the spirit cannot be free if the body and mind are in shackles. Therefore, he condemned the tyranny of the ruling class in strongest terms on the one hand and on the other hand, he satirized the people's sordid state of indignity in order to sensitize them about it. He endeavored to instill in them unconquerable courage and undaunted fearlessness through his *Bani* and by means of his personal practical examples.

All the religious leaders who established their sects prior to the origin of Sikhism, they failed in their attempt to organize a mass movement against the prevailing social, religious and political evils. They remained busy in their individual salvation in spite of collective salvation and they were deceived by the illusions of visible world.[3] Guru Nanak makes it clear

through his compositions that the religious leaders of both communities i.e. Muslims and Hindus had gone strayed from dispensing their religious and social duties and had indulged into immoral activities. According to him, "The Qazi tells lies and eats filth. The Brahman slays life and takes ablution.The blind yogi knows not the way. Hence, all the three design for their annihilation."[4] While elaborating on the condition of contemporary religious leaders, he further adds, "Such appears to be the leader, O ' Nanak ! who himself is beguiled and beguiles his comrades."[5]Bhai Gurdas, also floods light on this deteriorated condition through his composition. In his *var*, he makes it clear that the *Siddhas*, spiritually enlightened persons who had the responsibility of reforming the society, had abandoned the society itself because they were aimed at possessing more and more miraculous and spiritual powers for their personal benefit and societal wellbeing was of no avail for them. He states, "The wise men sporting the garb of *Siddhas* had hidden themselves in the mountains, when they should have launched the struggle to reform society."[6]

From time immemorial religion for householders had been distinguished from religion for ascetics. Religious leaders usually played the role of ascetics guiding their followers from a distance. It was not recognized that the Guru and his disciple could form an integrated society. In the Sikh religious leadership, the objective was not to train their followers from a distance or to make them ascetics but the Gurus lived the same life outwardly as their disciples did and they shared their joys and sorrows. The human side of their character gave a new character and intensity to the religious leadership of Sikhism. According to the Sikh ideals, after enlightenment, the duties of the religious leader or Guru increase and become more purposeful. He cannot be a silent spectator of the mundane world but he gives meaning, hope and optimism to human life. The spiritually enlightened man should act as an instrument of God in this world. In Sikhism test of spirituality is active and virtuous participation in the worldly deeds and it is not possible to have link with God or to reach the spiritual heights by discarding the social responsibilities. In other words, the spiritual man has a social mission as well and it is impossible for the religious person to avoid appropriate response to injustice wherever it may occur and he actively and positively attempts to combat the evils in order to solve the social problems of life.

The Sikh religious leaders aimed at the social salvationof man and the creation of a God- oriented society that was to resist and combat the evilthey

had enumerated in their sacred writings. The society had to get rid of the social problems. Obviously they were to fight against the empty ritualism and fraudulent dispensations, wage war against the enemies of God, so that human beings can transcend the hollow and empty ritualism. We have abundant references in *Janamsakhis* which shed light on the mission of Guru Nanak .[7]Sarup Das Bhalla, in his work *Mehma Parkash* very clearly explains the objectives of the Sikh religious leadership. According to him, Guru Nanak as the *avtar*of the God born as a perfect saint and in order to liberate the humanity, he taught the message of lord's meditation.[8] According to *JanamsakhiMeharban*,when Guru Nanak was presented in the *darbar* of *Parmeshar*, He ordered him to perform the duty for which he had taken birth.[9]Bhai BhaiGurdas, famous Sikh theologian of sixteenth century explains while depicting the mission of Guru Nanak's *udasis* that he started his long tours to purify and divinize the entire mankind in all parts of the globe.[10]

The metaphysical doctrine of the unity of Godhead propounded by the Sikh religious leaders gave birth to the ethnic equality of mankind, universal fatherhood of God to the universal brotherhood of humankind. It is said that all people emanate from the same spiritualcontinuum[11] and to the sameultimate source they will all be returning. The whole of humanity, therefore, is bound by a fraternal relationship. The call for oneness of humanity can be traced to the pronouncement of Guru Nanak after his first revelation, "Do not divide people into Hindus and Muslims, all are children of the same Father, hence equal. No one is superior or inferior."[12]The enmity towards others hinders the development of human brotherhood. Bhai Gurdasreports that when Guru Nanak was asked at Mecca whether Islam is superior to Hinduism, the Guru pointed out that the value was of the followers, and not of the creeds; a wrong act is wrong, by whomsoever done; andjust as non-fast dye is washed away easily similarly the religious labels are impermanent.[13]He thus, demolished the citadel of caste system and said that not by virtue of birth but by devotion and noble deeds could salvation be attained. The Guru's aim was to build up integrated personalities instead of the lopsided individuals indifferent to social needs. Here was a message for ushering a new value-pattern, a new dispensation, based on the fundamental principles of equality, liberty, fraternity and justice. Dharam Singh visualizes the same in following manner, "The social phenomenon is considered (in Sikhism) an inseparable aspect of the spiritual continuum…. Sikhism attempts at the spiritualization of the social on the one hand and socialization of the spiritual on the other."[14] It is

declared in Sri *Guru Granth Sahib*, "whosoever contemplates God, caste or no caste, he is a perfect man of God."[15] The institution of caste was also sought to be supported by the notion that the birth of a person in a particular caste was due to his actions in the past life. A person was, therefore, required to wait for birth in next life in a higher caste which would enable him to attain salvation. The validity of caste inequalities is denied as there is no fundamental difference among men in terms of physical constitution and laws of nature are equal for all the castes and classes. The attainment of the highest ideal i.e. union with the Ultimate Reality is possible for all men irrespective of caste distinctions right in the present life itself and men need not wait for birth into next higher caste for the same purpose as birth of a person and consequently the caste based upon it, does not enter into the ultimate reckoning of his deeds.

Treatingall human beings as spiritually one and ethnically equal notwithstanding their diverse religious, social and cultural backgrounds is the pre-requisite for maintaining harmonious relationship among different faith- communities. The Sikh religious leaders advocated mutual respect and accommodation amongst the different faiths. They preached not just tolerance, but genuine respect for other faiths, even while following one's own. Sikhism does not believe in exclusive claim over Divine revelation. All revelations, all modes of worship and all pathways are co-valid. They advised the Hindu to be true Hindu and the Muslim to be true to his own faith. Guru Nanak insists, "To be called a Muslim is difficult. If one be really so then he may get himself called a Muslim."[16]

Guru Nanak not only laid down a value system theoretically in their *Bani* but also initiated and actually laid the foundation of society in order to meet the religious, social, economic and political challenges.In order to implement their teachings in practical way, he established the institution of *sangat* and *pangat*. Guru Arjan constructed the central Sikh shrine Harmandir Sahib with four doors which indicates the freedom of entry for people of all castes and creeds without any kind of discrimination.The Sikh religious leaders' objective of establishing society based on equality reached on its climax with the creation of Khalsa by Guru Gobind Singh. He administered *amrit*to the five *piyaras*(who belonged to different castes and regions) from the same bowl and alsorendered uniform external appearance to all his followers to abolish any kind of particularism attached with dress. Common naming of the Sikhs into Singhs and Kaurs are meant to abolish the caste distinctions those were prevalent in contemporary system. Guru

Gobind Singh's *Nash* doctrine envisaged freedom not only from the bondage of caste but also from hereditary occupational restraints or taboos, lineage barriers, superstitions, rituals and shadows of previous birth. The concept of equality in the social set- up of the Sikh religious leaders' vision includes womankind as well. The differentiation of gender is no ground for treating her inferior to man and denying her any advantages and opportunities.Thus the Guru's gospel was not a mere system of philosophy or a set of abstract ideas concerning the mystery of God, world and man. It was a discipline and a way of life which infused spiritual and social vitality among its followers and brought out a far- reaching transformation in their outlook. He accepted the "idea that specifically designated organized bands of men should play a creative part in the political world destroying the established order and reconstructing society according to the Word of God.

Sikhism is a life-affirming faith with a positive attitude towards the world. It is a religion of hope and optimism with rich tradition of *charhdi kala* or ever- rising spirits. That was why, from the very first, no value was attached to renunciation of worldly life. Rather, all those who practiced it, such as the yogis and *sidhas*, were condemned as shirkers of responsibility towards the people. Sikhism condemns the dichotomy and dualism encouraged by the traditional religions and philosophies. The Sikh religious leaders on the one hand rejected the monasticism, asceticism and celibacy and on the other hand led to the creation of an organized and disciplined society that would accept total social responsibility.They were of the view that every fully liberated person must be socially and politically committed to the society to serve and guide it, elevate it, and to preserve and maintain its basic spiritual and moral values. In fact, asceticism is decried as escapism and parasitism. According to *AadSakhian*, the God sent Guru Nanak in this world with a mission to establish society of householders, not of ascetics.The householder lifestyle became the distinct identity of the followers of Guru Nanak.[17] The firm social commitment of Guru Nanak prevented the Sikh religion from developing into a mere order of mystics. He did not nominate his own son, Baba Sri Chand a recluse, to be his successor. Guru Angad tried his best to separate Sikhism from *udasi* sect.

Guru Nanak's theology lays great emphasis on the importance of work and production. Negative attitude towards begginghas been propounded in *Gurbani* very firmly.It proclaims, "The person incapable of earning his living gets his ears split and becomes a mendicant. He calls himself a Guru or spiritual preceptor. Look not up to him and touch not his feet."[18] Thus he

emphasized the point that honest labour was a necessary qualification for one who sought realization of God. He who eats what he has earned by his own labour and gives some to others in charity, knows the true path. This revolutionary call of Guru Nanak was strictly opposed to the then prevalent religious tradition.The Nath-Yogis, who formed the principal religious organization in Punjab during the period of fifteenth century, took a vow never to engage themselves in any work or business. The Guru deprecates the yogis who give up the world and then is not ashamed of begging at the door of the householders.[19]Guru Nanak Dev raised voice against the prevailing division of labour in the Hindu social system according to which the man have to opt for his hereditary occupation. There was no choice of occupation as it was not selected according to one's interest or capacity but according to his birth or heredity. This rigid division of labour had divided the Hindu society into strict hierarchy according to which duties were categorized on the basis of birth and were assigned to people on the basis of their caste, as the Brahmans were to perform priestly duties, the *khatris*werearmy men, *vaishas* were traders and the *shudras* were assigned the duties of manual labour and scavengers which were graded lowest according to division of labour. The reputation of the individual was measured according to his nature of labour and the *shudras* or *chandalas*, who were sweepers, were looked upon as untouchables and even their shadow was considered as polluting factor for the higher castes. The Sikh religious leaders terminated this strict division of labour and feeling of reputation attached with this division of labour. They provided respectable status to hard work and insisted that work or labour should be honest and non-exploitive and through their practical examples demonstrated the dignity of labour. Guru Nanak very successfully discharged his duties as storekeeper of Daulat Khan. During his preaching tours, he taught the tenet of *kirtkaro* to Malik Bhago (of Saidpur), by refusing to partake the lavish feast hosted by him on the ground that this food had not been earned and acquired through honest and non-exploitive labour. He therefore condemned the acquisitionof wealth or property through bribery or inducement and encroachment over the rights has been daunted as *haqparayaNanaka us suar us gai gurpirhama ta bhareja murder na khai*.[20] During his last days of his life, he settled at Kartarpur, on the bank of river Ravi, and engaged himself in agriculture. There are references in many Sikh sources that once, when Bhai Lehna (later Guru Angad) had come to see the Guru, the Guru was busy in his fields.

Guru Nanak reflected deeply on the preceding and contemporary social values and structures and articulated his own social thought. Although he was primarily spiritual leader aimed at the spiritual upliftment of the individuals, yet he felt the necessity of establishing a just social order wherein the spiritual values could prevail and survive. Complete equality among all men is declared by the Guru to be fundamental moral principle required to regulate the social relations. The task that Guru Nanak Dev set himself was to bring a comprehensive revolutionary change in the mental makeup of the people and to release them from the various forms of slavery to which they had become habituated.He wanted to build a society with new motivations that should simultaneously pursue social and spiritual ideas, since the two could not be separated.It was a formidable task not to be accomplished in a single life span. Perhaps, that is why Guru Nanak Dev started the institution of Guruship and a line of ten successors followed him until the task initiated by him was completed with the creation of Khalsa.

REFERENCES

1. Rattan Singh Bhangu.(1997), *Sri Gur Panth Parkash*, Balwant Singh Dhillon (ed.), Singh Brothers, Amritsar, p. 7.

   ਕਲਯੁਗ ਮੈਂ ਬਡ ਪਰ ਗਯੋ ਦੁੰਦ। ਵਧਯੋ ਕੁਧਰਮ ਧਰਮ ਭਯੋ ਮੰਦ।
   ਲਾਲਚ ਲਾਗੇ ਮਾਇਆ ਭੂਪ। ਰਾਜਨ ਪਾਏ ਨਿਜ ਧ੍ਰਮ ਕੂਪ।

2. Bhai Gurdas, *Var*, 1:23.

   ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭੁ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ।

3. Rattan Singh Bhangu, *op. cit.*, p. 7.

   ਪੰਥ ਧਾਰੀ ਬੀ ਜੇ ਜਗ ਅਏ। ਪੰਥ ਬਿਚਲ ਭੀ ਤਿਨਕੇ ਗਏ।
   ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਸਭਨ ਕੋ ਛਰਯੋ। ਧਰਮ ਹਾਰ ਨਿਹ ਕੁਲ ਚਹਿ ਭਰਯੋ।

4. *SriGuru Granth Sahib*, p. 662.

   ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ।
   ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ।ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ।

5. *Ibid.*, p. 140.

   ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਮੁਰਦਾਰੁ ਖਾਇ। ਅਵਰੀ ਨੋ ਸਮਝਾਵਣਿ ਜਾਇ।
   ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ ਸਾਥੈ। ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਆਗੂ ਜਾਪੈ।

6. Bhai Gurdas, *Var*, 1:29.

ਪਾਪ ਗਿਰਾਸੀ ਪਿਰਥਮੀ ਧਉਲੁ ਖੜਾ ਧਰਿ ਹੇਠ ਪੁਕਾਰਾ।
ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ ਕਉਣੁ ਜਗਤ੍ਰਿ ਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ।

7. Piar Singh (ed.).(1983), *AadSakhian*, Lahore Book Shop, Ludhiana, p. 145.

ਤਾ ਫੇਰਿ ਇਸ ਜੁਗ ਕੇ ਮਨੁਖਾ ਕਉ ਤਾਰਣ ਕੀ ਨਿਮਿਤਿ ਈਹਾ ਆਇਆ।

8. Samsher Singh Ashok, Gobind Singh Lamba (eds.).(1970), *Mehma Parkash*, Bhasha Vibhag, Patiala, p. 5.

ਹਰਿ ਭਇਓ ਅਵਤਾਰ ਨਿਰੰਜਨੀ, ਸੰਤ ਰੂਪ ਤਨ ਧਾਰ। ਕਾਰਨ ਤਾਰਨ ਜਗਤ ਕੋ, ਕਰ ਹੈ ਭਗਤ ਪ੍ਰਚਾਰ।

9. Kirpal Singh (ed.).(1962), Janamsakhi Sri Guru Nanak Dev Ji, (Sodhi Mehrban), Khalsa College Amritsar, p. 89.

ਕਲਿਜੁਗ ਕੈ ਬਿਖੈ ਜੀਵ ਨਿਸਤਾਰਨ ਕਉ, ਪੰਥ ਚਲਾਵਨ ਕਉ ਸ੍ਰੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਨ ਜੀ ਬਿਦਾ ਕੀਆ।

10. Bhai Gurdas, *Var*, 1:24.

ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਕੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ॥ ਚੜਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ॥

11. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 663.

ਸਭ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਹੈ ਸੋਇ॥ ਤਿਸਦੈ ਚਾਨਣਿ ਸਭ ਮਹਿ ਚਾਨਣੁਹੋਇ॥

12. *Ibid.*, p. 1136.

ਨਾ ਹਮ ਹਿੰਦੂ ਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ॥ ਅਲਹ ਰਾਮ ਕੇ ਪਿੰਡੁ ਪਰਾਨ॥

13. Bhai Gurdas, *Var*, 1: 33.

ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜੀਆ, ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋ ਰੋਈ।
ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਇ ਦਰਗਹ ਅਮਦਰਿ ਲਹਨਿ ਨ ਢੋਈ।
ਕਚਾ ਰੰਗੁ ਕਸੁੰਭ ਦਾਪਾਣੀ ਧੋਤੈ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹੋਈ।

14. Quoted by N. Muthumohan, *Essential Postulates of Sikhism,* Dharam Singh (ed.).(2003), Punjabi University, Patiala, p. 115.

15. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 1178.

ਜਾਤਿ ਅਜਾਤਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭ ਧਿਆਵੈ ਸਭਿ ਪੂਰੇ ਮਾਨਸ ਤਿਨਛੇ ॥
ਸੇ ਧਮਨਿ ਵਡੇ ਵਡ ਪੂਰੇ ਹਰਿਜਨ ਜਿਨ ਹਰਿ ਧਾਰਿਓ ਹਰਿਉ ਰਛੇ॥

16. *Ibid.*, p. 141.
ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ॥

17. Piar Singh (ed.), *op. cit.*, p. 145.
ਉਨਾ ਨਾਉਭਗਤ ਦ੍ਰਿੜਾਵਣੀ॥ ਧਰਮ ਦ੍ਰਿੜਾਵਣਾ।
ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਬੈਰਾਗੀ ਕਰਣੈ ॥
ਉਦਾਸੀ ਕਰਣੇ ਨਾਹੀ। ਮੇਰੇ ਮਾਰਗ ਕੀ ਏਹਾ ਨੀਸਾਨੀ ਹੈ।

18. *Sri Guru Granth Sahib*, p. 1245.
ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥ ਤਾਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥

19. Bhai Gurdas, *Var*, 1:40.
ਹੋਇ ਅਤੀਤੁ ਗ੍ਰਿਹਸਤਿ ਤਜਿ ਫਿਰ ਉਨਕੇ ਘਰ ਮੰਗਣਿ ਜਾਈ। ਬਿਨੁ ਦਿਤੇ ਕਛੁ ਹਥਿ ਨ ਆਈ।

20. *SriGuru Granth Sahib*, p. 141.

Ramandeep Kaur (Dr.)
Assistant Professor (Religious Studies)
Bibi Sharan Kaur Khalsa College,
Sri Chamkaur Sahib (Ropar)
Email-ramandeep10810@gmail.com

Fourth Canadian Punjabi Conference

(Celebrating 550th Birth Anniversary of Guru Nanak Dev Ji)
Held on 6th July 2019 at Ottawa, Canada
at
infinity Convention Centre
2901 Gibford Dr. Gloucester, ON.K1V 2L9
Canada.

ਪੰਜਾਬੀ ਹੈਰੀਟੇਜ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਕੈਨੇਡਾ
PUNJABI HERITAGE FOUNDATION OF CANADA